

Доклади от десетата съвместна докторантска конференция
на катедри „Европеистика“, „Политология“ и „Публична администрация“,
Философски факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ЕВРОПА НА КРЪСТОПЪТ:

от насърчаване на сходствата
до управление на различията

София, 2025 г.

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
и
ФОНДАЦИЯ ЗА СВОБОДАТА
„ФРИДРИХ НАУМАН“

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.

Bulgaria and North Macedonia

Доклади от Десетата съвместна докторантска конференция на катедри „Европеистика“, „Политология“ и „Публична администрация“ към Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ и Фондация за свободата „Фридрих Науман“

ЕВРОПА НА КРЪСТОПЪТ:

от насърчаване на сходствата
до управление на различията

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
и Фондация за свободата „Фридрих Науман“

София, 2025

Научна редакция:

проф. д-р Румяна Коларова

доц. дпн Калоян Симеонов

доц. д-р Николина Цветкова

доц. д-р Албена Танева

гл. ас. д-р Гергана Радойкова

гл. ас. д-р Роксана Трифонова

гл. ас. д-р Мария Юркова

гл. ас. д-р Любомира Попова

гл. ас. д-р Диана Петрова Тюркеджиева

Съставители:

доц. дпн Калоян Симеонов

гл. ас. д-р Роксана Трифонова

Съдържание

Предговор	7
-----------------	---

РАЗДЕЛ ПЪРВИ

ПОЛИТИЧЕСКО ЛИДЕРСТВО И ПАРТИЙНИ ТРАНСФОРМАЦИИ В УСЛОВИЯТА НА КРИЗА: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ЕВРОПЕЙСКАТА ДЕМОКРАЦИЯ

Кризисни мениджъри или създатели на кризи?

Политическо лидерство във фрагментираните
европейски демокрации

<i>Калина Петрова, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Публична администрация“</i>	11
---	----

Партийна дисциплина и дерадикализация на евроскептиците
в Европейския парламент

<i>Лиляна Докузова, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Европеистика“</i>	20
--	----

Политическите кризи в държавите - членки на ЕС,
като измерение и проблем

<i>Диана Иванова, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Политология“</i>	30
---	----

Политическата коректност в ЕС:

Разминаване между реторика и реалност?

<i>Ирена Алексиева, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Политология“</i>	42
---	----

Левият популизъм и евроскептицизмът:

между критика и стремеж към реформа на Европейския съюз
(с фокус върху СИРИЗА и Подемос)

<i>Марк-Антони Арабаджиев, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Политология“</i>	54
--	----

Функции на политическите партии на европейско ниво:
теоретични модели и емпирична даденост

<i>Денимир Неделчев, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Европеистика“</i>	64
---	----

Парламентарни кризи и процеси на европейска интеграция –
Испания, Белгия и България. Теоретични подходи на анализ

<i>Атанас Радев, Философски факултет, СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Политология“</i>	74
--	----

РАЗДЕЛ ВТОРИ

МЕЖДУСЪСЕДСТВО И ГЛОБАЛНИ ТЕНДЕНЦИИ: ЕВРОПЕЙСКИЯТ СЪЮЗ В ТЪРСЕНЕ НА СТРАТЕГИЧЕСКА РОЛЯ

От Евромайдана до Минските споразумения. Ролята на
Европейския съюз в началото на въоръжения конфликт в Украйна
*Емил Крумов, Юридически факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“,
катедра „Международно право и международни отношения“ 85*

Може ли ЕС да извоюва водеща роля в енергийната сфера
в новия международен ред?
*Теодора Овчарова, Юридически факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“,
катедра „Международни отношения“ 98*

Утвърждаване на ролята на ЕС в Индийско-Тихоокеанския регион:
баланс между ценности, различия и геополитически реалности
*Христо Римпоров, Юридически факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“,
катедра „Международно право и международни отношения“ 107*

Споразумението ЕС-МЕРКОСУР – перспективи за стратегическо
партньорство и устойчиво развитие
*Йоана Тодорова,
Университет за национално и световно стопанство,
катедра „Политология“ 117*

Европейската парадоксална мисия:
насърчаване на сходства в общества, изградени върху различия.
Възможен ли е позитивен мир в Западните Балкани?
*Деница Ковачева, Юридически факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“,
катедра „Международно право и международни отношения“ 126*

Принципът на единодушие в политиката на разширяване
*Даяна Асенова, Университет за национално и световно стопанство,
катедра „Международни отношения“ 136*

Евроскептицизмът на българите в Молдова – причини и мотивация
*Александър Ламбов, Университет за национално и световно
стопанство, катедра „Политология“ 147*

РАЗДЕЛ ТРЕТИ – ЕВРОПЕЙСКО УПРАВЛЕНИЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛНА ЕВОЛЮЦИЯ

Общ режим на обвързаност с условия за защита на бюджета на Съюза –
механизъм за управление на различия между държавите - членки на ЕС
*Теодора Петрова, Юридически факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“,
катедра „Международно право и международни отношения“ 161*

Security beyond defence: Adopting a nation branding approach in Europe's public diplomacy

*Тихомира Дончева, Философски факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Европеистика“ 171*

ЕС между ценности и сила: трансформиране на международната идентичност на ЕС в контекста на войната в Украйна

*Мария Стоянова, Философски факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Европеистика“ 180*

Политически патронаж в България и ОСП: от продоволствена сигурност до изкривявания при директните плащания (2021 - 2027)

*Мария Цветкова, Философски факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Политология“ 202*

Политизация, автономност и устойчивост на изпълнителната власт: сравнителен анализ с изводи за България

*Нора Дянкова, Философски факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“,
катедра „Публична администрация“ 215*

Евросъюз от суверенни отечества:

политическа спекула или патриотичен прагматизъм

*Невен Вутев, Философски факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Политология“ 221*

РАЗДЕЛ ЧЕТВЪРТИ

ЕВРОПЕЙСКА ИДЕНТИЧНОСТ, КУЛТУРА И ОБЩЕСТВО В ТРАНСФОРМАЦИЯ

Културна дипломация и европейска идентичност в контекста на политически различия: Евровизия между центъра и периферията като асиметрична платформа

*Елена Розберг,
Университет за национално и световно стопанство,
катедра „Международни отношения“ 233*

Има ли значение медийната собственост за новинарското съдържание

*Даниела Тренчева, Философски факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Европеистика“ 244*

Аспекти на динамиката в рейтингите на университетите - партньори в алианси на европейски университети

*Гергана Илчева, Философски факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Европеистика“ 259*

A Typology of Collective Bonds in the Formation of Collective Identity

*Никол Карлукова, Философски факултет,
СУ „Св. Климент Охридски“,
катедра „Европеистика“ 271*

Student protests and Serbia's European Aspirations	
<i>Анита Алексов, Философски факултет,</i>	
<i>СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Политология“</i>	280
Пари и идентичност.	
Европото и възможността за европейска идентичност	
<i>Веселин Желев, Философски факултет,</i>	
<i>СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Европеистика“</i>	287
Единство в знанието в епохата на изкуствения интелект	
<i>Елица Фотева, Философски факултет,</i>	
<i>СУ „Св. Климент Охридски“, катедра „Европеистика“</i>	304
Представителството на жените на лидерски позиции	
и тяхната роля във формирането на съвременни европейски общества	
<i>Татяна Митревска,</i>	
<i>Университет за национално и световно стопанство,</i>	
<i>катедра „Международни отношения“</i>	311

Предговор

За нас е удоволствие да ви представим сборника с научните доклади от Десетата докторантска конференция в областта на политическите науки в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Юбилейното издание на конференцията продължава традицията на съвместна организация между катедрите „Европеистика“, „Политология“ и „Публична администрация“ към Философския факултет. В тазгодишната конференция се включиха и докторанти от Юридическия факултет на Софийския университет, както и от Университета за национално и световно стопанство.

Събитието се осъществява с традиционното и дългогодишно съдействие на Фондация за свободата „Фридрих Науман“, която неизменно подкрепя усилията за развитие на млади учени и за насърчаване на академичния обмен по ключови въпроси на европейската и световната политика.

Темата на юбилейната конференция – „Европа на кръстопът: от насърчаване на сходствата до управление на различията“ – отразява предизвикателствата пред Европейския съюз в един динамично променящ се свят. През последните години Европа се изправя пред нови кризи – геополитически, социални, икономически и ценностни – които поставят на изпитание способността ѝ да съчетава принципите на единство с уважението към различието. Този баланс между сходства и различия е в основата на съвременния европейски проект, а търсенето на устойчиви решения стои в центъра на академичния дебат.

Докладите, включени в настоящия сборник, разглеждат тези процеси през разнообразни изследователски призми, обединени в четири тематични раздела.

Първият раздел – „Политическо лидерство и партийни трансформации в условията на криза: предизвикателства пред европейската демокрация“ – изследва ролята на политическите лидери и партиите в контекста на фрагментирания демократии, кризите на представителството и трансформациите на политическите идеологии.

Вторият раздел – „Между съседство и глобални тенденции: Европейският съюз в търсене на стратегическа роля“ – насочва вниманието към международните измерения на европейската политика: отношенията с източните и южните съседи, геополитическите предизвикателства, енергийната сигурност и стремежа на Съюза към глобално лидерство, основано на ценности.

Третият раздел – „Европейско управление и институционална еволюция“ – предлага анализ на съвременните управленски модели, институционални промени и политики, чрез които ЕС се стреми да управлява различията между държавите членки и да укрепи вътрешната си кохезия.

Четвъртият раздел – „Европейска идентичност, култура и общество в трансформация“ – поставя акцент върху културните и социалните измерения на европейската интеграция, върху динамиката на идентичността и ролята на медиите, образованието и изкуствения интелект за оформянето на европейското съзнание.

Участниците в конференцията показаха висока степен на аналитичност, аргументираност и интердисциплинарност в своите изследвания. Те демонстрираха, че младите изследователи на Софийския университет и партньорските институции притежават необходимия академичен потенциал да интерпретират сложните процеси, протичащи в съвременна Европа, и да предложат оригинални идеи за тяхното разбиране и преодоляване.

Както и в предходните издания, съществен принос за качеството на научния обмен дадоха дискусиите между докторантите и преподавателите, които обогатиха представените анализи и очертаха нови посоки за изследване. Всеки от докладите е рецензиран от преподаватели на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, което гарантира академичната стойност на публикуваните материали.

Благодарим на всички участници, рецензенти и организатори за тяхната всеотдайност, академичен дух и принос към развитието на политическите науки в България и Европа.

Приятно четене!

РАЗДЕЛ ПЪРВИ

Политическо лидерство
и партийни трансформации
в условията на криза:
предизвикателства пред
европейската демокрация

Кризисни мениджъри или създатели на кризи? Политическо лидерство във фрагментираните европейски демокрации

Калина Петрова

Увод

През последните години Европа се сблъсква с разнородни кризи – икономическа, политическа и институционална, които поставят на изпитание устойчивостта на демократичните системи и ролята на политическото лидерство. Този доклад разглежда двойствената роля на политическите лидери във фрагментираните европейски демокрации като кризисни мениджъри или като фактори, допринасящи за нестабилност и обществено недоверие. Чрез сравнителен case study на политическата обстановка в България и Румъния между 2020 г. и 2025 г. докладът изследва как лидерите в тези посткомунистически държави от ЕС се справят с политическата фрагментация, институционалните предизвикателства и нарастващото гражданско недоволство. Двете държави си приличат чрез прехода си към демокрация и съпътстващите протести, но се различават по отношение на подходите, използвани от политическите си лидери, партийната динамика и нивата на институционално доверие. В доклада се разглежда още това, че макар политическите лидери често да се представят като стабилизатори, техните стратегии, включително използването на популистка реторика и реактивно, а не стратегическо управление, могат да задълбочават социалните разделения и да подкопават легитимността на институциите. Разглеждайки тези случаи в по-широк европейски контекст, изследването повдига въпроси относно устойчивостта на демокрацията, крехкостта на общественото доверие и дали настоящите модели на политическо лидерство са способни да управляват многообразието, без да изострят разделението. Докладът предлага актуален размисъл върху политическия кръстопът на Европа и неотложната нужда от отговорно, изграждащо доверие лидерство.

Намирайки се на политически кръстопът, Европа днес е изправена пред множество изпитания за устойчивостта на демократичните системи, като институционална и икономическа нестабилност, проблеми на сигурността и социална поляризация. Такива моменти са решаващи за ролята на политическото лидерство – то може да бъде стабилизираща сила, която умело управлява несигурността и предизвикателствата, но може да бъде и катализатор на разделение и спад в общественото доверие. Тук се поражда и ключовият въпрос на тази статия, а именно: Каква е ролята на днешните политически лидери в управлението на кризи? Дали са кризисни мениджъри или създатели на кризи?

Избраният изследователски метод е сравнителен анализ на България и Румъния – две страни - членки на Европейският съюз, споделящи сходна история, които продължават да се сблъскват с политическа нестабилност и широко обществено недоволство. Двете страни споделят съпоставими усилия към демократичен преход, външен натиск за институционални реформи, но и повтарящи се протестни движения. Въпреки тези сходства, политическите лидери в тези страни прилагат различни подходи към управлението на кризите и формирането на обществено мнение. Тези различия са показателни за това как лидерството може да има различни ефекти върху управлението на една държава, както и да управлява разделението в европейските демокрации.

Статията се позовава на академични литературни източници, които разглеждат лидерството като процес, публицистични статии и статистически данни.

Обект на анализа са политическите лидери на висши позиции в изпълнителната власт (в България и Румъния).

Предмет на анализа е тяхната роля и влияние върху управлението на кризи (в случая политическа нестабилност).

Основната хипотеза, която се разглежда, е, че политическите лидери в България и Румъния по-скоро съдействат за задълбочаването на политическата нестабилност, отколкото да се стремят да я разрешат.

1. Понятията за лидерство, дефицит на лидерство и фрагментирана демокрация

Лидерство. Въпреки че е обект на множество изследвания в последните десетилетия, понятието за лидерство все още няма една унифицирана дефиниция. В този конкретен анализ ще се фокусирам върху смисъла, който влага Робърт Елджи (Elgie, 2018), лидерството при формалните позиции на институционална власт. Допълнително, като условие за легитимиращ фактор ще разглеждам степента на подкрепа, която лидерите получават от своите последователи, под формата на степен на доверие в отделните институции. Лидерството се дефинира като начин на осъществяване на ролята, разбирано като взаимодействие между елементите на личността в ролята на лидер спрямо дадена общност/последователи, в рамките на определена ситуация с цел решаване на проблем на групата (Танева, 2005, с. 16).

Дефицит на лидерство. В тази статия под „дефицит на лидерство“ ще се разглежда, като продължение на написаното по-горе, състоянието на спад на одобрението към институциите, на базата на конкретни данни. Подобен подход е разработен от Тод Питински от Центъра за публично лидерство през 2005 г., по отношение на дефиницията на това какво е политическо лидерство и съответно дефицит на политическо лидерство. Индексът се основава на Националното изследване на доверието в лидерството¹ –

¹ Pittinsky, Todd L., Seth A. Rosenthal, Brian A. Welle, and R. Matthew Montoya. „*National Leadership Index 2005: A National Study of Confidence in Leadership*.“ Center for Public Leadership, Fall 2005

програма, изследваща отношението на американското общество към ръководителите на основните органи на власт.

Фрагментирана демокрация. Важното уточнение относно това понятие е, че самото понятие за фрагментирани европейски демокрации отвежда към различни проблеми в състоянието на демократичните политически системи. В настоящия доклад това понятие не се разглежда аналитично, а се позовавам на колективния труд *Europe and the crisis of democracy. Elections in Europe 1999-2002*. В него се обсъждат електоралните сътресения в Европа, възходът на популизма и кризата на представителната демокрация във фрагментирани политически системи в цяла Европа. Той подчертава предизвикателствата, пред които са изправени политическите лидери при управлението на доверието на гражданите, и ролята на кризите при оформянето на демократичните процеси в Европа.

Автори, които пишат по темата за управлението на кризи или създатели на кризи и значението на политическо лидерство в условия на фрагментирани европейски демокрации, са много. Този текст се позова на статията на Джон Котър (с фокус дефицит на лидерство), Робърт Елджи (с фокус върху политическото лидерство), Джейм МакГрегър Бърнс, Барбара Келерман.

Важно е уточнението, че самото понятие за фрагментирани европейски демокрации отвежда към различни проблеми в състоянието на демократичните политически системи. Извън обхвата на статията е разглеждането на този въпрос по същество. Той е предмет на анализ на политологическата мисъл от десетилетия. Тук референцията е към електоралните сътресения в много държави в демократичния свят. Така например още през 2002 година проблемът е разгледан в колективния труд *“Europe and the crisis of Democracy: Elections in Europe: 1999 – 2002”*². В него се обсъждат електоралните сътресения в Европа, възходът на популизма и кризата на представителната демокрация във фрагментирани политически системи в цяла Европа. Подчертани са предизвикателствата, пред които са изправени политическите лидери при управлението на доверието на гражданите, и ролята на кризите при оформянето на демократичните процеси в Европа. Така например, Ренад Дехус (Renaud Dehousse) от авторите в този сборник казва: „На европейско ниво най-тревожният фактор в последните години не е толкова нарастването на популизма..., колкото кризата в представителната демокрация... кризата на доверието изглежда по-дълбока в „консоциативните“ системи, които пък са лесна мишена за популистки обвинения и търпят затруднения при постигането на конкретни промени“³.

Коментарен анализ спрямо настоящата ситуация в европейската среда потвърждава, че предвиденото в цитирания по-горе анализ е системна характеристика на протичащите процеси. Според анализа на Стефан Лехне

² Notre Europe. „Europe and the Crisis of Democracy. Elections in Europe 1999-2002,“ European University Institute, October 2002

³ Пак там

(Stefan Lehne) от октомври 2024 г. „Въпреки силното ново лидерство и амбициозния план за следващия институционален мандат, чувството за поражение се разпространява в целия Европейски съюз. Възстановяването на доверието и вярата в колективните европейски действия и идея трябва да бъде основен приоритет.” (Lehne, 2024). Според автора, превъзможването на крайнодесния вот е знак за силно навлизащо лидерство и същевременно основание за основа грижа за спечелване на доверието на гражданите за-напред. Тази теза обаче предизвиква по-скоро дискусия, отколкото яснота относно перспективите за силно лидерство. Победата на избори с малко не е убедителен знак, а само ситуационна характеристика на момента. Силно лидерство има само там, където се спечелва доверието на гражданите. Неговата теза за проблем с доверието е аргумент по-скоро за това, че има проблем с политическото лидерство. Все пак, в този анализ се реферира към това, че изборните резултати индикират за кризата на доверието в ЕС. Това е знак и за политическите разделения в Европа, влиянието на радикално десните партии и фискалните предизвикателства пред ЕС на фона на множество кризи като COVID-19 и проблемите, свързани с енергетиката. В този смисъл основните предизвикателствата пред политическото лидерство са фрагментацията в Европа и бавната ерозия на интеграцията.

2. Данните за проблема: интерпретация на изборни ситуации в България и Румъния като казус

Данни за политическата нестабилност в България и Румъния след 2020 г.:

В България:

От 2021 до 2025 г. България преживя тежка политическа криза със седем парламентарни избора за четири години. Избори се провеждат през април 2021, юли 2021, ноември 2021, октомври 2022, април 2023, юни 2024 и октомври 2024 г. С изключение на последните, когато бе съставена до голяма степен компромисна коалиция, всички преди това не успяха да доведат до стабилна управляваща коалиция. Само по себе си това е знак за криза и води до последваща ерозия на доверието в системния политически процес.

Два съществени маркера на този период са протести на основата на обществена критика срещу корупцията (обект на протестите е партия ГЕРБ и нейни лидери), както и появата на нови партии, афиширащи се като партии на промяната, които се противопоставяха на управляващите от ГЕРБ, но не се справиха с продължилата парламентарната фрагментация. Особен проблем от този процес е ново ниво на политическа делигитимация на системните политически субекти.

Допълнително, в този период се появиха политически формации, които поставиха под въпрос ангажиментите на България към политиките на ЕС, включително приемането на еврото, а президентът Румен Радев придоби силно влияние чрез назначаването на служебни правителства съгласно конституционните си правомощия. Съставянето обаче на редовно правителство

допринесе за постигане на ключови цели на България като присъединяване към Шенгенското пространство и присъединяване към еврозоната, което може да бъде отчетено като стратегически успех за страната и нейните политически лидери.

Спадът на доверието в ключови политически фигури е рисков фактор за вота. Решаването на тежки кризи изисква лидерство и визия. Ако такива лица не са налице, това е сериозен проблем за цялата политическа система.

Общото недоверие към политическата класа обхваща всички политически фигури, с рязък спад в доверието в личния им имидж – Борисов (22,3% положителни срещу 51,1% отрицателни), Василев (11,6% положителни срещу 64,3% отрицателни), Костадинов (14,5% положителни срещу 56,5% отрицателни), Слави Трифонов (12,4% положителни срещу 63% отрицателни)⁴. В хода на работата на 45-ото, 46-ото, 47-ото и 48-ото Народно събрание нито една от трите функции, които Парламентът има съгласно конституцията, не беше изпълнена по същество. 45-ото Народно събрание изобщо не започна своята законодателна дейност, докато 47-ото Народно събрание започна своята законодателна дейност с промяна на Изборния кодекс в подготовка за нови избори, променяйки изцяло дневния ред на обществото и очакванията към него.

Кратките дни на съществуване на последните пет Народни събрания бяха изпълнени с провеждане на парламентарен контрол и призоваване на министри, за да представят отговори на въпроси, зададени преди встъпването им в длъжност, или да представят злоупотребите на предишното правителство. Така народните събрания се превърнаха в арена, на която политическите партии развиваха своите безкрайни конфронтации; размяна на взаимни обвинения по всяка тема и политика.

В Румъния:

Периодът 2024 - 2025 г. в Румъния е белязан от голяма политическа нестабилност около президентските избори. Първоначалните избори от 2024 г. са анулирани поради дезинформационни кампании, чуждестранна намеса и нарастващ националистически популизъм. Балотажът на изборите през 2025 г. е спечелен от Никушор Дан, който е умерен проевропейски кандидат, срещу крайнодесния националист Джордже Симион. Популисткият национализъм и институционалното недоверие нарастват, като крайнодесните партии набират все по-голяма подкрепа от избирателите. Тези избори не бяха само състезание между политически платформи, но и подчертаха по-широк дебат за бъдещето на страната, сякаш предлагайки остър избор между противоположни пътища. Резултатите показват, че макар проевропейската позиция на Дан да е играла ключова роля, вотът е бил силно повлиян и от страхове от екстремизъм, национализъм и политическа нестабилност по време на президентството на Симион (Colibasanu, 2025).

⁴ Обществено-политически нагласи - юли 2025. Alpha Research. <https://alpharesearch.bg/post/1038-obshtestveno-politicheski-naglasii-2025.html>

Спрямо проучване, проверяващо данните за обществените нагласи⁵, налице е сериозна фрагментация: едва 20,4% от румънците имат доверие на правителството, а 14,5% – на парламента. Съдебната власт печели малко по-високо доверие – 38-44%, докато армията (63%) и църквата (57,7%) са най-високо оценени от гражданите. Въпреки че на изборите през 2024 г.⁶ Социалдемократическата партия PSD печели 22%, крайнодясната и евро-скептична партия AUR (Алианс за обединението на румънците) постига почти 18%, което е доказателство за нарастващото влияние на популистки и националистически настроения. Резултатите от парламентарните избори през 2020 г.⁷ също са спечелени от PSD с 29%, но втора политическа сила тогава е PNL (Национална либерална партия) с 25.17%. AUR е получила 8,99%, което допълнително свидетелства за прогреса на националистическите крайнодесни движения в страната.

Както България, така и Румъния преживяват продължителна и интензивна политическа нестабилност след 2020 г., характеризираща се с фрагментирани парламенти, повтарящи се избори, нарастващ популизъм, институционално недоверие и предизвикателства пред пътя им към интеграция в ЕС и стабилността на управлението. Всичко това представлява мащабна ситуация, очакваща далновидност на нивото на политическото лидерство и насочва към уменията за отразяване на кризата като възможност за умело и стратегическо политическо лидерство. Без него антиевропейски насочени политически дейци могат да се възползват от нарастващия популизъм и да се намесят в стратегическата посока на страните от техния проевропейски път.

3. Дискусия

Анализът на представените данни за двата случая – нестабилността в България и Румъния е фокусиран върху значението на политическото лидерство за насочване и управление на политическата криза към институционална стабилизация и постигане на гражданско доверие. Според данните, могат да се обособят три отделни измерения, на които трябва да бъде обърнато внимание: динамиката на политическата нестабилност, кризата на доверие в политическото лидерство и европейският контекст на ситуацията в България и Румъния.

Описаната ситуация в България демонстрира не само фрагментирано политическо поле, но и достигането на лимитите на политическото посредни-

⁵ INSCOP Research opinion poll: The population's perception of the communist regime. Landmarks of nostalgia. https://www.inscop.ro/iulie-2025-sondaj-de-opinie-inscop-research-perceptia-populatiei-cu-privire-la-regimul-comunist-reperete-nostalgiei/#pll_switcher

⁶ The Social Democratic Party comes out ahead in Romania's parliamentary elections, but far-right forces make inroads <https://www.robert-schuman.eu/en/monitor/6404-the-social-democratic-party-comes-out-ahead-in-romania-s-parliamentary-elections-but-far-right-forces-make-inroads>

⁷ Parliamentary election results in Romania 2020. Statista Research Department. <https://www.statista.com/statistics/1193327/romania-parliamentary-election-results/#:~:text=Parliamentary%20election%20results%20in%20Romania,of%20votes%20for%20both%20Chambers.>

чество между партиите (в това число и политическите лидери) и гражданите – неспособността на партиите да изразят и обособят обществения интерес в конкретни политики, постигнати чрез консенсус. Подобна теоретична ситуация е описана от Катц и Маир (Katz & Mair 1993), които разглеждат кризата на представителството като процес, при който политическите конфликти се превръщат във вътрешносистемни борби за оцеляване на самите партии, без да има реално представителство на волята на гражданите. Ситуацията в България допълнително показва, че фрагментацията е не само на партийно-идеологическа основа, но и поставя под въпрос идеята за посредническата функция на партиите. Цитираните данни за доверието в политическите фигури и институции потвърждават идеята за криза на доверието в политическото лидерство. Допълнително доказателство за това, че кризата е не просто структурна, но и персонална, е фактът, че спрямо изследванията на общественно-политическите нагласи, цитирани по-горе, избирателите все по-малко имат доверие, че политическите лидери биха могли да бъдат двигатели на промяна, което се отразява на общественото доверие не само в управляващите, но и в институциите, които в подобни условия биват затруднени да изпълняват функциите си.

Политическата нестабилност в България и Румъния е не просто резултат на ниска избирателна активност или гражданска апатия, а е признак на задълбочаваща се криза на представителство и лидерство. Неуспявайки да представят убедителни визии за бъдещето на държавите, политическите елити в България и Румъния губят доверието на обществото, което на свой ред реагира чрез протести, провокирани от продължителната политическа нестабилност. Тук се появява и парадоксът, при който колкото повече избори биват проведени, толкова повече гражданите губят вяра в изборния процес; налице е един формално демократичен процес, при който избори се осъществяват, но липсва ефективно представителство. От тук на свой ред произтича и въпросът дали политическото лидерство, в условия на политическа нестабилност, може да формира обществена среда, който засягам в докторската си дисертация.

„Повишената чувствителност към отговорността на всички възможни видове публични лидери в условията на хронична политическа нестабилност, дълбоки социални кризи, понижени резултати и влошено качество на живот... се измерват със социална утопия на идеализирано минало или несъстоял се резултат на едно бъдещо желано състояние.“ (Танева, 2023, с. 24). Тези условия създават предпоставки за нарастващи популистки движения, чиято цел би била допълнително дестабилизиране на политическата ситуация чрез дезинформация и поставянето под въпрос на конкретни стратегически цели (напр. проевропейска ориентация), като пример за това са събитията около президентските избори в Румъния, описани в предната точка. В подобни моменти на политическа и социална несигурност именно лидерството се превръща в катализатор на промяна. То не се изчерпва с формалното заемане на властова позиция, а намира проявленията си в управлението на дадената позиция по начин, който успява да мобилизира, да генерира доверие и подкрепя. Политическото лидерство използва своя потенциал

тогава, когато успее да предложи убедителни алтернативи пред обществото и когато успее да възстанови обществената енергия. Подобно лидерство изисква нов тип отношения с гласоподавателите, базирани на прозрачност, целенасочено търсене на пътища към положителна промяна и взаимодействие.

4. Заключение

Въпреки постигането на стратегическите цели еврозона и Шенген, България и Румъния са свидетели на разклащането на демократичните основи, за чието установяване са се положили немалко усилия от присъединяването им към ЕС досега. Страните са свидетелки на нарастващо обществено недоверие в способността на държавата и респективно политическите лидери да осигуряват справедливост и равенство пред закона. „Отговорът на неблагоприятните обстоятелства е в лидерството, което не се разглежда като еднократен акт на заемане на властова позиция, а като начин на нейното отиграване. Намирането на мобилизиращи алтернативи срещу ефекта на заблуждаващите популистски послания е потенциалът на либералната линия на обществата да намери път към подобрение след изтощителния период на кризи.“ (Танева, 2023, с. 26) В този контекст, повратна точка и за двете страни би могла да се окаже 2026 г. не само заради началото на официалното използване на еврото като валута, но и заради множеството предизвикателства, пред които България и Румъния са изправени едновременно: възход на популизма, икономически предизвикателства и борбата на управляващите партии за поддържане на постоянен контрол над институциите. За гранични държави, в контекста на ЕС, като България и Румъния този риск е от особено значение. Но в крайна сметка заплахата засяга целия континент, защото силата на Европа зависи от стабилността и устойчивостта на всяка отделна държава членка. Разбирането на тази динамика и реагирането както с политическа зрялост, така и със стратегическа далновидност, ще бъде от решаващо значение не само за бъдещето на Румъния и България, но и за бъдещето на самата Европа и Европейския съюз.

Библиография

- Индекс за възприемане на корупцията 2024 г. (България). Transparency International. https://transparency.bg/wp-content/uploads/2025/02/CPI-2024_Bulgaria-1.pdf
- Централна избирателна комисия, Резултати от избори 2021-2024. <https://results.cik.bg/>
- Обществено-политически нагласи Януари 2025. Алфа Рисърч. <https://alpharesearch.bg/post/1031-obshtestveno-politicheski-naglasii-ianuari-2025.html>
- Обществено-политически нагласи Юли 2025. Алфа Рисърч. <https://alpharesearch.bg/post/1038-obshtestveno-politicheski-naglasii-iuli-2025.html>
- Pittinsky, Todd L., Seth A. Rosenthal, Brian A. Welle, and R. Matthew Montoya. „*National Leadership Index 2005: A National Study of Confidence in Leadership*.“ Center for Public Leadership, Fall 2005

- Notre Europe. „*Europe and the Crisis of Democracy. Elections in Europe 1999-2002*, “ European University Institute, October 2022
- Colibasanu, A. *BEYOND THE BALLOT: UNDERSTANDING THE LASTING IMPACTS OF THE 2025 ELECTIONS*. SciencesPO, CEVIPOF. September 2025. https://www.sciencespo.fr/cevipof/files/NOTE_AC_beyondballot_septembre2025_VO.pdf
- Ghita, C. (June 2023). *Corruption and the Erosion of Public Trust. Case Study: National Liberal Party (PNL), Romania*. <https://integrityaudit.org/blog/corruption-and-the-erosion-of-public-trust-case-study-national-liberal-party-pnl-romania-30>
- Kaleynska, Teodora. (2023). *The Political Crisis in Bulgaria /2021–2023/: Internal and External Consequences*. Perspective Politice. 16. 10.25019/perspol/23.16.0.10. https://www.researchgate.net/publication/372327236_The_Political_Crisis_in_Bulgaria_2021-2023_Internal_and_External_Consequences
- Taneva A. (2024). *Public Leadership Deficits in Time of Political Crisis*. Public Policy.Bg, 14(1). <https://doi.org/10.58894/EJPP.2023.1.470> (Original work published April 28, 2023) <https://www.ejpp.eu/index.php/ejpp/article/view/470>
- Inscop Research opinion poll: *The population’s perception of the communist regime. Landmarks of nostalgia*. July 2025 https://www.inscop.ro/iulie-2025-sondaj-de-opinie-inscop-research-perceptia-populatiei-cu-privire-la-regimul-comunist-reperele-nostalgiei/#pll_switcher
- Lehne, S. *The EU’s Crisis of Confidence* . Strategic Europe. 2024 <https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2024/10/the-eus-crisis-of-confidence?lang=en>
- Ghinea, Cr., Ionescu, M. *The State of Democracy in Romania: A Future Problem on the EU Agenda*. European Liberal Forum. March 2024 https://liberalforum.eu/wp-content/uploads/2024/03/2024-03-12_The_State_of_Democracy_in_Romania.pdf
- Katz, R. & Mair, P. (1993). *The Evolution of Party Organizations in Europe: The Three Faces of Party Organization*. American Review of Politics. https://www.researchgate.net/publication/247871927_The_Evolution_of_Party_Organizations_in_Europe_The_Three_Faces_of_Party_Organization

Партийна дисциплина и дерадикализация на евроскептиците в Европейския парламент

Лиляна Докузова

Мотиви за дерадикализация

Темата за парламентарното поведение на евродепутатите е особено актуална, от една страна поради нарастващите им функции, а от друга – заради ролята им като единствени пряко избрани представители на европейските граждани, което ги превръща в ключов фактор за засилването на легитимността на Съюза. Партийната дисциплина и парламентарното поведение на евродепутатите са обект на задълбочени изследвания, сред които се открояват трудовете на Саймън Хикс (Hix, 2001; Hix, Noury, & Roland, 2007; Roger, Hix, & Farrell, 2012). През годините парламентарното поведение, радикализмът и евроскептицизмът в ЕП са били активно изследвани, като последните две понятия придобиват особена значимост след 2014 г. Влиянието на евроскептицизма е централна тема в изследванията на Натали Брак (Brack, 2015; Brack, 2020; Brack & Marié, 2024). Според нея: „Евроскептичните участници са играли важна роля като определящи дневния ред по европейски въпроси и постепенно са допринесли за интегрирането на своите възгледи.“¹ Радикалната десница и процесът на нейното „дерадикализиране или мейнстриймване“² са подробно разгледани в колективния труд на Акерман и съавтори (2016), макар там фокусът да е поставен върху националните партии и тяхната дерадикализация на национално равнище.

Евроскептицизмът и радикализмът през последното десетилетие се превърнаха в актуална тема на европейската и националната сцена, вследствие на така наречената „вълна на евроскептицизъм и радикализъм“. В тази връзка системните партии бяха принудени да избират между това да изолират или да включат евроскептиците в парламентарната дейност. Обратното важи с пълна сила за евроскептичните и радикалните политически актьори – изборът дали да участват, или не в законодателния процес.

Настоящият анализ цели да обвърже парламентарното поведение, разгледано и през призмата на партийната дисциплина, с евроскептицизма и радикализма, за да се изследва наличието на взаимовръзки между тях. Евро-

¹ Brack, N. (2017). *Opposing Europe in the European Parliament: Rebels and radicals in the chamber*. Palgrave Macmillan. с. 4.

² „mainstreaming“ - да си част от мейнстрийма/да клониш към поведението и приоритетите на системните партии

скептицизмът представлява особено важен елемент както по отношение на дебатите за легитимността на Съюза, така и заради директното му влияние върху поведението на евродепутатите. От ключово значение е тезата, че евро-скептицизмът парадоксално засилва значимостта на ЕС, тъй като при прекомерни антиевропейски настроения бъдещето на Съюза е „под въпрос/*at stake*” (Braun & Schäfer, 2022).

В действителност и евроскептиците, и радикалите – т.нар. несистемни партии са поставени на *кръстопът*, тъй като трябва да отговорят на очакванията на избирателите си – например евроскептиците следва да продължат с критиката спрямо ЕС и да се въздържат при гласуване по ключови точки като начин да демонстрират отхвърлянето на ЕС като институция. От друга страна, такова поведение рискува да ги представи като неуспешни или като несъществени „играчи“, в случай че не взимат достатъчно участие.³

В тази връзка може да се твърди, че постепенен процес на „дерадикализация“ се наблюдава на европейската сцена, при което евроскептичните и радикалните евродепутати адаптират и модерират поведението си в опит да останат „релевантни“, като се приспособяват към обстановката и се стремят към позиции, избиратели и/или политики.

Литературата по темата предлага различни модели, които обясняват дерадикализацията на евроскептиците/радикалите. Според тезата на „включване-модерация“ (*inclusion-moderation thesis*) – когато партиите (респективно политическите актьори) са включени в управлението, тогава те са по-склонни да са по-умерени в действията и изказванията си, или иначе казано: институционалната интеграция води до поведенческа модерация. Акерман и др. (2016) подчертават институционалната социализация като фактор, който променя поведението на евроскептиците в посока на по-висока умереност в тона и в поведенческия модел. От друга страна, съществува и така наречената теза за „радикализация чрез изключване“ (*exclusion-radicalisation thesis*), според която при изключване от партийната и/или политическата система посредством санкции/„санитарен кордон“ или забрани, остракираната политическа партия се радикализира.⁴

Ван Кесел (2024) предлага да се мисли отвъд простата дихотомия „за“ или „против“ ЕС, тъй като крайнодесните и популистки партии имат различни визии за ЕС и Европа – обусловени от националния, историческия и институционалният контекст. Доказателство, че дерадикализацията не протича умерено, основавайки се на различни фактори за влияние, е радикализмът на *Алтернатива за Германия (АзГ)*, който я маргинализира дори сред сродни формации, за разлика от *Италиански братя*, които при управлението на Мелони успяват да смекчат тона си (вкл. самата Мелони) и да изградят конструктивни отношения с европейски лидери. Такива размишления показват, че процесите на дерадикализация и адаптация може да

³ Спв. Ariadna Ripoll Servent & Lara Panning (2021), с. 7

⁴ Спв. Akkerman, T., de Lange, S., & Rooduijn, M. (Eds.). (2016). *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Into the Mainstream?* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315687988>, стр. 4

са като следствие от различни фактори – Кесел подчертава националния контекст и история, но и като автоматично следствие от включване (*Италиански братя*), респ. радикализация при изключване (АзГ)⁵.

Посредством анализ на различни казуси (*case studies*) Акерман и др. установяват, че някои политически партии се дерадикализират, а други не, при което и те отдават значение на контекстуалната ситуация, включително политическата обстановка на национално равнище и конкретните мотиви на партията, както и целите, към които се стреми. По отношение на целите, например, радикалните десни по-скоро се ориентират към по-голяма електорална подкрепа, а не пряко към т.нар. „службогонство“ „office-seeking“⁶, като последното е по-характерно за системните партии. Това се дължи на по-слабия интерес от страна на радикалните политически партии към участието в управлението, което за тях е по-далечната цел, а на преден план са избирателите и политиките.⁷ От друга страна, според Барт Каммаертс (2018) крайнодесните осъзнават необходимостта да бъдат активни в медийната среда и да изглеждат представителни именно заради избирателите си, което може да доведе до поведенческа модерация. Постепенно се налага разбирането, че за да увеличат реално електоралната си подкрепа, трябва да се представят и държат като интелигентни и рационални политически актьори.

Тезата за дерадикализация вследствие на институционалното участие се доразвива от Иванешу и Филимон (2022), които изследват поведенческите особености на радикалната десница в Европейския парламент след изборите от 2014 и 2019 г. Авторите стигат до заключението, че въвлечането на крайните (десни) в „мейнстрийма“ не води непременно до дерадикализация и че от друга страна може да говорим и за известна радикализация на мейнстрийма, което е интересна алтернативна хипотеза.

Ключово за парламентарното поведение на евроскептиците на европейско равнище е изследването на Брак (2015). В него авторът извежда тактики на евроскептичните депутати и респективно влиянието им върху политиките на Европейския парламент. Натали Брак установява, че се наблюдават различни роли и стратегии, които евроскептиците използват. Тя изследва и различните типове евроскептицизъм – ляв, десен и на центристките партии, които през 2014 година също демонстрират антиевропейска реторика. При това Брак извежда на преден план четири типа евроскептици: „the absentee“⁸, „the public orator“⁹, „the participant“¹⁰, „the pragmatist“¹¹, (който е т.нар. „мек“

⁵ ПП *Алтернатива за Германия*.

⁶ Приоритизиране на целта да получат контрол върху правителствените позиции и наградите, свързани с властта, вместо фокусиране върху конкретни политически цели.

⁷ (De Swaan 1973: 166) в Akkerman, T., de Lange, S., & Rooduijn, M. (Eds.). (2016). *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Into the Mainstream?* (1st ed.). *Routledge*. <https://doi.org/10.4324/9781315687988>.

⁸ неприсъстващият.

⁹ публичният оратор.

¹⁰ участникът.

¹¹ прагматикът.

евроскептик, целящ да повлияе на законодателния процес). Авторът също така установява, че концентрацията им е на наднационалното равнище, но без да пренебрегват националното – тенденция, която е типична за отношението към европейските въпроси от страна на политическите актьори, тъй като последните продължават да възприемат ЕС като второстепенен спрямо националната сцена. Същевременно Брак подчертава и „позитивния аспект“ на евроскептицизма – тъй като той допринася за засилване на интереса към ЕС и посредством страха за неговото бъдеще. Тезата е споделяна и от други автори – Галпин и Тренц (2018). При сравнение на 2014 с 2019 година се установява, че има промяна на стратегията на евроскептичните партии, които започват да клонят не толкова към критика на европейския проект, а по-скоро към реформа на Съюза, „променяйки го отвътре“.^{12, 13}

В литературата се констатира, че стратегията на евроскептиците се променя (Брак, 2020; Taggart, Szczesbiak, 2001, 2008) и става по-мека, което е и централната изходна точка на настоящия доклад. Анализът има като отправна точка цитираната литература, като същевременно изследва и други аспекти на поведението на радикалните евродепутати.

Водеци за хипотезата са времето и опитът като две променливи. Въпросът е дали с времето и посредством опита, свързан с ЕС, се променя нагласата на евроскептичните (а и на радикалните) евродепутати. Евроскептичните депутати традиционно се възприемат като противници на задълбочаването на европейската интеграция. Въпреки това, характерът на типичния „евроскептицизъм“ се променя и се интегрира, като се наблюдава процес на „европеизация“ – явление, което проличава и по време на последните избори за Европейски парламент. Тази тенденция предполага, че въпреки наличието на евроскептични настроения, самият евроскептицизъм сред евродепутатите се адаптира и дерадикализира.

От друга страна, дерадикализацията не е феномен, който може да се наблюдава праволинейно: в изследването на Албертаци (2009) се разглежда стратегическата комуникация на популистски партии, които са били част от управляващи коалиции /от управлението на национално равнище съответно в Италия и в Швейцария, при което авторът установява, че незадължително „модерирането“ и участието в управлението са в причинно-следствена връзка. При това Албертаци извежда две основни стратегии на популистите в управлението: „опозиция отвътре“ – при *Швейцарската народна партия* и италианската *Лига* или „играене на роля“ – при *Лига на тичинците (Lega dei Ticinesi)* на Швейцария и *Форца Италия*. В първия случай е налице критика към коалиционните партньори, а във втория случай имаме „радикализиращи“ и „умерени“ политически актьори от една и съща популистка партия. И в двата случая може да се заключи, че популистските актьори са мотивирани от стремежа си да не изгубят избиратели по време на участието

¹² Срв. Brack, N. (2020). Towards a unified anti-Europe narrative on the right and left? The challenge of Euroscepticism in the 2019 European elections. *Research & Politics*, 7(2). <https://doi.org/10.1177/2053168020952236>

¹³ Срв. Докузова, (2024), с. 59.

си в управлението. Изследването все пак демонстрира наличието на „поведенческа модерация“ на национално равнище, продиктувано от различни мотиви, но най-вече от желание да останат релевантни пред избирателите си и да спечелят допълнителни. Само че на европейско равнище ситуацията следва да се разглежда през друга призма, тъй като има съществена разлика. Разликата се поражда от това, че евродепутатите нямат класически управленски функции, че европейското равнище често е възприемано и като „второстепенно“ по значимост, както и от наличието на различни правила и партийна дисциплина.

Основният въпрос е дали евроскептичните и радикалните евродепутати биват повлияни поведенчески от „въвличането им“ в мейнстрийм среда с ясни организационни правила, структури и модели. На равнище ЕС традиционните измерения на преследване на политики, заемане на управленски позиции или разширяване на електоралната база придобиват различно съдържание, тъй като липсва класическа изпълнителна власт. Въпреки това, стремежът към привличане на повече избиратели и към реализиране на конкретни политически цели остава определящ. Така нареченото *службогонство* може да се интерпретира в европейски контекст като участие на радикалните евроскептици във влиятелни парламентарни коалиции с цел да засилят своето въздействие, вместо като директно упражняване на властови функции.

Стратегията на службогонство „office-seeking“ не е единственото условие, което може да доведе до дерадикализиране на позициите на крайните или евроскептичните евродепутати, тъй като следва да се има предвид, че и опитът в управлението на национално равнище и опитът в ЕП като институция може да доведе до „социализация“. Според Акерман и др., когато крайнодясна партия е част от коалиция, то тя става по-склонна на компромиси, които се налага да направи, а освен това, когато участва в действителност в управлението, такава партия няма времето да радикализира. Освен това авторите подчертават, че когато са част от управлението, е трудно да говориш против него.¹⁴ Хугъл и други (2024)¹⁵ установяват, че евроскептичните и популистски партии демонстрират по-слаба подкрепа за Украйна, което е в унисон с идеологическа им опозиция спрямо интеграционните процеси в ЕС. Въпреки това, когато такива партии са част от управлението, те възприемат по-меки позиции, които са в подкрепа на Украйна. Това може да се разглежда като форма на институционално наложена дерадикализация. Такава дерадикализация обаче може да има краткосрочен ефект, тъй като след като се върнат в опозиция, радикалните политики могат да продължат както преди. На европейско равнище еквивалент на това да си част от управлението е учас-

¹⁴ Akkerman, T., de Lange, S.L. and Rooduijn, M. (eds.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* London - New York, Routledge, 2016. С. 15.

¹⁵ Hooghe, L., Marks, G., Bakker, R., Jolly, S., Polk, J., Rovny, J., Steenbergen, M., & Vachudova, M. A. (2024). *The Russian threat and the consolidation of the West: How populism and EU-skepticism shape party support for Ukraine*. *European Union Politics*, 25(3), 459-482. <https://doi.org/10.1177/14651165241237136>.

тието в големи политически групи/коалиции, което предполага дисциплина и готовност за компромис.

Сервент и Панинг (2021) анализират участието на евроскептичните евродепутати в триалози, при което се установява, че формирането на коалиции в Европейския парламент зависи основно от степента на политизация на конкретното досие. При по-технически и „нископрофилни“¹⁶ теми – като например „Пакет от мерки за кръгова икономика“¹⁷ системните групи са склонни да включат „меките“ евроскептици, които демонстрират готовност за компромис и конструктивна работа, докато от друга страна при „Пакта на ЕС за миграцията и убежището“¹⁸ влияние оказва ляво-дясната разделителна линия: при политизирани въпроси – области като миграция и убежище, радикалните и „твърдите“ евроскептици остават изолирани. Така се демонстрира, че ефективността на евроскептиците в коалиционните динамики е резултат не от идеологическа настойчивост, а от способността им да се адаптират към правилата и логиката на парламентарната среда, което от друга страна може да служи като мотив за дерадикализация и смекчаване на тона за тези евродепутати, които желаят да вземат участие във важните решения на ниво ЕС.

Партийната дисциплина като фактор на влияние

Партийната дисциплина и следването на партийната линия може да са фактори, водещи до дерадикализация на европейско равнище, но не и на национално. В национален контекст партиите са се разделили на базата на идеологически принципи, докато на европейско равнище е налице идеологическо разделение, но сред политически участници от различна националност, която също оказва влияние. Освен това, когато в ЕП евроскептик поеме доклад или позиция в комисия, той е длъжен да работи с представители от различни партии и националности, което налага по-компромисен подход. Партийната дисциплина в ЕП може да действа като механизъм за институционална социализация¹⁹, тъй като гласуването по партийна линия демонстрира единство и устойчивост, което от своя страна може да направи партията по-желан коалиционен партньор.

Партийната дисциплина може да бъде изследвана чрез поименните гласувания, като за тази цел докладът разглежда тези, които са обвързани с по-интересни за радикалите теми:

При анализ на гласуванията по ключови парламентарни досиета, които са с актуална тематика, обхващаща „приемане на еврото в България“, „санк-

¹⁶ В смисъла на „не силно политизирани“.

¹⁷ Circular Economy Package.

¹⁸ Asylum Reform Package.

¹⁹ Терминът е взиман - но в преформулиран вариант от Schimmelfennig, F. (2000). *International socialization in the new Europe: Rational action in an institutional environment*. European Journal of International Relations, 6(1), 109-139. <https://doi.org/10.1177/1354066100006001005>. Шимелфенинг говори за интернационална/международна социализация.

ции спрямо Русия“ и „подкрепа за Украйна“ прави впечатление както гласуване по партийна линия, т.нар. партийна дисциплина, така и гласуване по идеологическа линия, както и по национална. В определени случаи партийната и идеологическата логика на гласуване в ЕП се припокриват. Пример е *Възраждане* (крайнодясна партия) като част от крайнодясната европейска политическа партия *Европа на суверенните нации*.

При преглед на гласовете по отношение на резолюцията от 8 юли 2025 г. за приемане на еврото в България²⁰; *ЕНП*²¹ гласуват изцяло с единодушие „за“ (гласуване по партийна линия), *ПЕС*²² (гласуване по партийна линия) почти изцяло „за“, *Патриоти за Европа* са разделени на три различни групи, като преобладава „въздържал се“, но и трите части са почти равни, при *ЕКР*²³ преобладава „за“, докато – както може да се очаква при *Европа на суверенните нации*, с пълно единодушие всички евродепутати са „против“ (следва се партийна линия, но и идеологическа, и национална). При това, разбира се, е важно да се спомене, че българските евродепутати също спадат към тази група – българските евроскептици – радикали от ПП *Възраждане*, които всъщност се стремят да останат актуални и релевантни за избирателите си в България посредством своята анти-евро кампания.

При разглеждане на резолюцията „Reinforcing EU’s unwavering support to Ukraine against Russia’s war of aggression and the increasing military cooperation between North Korea and Russia“²⁴, обвързана с подкрепа за Украйна и санкции спрямо Русия, впечатление правят следните резултати от поименното гласуване: *Патриоти за Европа* се разделят на „против“ с по-голямо мнозинство и „въздържал се“, мнозинството на *Левицата* е „против“, както и на *Европа на суверенните нации*, при което – разбира се – евродепутатите от *Възраждане* отново са „против“ по тема, която е от съществено значение за електоралните нагласи спрямо тях.

Прави се преглед на гласовете по резолюция, гласувана по средата на деветия мандат на ЕП, относно политиката на легална миграция, при което се предлага създаване на европейски *talent pool*²⁵ за свързване на работодатели с работници и предприемачи от трети страни, включително за ниско и средно квалифицирани кадри.²⁶ Мерките целят улесняване на мобилността в рамките на ЕС и намаляване на административната тежест за дългосрочните пребиваващи от държави извън ЕС. Партийната и идеологическа линия при радикалите – с оглед на тяхната „любима тема“ – се следва стриктно: почти пълно единодушие „против“ и при *меките* евроскептици *ЕКР*, и при *Идентичност и демокрация (ИД)*.

²⁰ Достъпно от: <https://howtheyvote.eu/votes/177666>

²¹ *Европейска народна партия*.

²² Партия на европейските социалисти.

²³ *Европейски консерватори и реформисти*.

²⁴ Достъпно от: <https://howtheyvote.eu/votes/170917>

²⁵ Букв. превод: „басейн от таланти“.

²⁶ Достъпно от <https://howtheyvote.eu/votes/137606>

Тенденцията, която може да се изведе и следва да се доразвие с допълнително изследване, е, че има теми, по които част от радикалните евродепутати подкрепят позицията на „мейнстрийм“ партиите, докато има теми, по които единодушно се поддържа радикална позиция. В заключение, партийната дисциплина на радикалните евродепутати може да се проследи единствено при по-обширен преглед и анализ на няколко гласувания по една и съща тема – като подкрепата за Украйна в различни парламентарни актове и аспекти.

Заклучение

Дерадикализацията е обвързана с участието в управлението на национално равнище, но е налице краткосрочен ефект, тъй като някои се радикализират, след като се върнат в опозицията.²⁷ В допълнение включването на радикални евроскептични партии в институционалния контекст на ЕП може да доведе до избирателна поведенческа модерация, например сред партии с национален управленски опит, като *Лига (Албертаци)* и *ФРЦ (Партия на свободата на Австрия)*. Последната става по-умерена на национално равнище, тъй като преследва стратегията „office-seeking“²⁸. Партийната дисциплина, разглеждана като инструмент за оцеляване в системата на ЕП – система, която възнаграждава умереността и наказва крайностите – заедно с продължителния престой в институцията и други съпътстващи фактори, може да доведе не до идеологическа, а до опортюнистична дерадикализация. Наблюдава се по-скоро временно адаптиране на реториката и комуникационния стил към по-прагматични и институционално приемливи норми, докато основната идеологическа платформа остава непроменена. В основата на това поведение стои стремежът на радикалните политически актьори да запазят и разширят електоралната си подкрепа. Следователно, тази трансформация следва да се разбира не като акт на идеологическо примирение, а като стратегическа адаптация, целяща политическо оцеляване и укрепване на влиянието в рамките на наднационалната институция.

Преследването на политики, на електорална подкрепа или службогонството („office-seeking“) се преосмисля на равнище ЕС, тъй като тук не става дума за упражняване на изпълнителна власт. Очакванията са насочени както към увеличаване на електоралната база, така и към реализиране на определени политически цели. В този контекст „office-seeking“ може да се интерпретира като стремеж на радикалните евроскептици да се включат във влиятелни европейски коалиции с цел да максимизират своето политическо въздействие, вместо да участват пряко в управлението.

От анализа, основан на парламентарни актове, избрани на принципа на случаен подбор, прави впечатление, че се следва партийната линия, която при сегашния състав на ЕП дава възможност на радикалните евроскептици

²⁷ Akkerman, de Lange et al., 2016, с. 48.

²⁸ Akkerman, T., de Lange, S. L., & Rooduijn, M. (Eds.). (2016). *Radical right-wing populist parties in Western Europe: Into the mainstream?* Routledge. с. 48.

да са в унисон и с идеологическата си позиция заради двете крайнодесни политически групи, съставени от евродепутати от различни националности, но с много близки възгледи и цели. Следва да се има предвид обаче, че избраните парламентарни актове са в изключително емблематични за радикалите области и се очаква – с оглед на това, че гласуването е публично и записвано, тези евродепутати да гласуват по този начин, за да отговорят на очакванията на избирателите си. Освен това се разглеждат гласувания в средата на деветия и началото на десетия мандат, при което – за някои евродепутати – това е едва в началото на кариерата им в ЕП (очаква се институционалната социализация тепърва да въздейства). Допълнително изследване на изказванията на радикалните/евроскептичните евродепутати в периода от началото до края на мандата им, както и анализ на допълнителни парламентарни досиета – в не толкова актуални за радикалите теми – биха допринесли за по-точно установяване на това дали партийната дисциплина и престоят в ЕП оказват влияние на дерадикализацията. Скорошното сформирание на състава на Европейския парламент не предоставя възможността за задълбочено изследване по отношение на това до каква степен партийната дисциплина влияе на дерадикализацията в десетия мандат на ЕП, но представените изследвания и установената тенденция на смекчаване на реториката на евроскептиците дават основание да се твърди, че такава взаимовръзка отчасти е видима и може да бъде доказана и на европейско равнище. Изследванията, посветени на радикалните политически актьори, дават основание да се предполага, че до края на десетия мандат може да настъпи такава промяна, защото институционалният натиск, необходимостта от участие в законодателния процес и стремежът към политическа релевантност в рамките на Европейския парламент могат да подтикнат към адаптиране на реториката и поведение, което да смекчи първоначалните радикални позиции. Комбинацията от партийна дисциплина, санкционни механизми и възможността за интеграция в по-широки коалиции, които влияят, поставя радикалните евроскептици пред избор – или да са по-умерени в изказванията и действията си, за да останат политически значими, или да се „маргинализират“ в рамките на институцията и да останат несъществени играчи.

Библиография

- Akkerman, T., de Lange, S. L., & Rooduijn, M. (Eds.). (2016). *Radical right-wing populist parties in Western Europe: Into the mainstream?* Routledge.
- Albertazzi, D. (2009). *Reconciling 'voice' and 'exit': Swiss and Italian populists in power*. Politics, 29(1), 1-10. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9256.2008.01332.x>
- Brack, N. (2015). *The roles of Eurosceptic members of the European Parliament and their implications for the EU*. International Political Science Review, 36(3), 337-350. <https://doi.org/10.1177/0192512115571590>
- Brack, N. (2017). *Opposing Europe in the European Parliament: Rebels and radicals in the chamber*. Palgrave Macmillan.
- Brack, N. (2020). *Towards a unified anti-Europe narrative on the right and left? The challenge of Euroscepticism in the 2019 European elections*. Research & Politics, 7(2). <https://doi.org/10.1177/2053168020952236>

- Brack, N., & Marié, A. (2024). *From fringe to front? Assessing the voting influence of the radical right in the European Parliament*. European Union Politics. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/14651165241268127>
- Braun, D., & Schäfer, C. (2022). *Issues that mobilize Europe: The role of key policy issues for voter turnout in the 2019 European Parliament election*. European Union Politics, 23(1), 120-140. <https://doi.org/10.1177/14651165211040337>
- Cammaerts, B. (2018). *The mainstreaming of extreme right-wing populism in the Low Countries: What is to be done?* Communication, Culture and Critique, 11(1), 7-20. <https://doi.org/10.1093/ccc/tcx002>
- De Swaan, A. (1973). *Coalition theories and cabinet formations: A study of formal theories of coalition formation applied to nine European parliaments after 1918*. Elsevier.
- Galpin, C., & Trenz, H. J. (2018). *Converging towards Euroscepticism? Negativity in news coverage during the 2014 European Parliament elections in Germany and the UK*. European Politics and Society, 20(3), 260-276. <https://doi.org/10.1080/23745118.2018.1501899>
- Hooghe, L., Marks, G., Bakker, R., Jolly, S., Polk, J., Rovny, J., Steenbergen, M., & Vachudova, M. A. (2024). *The Russian threat and the consolidation of the West: How populism and EU-skepticism shape party support for Ukraine*. European Union Politics, 25(3), 459-482. <https://doi.org/10.1177/14651165241237136>
- Ivrnescu, M., & Filimon, L.-M. (2022). *Mainstream fringes or fringe mainstream? An assessment of radical right (re)alignments in the European Parliament after the 2014 and 2019 elections*. European Review, 30(1), 96-114. <https://doi.org/10.1017/S1062798720000976>
- Ripoll Servent, A., & Panning, L. (2021). *Engaging the disengaged? Explaining the participation of Eurosceptic MEPs in trilogue negotiations*. Journal of European Public Policy, 28(1), 72-92. <https://doi.org/10.1080/13501763.2020.1859596>
- Schimmelfennig, F. (2000). *International socialization in the new Europe: Rational action in an institutional environment*. European Journal of International Relations, 6(1), 109-139. <https://doi.org/10.1177/1354066100006001005>
- Szczerbiak, A., & Taggart, P. (Eds.). (2008). *Opposing Europe? The comparative party politics of Euroscepticism*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780199258352.001.0001>
- Taggart, P., & Szczerbiak, A. (2001). *Parties, positions and Europe: Euroscepticism in the EU candidate states of Central and Eastern Europe* [Report]. University of Sussex. <https://hdl.handle.net/10779/uos.23344004.v1>
- Van Kessel, S. (2025). *Populism, the far right and EU integration: Beyond simple dichotomies*. Journal of European Integration, 47(1), 127-133. <https://doi.org/10.1080/07036337.2025.2434341>
- Vestergaard, K. T. (2020). *A 'second-order'-agenda in the European Parliament? How Eurosceptic voting behaviour is moderated by issue salience*. European Politics and Society, 22(3), 331-346. <https://doi.org/10.1080/23745118.2020.1759193>
- Докузова, Л. (2024). *Характер на изборите за Европейски парламент: Второразредни национални или европейски с първостепенно значение?* (Магистърска теза). Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Политическите кризи в държавите - членки на ЕС, като измерение и проблем

Диана Иванова

Въведение

Настоящият доклад има за цел да разгледа понятието политическа криза – какво представлява тя, има ли еднозначно определение, което обособява термина. Според литературата и представените критерии за криза трудно бихме могли да говорим за генерализирани общовалидни сътресения, а по-скоро за кризисни ситуации. Разбира се, съществуват конкретни национални предизвикателства под формата на кризи, които обаче не са фокус на настоящото изследване. За да се защити това твърдение обаче, трябва в дълбочина да се познават различните видове кризи, които изследователите изтъкват като налични, и да се провери доколко те наистина са сътресения, по какви критерии ги разглеждаме, как влияят на политическата обстановка и на наднационално ниво върху ЕС и до какви последствия биха могли да доведат.

Политическа криза?

Определение

През последните десетилетия, и особено след 2010 г., понятието „политическа криза“ присъства осезаемо, когато се описва състоянието на някои европейски партийни системи или когато наблюдаваме нови взаимодействия на партийно и междупартийно ниво. Изследователите, които се занимават с конкретни държави, често представят различни виждания относно това дали системата на дадена страна е стабилна или обратно – пред разпад. Рядко присъстват дефиниции за това какво всъщност представляват турбуленциите и какво ги предизвиква. Какво е криза и какви видове кризи се наблюдават на политическо ниво, е въпрос, който остава пренебрегнат от авторите, търсещи по-скоро ефектите и решенията за проблемите. Липсата на достатъчна осветеност на изходно ниво обаче прави последващите операции трудни и недостатъчно достоверни – как търсим ефект от нещо, което първоначално не сме дефинирали.

В международните отношения кризите са добре изследвани и типологизирани. Управлението на кризи и рисковият мениджмънт се занимават с дефинирането им, фазите и етапите на развитие и действията, които трябва

да бъдат предприети за овладяването им¹. Доцент Йордан Дойков разглежда различни определения², сред които по-политически ориентирани са:

Е. К. Щерн: *„Криза е ситуация, определена от изменението на външни и вътрешни фактори на средата и се определя от три характерни черти: заплахата за основни ценности на обществото, крайно ограничено време за разрешаване на ситуацията, високо ниво на неопределеност.“*

Д. Градев: при *„критични състояния, които засягат мнозинството членове на обществото: войните, икономическите и природните катастрофи, резките политически промени от типа на революциите и други сродни събития, създаващи еднозначно емоционално преживяване и оценъчно отношение; всички те в определено социално време представляват социален проблем, споделян от масите.“*

Общото между тях е негативната конотация, както и наличието на промяна, обикновено отрицателна и рязка, в досегашното състояние на обекта. Кризата е промяна, която поражда проблем и изисква решаването му.

Концепцията за понятието в политически смисъл започва да се изследва сериозно още през 60-те години на XX в. Според Уорън Филипс и Ричард Римкунас криза е важна ситуация, която е насилствена или потенциално насилствена³. Постепенно изследователи започват да надграждат дефиницията, за да може да обхваща по-широк спектър от ситуации. Съществуват два основни подхода за дефиниране – същностен и процедурен. При първия използваната концепция за криза е специфична според съдържанието на конкретен проблем или ситуация⁴. Втората група изследователи, които целят създаване на по-обща теория, се обръщат към процедурния подход. Техните определения се фокусират върху характеристиките, общи за всяка кризисна ситуация, без оглед на предмета или същността на кризата⁵. Настоящият доклад обединява двата подхода при дефинирането на политическа криза, като от една страна, целта е да се опишат нейните общовалидни характеристики, от друга, ще се разгледат конкретни нейни подвидове, което вече кореспондира с един по-тесен, ситуационен подход.

За да изгледят и оптимизират разбирането за криза, Уорън Филипс и Ричард Римкунас се спират върху теорията за катастрофите, която търси прекъсване в променливите, с които сме решили да изследваме и дефинираме дадена криза (могат да са промени в процедури, политики, реакции,

¹ Дойков, Й. (2018). *Управление на кризи. Методическо пособие*. София: Парадигма.

² *Пак там*, с. 13-14.

³ Phillips, W., Rimkunas, R. (1978). The Concept of Crisis in International Politics. In: *Journal of Peace Research*, 15(3), 259-272 [online] [Viewed 1 September 2025]. Available from: <http://www.jstor.org/stable/423055>.

⁴ Kahn, 1965; Triska, 1964; McClelland et al., 1965; Bloomfield, Beattie, 1971 cited in Phillips, W., Rimkunas, R. (1978). The Concept of Crisis in International Politics. In: *Journal of Peace Research*, 15(3), 259-272 [online] [Viewed 1 September 2025]. Available from: <http://www.jstor.org/stable/423055>, p. 259

⁵ Weiner, Kahn, 1962; North et al., 1968; Robinson, 1962; Hermann, 1969 cited in *ibidem*, p. 259

действия и др.). Измененията вероятно показват наличие на кризисна ситуация. Авторите използват контролни променливи, въведени от Херман⁶: изненада (количеството предварително осъзнаване на ситуацията), време за вземане на решение, с което разполага вземащият решенията (кратко, средно или дългосрочно) и налична заплаха според това как се възприема от вземащия решенията (висока или ниска). Ако една от трите характеристики на дефиницията на Херман липсва, кризисна ситуация не съществува.

Уорън Филипс и Ричард Римкунас съставят още един модел, този път с 5 променливи. Дефинират кризисната среда по отношение на: заплаха, време за вземане на решение, несигурност; военно поведение и оперативни процедури. Несигурността е променлива, която измерва общата информираност по време на криза или кризисна ситуация и надеждността на ситуацията. Когато тя се различава от нормалното, има по-голяма вероятност системата да бъде поставена в кризисна ситуация. Променливата на заплахата е необходим елемент във всяка криза и оказва най-голямо влияние, но не е достатъчна причина (тя е достатъчна причина за кризисна ситуация). Колкото по-голяма е заплахата, толкова по-голяма е величината на потенциалната промяна в поведението (вероятността да възникне криза). В ситуации на много ниска (под нормалното) възприемана заплаха, нациите е много вероятно да предприемат военни действия без подходящи процедури за командване и контрол. Същото важи за всички видове кризи, като под оперативни процедури можем да разбираме готовността, действията и контролът, които системата може да окаже, а под военна активност – ескалация на кризата. Когато нуждата от бързи действия е остра, има нарастващ дисбаланс между контрол и действие. Когато знанията са оскъдни (ниска информираност), вземащите решения рискуват да загубят контрол.

С двата модела авторите ни позволяват да дефинираме понятието „криза“. Вторият модел разграничава криза от кризисна ситуация. Кризата се определя като мигновена промяна в поведението, прекъсване в поведението. Кризисната ситуация поставя системата в състояние на „тревога“. Кризисна ситуация води до криза – скок, промяна в поведението.

Основна хипотеза

Стъпвайки върху моделите на Уорън Филипс и Ричард Римкунас, както и върху определенията, дадени от доц. Йордан Дойков, трудно можем да говорим за обща, цялостна политическа криза. Въпреки това специфични изменения през последните десетилетия в политическите и партийните системи, измерени чрез промени в някои индикатори, показват, че съществуват повсеместни кризисни ситуации, които биха могли да доведат до кризи. Те се пренасят и върху ЕС с много по-бавни темпове и се усещат по-слабо на наднационално ниво, но все пак е важно развитието на въпроса да се следи и да се вземат необходимите мерки.

⁶ Hermann, 1969 cited in *ibidem*, p. 262

Политическа криза и нестабилност

След като дефинирахме основното понятие в статията (политическа криза) по-широко, е време да преминем към по-специализирана дефиниция. Често в литературата и особено в икономически ориентираните изследвания политическа криза се изразява и с термина „политическа нестабилност“. Авторите по темата не са единодушни в определението и измерването на това явление поради многоизмерността и сложността му. Лукаш Янилс твърди, че за политическата нестабилност няма едно общо определение, но могат да се разграничат четири нейни измерения: (1) политически мотивирано насилие, (2) масови граждански протести, (3) нестабилност в рамките на политическия режим и (4) нестабилност на политическия режим⁷. Изследователите са възприели много различни стратегии в опитите си да определят количествено политическата нестабилност и да я включат в икономическите модели. Тя оказва сериозно влияние върху редица макроикономически показатели. В друго изследване, отново икономическо ориентирано, авторите намират връзка между кредитоспособността на страните и политическата нестабилност⁸. Това показва, че трудно можем да изведем обща дефиниция за политическа криза, но съществуват редица похвати, чрез които можем да открием някои от измеренията на политическа нестабилност. В икономически план би могло да стане чрез проследяване на различни макроикономически показатели и техните измерения.

Как обаче дефинираме политическата криза чрез политологичен инструментариум?

Андроничану, Джорджеску и Сабие изследват връзката между правителствена ефективност и политическа стабилност⁹. В статията си използват алгоритъм, чрез който групират 27-те държави - членки на ЕС, според четири променливи, представляващи показатели за ефективност на правителството и политическа стабилност – ефективни обществени услуги, по-високо качество на публичната администрация, ефективно разпределение на ресурсите, по-високо зачитане на политическите права и по-широка политическа свобода. Съществува силна отрицателна корелация между индекса на ефективност на правителството и индекса на обществените услуги. Колкото по-висока е ефективността на правителството, толкова по-високо е качеството на обществените услуги. Забелязва се и умерена пряка корелация между ефективността на правителството и индекса на политическа стабилност. Колкото по-висока е ефективността на правителството, толкова по-висок е

⁷ Jannills, Ł. (2021). The concept of political instability in economic research. In: *International Journal of Management and Economics* [online], 57(3), 268-284 [Viewed 1 September 2025]. Available from: <https://doi.org/10.2478/ijme-2021-0016>, p. 268-269.

⁸ Rivoli, P., Brewer, T. (1997). Political instability and country risk. In: *Global Finance Journal* [online], 8(2): 309-321 [Viewed 2 September 2025], pp. 317-318.

⁹ Androniceanu, A., Georgescu, I., Sabie, O. M. (2022). Comparative research on government effectiveness and political stability in Europe. In: *Administratie si Management Public* [online], 39, 63-76 [Viewed 2 September 2025]. Available from: DOI: 10.24818/amp/2022.39-04.

индексът на политическа стабилност. Забелязва се и умерена обратна корелация между ефективността на правителството и индекса на политически права. Колкото по-висока е ефективността на правителството, толкова по-силна е системата за политически права. Получаваме също така слаба положителна корелация между политическите права и политическата стабилност. По-ниските стойности на тези два показателя означават, че гражданите се възползват от по-широка политическа свобода. Можем да заключим, че всички корелации са в съответствие с икономическата теория. Авторите откриват, че данните показват силна тенденция към клъстериране, т.е. различията между отделните групи държави (западни, източни и притежаващи характеристики и на двете групи) все още са значителни. Подкрепят страните в три клъстера (в йерархия - клъстер 3, 1 и 2). Клъстер 3, съдържащ най-развитите страни (Австрия, Германия, Дания, Естония, Финландия, Ирландия, Люксембург, Малта, Нидерландия, Португалия, Швеция), има най-високи стойности за всичките четири показателя. Характеризира се с ефективни обществени услуги, по-високо качество на публичната администрация, ефективно разпределение на ресурсите, по-високо зачитане на политическите права и по-широка политическа свобода. Клъстер 1 включва комбинация от западни и източни страни, между които все още съществуват несъответствия относно ефективността на публичните институции (Белгия, Кипър, Чехия, Испания, Франция, Гърция, Хърватия, Италия, Литва, Латвия, Словакия, Словения). Трите страни в клъстер 2 (България, Унгария и Румъния) показват най-ниски нива на обществени услуги, политически права и ефективност на управлението. Тези ниски нива се определят от политическа нестабилност, нестабилни икономически политики и непоследователно икономическо планиране. Танковски и Ендроди-Ковач, разглеждайки зрелостта на икономическата интеграция на страните от ЕС, твърдят, че Румъния и България са най-слаборазвитите страни в ЕС според БВП на глава от населението и има някои опасения относно това как те зачитат върховенството на закона и независимостта на съдебната власт¹⁰. Тези страни са проявили корупционни рискове при достъп до фондове на ЕС, вместо да насърчават институционалното развитие¹¹. Можем да заключим, че обща политическа криза не се наблюдава, но определени региони се характеризират с политическа нестабилност.

Какви политически кризи наблюдаваме?

Подобен клъстерен анализ е много подходящ метод при определяне на общите черти на политическа стабилност или обратно – нестабилност. Но за да се определи по-прецизно какви кризи се наблюдават в държавите - членки

¹⁰ Tankovsky, Endrődi-Kovács, 2021 cited in Androniceanu, A., Georgescu, I., Sabie, O. M. (2022). Comparative research on government effectiveness and political stability in Europe. In: *Administratie si Management Public* [online], 39, 63-76 [Viewed 2 September 2025]. Available from: DOI: 10.24818/amp/2022.39-04, p. 71.

¹¹ Fazekas, 2017; Dinca, 2022 cited in Androniceanu, A., Georgescu, I., Sabie, O. M. (2022). Comparative research on government effectiveness and political stability in Europe. In: *Administratie si Management Public* [online], 39, 63-76 [Viewed 2 September 2025]. Available from: DOI: 10.24818/amp/2022.39-04, p. 71.

на ЕС и кога, следва да се разграничат и самите подвидове политически сътресения, които присъстват в изследванията или публичното пространство.

Основно можем да разделим политическите кризи на общи – такива, чиито сходни черти можем да открием повсеместно, в редица държави, и специфични, характерни за конкретна ситуация, държава или случай. Политическите кризи, които най-често се засягат в литературата, са няколко вида: криза на демокрацията (още описвана като криза на либералната, криза на представителната или криза на либералната представителна демокрация), институционална криза (правителствена, парламентарна и др.), партийна, която може да е свързана с лидерството, организацията, партийната система и др. В доклада ще разгледам двете основни кризи, чиито характеристики можем да открием в повече от една страна, в по-дългосрочен план – криза на демокрацията и партийна криза. Институционалните сътресения остават извън фокуса на настоящото изследване, тъй като изискват доста обширен анализ, както и могат да са плод на конкретни национални специфики или ситуации, които трудно бихме могли да сложим под общ знаменател.

Криза на демокрацията

Първата и най-изследвана политическа криза е именно тази, свързана с отстъпването, влошаването, изоставането или промяната в най-широко разпространената в Европа форма на управление – демокрацията. Демокрацията е защитавана и считана от авторите и за оптимално най-добрия управленски режим. Филип Шмитер се опитва да опровергае твърдението, че демокрацията като практика е в упадък. Открива обаче, че за 2014 г. при търсене в Google за „упадък на демокрацията“ излизат над 55,5 милиона резултата¹². Изследователите силно се вълнуват от темата. Шмитер достига до изводите, че демокрацията не е в упадък, а по-скоро в криза. Тя е в преход от един тип към друг – от либерална към постлиберална. Какво означава криза на демокрацията и всъщност какви ще са последствията, силно зависи от определенията, които отделните автори дават за тази форма на управление. Ефективността на всяка демокрация също така би следвало да се разглежда по различни критерии заради специфичните нужди и разбирания на гражданите в съответната страна. Шмитер представя и една съществена заблуда – доказателствата за упадъка на демокрацията често са свързани с това как конкретно правителство успява да се представи, а не всъщност как самата демокрация се справя като такава. Изследователят смята, че резки и революционни промени във формата на управление едва ли ще наблюдаваме, тъй като нито новите претенденти (крайнолеви и крайнодесни формации) предлагат последователни и работещи алтернативи, нито пък „редовните участници“ – избиратели, граждани, представители, групи по интереси и т.н., биха предпочели цялостен нов пакет от реформи. Тук Шмитер цитира Грамши като казва, че гражданите днес изпитват „симптоми на заболяемост“ – недоволство, безсилие, неоптимално състояние, които обаче не

¹² Schmitter, P. (2015). Crisis and transition, but not decline. In: *Journal of Democracy* [online], 26 (1), 32-44 [Viewed 2 September 2025]. Available from: <https://doi.org/10.1353/jod.2015.0004>.

са достатъчни за тях, за да изберат нов, лошо дефиниран и неизпитан модел на постлиберална демокрация¹³. Това, което Шмитер твърди, е изключително важно за нашата собствена дефиниция за криза на демокрацията по изброените по-горе модели на Уорън Филипс и Ричард Римкунас. Наблюдават се някои от променливите, дефиниращи криза – налице е заплахата (макар и недиректна), налице е промяна (но плавна, не рязка), налице е несигурност (за бъдещето на тази форма на управление и новите претенденти). Заплахата за либералната демокрация се измерва основно с все по-високите електорални резултати на новите претенденти, както и участието на някои от тях във властта. Ако разгледаме крайнодесните формации в страните членки, които управляват, такива примери са: полската „Право и справедливост“, която е в управлението до 2023 г.; унгарската Фидес, която управлява вече второ десетилетие; „Италиански братя“ на Мелони в Италия; нидерландската Партия на свободата, която до скоро управляваше в коалиция като първа политическа сила, преди да се оттегли; управлението на Нов фламандски алианс в Белгия в момента. Силните изборни резултати на крайната десница също не са за подценяване: позициите на Национален сбор във Франция; победата на австрийската Партия на свободата през 2024 г.; второ място за „Алтернатива за Германия“ през 2025 г. в Германия; възходът на „Възраждане“ в България и др. Положителното е, че има време за реакция. Според разгледаните модели можем да кажем, че имаме кризисна ситуация и това, което остава важно за демокрацията в нейното „предпазване“, за да не се стигне до сериозна криза, е всъщност подготовката. Изследователите доказват, че при ниско ниво на заплахата подготовката за реакция и контролът могат да отстъпят пред по-агресивни и нерационални действия. Демократичните режими трябва да съумеят да се трансформират с добре подготвени управленски екипи, за да се избегнат резки и рискови промени, които не биха подобрили ситуацията. По четвъртия критерий на Лукаш Янилс кризисната ситуация, която се наблюдава при демокрацията, също може да бъде определена като политическа нестабилност.

Партийна криза

Партийната криза, от своя страна, засяга няколко основни въпроса, отразяващи ситуацията в множество европейски държави. Първо, промяната в образа и функциите на партиите. Второ, промените в партийните системи, изразени най-вече чрез по-високите нива на фрагментация, поляризация и нови измерения на конфликт. Трето, появата на нови радикални претенденти и спадът в подкрепата за традиционните партии, което можем да свържем и с хипотезата за картелизацията.

От 90-те години насам в партийните системи се наблюдават няколко съществени изменения, промени в някои индикатори, които могат да сигнализират поява на криза. Засилва се фрагментацията, която се измерва с индикаторите – Ефективен брой парламентарни партии (ЕБПП) и Ефективен брой електорални партии (ЕБЕП). В почти всички европейски държави

¹³ *Ibidem*, p. 43

за този период се наблюдава покачване в техните стойности¹⁴. Средната стойност на индекса ЕБПП по десетилетия за 20 от европейските демокрации показва, че за периода 2010 - 2020 г. навсякъде се наблюдава покачване¹⁵. Изключение са Полша и Унгария заради специфичността на техните консервативни управления, както и Франция със своята мажоритарна избирателна система, предполагаща по-малко партии.

Поляризацията също се засилва. При изследването на страна като Германия, чиято система години наред е една от най-стабилните, с редуване на три основни умерени партии във властта (две и половина партийна система), Ангелендт и Браузе наблюдават как поляризацията там все повече се засилва за периода 1945 г. и 2021 г.¹⁶ Нейните нива са най-ниски през 1965 - 1966 г., през 2013 г. отново бележи спад, но след това започва да расте стремглаво, най-вече заради появата на нови и крайни партии. Завоят надясно при социалистите в началото на века води до засилването на Левицата, а завоят наляво на християндемократите създава нуждата от поява на подясна опция от политическия спектър (така през 2013 г. се появява и „Алтернатива за Германия“).

Налице е съществена промяна в измеренията на конфликт и поява на нова ос на разделение „прогресивно - консервативно“, описвана от всички изследователи, които се занимават с партийни системи и партии. В общия случай от 70-те години насам в партийните системи навлизат първо крайнолеви и зелени партии, а впоследствие, като отговор на този процес, националистически и крайнодесни. Това променя броя и взаимодействието между формациите и повечето системи преминават от две или две и половина партийни в многопартийни. Партиите на места се превръщат в малки формации¹⁷.

Наблюдава се все по-ниско доверие в партиите на национално ниво¹⁸. За разглежданите години от доц. Любенов (1999 и 2017) за 20-те изследвани дър-

¹⁴ Данни за европейските страни: Poguntke, T., Hofmeister, W. (eds.) (2024). *Political Parties and the Crisis of Democracy. Organization, Resilience and Reform* [CD]. 1st ed. Oxford: Oxford University Press, 640 p. ISBN 9780198888734; Evans, M. (ed.) (2020). *Coalition Government as a Reflection of a Nation's Politics and Society. A Comparative study of Parliamentary Parties and Cabinets in 12 Countries* [CD]. 1st ed. Abingdon, New York: Routledge, 292 p. ISBN 978-0-429-42237-9 (ebk); Любенов, М. (2021) *Европейски партийни системи. Сравнителен анализ на 20 демокрации (1945-2020)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

¹⁵ Любенов, М. (2021) *Европейски партийни системи. Сравнителен анализ на 20 демокрации (1945-2020)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 152; 224-234.

¹⁶ Angenendt, M., Brause, S. D. (2024). The Long Way towards Polarized Pluralism: Party and Party System Change in Germany. In: Poguntke, T., Hofmeister, W. (eds.). *Political Parties and the Crisis of Democracy. Organization, Resilience and Reform* [CD]. 1st ed. Oxford: Oxford University Press, pp. 82-107. ISBN 9780198888734.

¹⁷ De Winter, L. (2020). Government coalitions as a reflection of national politics: the complex case of Belgium. In: Evans, M. (ed.) *Coalition Government as a Reflection of a Nation's Politics and Society*. 1st ed. Abingdon, New York: Routledge, p. 71.

¹⁸ Данни за европейските страни: Poguntke, T., Hofmeister, W. (eds.) (2024). *Political Parties and the Crisis of Democracy. Organization, Resilience and Reform* [CD]. 1st ed. Oxford: Oxford University Press, 640 p. ISBN 9780198888734; Любенов, М. (2021) *Европейски партийни системи. Сравнителен анализ на 20 демокрации (1945-2020)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 98- 106.

жави доверието е под 50 %. Подобни, по-актуални данни за 2025 г., в 24 изследвани страни - членки на ЕС, потвърждават твърдението, като не само, че доверието в партиите е доста под 50% (средно 32,8%), но те са и едни от най-слабо подкрепяните политически институции от изброените¹⁹. Твърдението е особено валидно за държави като Франция, Италия, Испания, България, Гърция, Румъния, Хърватия, Словения (южно и източноевропейските страни), където доверието е средно около 20,1%.

Традиционните партийни фамилии (либерали, християндемократи, социалисти) губят доверие и гласове²⁰ за сметка на новите претенденти. Ре-дица автори обвързват това явление с процеса на картелизация²¹. Според теорията за партията картел политическите формации все повече функционират като картели, използвайки държавните ресурси, за да ограничат политическото състезание и да подсилят собствения си електорален успех. В съвсем скорошно изследване, от 2024 г., Погунтке и Хофмайстер използват критерии, по които определят как формациите се променят и оценяват – партийна организация, идеология, свързаност със социални групи, значимост на държавните субсидии и финансиране, единност и комуникация (с нейните нови форми като социални мрежи). Авторите успяват да докажат, че картелизацията в европейските страни не е толкова силна, след като системите допускат навлизането на нови играчи. Но дори да приемем, че картелизацията не е влиятелен фактор, всички останали критерии и данни по тях говорят за съществени изменения в партийните системи и взаимодействията в тях. Наблюдава се промяна, която макар и да не е рязка, е съществена. Заплаха също намираме, насочена най-вече към досегашното позициониране на основните формации. Но тя е осъзната и партиите взимат предпазни мерки, като например изолират новите крайни претенденти от властта („стерилизираща роля“²²). Имаме известна доза несигурност, но са налице готовността на партиите, контролът над ситуацията и достатъчното време за вземане на решения. Можем да обобщим, че съществува обща пар-

¹⁹ Haerpfer, C., Norris, P., Kizilova, K. (2025). TRUEDEM Online Survey 2025 (Version 1.0 - preliminary release). In: *TRUEDEM: Trust in European Democracies Project [Data set]* [online] [Viewed 18 September 2025]. Available from: <https://www.truedem.eu/resources-and-deliverables/online-survey-2025>.

²⁰ Данни за електорални резултати: Lehmann, P., Franzmann, S., Al-Gaddooa, D., Burst, T., Ivanusch, Ch., Regel, S., Riethmüller, F., Volkens, A., Weßels, B., Zehnter, L. (2024). *The Manifesto Data Collection. Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR). Version 2024a*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB) / Göttingen: Institut für Demokratieforschung (IfDem). [Viewed 30 July 2025]. Available from: <https://doi.org/10.25522/manifesto.mpd.2024a>.

²¹ Katz, R.S., Mair, P. (2009). The Cartel Party Thesis: A Restatement. In: *Perspectives on Politics* [online], Dec. 2009, vol. 7, no. 4, pp. 755 - 766 [Viewed 10 July 2025]. Available from: doi:10.1017/S1537592709991782; Pelizzo, R. (2006). The Cartel Party and the Rise of the New Extreme Right. In: *Research Collection School of Social Sciences* [online], Paper 173. [Viewed 10 July 2025]. Available from: https://ink.library.smu.edu.sg/soss_research/173.

²² Jacoby, W. (2017). Grand Coalitions and Democratic Dysfunction: Two Warnings from Central Europe. In: *Government and Opposition* [online], 2017, vol. 52, no. 2, pp. 329-355 [Viewed 12 July 2025]. Available from: doi:10.1017/gov.2016.53.

тийна кризисна ситуация (на места дори криза, където промените са внезапни), но до ескалация, агресивни действия или резки промени по-скоро не би се стигнало. За излизане от ситуацията или нейното нормализиране е важно партиите да проявят воля за реализирането на тази цел, както и гражданите да желаят и да следят това да се случи.

Погунтке и Хофмайстер поставят въпроса за ролята на формациите в упадъка на демократичната форма на управление, което означава, че между двете кризи, които описва докладът (демократична и партийна), е възможно да съществува пряка връзка и взаимно да си влияят. И двете могат да са еднакво опасни, ако обществата не са внимателни, тъй като много лесно системите могат да направят скок от кризисна ситуация в криза. Все пак на този етап държавите показват относително добро ниво на подготвеност и контрол над ситуацията, макар и доста от показателите да се влошават (т.е. увеличава се заплахата).

Кризисна ситуация в ЕС?

На наднационално ниво по-горе изброените кризисни ситуации оказват своето влияние и постепенно се пренасят в Съюза. Предимството обаче е, че подобен процес е много бавен. Участието на множество страни във взимането на решения, при избирането на народни представители и следването на политики, въобще като цяло обединяването на държавите в наднационален съюз и по-широкото представителство, което то осигурява, спомага за намаляване на напреженията и по-голямата стабилност.

Наченки на партийна криза или криза на либералната демокрация можем да проследим чрез електоралното представяне на политическите партии. Ако сравним изборите от 2019 г. и тези от 2024 г. за ЕП, се вижда как крайнолявата Група на левицата в Европейския парламент увеличава резултата си за сметка на загуби при други леви формации като Групата на Прогресивния алианс на социалистите и демократите и „Зелените“. Крайнодесните „Патриоти за Европа“ и „Европа на суверенните нации“ увеличават подкрепата си след разцеплението на „Идентичност и демокрация“. Вижда се как трендът към навлизане на нови по-радикални претенденти в парламента и властта освен на национално ниво се наблюдава и на наднационално в ЕС. Но все още това не води до съществени изменения в лидерството и политиките, които Съюзът провежда. Наблюдава се стабилност, която можем да потвърдим и чрез гражданските оценки към европейските институции. По данни на Евробарометър от май 2025 г. доверието в Съюза е рекордно високо (52%)²³. При сравнението на доверието към ЕС, националните парламенти и правителства и при трите показателя то расте, но най-високо, открояващо се от останалите, е това към ЕС. Висока е и подкрепата за ЕК – най-големи стойности от 18 години насам, и за еврото – най-висока от 21 години насам.

²³ Standard Eurobarometer 103 - Spring 2025. In: *Eurobarometer* [online] [Viewed 18 September 2025]. Available from: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3372>.

Изводи

Най-общо можем да дефинираме кризата като внезапна промяна в системата. Преди нея наблюдаваме кризисна ситуация, която поставя системата в състояние на „тревога“. Налице са 5 индикатора, по които можем да я разграничим – заплаха, време за вземане на решение, несигурност; военно поведение и оперативни процедури (като последните две променливи са свързани с поведението на вземащите решения и в зависимост от вида криза могат и да не се изразяват във военни действия). Докладът дефинира политическа стабилност и нестабилност като неизменно свързани с кризата. Оказва се, че повечето европейски държави демонстрират относителна стабилност, с изключение на няколко примера от Източна и Централна Европа. Като общи за всички държави кризисни ситуации можем да посочим кризата на либералната представителна демокрация и партийната криза, които можем да определим като налични по промяната в някои от свързаните с тях индикатори (възход на крайни формации, изборни резултати, спад в доверието към партиите, увеличаване на фрагментацията и поляризацията). Но тези ситуации не са по дефиниция кризи и все още системите разполагат с необходимите инструменти и ресурси да предотвратят подобен развой на събитията. Процесите на промяна влияят и на ЕС, на наднационално ниво, като там те следват много по-бавен темп. Дори през последната година тенденциите, описващи развитието на ЕС и възприятието на гражданите към него, са изключително положителни, което показва как една ефективна наднационална структура се справя добре с кризисните предизвикателства.

Библиография

- Дойков, Й. (2018). *Управление на кризи. Методическо пособие*. София: Парадигма.
- Любенов, М. (2021) *Европейски партийни системи. Сравнителен анализ на 20 демокрации (1945-2020)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Androniceanu, A., Georgescu, I., Sabie, O. M. (2022). Comparative research on government effectiveness and political stability in Europe. *Administratie si Management Public* [online], 39, 63-76 [Viewed 2 September 2025]. Available from: DOI: 10.24818/amp/2022.39-04.
- Angenendt, M., Brause, S. D. (2024). The Long Way towards Polarized Pluralism: Party and Party System Change in Germany. In: Poguntke, T., Hofmeister, W. (eds.). *Political Parties and the Crisis of Democracy. Organization, Resilience and Reform* [CD]. 1st ed. Oxford: Oxford University Press, pp. 82-107. ISBN 9780198888734.
- De Winter, L. (2020). Government coalitions as a reflection of national politics: the complex case of Belgium. In: Evans, M. (ed.) *Coalition Government as a Reflection of a Nation's Politics and Society*. 1st ed. Abingdon, New York: Routledge, pp. 64-85.
- Evans, M. (ed.) (2020). *Coalition Government as a Reflection of a Nation's Politics and Society. A Comparative study of Parliamentary Parties and Cabinets in 12 Countries* [CD]. 1st ed. Abingdon, New York: Routledge, 292 p. ISBN 978-0-429-42237-9 (ebk).
- Haerpfer, C., Norris, P., Kizilova, K. (2025). TRUEDEM Online Survey 2025 (Version 1.0 - preliminary release). In: *TRUEDEM: Trust in European Democracies Project [Data set]* [online] [Viewed 18 September 2025]. Available from: <https://www.truedem.eu/resources-and-deliverables/online-survey-2025>.

- Jacoby, W. (2017). Grand Coalitions and Democratic Dysfunction: Two Warnings from Central Europe. *Government and Opposition* [online], 2017, vol. 52, no. 2, pp. 329-355 [Viewed 12 July 2025]. Available from: doi:10.1017/gov.2016.53.
- Jannils, E. (2021). The concept of political instability in economic research. *International Journal of Management and Economics* [online], 57(3), 268-284 [Viewed 1 September 2025]. Available from: <https://doi.org/10.2478/ijme-2021-0016>.
- Katz, R.S., Mair, P. (2009). The Cartel Party Thesis: A Restatement. *Perspectives on Politics* [online], Dec. 2009, vol. 7, no. 4, pp. 755-766 [Viewed 10 July 2025]. Available from: doi:10.1017/S1537592709991782.
- Lehmann, P., Franzmann, S., Al-Gaddooa, D., Burst, T., Ivanusch, Ch., Regel, S., Riethmüller, F., Volkens, A., Weßels, B., Zehnter, L. (2024). The Manifesto Data Collection. *Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR)*. Version 2024a. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB) / Göttingen: Institut für Demokratieforschung (IfDem). [Viewed 30 July 2025]. Available from: <https://doi.org/10.25522/manifesto.mps.2024a>.
- Pelizzo, R. (2006). The Cartel Party and the Rise of the New Extreme Right. *Research Collection School of Social Sciences* [online], Paper 173. [Viewed 10 July 2025]. Available from: https://ink.library.smu.edu.sg/soss_research/173
- Phillips, W., Rimkunas, R. (1978). The Concept of Crisis in International Politics. *Journal of Peace Research* [online], 15(3), 259-272 [Viewed 1 September 2025]. Available from: <http://www.jstor.org/stable/423055>.
- Poguntke, T., Hofmeister, W. (eds.) (2024). *Political Parties and the Crisis of Democracy. Organization, Resilience and Reform* [CD]. 1st ed. Oxford: Oxford University Press, 640 p. ISBN 9780198888734.
- Rivoli, P., Brewer, T. (1997). Political instability and country risk. *Global Finance Journal* [online], 8(2): 309-321 [Viewed 2 September 2025].
- Schmitter, P. (2015). Crisis and transition, but not decline. *Journal of Democracy* [online], 26 (1), 32-44 [Viewed 2 September 2025]. Available from: <https://doi.org/10.1353/jod.2015.0004>.
- Standard Eurobarometer 103 - Spring 2025. In: *Eurobarometer* [online] [Viewed 18 September 2025]. Available from: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3372>.

Политическата коректност в ЕС: разминаване между реторика и реалност?

Ирена Алексиева

Въведение

Политическата коректност (ПК) е термин с широк обхват, който е дълбоко вкоренен в съвременния политически дискурс, но същевременно създава множество предизвикателства пред задачата за намиране на прецизна дефиниция. В недрата на това изследване езикът е заложен едновременно като полето, където се извършват политическите противопоставяния, но и като инструмента, с който си служи политическата коректност на същото поле. Текстът служи да покаже начините, по които езиковите практики биват регулирани, оспорвани и политизирани по начини, които отразяват по-широки социални и идеологически конфликти.

Предмет на докладът е многоизмерният характер на политическата коректност като езиково и идеологическо явление, включително множеството от дефиниции, употреби и оспорвани значения в различни социални и интелектуални контексти в политиката и културата на Европейския съюз (ЕС). Обект на изследването е дискурсът около политическата коректност по отношение на законодателството на ЕС, което се отнася до регулация на езика на омразата.

В методологичен план докладът представлява анализ на документи на Рамковото решение от 2008 г. и Регламента за цифровите услуги от 2022 г. Вторично разглежда законодателства на национално ниво, за да проследи как употребата на политически коректния език излиза от рамките на измерението на дискурса и се привежда в практика на нивото на ЕС, както и на равнищата на държавите членки. Целта е да се образува по-цялостна представа за политическата коректност като част от правната рамка на ЕС и съответно да се сравни до каква степен тази рамка е отразена в законодателствата, съдебната практика или културата на националното ниво.

В името на академичната коректност докладът на първо място се сблъска с проблема на дефиницията на основното понятие, което въвежда. В полето на изследванията на политическата коректност (оттук насетне ПК) това е задача, която заслужава собствен дисертационен труд. Разнообразието от интерпретации, поляризираната реторика около понятието и променящите се значения в различни културни и политически контексти разкриват явление, далеч по-сложно от прост етикет „правилно срещу грешно“ или „либерално срещу консервативно“.

В литературата на ПК се установяват разногласия по отношение на произхода ѝ, идеологическите ѝ корени, крайните ѝ цели и намерения, както и резултата от нейното приложение. Съществува генерален консенсус около идеята, че културното и политическото значение на политическата коректност в Запада нараства от 1980 г. насам^{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7}. Без да имат обща дефиниция за политическа коректност, политическите коментатори и академици, предимно в хуманитарните науки, спорят за нейните социални ползи и вреди. Най-често цитираният аргумент от застъпниците на политическата коректност, е, че тя предотвратява дискриминацията срещу групи, които исторически се намират в неравностойно положение, и че тази функция за защита на групата е социално благо, което насърчава справедливостта и равенството^{8, 9, 10}. От друга страна, учени, журналисти и политици, както вляво, така и вдясно твърдят, че политическата коректност има потенциала да намали свободното изразяване и като следствие – да подкопае структурите на науката и демокрацията^{11, 12, 13, 14, 15}. Застъпниците на политическата коректност поддържат, че тяхната кауза е морална и че се опитват да коригират социалното неравенство в обществото, да защитят онези, които са били пренебрегвани или дискриминирани.

Общият корен между всички интерпретации на термина е, че се обявява против употребата на език, който е обиден към специфични групи и който бележи различия между хората. ПК в най-неутралния си формат се свежда до това, че представлява въздържание от език и действия, които могат да маргинализират, стереотипизират или нанесат вреда на други хора. Това

- ¹ Berman, P. (1992). Introduction: The debate and its origins. In: P. Berman (Ed.), *Debating P.C.* (pp. 1-29). New York, NY: Dell Publishing.
- ² Chait, J. (2015). Not a very P.C. thing to say. *New York Magazine*, 27 January.
- ³ Ford, B.R. (2017). Political correctness. In: H. Giles & J. Harwood (Eds.) *Oxford Encyclopedia of Intergroup Communication*. New York, NY: Oxford University Press.
- ⁴ Hughes, G. (2010). *Political correctness: A history of semantics and culture*. Wiley-Blackwell.
- ⁵ Robinson, B., Reid, S.A. (2016). Political correctness. In: H. Giles & A. Maass (Eds.) *Advances in Intergroup Communication*, New York, NY: Peter Lang Publishing, pp. 85-100.
- ⁶ Weigel, M. (2016). Political correctness: How the right invented a phantom enemy. *The Guardian*, 30 November.
- ⁷ Wilson, J. (1995). *The Myth of Political Correctness*. Durham: Duke University Press.
- ⁸ Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- ⁹ Fish, S. (1994). *There's no such thing as free speech and it's a good thing, too*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- ¹⁰ Whitney, D.C., Wartella, E. (1992). Media coverage of the „political correctness“ debate. *Journal of Communication*, 42, 83-95.
- ¹¹ Berman, „Introduction,“ in *Debating P.C.*
- ¹² Al-Gharbi, M., Haidt, J. (2017). It's disadvantaged groups that suffer most when free speech is curtailed on campus. *The Atlantic*, 8 July.
- ¹³ Chait, „Not a Very P.C. Thing.“
- ¹⁴ D'Souza, D. (1992). The big chill? Interview with Dinesh D'Souza. In: P. Berman (Ed.), *Debating P.C.* New York, NY: Dell Publishing, pp. 29-39.
- ¹⁵ Loury, G. (1994). Self-Censorship in Public Discourse. *Rationality and Society*, 6, 428-461.

обстоятелство играе ролята на отправна точка в изследването на ПК специфично в контекста на ЕС.

Политическата коректност в ЕС

В литературата ПК се разглежда основно като феномен, специфичен за Запада, като исторически и актуално тя притежава значително по-голяма тежест в САЩ и Великобритания. Европейският опит се различава от този на САЩ, но това до голяма степен е резултат от самата природа на ПК, основно по отношение на нейната трудно уловима дефиниция. Случаят е, че не става въпрос за ПК като различни феномени, които споделят едно име, ами за това, че различни аспекти на ПК излизат на преден план в отделните времеви и териториални контексти и затова направленията на феномена и в САЩ, и в Европа, и конкретно в ЕС, остават неразривно свързани.

В Европа корените на ПК са свързани с комплексната мрежа на срещата на колониализъм, фашизъм, комунизъм, нацизъм и следвоенното рехабилитиране на континента. Две основни вълни играят ролята на катализатор на движението – след 1945 г. демократичното ядро на Западна Европа се противопоставя на расистките норми, заложили във военния период; след падането на Съветския блок се разтваря още по-нататък дебатът относно човешките права – вече на територията на Централна и Източна Европа.

Това историческо развитие служи за обяснение за проявата на спецификите на ПК в европейското направление. Основен разграничаващ елемент представляват езиковата регулация и значително по-строгата забрана на речта на омразата. Обяснението е, че тази практика се поражда от опита на ВСВ, който култивира сензитивност към расистките и ксенофобските дискурс и действия. Немският стремеж за справяне с миналото включва ясното съзнаване на това как езикът може да култивира разделение, изключване и насилие¹⁶. Дебатът във Франция против расизма и относно секуларизма въвежда напрежението между правото на свободно изразяване и мястото на малцинствата в по-широкия разговор на правата. Швеция, Дания и Норвегия (под наслов Северна Европа) се посочват като държавите, където феминистките ЛГБТ+ движения популяризират идеята за промяна на езика, за да може той да придобие по-приобщаващ формат¹⁷.

В този контекст ЕС влиза в ролята на наднационалната единица, която се позиционира като защитник на ценности, които се отнасят до равенство, свобода и запазване на човешкото достойнство¹⁸. ЕС залага тези ценности в Договора за Европейския съюз¹⁹ и Хартата на основните права на Европей-

¹⁶ Koposov, N. (2020). *Memory laws, memory wars: The politics of the past in Europe and Russia*. Cambridge University Press.

¹⁷ Hogan, B. (2019). Freedom of expression and the limits of political correctness in the European Union. *European Law Review*, 44(2), 211-232.

¹⁸ Manners, I. (2002). Normative power Europe: A contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258.

¹⁹ Европейски съюз. (2012а). Консолидиран текст на Договора за Европейския съюз. *Официален вестник на Европейския съюз*, С 202, 13-46.

ския съюз²⁰. Документите включват зачитане на човешкото достойнство, демокрацията, равенството и правата на малцинствата. Макар и ПК да не се назовава експлицитно в тях, тя е основополагаща в нормативната архитектура на ЕС.

Език на омразата в ЕС

Рамковото решение 2008/913/ПВР на Съвета от 28 ноември 2008 година относно борбата с определени форми и прояви на расизъм и ксенофобия посредством наказателното право е основният документ, който регулира езика на омразата и действията на омразата в рамките на ЕС. Решението задължава държавите членки да гарантират, че расистките и ксенофобски мотивирани престъпления и изказвания, които подбуждат към омраза, насилие или дискриминация, се наказват с ефективни, пропорционални и възпиращи санкции. Решението цели хармонизиране на наказателното право на държавите членки по отношение на тези престъпления, като определя общи определения за расизъм и ксенофобия и задължава държавите да въведат съответните правни разпоредби²¹.

Документът е в духа на политически коректния принцип, че някои езикови практики (основно) са несъвместими със съвременното демократично общество. Продължение е на Съвместното действие от 15 юли 1996 година, прието от Съвета въз основа на член К.3 от Договора за Европейския съюз, относно действията за борба с расизма и ксенофобията (96/443/ПВР)²² и следва и е съвместим с международни принципи, заложили в документ като Международната конвенция на ООН за премахване на всички форми на расова дискриминация²³. Рамковото решение поражда собствен дебат за съдържанието си и привеждането в практика на нивото на държавите членки, като критиките се разделят между отпускане и засилване на мерките, заложили в документа. Опасенията, от една страна, са съвместимостта на наказателните пунктове с традицията на свободата на словото, докато от друга „абстрактният“ характер на текста, който посочва трудността за унифициране на мерките, поради различни културни специфики е повод за стремеж за циментиране на по-строги физически регулации²⁴. Именно имплементацията на национално равнище представлява интерес в сравнителен план.

²⁰ Европейски съюз. (2012б). Харта на основните права на Европейския съюз. *Официален вестник на Европейския съюз*, С 326, 391-407.

²¹ Съвет на Европейския съюз. (2008). Рамково решение 2008/913/ПВР на Съвета от 28 ноември 2008 г. за борба с някои форми и прояви на расизъм и ксенофобия чрез наказателното право. *Официален вестник на Европейския съюз*, L 328, 55-58.

²² Съвет на Европейския съюз. (1996). Съвместно действие 96/443/ПВР от 15 юли 1996 г., прието от Съвета въз основа на член К.3 от Договора за Европейския съюз относно действие за борба срещу расизма и ксенофобията. *Официален вестник на Европейските общности*, L 185, 5-7.

²³ United Nations. (1965). International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. *United Nations Treaty Series*, 660, 195, 21 December.

²⁴ Bleich, E. (2011). *The freedom to be racist? How the United States and Europe struggle to preserve freedom and combat racism*. Oxford University Press.

**Таблица 1. Адаптирани данни от доклад на ЕК
за прилагането на Рамково решение 2008/913/ПВР²⁵**

Държава	Транспонирано	Основни проблеми	Характерни особености
Австрия	Напълно	Различна терминология	Активно прилагане; чести присъди за отричане на Холокоста
Белгия	Напълно	Неяснота при отговорността на юридически лица	Случай „Vlaams Blok“ (2004) - партия, разпусната за расизъм
България	Частично	Слабо приложение; расистката мотивация не се счита за утежняваща	Изменения от 2015 г. (чл. 164 НК) добавят религиозни основания; малко дела
Германия	Напълно	Различно приложение на утежняващи мотиви	§130 „Volksverhetzung“ - чести дела за онлайн омраза
Гърция	Частично	Некачествен набор на данни; непоследователно приложение	Закон 4285/2014; приложен срещу членове на „Златна зора“
Дания	Напълно	Политически дебати относно ограниченията на свободата на изразяване	Присъди срещу политици за антимиюсюлмански изказвания; спорове за чл. 266b
Естония	Частично	Изисква заплаха за обществения ред	Малко дела; акцент върху превенцията
Ирландия	Значително	Различна терминология; малко дела	Закон от 1989 г.; нов законопроект за модернизация
Испания	Напълно	Дебат за границите на свободата на словото	Чл. 510 НК, често прилаган онлайн
Италия	Напълно	Липсва отговорност на юридически лица	Закон „Манчино“ срещу фашистка символика и реч на омраза
Кипър	Значително	Не всички основания са изрично включени	Нови текстове за отричане на геноцид; ограничена практика
Латвия	Частично	Не са включени всички основания	Чл. 78 НК - етническа омраза; рядко се прилага
Литва	Частично	Пропуснати основания; изисква последствия	Криминализирано отричане на Холокоста
Люксембург	Значително	Неяснота за отговорността на юридически лица	Малко регистрирани случаи
Малта	Значително	Липса на практика; малко дела	Престъпления за подбуждане към омраза и насилие
Нидерландия	Напълно	Дебат за свободата на изразяване	Случай „Geert Wilders“ (2016), осъден за обида към група

²⁵ Европейска комисия. (2014). *Доклад за прилагането на Рамково решение 2008/913/ПВР*.

Полша	Значително	Непоследователно приложение; липсват някои основания	Изменения от 2015 г. (чл. чл. 256-257 НК; дела за антиевропейска и анти-ЛГБТ реторика
Португалия	Напълно	Различия в структурата на текстовете	Закон №31/2004 - криминализира отричането на геноцид
Румъния	Частично	Трябва да е налице „опасност за обществото“	Чл. 369 НК; наблюдаван от ЕК
Словакия	Значително	Неяснота при юридическите лица	Законодателство за престъпления от омраза; непоследователна практика
Словения	Значително	Липсват изрични основания	Умерено приложение на законите
Унгария	Частично	Тясно тълкуване на „подбуждане“; политическо влияние	Селективно приложение; напрежение с националистическия дискурс
Финландия	Напълно	Различия в дефиницията на расисткия мотив	Чл. 10 - „етническа агитация“; често използван за регулация онлайн
Франция	Напълно	Сложност на закона за печата; дебят за ефекта на охлаждане	Закон срещу отричане на Холокоста; активна съдебна практика
Хърватия	Значително	Липса на данни; редки осъдителни присъди	Разпоредби срещу омраза в Наказателния кодекс след присъединяването към ЕС
Чехия	Значително	Различия в терминологията	Чл. 356 НК - подбуждане към омраза; често използван
Швеция	Напълно	Различна терминология; силна защита на словото	Престъпление „агитация срещу група от населението“

Продължение на правната рамка е Законодателният акт за цифровите услуги (ЗАЦУ), приет през 2022 г., който задължава онлайн платформите да регулират незаконното съдържание, дефинирано по-обширно, за да обхване включително речта на омразата. Документът по-скоро е формулиран от гледна точка на безопасността на потребителите, но допълнително засилва ПК етос на ЕС, като изисква проактивно наблюдение и премахване на вредно съдържание²⁶. Критиците на мярката отново предвидимо се опасяват от прекомерно прилагане на закона и алгоритмична цензура, но ЗАЦУ подчертава амбицията на ЕС да регулира цифровите пространства в съответствие с приобщаващите ценности.

Германия възприема твърдия подход. Завареното положение на решението е това, че немският наказателен кодекс забранява подбуждане към

²⁶ Европейски съюз. (2022). Регламент (ЕС) 2022/2065 на Европейския парламент и на Съвета от 19 октомври 2022 г. относно единния пазар на цифрови услуги и за изменение на Директива 2000/31/ЕО (Акт за цифровите услуги). *Официален вестник на Европейския съюз*, L 277, 1-102.

омразата (*Volksverhetzung*)²⁷. През 2017 г. *Netzwerkdurchsetzungsgesetz** (NetzDG) разширява обхвата на предното и до платформите на социалните медии, изисквайки бързо премахване на незаконно съдържание²⁸. Критиците предупреждават за „косвена цензура“ или „посредствена цензура“²⁹, докато поддръжниците я виждат като съществена за борба с омразата в онлайн пространството.

Австрия е сред държавите, които имат едни от най-строгите закони срещу речта на омразата в Европа, като нейният опит е до голяма степен повлиян от историята ѝ с националсоциализма. Член 283 от Австрийския наказателен кодекс криминализира „подбуждането към омраза“ (*Verhetzung*) срещу групи, основани на раса, религия, националност или сексуална ориентация. Отричането на Холокоста и възхваляването на нацизма конкретно са забранени действия. Австрийските съдилища осъждат лица за публична реч, публикации и дори онлайн коментари, които се застъпват за нацистката идеология³⁰.

Белгия чрез Закона против расизма от 1981 г.³¹ и Закона против дискриминацията от 2007 г.³² криминализира расистките и ксенофобските изказвания, както и подбуждането на език или действия на омразата. Белгия е ключов пример в дебата за регулацията на езика на омразата, поради това, че регулацията се простира и обхваща политически партии. През 2004 г. крайнодясната партия „Фламандски блок“ (*Vlaams Blok party*) е осъдена за расизъм, което води до реконструирането ѝ и превръщането ѝ във „Фламандски войник“ (*Vlaams Belang*). Това представлява едно от най-силните приложения на разпоредбите за речта на омразата срещу политически организации в Европа.

Швеция предприема мерки срещу езика на омразата, като криминализира действия, подбуждащи омраза, които се основават на раса, религия или сексуална ориентация³³. Шведският пример отразява ангажимента на държавата с отразяването на политическата ѝ култура в прогресивна политика.

В съседство по подобен начин **Финландия** прилага законите за речта на омразата чрез своя Наказателен кодекс относно „етническа агитация“. Разпо-

²⁷ Germany. (1998/2019). German Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB), §130: Incitement to hatred (Volksverhetzung). Federal Law Gazette (BGBl. I).

²⁸ Keller, D. (2019). Internet platforms: Observations on speech, danger, and money. Hoover Institution Aegis Series Paper No. 1902.

²⁹ Frosio, G.F. (2018). Why keep a close eye on the German NetzDG. *European Journal of Risk Regulation*, 9(3), 427-440.

³⁰ Austria. (1974/2023). Austrian Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB), §283: Incitement to hatred (Verhetzung). *Federal Law Gazette* (BGBl. Nr. 60/1974, as amended).

³¹ Belgium. (1981). Law of 30 July 1981 on the punishment of certain acts inspired by racism or xenophobia. *Belgian Official Journal* (Moniteur belge), 8 August 1981.

³² Belgium. (2007). Law of 10 May 2007 combating certain forms of discrimination. *Belgian Official Journal* (Moniteur belge), 30 May 2007.

³³ Sweden. (1962/2024). Swedish Penal Code (Brottsbalken), Chapter 16, §8: Incitement against an ethnic group. Swedish Government.

редбата криминализира разпространението на съобщения, които заплашват или обиждат групи въз основа на раса, религия, сексуална ориентация или национален произход³⁴. Последните случаи включват съдебни преследвания за реч на омразата в онлайн пространството, насочена към имигранти и ЛГБТ+ хора. За контраст Финландия играе ролята на първия пример, който се опитва да балансира това законодателство със силни конституционни защити за свободата на израз и слово, което поставя и за първи път тук въпроса за прекомерната регулация, за косвената цензура и за автоцензурата.

Франция има дълга правна традиция по отношение на речта на омразата, вдъхновена от републиканските ценности за свобода, равенство и братство. Основните правни инструменти за прилагане на Рамково решение 2008/913/ПВР се намират във френския Наказателен кодекс. Съгласно член 24 от Закона за печата от 1881 г. е забранено публичното подбуждане към дискриминация, омраза или насилие въз основа на раса, религия, етническа принадлежност, националност или сексуална ориентация³⁵. Франция разполага и с допълнителни правни мерки като Закона „Gayssot“ от 1990 г., който криминализира отричането на Холокоста и други форми на отричане на престъпления срещу човечеството. Този закон представлява един от най-силните примери в ЕС за кодифициране на историческата памет в законодателство за речта на омразата, отразявайки историческия опит и моралните задължения на Франция след ВСВ³⁶. Проблемите на регулацията на езика прозират в сферата на изкуството, като инстанции като вестник „*Charlie Hebdo*“ показват напрежение между свободата на словото и обидно съдържание.

В културно отношение **Дания** е в центъра на европейския дебат за свободата на словото от карикатурния скандал, произвел се през 2005 г. на страниците на датския вестник „*Jyllands-Posten*“, където карикатурите на пророка Мохамед предизвикат глобални протести и насилие. Въпреки че това предшества Рамковото решение, то продължава да оформя начина, по който датското общество тълкува границите на законодателството за свободата на словото и речта на омразата.

Дания е пример, който илюстрира по-скоро застъпничество за свобода на изразяване, отколкото регулацията на език. Датския наказателен кодекс криминализира публичното изразяване на изявления, които заплашват, обиждат или унижават група хора поради тяхната раса, цвят на кожата, национален или етнически произход, религия или сексуална ориентация³⁷. Някои коментатори и политически деятели (особено от десни партии) твърдят, че разпоредбата действа като инструмент за „политическа коректност“, огра-

³⁴ Finland. (2011). Criminal Code of Finland (Rikoslaki), Chapter 11, Section 10: Ethnic agitation. Edita Publishing Oy.

³⁵ France. (1881). Law of 29 July 1881 on the freedom of the press. LegiFrance.

³⁶ France. (1990). Law No. 90-615 of 13 July 1990 tending to repress any racist, anti-Semitic or xenophobic acts. LegiFrance.

³⁷ Denmark. (1939/2021). Criminal Code (Straffeloven), § 266 b: Public incitement to hatred, violence or discrimination. Danish Ministry of Justice.

ничавайки критиките към имиграцията и исляма. Други подчертават, че законът е необходима гаранция за правата на малцинствата в една либерална демокрация³⁸. Осъжденията могат да доведат до глоби или лишаване от свобода до две години. Разпоредбата по само себе си има широк обхват, като се отнася до политически изявления, медийни коментари, но и онлайн дискурс. Практиката показва, че тези мерки се прилагат повсеместно към политици и граждани, както и че онлайн пространството е обект на регулация.

В Полша приложението на Рамковото решение е деликатен баланс между правните ангажименти към ЕС и политическата култура на държавата, оформена исторически от католическата традиция и съвременно от популистката реторика. Полският наказателен кодекс забранява агитацията на фашистки или тоталитарни системи, криминализира публичното подбуждане към омраза, основана на национални, етнически, расови или религиозни различия, както и отричането на нацистките и комунистическите престъпления, наказва обиди срещу лица или групи, основани на национална, етническа, расова или религиозна принадлежност³⁹. Подходът на Полша е безлязан с политически противоречия. Полша формално транспонира Рамковото решение на национално ниво, но на физическото ниво мерките имат значение в тесен смисъл, като се счита че слабо прилагане отразява националистическия скептицизъм към политически коректните норми⁴⁰. Партията „Право и справедливост“ (ПиС) набляга на „традиционните ценности“ и често представя политиките на ЕС срещу дискриминацията като опити за налагане на „чужди“ идеологии. Това обстоятелство произвежда подозрението и обвинението, че законите за речта на омразата се прилагат неравномерно – те са особено строги, когато се прилагат в случаи на екстремистки групи, но се ползват с по-голяма интерпретативна гъвкавост, когато реториката е в съответствие с правителствените наративи.

По-нататък конституционната защита на свободата на словото в Полша се сблъсква с разнородни тълкувания на законодателството за речта на омразата. Граждански организации за правата на човека твърдят, че Полша се нуждае от по-силни гаранции за малцинствата, докато критиците от политическата десница предупреждават за опасностите на „прекомерната политическа коректност“. Прилагането на Рамковото решение в Полша илюстрира напрежението между правните задължения на ЕС и националните политически приоритети. Въпреки че правната рамка съществува и се прилага периодично, нейната ефективност често се подкопава от избирателното прилагане на мерките и идеологическите конфликти в полското общество.

³⁸ Larsen, L.T. (2018). Satire and freedom of speech: The Danish cartoon crisis revisited. *Nordic Journal of Human Rights*, 36(3), 237-256.

³⁹ Poland. (1997/2021). Criminal Code (Kodeks karny), Articles 256, 257, 133, 196, 261, 55a of the Act on the Institute of National Remembrance. Government of Poland.

⁴⁰ Pytlaś, B. (2022). Normative conflicts and the EU's identity: Populism and LGBTQ+ rights in Hungary and Poland. *East European Politics*, 38(2), 243-265.

Заклучение

ПК в ЕС предизвиква значителна популистка реакция. Политически лидери като Виктор Орбан, Марин льо Пен и Матео Салвини представят ПК като елитно налагане, което заглушава обикновените граждани. В този наратив ПК език се отъждествява с брюкселската бюрокрация, технокрацията и културния империализъм⁴¹. Социалните мрежи изострят действието на популистката реторика и усилват негативната реакция. Платформите култивират почва, плодородна за критики към ПК език, често под наслова на „цензура“. Това допринася за по-широката поляризация между над-националните и националистическите визии за Европа. В същото време ПК език остава централен елемент от структурата на ЕС⁴². И все пак, доверието в него се подкопава, когато вътрешната съпротива разкрива разминаването между реториката и реалността. По този начин ПК въплъщава парадокса на управлението на ЕС: тя е от съществено значение за идентичността на Съюза, но също така подхранва популистката мобилизация.

Библиография

- Европейска комисия. (2014). *Доклад на Комисията до Европейския парламент и Съвета за прилагането на Рамково решение 2008/913/ПВР на Съвета относно борбата с определени форми и прояви на расизъм и ксенофобия посредством наказателното право (COM/2014/027 final)*. Брюксел: Европейска комисия. [Достъпно към 8 август 2025]. Достъпно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52014DC0027>.
- Европейски съюз (2012а). *Консолидиран текст на Договора за Европейския съюз*. Официален вестник на Европейския съюз, С 202, 13-46. [Достъпно към 8 август 2025]. Достъпно на: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0019.02/DOC_1&format=PDF.
- Европейски съюз (2012б). *Харта на основните права на Европейския съюз*. Официален вестник на Европейския съюз, С 326, 391-407. [Достъпно към 8 август 2025]. Достъпно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A12016P%2FTXT>.
- Европейски съюз (2022). *Регламент (ЕС) 2022/2065 на Европейския парламент и на Съвета от 19 октомври 2022 г. относно единния пазар на цифрови услуги и за изменение на Директива 2000/31/ЕО (Акт за цифровите услуги)*. Официален вестник на Европейския съюз, L 277, 1-102. [Достъпно към 8 август 2025]. Достъпно на: <https://data.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>.
- Съвет на Европейския съюз (1996). *Съвместно действие 96/443/ПВР от 15 юли 1996 г., прието от Съвета въз основа на член К.3 от Договора за Европейския съюз относно действие за борба срещу расизма и ксенофобията*. Официален вестник на Европейските общности, L 185, 5-7. [Достъпно към 8 август 2025]. Достъпно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:31996F0443&from=EL>.

⁴¹ Mondon, A., & Winter, A. (2020). *Reactionary democracy: How racism and the populist far right became mainstream*. Verso.

⁴² Manners, „Normative Power Europe.“

- Съвет на Европейския съюз (2008). *Рамково решение 2008/913/ПВР на Съвета от 28 ноември 2008 г. за борба с някои форми и прояви на расизъм и ксенофобия чрез наказателното право*. Официален вестник на Европейския съюз, L 328, 55-58. [Достъпно към 8 август 2025]. Достъпно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/bg/ALL/?uri=CELEX%3A32008F0913>.
- Al-Gharbi, M., Haidt, J. (2017). It's disadvantaged group the suffer most when free speech is curtailed on campus. *The Atlantic*, 8 July. [Accessed 27 September 2025]. Available at: <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2017/07/free-speech-campus/532965/>.
- Austria (1974/2023). *Austrian Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB), §283: Incitement to hatred (Verhetzung)*. Federal Law Gazette (Bundesgesetzblatt, BGBl. Nr. 60/1974, as amended). [Accessed 8 August 2025]. Available at: <https://www.ris.bka.gv.at>.
- Belgium (1981). *Law of 30 July 1981 on the punishment of certain acts inspired by racism or xenophobia*. Belgian Official Journal (Moniteur belge), 8 August 1981. [Accessed 8 August 2025]. Available at: https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/loi_a1.pl.
- Belgium (2007). *Law of 10 May 2007 combating certain forms of discrimination*. Belgian Official Journal (Moniteur belge), 30 May 2007. [Accessed 8 August 2025]. Available at: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-10-mai-2007_n2007002099.html.
- Berman, P. (1992). Introduction: The debate and its origins. In: P. Berman (Ed.), *Debating P.C.* (pp. 1-29) New York, NY: Dell Publishing.
- Bleich, E. (2011). *The freedom to be racist? How the United States and Europe struggle to preserve freedom and combat racism*. Oxford University Press.
- Chait, J. (2015). Not a very P.C. thing to say. *New York Magazine*, 27 January. [Accessed 27 September 2025]. Available at: <https://nymag.com/intelligencer/2015/01/not-a-very-pc-thing-to-say.html>.
- Denmark (1939/2021). *Criminal Code (Straffeloven), § 266 b: Public incitement to hatred, violence or discrimination*. Danish Ministry of Justice. [Accessed 9 August 2025]. Available at: <https://retsinformation.dk/eli/lta/2021/121>.
- D'Souza, D. (1992). The big chill? Interview with Dinesh D'Souza. In: P. Berman (Ed.), *Debating P.C.* New York, NY: Dell Publishing, pp. 29-39.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Finland (2011). *Criminal Code of Finland (Rikoslaki), Chapter 11, Section 10: Ethnic agitation*. Edita Publishing Oy. [Accessed 8 August 2025]. Available at: <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039.pdf>.
- Fish, S. (1994). *There's no such thing as free speech and it's a good thing, too*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Ford, B.R. (2017). *Political correctness*. In H. Giles & J. Harwood (Eds.) *Oxford Encyclopedia of Intergroup Communication*. New York, NY: Oxford University Press.
- France (1881). *Law of 29 July 1881 on the freedom of the press*. LegiFrance. [Accessed 8 August 2025]. Available at: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006070722>.
- France (1990). *Law No. 90-615 of 13 July 1990 tending to repress any racist, anti-Semitic or xenophobic acts*. LegiFrance. [Accessed 8 August 2025]. Available at: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000532990>.

- Frosio, G. F. (2018). Why keep a close eye on the German NetzDG. *European Journal of Risk Regulation*, 9(3), 427-440.
- Germany (1998/2019). *German Criminal Code (Strafgesetzbuch, StGB), §130: Incitement to hatred (Volksverhetzung)*. Federal Law Gazette (Bundesgesetzblatt, BGBl. I). [Accessed 8 August 2025]. Available at: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_130.html.
- Hogan, B. (2019). Freedom of expression and the limits of political correctness in the European Union. *European Law Review*, 44(2), 211-232.
- Hughes, G. (2010). *Political correctness: A history of semantics and culture*. Wiley-Blackwell.
- Keller, D. (2019). Internet platforms: Observations on speech, danger, and money. *Hoover Institution Aegis Series Paper No. 1902*.
- Koposov, N. (2020). *Memory laws, memory wars: The politics of the past in Europe and Russia*. Cambridge University Press.
- Larsen, L. T. (2018). Satire and freedom of speech: The Danish cartoon crisis revisited. *Nordic Journal of Human Rights*, 36(3), 237-256.
- Loury, G. (1994). „Self-Censorship in Public Discourse,“ *Rationality and Society* 6, pp. 428-461.
- Manners, I. (2002). Normative power Europe: A contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258.
- Mondon, A., & Winter, A. (2020). *Reactionary democracy: How racism and the populist far right became mainstream*. Verso.
- Poland (1997/2021). *Criminal Code (Kodeks karny), Articles 256, 257, 133, 196, 261, 55a of the Act on the Institute of National Remembrance*. Government of Poland. [Accessed 9 August 2025]. Available at: https://www.legislationline.org/download/id/10625/file/Poland_Criminal_Code_1997_amended_2021_en.pdf.
- Pytlas, B. (2022). Normative conflicts and the EU's identity: Populism and LGBTQ+ rights in Hungary and Poland. *East European Politics*, 38(2), 243-265.
- Robinson, B., Reid, S.A. (2016). *Political correctness*. In H. Giles & A. Maass (Eds.) *Advances in Intergroup Communication*, New York, NY: Peter Lang Publishing, pp. 85-100.
- Sweden (1962/2024). *Swedish Penal Code (Brottsbalken), Chapter 16, §8: Incitement against an ethnic group*. Swedish Government. [Accessed 8 August 2025]. Available at: <https://www.government.se/contentassets/7a2dcae0787e465e9a2431554b5eab03/the-swedish-criminal-code.pdf>.
- United Nations (1965). *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*. United Nations Treaty Series, 660, 195, 21 December. [Accessed: 8 August 2025]. Available at: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-2&chapter=4&clang=en.
- Weigel, M. (2016). Political correctness: How the right invented a phantom enemy. *The Guardian*, 30 November. [Accessed 27 September 2025]. Available at: <https://www.theguardian.com/us-news/2016/nov/30/political-correctness-how-the-right-invented-phantom-enemy-donald-trump>.
- Whitney, D. C., & Wartella, E. (1992). Media coverage of the „political correctness“ debate. *Journal of Communication*, 42, pp. 83-95.
- Wilson, J. (1995). *The Myth of Political Correctness*. Durham: Duke University Press.

Левият популизъм и евроскептицизмът: между критика и стремеж към реформа на Европейския съюз (с фокус върху СИРИЗА и Подемос)

Марк-Антони Арабаджиев

Увод

През последните две десетилетия Европа преминава през поредица от значими кризи – световната финансова криза 2007-2008 г., мигрантската криза от 2015 г., COVID-19 през 2020 г. и други. В този контекст на задълбочаващи се предизвикателства се наблюдават две ключови политически тенденции: нарастването на популизма и паралелното му развитие заедно с евроскептицизма. Макар че често се разглеждат като взаимнозаменяеми понятия, двата феномена представляват отделни политически явления, които се различават не само по идеологически основания, но и по начина, по който формулират общественото недоволството спрямо съществуващия политически ред. В политическия и обществен дискурс популизмът обикновено се асоциира предимно с десни и радикално десни партии и движения. Евроскептицизмът често се проявява в същия идеологически спектър, като границите между двете явления остават размити и нерядко се припокриват.

Ако приемем, че в основата си популизмът представлява разделението „добрия народ“ срещу „лошия елит“, той включва и дихотомията „приятел-враг“. Много десни популистки партии представят една изключваща характеристика на „народа“, при която не всеки може да бъде част от тази група. В образа на врага влизат не само „чуждите“ и/или „отчуждените“ (било то на религиозна, етническа или друга основа), но и Европейският съюз, който се възприема като заплаха за националната държава и нейния суверенитет. Евроскептицизмът, от своя страна, традиционно се използва, за да се опише публичното съмнение или откритото противопоставяне спрямо задълбочаването на европейската интеграция. Често това съпротивление е свързано със стремежа за възстановяване или засилване на националния суверенитет в рамките на Европейския съюз, а в някои случаи и пълното отхвърляне на европейския интеграционен проект. В съвременния дискурс евроскептицизмът се употребява най-вече като общо понятие за всякакъв вид опозиция срещу процесите на европейското обединение, независимо от конкретните мотиви на възражения.

И в двата дискурса се акцентира върху противопоставянето „ние срещу тях“ / „приятел-враг“: народът срещу елитите (популизъм) и националният суверенитет срещу брюкселските институции (евроскептицизъм). Но какво можем да кажем за левия популистски спектър? По своята същност популизмът не е еднороден – той може да се разграничи на ляв и десен. Популистските партии се основават на разделението „народ - елит“, по което имат неоспоримо сходство. Според дихотомията „приятел - враг“ обаче, чрез конструирането на образите на „приятеля“ и „врага“, ние можем не само да разграничим левия от десния популизъм, но и да определим тяхната идеологическа идентичност. Евроскептицизмът не е концептуално еднороден също. В зависимост от характера на критичната позиция той може да бъде както „твърд“ (пълно отхвърляне на европейската интеграция), така и „мек“ (критика към сегашната форма на ЕС, неговите институции или конкретни политики, без цялостно противопоставяне).

Това ни отвежда до първия основен изследователски въпрос: как се проявява евроскептицизмът в рамките на европейския ляв популизъм и какви са неговите специфични характеристики спрямо дясната популистка критика на Европейския съюз? За да бъде даден отговор, анализът се фокусира върху два ключови представителя на европейския ляв популизъм – СИРИЗА и Подемос. Изборът на тези партии се обуславя от тяхната значима роля в политическия живот на Гърция и Испания, както и от влиянието им като емблематични примери за съвременен ляв популизъм, формирал се в контекста на световната финансова криза, кризата в еврозоната и последвалите масови протестни движения.

В настоящия текст е приложено кабинетно проучване, основано на анализ на академични източници, като акцентът е поставен върху начина, по който тези партии се интерпретират в научния дебат през периода на тяхното възходящо политическо развитие. Допълнително е използван и един първичен източник, политическата резолюция от първия конгрес на СИРИЗА, която илюстрира ключови идеологически позиции. Особено внимание се отделя на взаимовръзките между социалните движения и партийните идеологии, както и на това как тези взаимодействия са оформили специфичен тип ляв евроскептицизъм, който може да бъде разбран както като критика към доминиращия модел на европейска интеграция, така и като израз на алтернативна, по-социална и демократична визия за Европа.

Популизмът и неговото ляво измерение

Преди да анализираме СИРИЗА и Подемос, е необходимо да дефинираме понятията популизъм и евроскептицизъм. Според Кас Муде популизмът – независимо дали е ляв или десен – представлява идеология, която разделя обществото на две хомогенни и антагонистични групи: „чистият народ“ срещу „корумпирания елит“, а политиката трябва да е израз на общата воля (*volonte generale*).¹ Популизмът е също така бедна на съдържание идеология (*thin-*

¹ Муде, К. (2007). *Популисткият Zeitgeist*. Политически изследвания, бр. 2, с. 49.

centred ideology), което позволява лесното му съчетаване с други идеологии, независимо дали са бедни или богати на съдържание.² От изключителна важност за популистите е ясното разграничение на „народа“ и „елита“. Самият популизъм е моралистичен, а не програмен и опонентите не са просто хора с различни приоритети и ценности, те са зло: „Като следствие, компромисът е невъзможен, защото той „корумпира“ чистотата.“³

Друго важно разграничение е дихотомията „приятел-враг“. Ако приемем, че в основата си популизмът е разделението на „чистия народ“ срещу „лошия елит“, то дихотомията „приятел-враг“ също има важно значение. Чрез тази дихотомия лесно може да се разграничи популизмът на ляв и десен спрямо това кои влизат в образите на „приятеля“ и на „врага“. Самата концепция за „приятел“ и „враг“ е ключов елемент за политическото в теорията на Карл Шмит: „Политическият враг няма нужда да бъде морално зъл или естетически грозен; той няма защо да се явява също стопански конкурент, може би дори изглежда изгодно да имаш с него работа. Той е другият и чуждият, а за неговото съществуване е достатъчно, че е в особено интензивен смисъл екзистенциално другото и чуждото...“⁴ Популизмът, било то в неговото ляво или дясно проявление, се разбира като практическо приложение на тази логика. Той мобилизира политическа подкрепа чрез противопоставяне на колективния субект „народа“ срещу конструиран опонент, който може да се въплъти в елитите, външни сили или вътрешни „други“. В този контекст Шмитовата дихотомия „приятел-враг“ се явява като аналитичен инструмент за изследване на левия и десния популизъм.

Левите популисти обикновено локализируют икономическите и социалните дисфункции в „неолибералния“ модел.⁵ В рамките на тази риторична рамка, процесите на дерегулация, приватизация и фискални облекчения, характерни за 80-те години на XX в., се интерпретират като структурни фактори, довели до криза в образователните и здравните системи, изразена чрез нарастващото социално неравенство и несигурност.⁶ Допълнително левите популистски партии и политици като СИРИЗА (Алексис Ципрас), Подемос (Пабло Иглесиас), Бърни Сандърс в САЩ, Джереми Корбин във Великобритания и всички техни латиноамерикански аналози използват класически марксистки и социалистически начини на представяне на капиталистите, едрия бизнес, капиталистическите институции, глобализацията и други подобни като „врагове“ на народа.⁷ Нилс Карлсон разглежда няколко начина, по които левите популисти формулират логиката „ние срещу тях“:

² Муде, К. (2007). *Популистският Zeitgeist*. Политически изследвания, бр. 2, с. 50.

³ Пак там.

⁴ Шмит, К. (2008). *Понятието за политическото* (А. Лешков, прев.). Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 23

⁵ Carlson, N. (2024). *Reviving Classical Liberalism Against Populism*. Palgrave Macmillan Cham, p. 12, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-49074-3>

⁶ Пак там.

⁷ Пак там, с. 14

„Народът“ – работническата класа, обикновените и достойни хора, получатели на социални помощи, прекарият.

„Елитът“ – неолиберали, десни медии, в център-дясно политически партии, експерти, капиталисти, Световната банка, МВФ.

Карлсон добавя още една група, която определя като „другите“. В нея попадат големият бизнес, собствениците на капитал, чуждестранните компании, участниците на световния пазар, както и САЩ и ЕС. За целите на този анализ, „другите“ могат да се разглеждат като част от по-широката концепция за „врага“, или в терминологията на Карлсон, за „елита“. Левият популизъм се характеризира с ключови теми като антикапитализъм, противопоставяне на глобализацията, критика на неолиберализма и експлоатацията, протекционизъм, антиамериканизъм, стремеж към намаляване на неравенствата, преразпределение на ресурсите и възстановяване на социалните системи.⁸

Настоящият анализ разглежда тенденцията, при която Европейският съюз често се поставя в категорията на „елита“, т.е. на „другия“ или „врага“. Това логично поставя въпроса за характера на евроскептицизма в рамките на европейския ляв популизъм и за това дали той се различава съществено от своята дясна противоположност.

„Твърд“ и „мек“ евроскептицизъм

Преди да се пристъпи към дефиниране на понятието „евроскептицизъм“, е необходимо да се направи едно съществено уточнение: както при популизма, така и при евроскептицизма не съществува общоприета и универсална дефиниция на този политически феномен. Настоящият текст няма за цел да представи изчерпателен преглед на всички съществуващи дефиниции, а по-скоро да възприеме работна, по-тясна концепция, която да служи на целите на анализа.

През последните две десетилетия евроскептицизмът в Европа се засилва значително. Той еволюира от маргинален политически проект, характерен основно за периферни партии, до позиция, споделяна от управляващи формации и от партии, заемащи централно място в политическия мейнстрийм.⁹ Тази трансформация е от съществено значение за анализа на съвременната европейска политика, тъй като евроскептицизмът често се преплита с популисткия дискурс и отразява дълбоки структурни разделения по отношение на бъдещето на европейската интеграция.

В научния, най-вече в публичния дискурс понятието „евроскептицизъм“ функционира като обобщаващо, всеобхватно и често полемично понятие, което обозначава широк спектър от критически нагласи – от принципино отри-

⁸ Пак там.

⁹ Szczerbiak, A. & Taggart, P. (2018). *Contemporary Research on Euroscepticism: The State of the Art*. In B. Leruth, N. Startin & S. Usherwood (Eds.), *The Routledge Handbook of Euroscepticism* (p. 11). Routledge, Cham.

чание на европейската интеграция като проект до селективна опозиция спрямо конкретни политики или институции на Европейския съюз. Първоначалната работна дефиниция на Пол Тагарт описва евроскептицизма като термин, който „изразява идеята за условно или квалифицирано противопоставяне, включвайки категорично и безусловно опониране на процеса на европейската интеграция“. В началото това разграничение се основава на отношението на съответната страна към членството ѝ в ЕС.¹⁰ Впоследствие Тагарт и Алекс Шчербиак се опитват да концептуализират понятието, като въвеждат разграничение между два типа: принципна (твърда) опозиция към европейската интеграция и условна (мек) опозиция.¹¹ Този първоначален опит за концептуализация става обект на критика, като най-значимата е на Петр Копецки и Кас Муде. Тяхната критика се основава на два аргумента. Първо, определението на „мек евроскептицизъм“ на Тагарт и Шчербиак е твърде широко и обхватно: „Определя евроскептицизма по такъв начин, че практически всяко несъгласие с някое решение на ЕС може да бъде включено“. Второ, те твърдят, че подкрепата или противопоставянето на членството в ЕС е неподходящ индикатор за разграничаване между принципна и условна опозиция към европейската интеграция и следователно не представлява ключово разграничение, което трябва да се прави между критиците на европейската интеграция.¹²

Взимайки предвид критиката на Копецки и Муде, Тагарт и Шчербиак преразглеждат своя първоначален опит за концептуализация. Изтъква се аргументът, че определянето за позиционирането на партиите като евроскептични не са тяхното моментно позициониране спрямо членството на страните им в ЕС, а по-скоро тяхното фундаментално отношение към европейския интеграционен проект, въплътен в рамките на Съюза, както и към бъдещото разширяване на неговите компетенции.¹³ Следователно, въз основа на ревиизираната концептуализация на Тагарт и Шчербиак, евроскептицизмът може да се класифицира в два типа:

- **„Твърд евроскептицизъм“** – представлява принципна опозиция спрямо самия европейски интеграционен проект и категорично отхвърляне на прехвърлянето на допълнителни правомощия към Европейския съюз.
- **„Мек евроскептицизъм“** – означава отсъствие на фундаментално възражение срещу идеята за европейската интеграция и съществуването на наднационална структура, но включва критика към настоящата институционална и политическа форма на Европейския съюз.

В рамките на настоящото изследване типологията на евроскептицизма, предложена от Тагарт и Шчербиак, може да бъде възприета като адекватна концептуална основа. Нерешен обаче остава въпросът, подчертан от критиката на Муде и Копецки, свързан с прекомерната обхватност на типа „мек“

¹⁰ Пак там, с. 13

¹¹ Пак там, сс. 12-13

¹² Пак там, с. 13

¹³ Пак там.

евроскептицизъм, която на практика допуска включването на всяка форма на несъгласие с отделни политики или решения на ЕС. Следва да се отбележи и дефицитът на задълбочена теоретична литература върху евроскептицизма като цяло – проблем, посочен и в *The Routledge Handbook of Euroscepticism*. Допълнително Тагарт и Шчербиак поддържат позицията, че този проблем налага постигането на по-висока типологична прецизност и формулиране на ясно аналитично разграничени критерии, способни да отделят „мек“ (условен) евроскептицизъм – разбиран като системна опозиция спрямо посоката на европейската интеграция – от позиции, които са проевропейски по своята същност, но съдържат критика към конкретни политики или институционални практики на Съюза.¹⁴

СИРИЗА и Подемос: какъв е евроскептицизмът на левия популизъм?

В настоящия анализ не се разглежда историята на двете партии или тяхната дейност, след като вече са част от властта. Фокусът е насочен към идеологическите им позиции с цел да се анализира къде и по какъв начин може да се дефинира левият популистски евроскептицизъм. Този подход е възприет, тъй като идеологическите характеристики на партиите се проявяват в най-чист вид, когато те функционират в опозиция и не носят пряка управленска отговорност.

Световната финансова криза 2007-2008 г., последвана от дълговата криза в еврозоната, се превръща в ключов повратен момент за политическите процеси в страните от южната периферия на Европейския съюз. Глобалният срив на финансовите пазари води до рязък спад на икономическата активност, нарастване на безработицата и изостряне на социалните напрежения. Вълната от недоволство поражда едни от най-мощните протестни движения за времето си, които впоследствие дават тласък за възхода на леви популистски партии като СИРИЗА и Подемос.

Първото от тези масови протестни движения е испанското „15-М“ от май 2011 г. Подхранвано от дълбокото възмущение срещу материалното обедняване и ерозията на демокрацията, то остава силен отпечатък върху политическата култура. Въпреки че първоначално движението не успява да промени ефективно властовите отношения, основните политически и икономически институции остават до голяма степен невъзприемчиви към исканията за „истинска демокрация“, икономическа справедливост и защита на социалните права. От този първоначален неуспех, след 2011 г. различни социални групи започват да търсят нови форми на политическо представителство, способни да преодолеят фрагментацията и ограничената ефективност на протестните мобилизации. Подемос се ражда именно от това търсене, поставяйки си за цел да изгради широко „народно единство“ и да достигне до групите в обществото, които споделят наратива и исканията на „15-М“, но

¹⁴ Пак там, с. 16

са готови да делегират политическа отговорност.¹⁵ Друго такова движение е гръцкото „Aganaktismenoi“ (Възмутени граждани). Следва същия път като движението „15-M“ и организира подобни митинги в края на май и през лятото на 2011 г. Основното твърдение на движението е от популистки характер: „народът е предаден от политическите елити, които са отговорни за социално-икономическия колапс и ерозията на демократичните институции“. Те губят правото си да представляват „народа“, техните оплаквания, искания и стремежи. Движението иска незабавна и радикална промяна за една „истинска демокрация“, която по-късно бива преформулирана в „пряка демокрация“, подчертавайки важноста върху прякото демократично участие и обществената отчетност, както и тяхното разочарование от представителните институции.¹⁶ Двете масови протестни движения в Испания и Гърция противопоставят мнозинството от граждани срещу политическия и финансов елит. Обвиняват политическата „олигархия“ като основополагаща причина за кризата и загубата на политическо представителство. Единствената разлика между двете протестни движения е, че Подемос възниква от протестите на испанските площади, докато „възмутените граждани“ са подкрепени от вече съществуваща политическа партия – СИРИЗА. Представлявайки коалиция от радикално леви партии и групи, сформирана през 2004 г., СИРИЗА е единствената парламентарна политическа партия, която открито се застъпва за „възмутените“, успявайки да се обърне към движението и да се възползва от неговата популярност.¹⁷

СИРИЗА и Подемос се превръщат в отговор на дълбоката криза на политическа представителност, като дават възможност на т.нар. „нечути гласове“ да изразят недоволството си спрямо елитите, които изглежда са се утвърдили трайно във властта. Популисткият дискурс на двете партии се гради върху ясно разделение между „добрия народ“ и „лошия елит“. Идеологическото ядро на Подемос се основава на антагонистичното противопоставяне между социалното мнозинство – страдащо от обедняване и маргинализирано в рамките на демокрацията – и привилегированото малцинство, или „кастата“: старите политически партии, които се редуват на власт, водени основно от лични и финансови интереси.¹⁸ Идеологическият дискурс на СИРИЗА следва подобен модел, разделяйки обществото на два лагера – „те“ (естаблишмънтът) и „ние“ (народът). В кампанията си за изборите през 2015 г. СИРИЗА доразвива това разделение, призовавайки възстановяването на „народа“ като суверен срещу утвърдената „олигархия“, подчертавайки противопоставянето между голямото мнозинство на народа и привилегированото малцинство, което се облагодетелства от кризата, предизвикана именно от него.¹⁹ Популизмът на СИРИЗА и Подемос е ляв. Те изграждат образа на „народа“ като

¹⁵ Kioupkiolis, A., & Katsambekis, G. (2020). *New left populism: contesting and taking power: the cases of SYRIZA and Podemos*. In G. Charalambous & G. Ioannou (Eds.), *Left Radicalism and Populism in Europe* (p. 134). Routledge.

¹⁶ Пак там, сс. 134-135

¹⁷ Пак там, с. 135

¹⁸ Пак там, с. 136

¹⁹ Пак там, с. 137

страдащото мнозинство, засегнато от социалното неравенство, липсата на политическа представителност и усещането, че са измамени. „Врагът“ на този „народ“ са старите политически партии, политиките на строги икономии и привилегированите елити.

Стигаме до въпроса: какво всъщност представлява левият популистски евроскептицизъм? Протестните вълни през 2011 г. в Испания и Гърция отразяват драматичната загуба на доверие както в националните институции, така и в тези на ЕС. Недоволството срещу мерките за строги икономии постепенно се фокусира върху политиките на ЕС и по-конкретно към „Тройката“ – Европейската комисия, Европейската централна банка и Международния валутен фонд.²⁰ Тази нарастваща критика към ЕС отразява промяната в обществените нагласи: резултатите от европейските избори през 2014 г. показват възходяща тенденция на евроскептичните партии в целия ЕС, доверието на гражданите към Съюза рязко спада след финансовата криза – от 57% през пролетта на 2007 г. до 31% през есента на 2013 г., като преживява нов остър спад и през 2016 г.²¹ Както в Гърция, така и в Испания, чрез силното си присъствие в медиите политическите сили, подкрепящи мерките за строги икономии насърчават враждебен дискурс към протестите и партиите, критични към ЕС. СИРИЗА и Подемос се издигат електорално именно в опозиция на тези политически сили, благодарение на техния популистски дискурс. Докато отправят сериозно предизвикателство към двупартийната система и нейната проевропейска позиция, успехът на тези партии бе подхранен от широко разпространената делегитимация на ЕС, масовото осъждане на неговите политики и пълната липса на доверие към съществуващия политически елит – както на национално, така и на европейско ниво.²²

Трябва да се направи важно уточнение, че въпреки критиките към политиките и институциите на Съюза, СИРИЗА и Подемос не са против самия европейски интеграционен проект. Например, Подемос се стреми да бъде идеологически различен от десните и евроскептичните популистски партии. Именно за тях левият популизъм не е само дълбока критика към ЕС, но и защитата на Европа, мигрантското население, бежанците, демокрацията и социалните права.²³ От друга страна, СИРИЗА критикува институционалната структура на Европейския съюз, определяйки я като неолиберална – позиция, която в значителна степен споделя и партия Подемос. По време на Първия конгрес на СИРИЗА през 2013 г. в политическата резолюция се заявява: „В тази нестабилна геополитическа рамка Европейският съюз, под ръководството на Германия, разработва своята стратегия, която все повече подчинява постиженията на европейските народи на международната конкуренция на капитала. Старата Европа, която произвежда все по-малко богат-

²⁰ della Porta, D., Kouki, H., & Fernández, J. (2017). *Left's Love and Hate for Europe: Syriza, Podemos and Critical Visions of Europe During the Crisis*. In M. Caiani & S. Guerra (Eds.), *Euroscepticism, Democracy and the Media* (p. 224). Palgrave Macmillan, London.

²¹ Пак там, с. 225

²² Пак там, с. 227

²³ Пак там, с. 234

ство и се движи между велики сили като САЩ, Русия, Турция, Китай и страните от Латинска Америка, няма перспективи, освен ако не обърне своята саморазрушителна неолиберална стратегия.“ Допълнително: „Налагането на неолиберални политики вече е предизвикало европейско движение на съпротива, част от което е гръцкото движение. Нашата Европа е на светлинни години от днешната; това е Европа на Просвещението и на неговата радикална критика, на революциите, на социалната държава, на демокрацията, на движението от долу нагоре.“ Освен това се посочва и: „Ние разглеждаме въпроса за имиграцията във всичката му сложност и във всичките му измерения (хуманитарно, класово, международно). Големите миграционни потоци са резултат от неолибералната, капиталистическа глобализация, която изкоренява хората от техните домове или защото ги прави жертви на война, или защото ги лишава от основните средства за оцеляване.“²⁴

Заклучение

Левият популистски евроскептицизъм, илюстриран чрез опита на СИРИЗА и Подемос, разкрива няколко ключови характеристики. За разлика от своите десни аналози, левите популистски партии не са фундаментално против европейската интеграция. В съответствие с концептуалната рамка на Тагарт и Щербиак, техният евроскептицизъм може да се определи като „мек“. Особено значение имат проблемите, свързани с политиките на строгите икономии и с доминиращите традиционни политически партии и елити. В този контекст Европейският съюз не се възприема като „враг на народа“, а по-скоро като посредник, чрез който се осъществява налагането на неолиберални политики.

Въпреки че остава нерешен въпросът, подчертан от критиката на Кас Муде и Петър Копецки, свързан с прекомерната обхватност на типа „мек“ евроскептицизъм, настоящият текст не си поставя за цел разрешаването на този теоретичен проблем, а по-скоро прилагането на понятието „мек“ евроскептицизъм в анализа на конкретните политически проявления като случаите СИРИЗА и Подемос. Поради това изследването се придържа към типологията на Тагарт и Щербиак, която също има ограничения, но същевременно предлага по-ясна и приложима рамка за разграничаване между „твърд“ и „мек“ евроскептицизъм в контекста на идеологическите позиции на двете партии и тяхното съпоставяне с дяснопопулистките им аналози.

В обобщение, икономическата криза и последвалите политики на строги икономии предизвикват социално-икономическа и политическа нестабилност. Тази криза не само създава почва за възхода на леви популистски партии, но и оказва значително влияние върху доверието в институциите на Европейския съюз. Протестите срещу мерките за строги икономии не се формират около въпроса „за или против“ Европейския съюз, а по-скоро представляват критика или дори противопоставяне на конкретните политики

²⁴ SYRIZA. (2013). *Political resolution of the 1st congress of SYRIZA*. left.gr. Available at: <https://left.gr/news/political-resolution-1st-congress-syriza>

на ЕС, възприемани като недемократични и насочени към налагане на строги икономии, които се смятат за обслужващи интересите на ограничена група.²⁵

Библиография

- Муде, К. (2007). *Популистският Zeitgeist*. Политически изследвания, бр. 2, София.
- Шмит, К. (2008). *Понятието за политическото* (А. Лешков, прев.). Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София.
- Caiani, M., & Guerra, S. (Eds.) (2017). *Euroscepticism, Democracy and the Media: Communicating Europe, Contesting Europe*. Palgrave Macmillan, London.
- Carlson, N. (2024). *Reviving Classical Liberalism Against Populism*. Palgrave Macmillan, Cham. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-49074-3>.
- Charalambous, G., & Ioannou, G. (Eds.) (2019). *Left Radicalism and Populism in Europe*. Routledge, London.
- Leruth, B., Startin, N., & Usherwood, S. (2018). *The Routledge Handbook of Euroscepticism*. Routledge, London.
- SYRIZA. (2013). *Political resolution of the 1st congress of SYRIZA*. left.gr. Available at: <https://left.gr/news/political-resolution-1st-congress-syriza>.

²⁵ della Porta, D., Kouki, H., & Fernández, J. (2017). *Left's Love and Hate for Europe: Syriza, Podemos and Critical Visions of Europe During the Crisis*. In M. Caiani & S. Guerra (Eds.), *Euroscepticism, Democracy and the Media* (p. 236). Palgrave Macmillan, London.

Функции на политическите партии на европейско ниво: теоретични модели и емпирична даденост

Денимир Неделчев

Увод

Политическите партии са неизменна част от всяка политическа система. Европейският съюз, въпреки своите множество особености, също не прави изключение. Въведен през 1992 г. чрез Договора от Маастрихт, чл. 138А утвърждава съществуващите към онзи момент федерации от партии като част от политическата система на ЕС. Партиите на европейско равнище са създадени с ясна цел: „[да] допринасят за формирането на европейско политическо съзнание и за изразяването на волята на гражданите на Съюза.“¹ Саймън Хикс и Кристофър Лорд задълбочено изследват организацията, функциите и значението на тези партии в междуинституционален план. Тяхното заключение е, че партиите на европейско равнище се конкурират идеологически, имат известно ниво на кохезия във вътрешната си организация и се стремят да излъчват свои кадри на ръководни позиции в институциите на ЕС.² Тяхната способност да изпълняват тези дейности обаче е далеч по-малка от тази на националните партии, а невъзможността да участват на избори изцяло подрива тяхната легитимност.³

В исторически план наднационалното естество на процеса на европейска интеграция предполага по-сериозна политическа координация между националните делегати, представени в Парламентарната асамблея на ЕОВС. Така, водени основно от своите идеологически принципи и идеята за доброволно сътрудничество в рамките на Общностите, се създават първите транснационални политически федерации. В хода на интеграцията ключови събития като първите преки избори за ЕП, приемането на гореспоменатия чл. 138А, получаване правото на европейско финансиране и правото за основаване на собствена политическа фондация формират процеса на институционализация на партиите на европейско ниво и утвърждават тяхното място в политическия процес. Въпреки това обаче тези партии остават слабо разпознаваем от гражданите на ЕС играч на европейския политически терен.⁴ Има

¹ *Treaty on European Union*, Official Journal of the European Communities, OJ C 191, 29.7.1992

² Hix, S., & Lord, C. (1997). *Political Parties in the European Union*. Macmillan Education, стр. 213

³ Пак там, стр. 213

⁴ Brack, N., & Wolfs, W. (2023). *European political parties. Poorly identified political bodies?* Notre Europe Jacques Delors Institute, Paris, p. 38

широк набор от причини това да е така. Настоящият текст обаче се фокусира само над една от тях – способността партиите на европейско ниво да изпълняват пълноценно своите функции. Основната теза на изследването е, че партиите на европейско ниво срещат множество затруднения в изпълнението на своите функции, произтичащи както от институционални фактори, така и от възникнали социални промени във връзката гражданско общество – държавно управление. За целите на доказването на тази теза в настоящия текст е използван сравнителен анализ и партиите на европейско ниво са разгледани в рамката на основни теории, свързани с политическите партии.

Партиите на европейско ниво и дефиницията за „партия“

Партии и представителна демокрация – това са две фундаментални за политическите науки понятия, за чието изследване е посветено огромно количество литература. Тези две понятия се срещат в чл. 10 от ДЕС⁵ и използвани по такъв начин, прекият паралел с националните партии е неизбежен. Назоваването на транснационалните организации, в които членуват национални партии като партии на европейско равнище предполага, че те проявяват сходни свойства и функции като своите членове. За някои изследователи този подход на сравнение е погрешен и партиите на европейско равнище трябва да бъдат изследвани чрез други теоретични рамки – най-вече тази на международните отношения.⁶ Въпреки това обаче използването на вече съществуващи за политическите партии теории и изследователски рамки избягва потенциалното им означение като нещо уникално само по себе си и осигурява сравнимост между политическите системи.

Няма как да се премине към анализ на функциите на партиите на европейско равнище без първо да се засегне дефиницията на понятието партия. Единна изчерпателна дефиниция за партия, която безспорно да е подкрепяна от всички изследователи, за жалост, не съществува. Това обаче дава възможност партиите да бъдат дефинирани през различни гледища – какви цели преследват; как функционират; как се организират; какъв е техният правен статут.⁷ Дефинирането на това какво е партия е ключово за отличаването ѝ от други видове организации, които е възможно да споделят сходни белези.

а) Дефиниране спрямо целите

Класическите дефиниции за партия от средата на XX век залагат в основата си теорията, че партиите преследват три основни цели – власт, виспи държавни постове и осъществяване на собствени политики. Елмер Шатшнай-

⁵ Консолидирани текстове на Договора за Европейския съюз и на Договора за функционирането на Европейския съюз, Официален вестник на Европейския съюз

⁶ Johansson, K. (2004). *Toward a theory of federations of political parties in multilevel Europe: at the nexus of international relations and comparative politics*, In P. Delwit, E. Külahci and C. Walle (Eds.) *The Europarties Organisation and Influence*, Centre d'étude de la vie politique of the Free University of Brussels, Brussels

⁷ Wiesendahl, E. (2024). *Political Party Research*, Springer, Hamburg. стр. 46

дер дефинира партията като „организиран опит за овладяване на държавна власт“⁸, където под власт се има предвид контрол над държавното управление. За Йозеф Шумпетер партията е „група, чиито членове са готови да действат в съгласие помежду си в конкурентната борба за политическа власт.“⁹ Прибавяйки втората цел, Антъни Даунс твърди, че „политическата партия е група от индивиди, стремящи се към контрол над държавното управление, чрез достигане до висши държавни постове след честно проведени избори.“¹⁰ Джовани Сартори също набляга над участието в избори като необходимо в дефиницията. За него партия е „всяка политическа група, която се явява на избори и е в състояние да издигне кандидати за висши държавни постове.“¹¹ Макс Вебер още в началото на XX век е теоретизирал, че партиите не се борят единствено за власт и произтичащите от нея лични облаги, а „може да се стремят към реализирането на [партийна] програма за идеологически или материални цели.“¹²

Още с представянето на първите дефиниции партиите на европейско равнище срещат и първите си препятствия. От горните дефиниции може да се изградят основните стъпки на достигането до властта – всеобщи избори; мнозинство в парламент, което излъчва правителство; правителство, което реализира партийните цели, заложили в програмата, и упражнява властта. Разглеждайки тези стъпки в контекста на ЕС: партиите на европейско равнище не участват в изборите за Европейски парламент; парламентарно мнозинство формално излъчва състава на Комисията, но този състав е строго резултат на предложенията на държавните правителства; Комисията упражнява власт само в сферите, в които се прилага наднационалният подход. При тези обстоятелства ясно се вижда, че институционалната реалност на ЕС представлява пречка пред осъществяване на разглежданите цели. Това обаче не означава, че партиите не се стремят да ги осъществят. В процеса на одобрение на кандидатите за еврокомисари, политическите групи в ЕП имат сериозен контрол – след подробно изслушване в парламентарна комисия те могат да отхвърлят кандидата. Това се превръща в мощен идеологически инструмент – през последните 20 години няколко кандидати са били отхвърляни поради прояви на хомофобия, корупция и тежки конфликти на интереси, което ги поставя в несъвместимост с основните ценности на ЕС. Макар представянето и компетентността на даден кандидат да е централно за процеса, партията на европейско ниво, която той представлява, трябва да осигури мнозинство за избирането му, което отваря вратата за междупартийни договарености. Това е и основна причина всички предложени комисари за мандат 2024 - 2029 г. да бъдат одобрени.¹³ Освен това с въведената през 2014 г. сис-

⁸ Schattschneider, E. (1942). *Party Government*, Rinehart, New York

⁹ Schumpeter, J. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper & Brothers Publishers, New York

¹⁰ Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. Harper & Brothers Publishers, New York

¹¹ Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge

¹² Weber, M. (1978). *Economy and Society*. University of California Press, Berkeley, стр. 938

¹³ Wax, E., Grier, M. & Weise, Z. (2024). *Parliament won't shoot down von der Leyen's Commission picks*. Politico. <https://www.politico.eu/article/parliament-ursula-von-der-leyen-european-commission-renew-europe-group-reject-picks/>

тема на водещите кандидати, партиите теоретично получават по-пряк достъп до борбата за власт в лицето на председателя на ЕК. Въпреки това обаче някои от евроскептичните партии на европейско равнище отказват да обявят свои кандидати¹⁴ като знак на несъгласие с настоящото устройство на ЕС. Колкото до осъществяването на политики, изследвания сочат, че се изпълняват поне част от заложените такива в програмите на партиите на европейско равнище.¹⁵

б) Дефиниране спрямо функциите

За някои изследователи основното, което дефинира партията, е функциите, които изпълнява. Според Самюел Елдерсфелд партията е „група, бореща се за политическа власт, която се явява на избори, мобилизира обществени интереси, изразява идеологически виждания, по този начин свързвайки гражданите с политическата система“¹⁶, а според дефиниция, взета от немски университетски учебник „партиите са дългосрочни доброволни организации, осигуряващи политическо участие на избирателите и членовете, което, чрез подбор на политически кадри, превръщат в политическо влияние, допринасяйки за политическата интеграция и социализация.“¹⁷

Възможният набор от функции, които партиите изпълняват, ще бъде разгледан по-подробно в последващите параграфи. Общият акцент в тези две дефиниции, който липсва от предходните разгледани, е мястото на партията като посредник между гражданското общество и държавата. Това също се явява пречка пред партиите на европейско равнище – общоевропейско гражданско общество на практика липсва, а ако бъде взет сборът от гражданските общества на държавите членки, ще проличи силна хетерогенност.

в) Дефиниране в правно отношение

Нормативно повечето европейски държави дават дефиниция на понятието „партия“. Според Закона за политическите партии на България: „Политическите партии са доброволни сдружения на граждани с избирателни права съгласно българското законодателство. Политическите партии съдействат за формиране и изразяване на политическата воля на гражданите чрез избори или по други демократични начини.“¹⁸ За да бъдат разграничени партиите от останалите видове сдружения, в конституцията се появява определението „политически цели“, които са „присъщи само на политическите партии.“¹⁹ Нито в конституцията, нито в ЗПП присъства обяснение какво точно са политически цели.

¹⁴ Raunio, T. & Johansson, K. (2024). *Advocating for further integration: Europarties in the 2024 European Parliament elections*. The Swedish Institute of International Affairs, стр. 9

¹⁵ Kostadinova, P. & Giurcanu, M. (2019). *Europarties' election pledges and European Commission legislative priorities: An assessment of their overlap*. Party Politics 26(6)

¹⁶ Eldersveld, S. (1982). *Political Parties in American Society*. Basic Books, New York, стр. 6

¹⁷ Alemann, U. (2000). *Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland*. Springer, Wiesbaden, стр. 11

¹⁸ Народно събрание. (2005). *Закон за политическите партии*, Държавен вестник бр.28 от 1 април 2005, чл. 2, (1) и (2)

¹⁹ Конституция на Република България

Партиите на европейско равнище са дефинирани в Регламент 1141/2014.²⁰ Първо в регламента се посочва дефиниция на политическа партия – „обединение на граждани, което преследва политически цели и което е признато или създадено в съответствие с правовия ред на поне една държава членка.“ Следва дефиницията на политически съюз, което представлява „структурирано сътрудничество между политически партии и/или граждани“. Така достигахме и до крайната дефиниция – „Европейска политическа партия“ означава „политически съюз“, който преследва политически цели и е регистриран от Органа за европейските политически партии и фондации“.

Партийните функции в теорията и какво означават за партиите на ниво ЕС

Възможно е да бъдат представени още множество дефиниции на понятието „партия“, но описаната до момента картина вече е достатъчно ясна – партиите са ключовият актьор във всяка представителна демокрация. Най-общо казано – те са посредници, свързващи гражданите с техните правила,²¹ и като такива функциите, които изпълняват, може лесно да бъдат разделени на две групи – представителни и институционални.²² По подобие на дефиницията за партия обаче изследователите не са достигнали до единен изчерпателен списък от функции – множество са съществуващите списъци, вариращи по брой и съдържателност. Утежняващ фактор при изследването на функциите е и, че те не могат да бъдат наблюдавани и изследвани директно.²³ Въпреки тези особености могат да бъдат изведени най-често споменаваните партийни функции – интеграция и мобилизация, агрегиране на интереси, изработване на политики, подбор на политически кадри и организиране на работата на парламента и правителството.

а) Представителни функции

Функцията на интеграция и мобилизация предполага приобщаване на гражданите и цели социални групи към политическия живот в една страна. И докато тази функция присъства във всички теоретизирани списъци от партийни функции, тя днес е изгубила значението си – някогашните групови идентичности отдавна са ерозирани; появили са се множество други канали, чрез които гражданите да се включат политически;²⁴ партиите са изгубили доверие.²⁵

²⁰ Регламент (ЕС, ЕВРАТОМ) No 1141/2014 на Европейския парламент и на Съвета от 22 октомври 2014 година относно статута и финансирането на европейските политически партии и на европейските политически фондации. Официален вестник на Европейския съюз

²¹ Коларова, Р. (2009). Сравнително европейско управление: институционален анализ. Мултипринт, София, стр. 7

²² Bartolini, S. and Mair, P. (2001). *Challenges to Contemporary Political Parties*. In L. Diamond and R. Gunther (Eds.) *Political Parties and Democracy*. The Johns Hopkins University Press, стр. 330

²³ Wiesendahl, E. (2024). *Political Party Research*, Springer, Hamburg. стр. 58

²⁴ Bartolini, S. and Mair, P. (2001). *Challenges to Contemporary Political Parties*. In L. Diamond and R. Gunther (Eds.) *Political Parties and Democracy*. The Johns Hopkins University Press, стр. 333

²⁵ Коларова, Р. (2009). Сравнително европейско управление: институционален анализ. Мултипринт, София, стр. 14

Макар да не става въпрос за същия тип интеграция, партиите на ниво ЕС играят важна роля в политическата интеграция на държавите кандидати за ЕС – в повечето партии на европейско равнище членуват множество национални партии от държави, които са в процес на преговори за членство или имат стремеж да се присъединят към ЕС. Те са със статут на асоциирани членове или членове наблюдатели, а получаването на такъв статут е обвързано с ясно споделяне на ценностите на партията и на Съюза.

На последните три избора за ЕП – 2014, 2019 и 2024 г., десните евроскептични партии на европейско ниво бележат ръст в подкрепата си. Освен това най-новата регистрирана партия на ниво ЕС – „Европа на суверенните нации“, е създадена, възприемайки евроскептицизма за своя основа. Това е аргумент, че партиите на ниво ЕС са способни да мобилизират, макар и чрез антиинтеграционни намерения.

Друга основна функция на политическите партии е агрегирането на политически интереси. Същността на функцията може да се разгледа така: от една страна, в едно гражданско общество съществуват почти толкова политически искания, колкото са индивидите, съставляващи го; от друга страна, ежедневната политика е все по-сложна и техническа дейност, което за обикновения гражданин означава нужда от осмисляне на все по-голям обем информация, за да могат да бъдат разбирани протичащите процеси. Политическите партии, чрез агрегирането на интереси, „създават ред от хаоса, като превръщат широкия спектър от политически искания в краен набор от политики.“²⁶ Опростявайки полето на наличните избори, позволява приобщаването на гражданите към все по-сложния политически процес с предоставянето на минимален обем информация.²⁷ Изпълнението на тази функция от партиите на европейско равнище е от ключово значение, именно защото гражданите на ЕС имат изключително широк спектър от политически искания, резултат от специфични особености и различия между държавите членки. По-малкото на брой сектори, в които се разгръщат политиките на ниво ЕС, не означава по-малък обем информация, а напротив – подходът към максимална прозрачност и технократската природа на повечето законодателни промени допълнително утежняват информираността на гражданите. Доколко партиите на европейско равнище се справят с предизвикателствата пред агрегирането на интереси обаче, е тема за допълнително изследване.

Изработване на политики е функция, тясно свързана с предишната разгледана. Внасянето на подредба в политическите искания на гражданите няма да е завършен процес, ако не бъдат изработени конкретни мерки, чрез които да се реализират тези искания. Разбира се, в най-общия случай това означава изработване на партийни програми, които партиите представят и аргументират по време на предизборни кампании.²⁸ В това отношение пар-

²⁶ Garner, R. and Kelly, R. (1993). *British Political Parties Today*. Manchester University Press, Manchester

²⁷ Lord, C. (2010). *The aggregating function of political parties in EU decision-making*. *Living Reviews in European Governance* 5(3), стр. 6

²⁸ Коларова, Р. (2009). Сравнително европейско управление: институционален анализ. Мултипринт, София, стр. 22

тиите на европейско равнище имат богат натрупан опит, датиращ още от времето на първите преки избори за ЕП. Въпреки това обаче съществуват съображения, че поради неизбежния сблъсък на множество национални партийни интереси, произтичащ от федеративната природа на партиите на европейско равнище, процесът по изработване на партийна програма се принизява до ниво „най-малко общо кратно.“²⁹ Друго валидно съображение е, че част от процеса на изработване на политики включва впоследствие тяхното осъществяване. Цялостният процес от формирането на петгодишните приоритети на ЕС в Европейския съвет през специфичните приоритети на Комисията и политическите групи в ЕП до действителните законодателни процедури включва огромен набор от политики, които са само косвено свързани с партиите на европейско ниво. Това силно ограничава изпълнението на втория аспект от функцията изработване на политики.

Освен споменатите основни съображения, изпълнението на последните две разгледани функции е засегнато и от системни промени, настъпили в общ план. Една от основните тези на Питър Меър е, че от една страна се наблюдава „процес на взаимно отстъпление, при което гражданите се оттеглят от публичната сфера и търсят алтернативни канали за представителство, докато партийните лидери се оттеглят в държавните институции, все повече идентифицирайки се с ролята на управляващи.“³⁰ От друга страна, приемането на нови или изменението на съществуващи секторни политики е все по-рядко под контрола на политическите партии – „решенията все по-често се вземат в рамките на непартийни държавни институции, далеч от партийните лидери.“³¹ Тези две твърдения свидетелстват за ерозия на връзката гражданско общество – държавно управление, което отслабва посредническата роля на политическите партии. С увеличаването на броя граждански интереси, канализирани през непартийни организации, допълнително се отслабват възможностите за изпълнение на тези две функции, което принизява партиите до „приемник на сигнали от медиите или широкото общество.“³²

б) Институционални функции

Докато може да се говори за криза в представителните функции на партиите, институционалните са все така релевантни. Висшите държавни постове, депутатски места, а и ръководни постове на регионално и местно ниво все още се контролират през функцията подбор на политически кадри. Партиите на европейско равнище обаче почти нямат касателство с тази функция. Както е ясно, евродепутатите се селектират от националните партии, а еврокомисарите се предлагат от националните правителства. Единствената следа за подбор на кадри е вследствие от въвеждането на системата на водещите кандидати. Има много подробно изследване на съществуващите процедури,

²⁹ Gagatsek, W. (2009). *European Political Parties as Campaign Organisations: Toward a Greater Politicisation of the European Parliament Elections*, Centre for European Studies, Brussels, стр. 23

³⁰ Mair, P. (2013). *RULING THE VOID. The Hollowing of Western Democracy*, Verso, London, стр. 29

³¹ Пак там, стр. 77

³² Пак там, стр. 98

които партиите на европейско равнище са изработили и чрез които са достигнали до избора на своите водещи кандидати.³³ Това, че някои от партиите систематично отказват да избират водещи кандидати и провала на системата през 2019 г., показва, че все още е рано да се твърди, че партиите на европейско равнище са започнали да изпълняват тази функция.

Последната функция, която ще бъде разгледана, е координативната. В национален план наистина е немислимо работата на парламента и правителството да бъдат разглеждани извън контекста на политическите партии и партийните интереси. Не точно така стоят нещата на ниво ЕС, но може да се твърди, че именно изпълнявайки координативна функция, политическите партии на европейско равнище постигат най-голяма видимост и разпознаваемост. Тук координацията е най-вече междуинституционална – малко преди срещите на Европейския съвет големите партии на европейско равнище правят собствена среща на върха, включваща министър-председатели, еврокомисари, евродепутати от политическата група в ЕП (председателстващият, координаторите, докладчици).³⁴ Подобни срещи се правят и преди някои формати на Съвета на ЕС. Целта, разбира се, е да се облизат максимално гледните точки вътре в партиите, което да доведе до съответните координирани действия. Тези срещи заздравяват връзките между институциите и увеличават влиянието, което партиите на европейско равнище имат в тях.³⁵

Заклучение

В настоящата статия политическите партии на европейско ниво бяха разгледани през основни за политическите науки теории и дефиниции. Макар това да осигурява сравнимост с политическите партии на национално ниво, трудно може да се скрият несъответствията, в които партиите на европейско равнище попадат. Тези несъответствия с основни дефиниции са най-вече резултат от институционалната уредба на ЕС в настоящия момент. Партиите на европейско ниво не се конкурират на избори и нямат пълен контрол над изпълнителната власт, което силно ограничава възможността те да изпълняват функциите, присъщи за политическите партии. Въпреки това обаче с целенасочени институционални промени тази картина може да се промени – въвеждане на транснационални кандидатски листи и/или пряк избор на председателя на Европейската комисия, би включило партиите директно в изборния процес, давайки им възможност за по-ефективно изпълнение на функциите им. Инициатори на тези две предложения не са партиите или институциите на ЕС, а съвместно проведената с гражданите на ЕС „Конференция за бъдещето на Европа“.³⁶ Това ясно показва нуждата от по-широка

³³ Wolfs, W., Put, G. and van Hecke, S. (2021). *Explaining the reform of the Europarties' selection procedures for Spitzenkandidaten*. Journal of European Integration 43(7)

³⁴ Brack, N., & Wolfs, W. (2023). *European political parties. poorly identified political bodies?* Notre Europe Jacques Delors Institute, Paris, стр. 56

³⁵ Johansson, K. and Raunio, T. (2019). *Political Parties in the European Union*, Oxford Research Encyclopaedia of Politics

³⁶ Council of the European Union. (2022). *Conference on the Future of Europe: report on the final outcome*. Publications Office of the European Union, стр. 81

гражданска намеса в политиката на ниво ЕС и един от начините тя да се осигури е именно чрез по-голяма роля на политическите партии на европейско ниво.

За момента обаче националните партии контролират изборния процес, а до голяма степен и процеса на вземане на решения в ЕС. Въпреки тези ясни ограничения, партиите на европейско ниво изпълняват повечето от присъщите за една партия функции, разбира се, с по-ниска ефективност. Две от представителните функции – агрегиране на интереси и изработване на политики, заслужават по-голям фокус. Тясната връзка, която тези две функции споделят, позволява разглеждането им в общ процес – от неорганизираните граждански интереси през изработването на предизборна програма до хипотетичното приемане на обещаните секторни политики. Макар в статията да бяха засегнати някои съображения относно връзката на партиите с гражданските общества на държавите членки, те не са сами в този процес – европейските политически фондации и свързаните с тях мрежи от организации са от ключово значение за агрегирането на интереси и изработването на политики на европейско ниво.

Библиография

- Коларова, Р. (2009). *Сравнително европейско управление: институционален анализ*. Мултипринт, София
- *Консолидирани текстове на Договора за европейския съюз и на Договора за функционирането на Европейския съюз*, Официален вестник на Европейския съюз
- Конституция на Република България
- Народно събрание. (2005). *Закон за политическите партии*, Държавен вестник бр.28 от 1 април 2005
- *Регламент (ЕС, ЕВРАТОМ) No 1141/2014 на Европейския парламент и на Съвета от 22 октомври 2014 година относно статута и финансирането на европейските политически партии и на европейските политически фондации*. Официален вестник на Европейския съюз
- Alemann, U. (2000). *Das Parteiensystem der Bundesrepublik Deutschland*. Springer, Wiesbaden
- Bartolini, S. and Mair, P. (2001). *Challenges to Contemporary Political Parties*. In L. Diamond and R. Gunther (Eds.) *Political Parties and Democracy*. The Johns Hopkins University Press
- Brack, N., & Wolfs, W. (2023). *European political parties. poorly identified political bodies?* Notre Europe Jacques Delors Institute, Paris
- Council of the European Union. (2022). *Conference on the Future of Europe: report on the final outcome*. Publications Office of the European Union
- Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. Harper & Brothers Publishers, New York
- Eldersveld, S. (1982). *Political Parties in American Society*. Basic Books, New York
- Gagatsek, W. (2009). *European Political Parties as Campaign Organisations: Toward a Greater Politicisation of the European Parliament Elections*, Centre for European Studies, Brussels

- Garner, R. and Kelly, R. (1993). *British Political Parties Today*. Manchester University Press, Manchester
- Hix, S., & Lord, C. (1997). *Political Parties in the European Union*. Macmillan Education
- Johansson, K. (2004). *Toward a theory of federations of political parties in multilevel Europe: at the nexus of international relations and comparative politics*, In P. Delwit, E. Kūlahci and C. Walle (Eds.) *The Europarties Organisation and Influence*, Centre d'étude de la vie politique of the Free University of Brussels, Brussels
- Johansson, K. and Raunio, T. (2019). *Political Parties in the European Union*, Oxford Research Encyclopaedia of Politics
- Kostadinova, P. & Giurcanu, M. (2019). *Europarties' election pledges and European Commission legislative priorities: An assessment of their overlap*. *Party Politics* 26(6)
- Lord, C. (2010). *The aggregating function of political parties in EU decision-making*. *Living Reviews in European Governance* 5(3)
- Mair, P. (2013). *RULING THE VOID. The Hollowing of Western Democracy*, Verso, London
- Raunio, T. & Johansson, K. (2024). *Advocating for further integration: Europarties in the 2024 European Parliament elections*. The Swedish Institute of International Affairs
- Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge
- Schattschneider, E. (1942). *Party Government*, Rinehart, New York
- Schumpeter, J. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper & Brothers Publishers, New York
- Wax, E., Giera, M. & Weise, Z. (2024). *Parliament won't shoot down von der Leyen's Commission picks*. Politico. <https://www.politico.eu/article/parliament-ursula-von-der-leyen-european-commission-renew-europe-group-reject-picks/>
- Weber, M. (1978). *Economy and Society*. University of California Press, Berkeley
- Wiesendahl, E. (2024). *Political Party Research*, Springer, Hamburg
- Wolfs, W., Put, G. and van Hecke, S. (2021). *Explaining the reform of the Europarties' selection procedures for Spitzenkandidaten*. *Journal of European Integration* 43(7)

Парламентарни кризи и процеси на европейска интеграция – Испания, Белгия и България.

Теоретични подходи на анализ

Атанас Радев

Настоящото изследване преминава към анализ на трите емпирични случая – Белгия, Испания и България, които отразяват различни проявления на парламентарната криза и нейната връзка с процесите на европейска интеграция. Чрез тях се цели да се проследи как институциите реагират на липсата на стабилно парламентарно мнозинство и по какъв начин това влияе върху ефективността на управлението и изпълнението на европейските политики. В рамките на това изследване под европейска интеграция се разбира не само институционалното участие на държавите в ключови управленски механизми на Европейския съюз – като председателството на Съвета на ЕС или съвместното формиране на общи политики, но и напредъка им към задълбочаване на членството и конвергенцията, изразени чрез присъединяване към **Шенгенското пространство, еврозоната и изпълнението на Плана за възстановяване и устойчивост**. Трите държави покриват различни етапи и измерения на този интеграционен спектър. Белгия като учредител и напълно интегриран член, но с хронична вътрешнополитическа фрагментация. Испания като стабилизираща се парламентарна демокрация, в която европейските въпроси са инструмент за поддържане на политическо равновесие и България като нова държава членка, за която интеграцията представлява едновременно цел и средство за институционално укрепване.

Парламентарна криза – разбиране и подход

Понятието „парламентарна криза“ само по себе си рядко се среща като самостоятелен обект на академичен анализ. То се разглежда предимно като част от по-широките концепции за **криза на представителната демокрация** или **криза на парламентаризма** (Judge, 1993; Mair, 2013). Според David Judge парламентарната криза може да бъде определена като „концептуална криза“, възникваща от напрежението между традиционните представи за представителна демокрация и нововъзникващите форми на гражданско участие (Judge, 1993). Докато исторически кризата на парламентаризма се свързва с въпроси за ефективността и адаптивността на парламентарните системи (Russell & Howe, 2000). В съвременния контекст тя се проявява чрез отслабване на парламентарния контрол върху изпълнителната власт, намаляване на общественото доверие и нарастване на алтерна-

тивни форми на представителство – граждански инициативи, протести и дигитални кампании.

Bugaric развива понятието за криза на конституционната демокрация в Централна и Източна Европа, където институциите функционират „по форма, но не и по съдържание“. Той твърди, че слабата институционализация и концентрацията на власт в изпълнителната власт водят до „парламентаризъм без парламентарен контрол“. Тази теза е особено релевантна в контекста на България, където президентът влияе върху формирането на правителства при отсъствие на парламент/парламентарно мнозинство. Практически измеримите белези на парламентарната криза е **ефективността на парламентарното мнозинство**. Тя изразява степента, в която политическите сили, представени в парламента, успяват да формират стабилни коалиции, а отделно да осигуряват подкрепа на правителството и да осъществяват законодателна и контролна дейност. От тази гледна точка ефективността не е просто технически или количествен показател (брой приети закони, заседания и т.н.), а качествен индикатор за жизнеспособността на парламентаризма като политическа система. В логиката на теоретичния модел на David Judge (2018), който разграничава три нива на кризата – институционално, системно и демократично – ефективността на парламентарното мнозинство се разполага на границата между институционалното и системното ниво. Когато мнозинството не функционира, парламентът губи способността си да изпълнява основните си конституционни функции – да произвежда стабилно управление, да упражнява контрол върху изпълнителната власт. От друга страна, когато мнозинството е прекалено хомогенно и дисциплинирано, особено в условията на доминация на един политически субект, това също може да се превърне в симптом на криза. Тогава парламентът престава да бъде място на реален дебат и контрол и се превръща в инструмент на изпълнителната власт. В контекста на европейската интеграция този индикатор придобива особено значение. Парламентарното мнозинство е ключов посредник между националната политика и европейските процеси – чрез него се ратифицират решения на Съвета на ЕС, определят се позиции на държавата в преговори и се осъществява парламентарен контрол върху изпълнението на ангажменти. Когато това мнозинство е нестабилно или липсва, настъпва парализа на европейската проекция на държавата и не могат да се приемат закони, необходими за транспониране на директиви, позициите на страната в Брюксел се размиват, а участието ѝ в интеграционните процеси става реактивно, а не стратегическо. Така ефективността на парламентарното мнозинство се превръща не само в индикатор за състоянието на парламентарната система, но и в измерващ връзката между парламентарната стабилност и способността на държавата членка да участва пълноценно в процесите на европейска интеграция. Всъщност, кризата на парламента се превръща в **криза на представителството на държавата в Европейския съюз**, а оттам и в елемент от по-широката криза на демократичната легитимност в Европа.

Анализът на парламентарната криза като процес на институционално и системно напрежение изисква не само теоретично разграничаване на нейните измерения, но и емпирична проверка на проявленията ѝ в различни

политически контексти. В този смисъл изборът на конкретни държави за сравнителен анализ не е случаен, а произтича от необходимостта да се проследи как една и съща динамика на разпад на парламентарното мнозинство и кризата на представителството могат да произведат различни институционални реакции и различни ефекти върху европейската интеграция.

Испания, Белгия и България споделят сходна проблематика, но се различават по своите конституционни и политически архитектури. Всяка от тези държави през последното десетилетие е преминала през период на продължителна парламентарна нестабилност, изразена в невъзможност да се формира стабилно правителство, в ограничени правомощия на „временно“ или „служебно“ управление и в отслабен парламентарен контрол. Тези кризи позволяват да се изследва въпросът доколко институционалната слабост на парламента възпрепятства или напротив, адаптира участието на държавите членки в процесите на европейска интеграция.

Испания представлява пример за институционален блокаж в рамките на консолидирана парламентарна демокрация, където последователните избори през 2015-2019 г. водят до правителства „в оставка“ (*gobierno en funciones*) и поставят въпроса за техните правомощия и европейска ангажираност. Белгия, от своя страна, показва устойчивост въпреки рекордните периоди без редовно правителство (541 дни през 2010-2011 г. и 493 дни през 2019-2020 г.), не се наблюдава институционален срив или отслабване на европейското участие. Белгийският опит демонстрира децентрализирана стабилност в условията на парламентарна фрагментация. България представлява трети тип случай, при който институционалната криза се проявява чрез повтарящи се служебни правителства и размиване на отговорността между президента и парламента – особеност, която поражда въпроси особено в последователността на европейската политика на държавата. Трите случая позволяват да се проследи една обща тенденция, в условията на парламентарни кризи и европейската интеграция. Чрез тяхното съпоставяне може да се провери основната хипотеза на изследването за ефективността на парламентарното мнозинство и стабилността на демократичните институции, които са пряко свързани с капацитета на държавите да участват пълноценно в процесите на европейска интеграция.

Испания от парламентарен контрол към конституционен сблъсък

Политическата нестабилност в Испания, особено в периода 2015-2020 г., създава нова конституционна и политическа реалност, в която **правителствата в оставка** (*gobiernos en funciones*) се превръщат в инструмент за управление. Поради невъзможността за формиране на стабилно парламентарно мнозинство след последователни избори, страната преживя дълги периоди на *interinidad* – временно управление без пълни законодателни и политически правомощия. Този феномен поставя под въпрос както ефективността на парламентаризма, така и участието на Испания в процесите на европейска интеграция.

В статията си „Las atribuciones del Gobierno en funciones“ (Revista Española de Derecho Constitucional, 2017), Marc Carrillo анализира конституционните ограничения, които уреждат статута на правителството в оставка. Съгласно чл. 101.2 от Испанската конституция, правителството остава в длъжност, „докато бъде назначено ново“, но неговите действия трябва да бъдат ограничени до „управление на обикновените дела“ (gestión de los asuntos ordinarios). Карийо подчертава, че тази институционална рамка има двойна функция: да гарантира непрекъснатостта на държавата – особено важно при международни и европейски ангажименти, както и да предотврати злоупотребата с власт в условия на липса на парламентарен контрол. Така, *gobierno en funciones* е едновременно механизъм на стабилност и ограничение на демократичната воля. В периоди на политическа парализа той осигурява минимално функциониране на изпълнителната власт, без обаче да има пълната политическа легитимност за провеждане на активни реформи. Решението на Конституционния съд (STC 124/2018 от 14 ноември)¹, което за първи път ясно определя границите на компетентността на *gobierno en funciones*. Съдът постановява, че дори и при липса на доверие от парламента правителството остава подложено на парламентарен контрол, макар и в ограничен обхват. В този контекст, *gobierno en funciones* придобива статут на „демократичен пазител“ на държавата, който не може да води активна политика, но трябва да поддържа институционалната връзка с парламента и европейските партньори.

Правителството в оставка на Марио Рахой между 2015-2016 г. в разгара на мигрантската криза отказва да се явява на парламентарен контрол, като се позова на конституционните ограничения. Изключение прави по парламентарни дебати по темата за бежанската криза, като се обосновава с аргумента, че миграционната и бежанската политика изискват **координация на европейско равнище** и представляват държавен приоритет, а не партийно решение. Този случай разглежда Карийо в статията си, като поставя внимание, че дори при намалена парламентарна отговорност въпросите с европейско измерение остават в компетенцията на изпълнителната власт. Карийо заключава, че това състояние не подкопава европейската интеграция, но я прави по-технократична и по-малко политическа. Така се формира феномен на „интеграция без демократичен импулс“, при която държавата продължава да участва, но не задава активно политически позиции в Европейския съюз.

Белгия – институционализация на парламентарните кризи

Белгия е класически пример за институционализирана парламентарна криза. Белгийският случай представлява един от най-характерните и изслед-

¹ epc.gob.es/publicaciones/revistas/revista-espanola-de-derecho-constitucional/numero-119-mayoagosto-2020/el-gobierno-en-funciones-su-ambito-competencial-y-su-control-parlamentario-comentario-la-stc-1242018-1

вани примери за постоянна парламентарна криза, която се институционализира чрез продължителни периоди на правителства в оставка (caretaker governments). Между 2007 и 2025 г. Белгия е управлявана **1722 дни** от служебни кабинети – повече от четири пълни календарни години. Най-дългият период е от 597 дни между 2010 - 2011 г., като продължават 235 дни (2007 г.), 457 дни (2018 - 2020 г.) и 237 дни (2024 - 2025 г.). Въпреки липсата на доверие от парламента, парламентарният контрол не изчезва. Парламентът запазва известна активност, но не се наблюдава реално засилване на ролята му. Партийната дисциплина остава силна, а класическото разделение правителство – опозиция продължава да структурира дебатите.

След парламентарните избори през **юни 2024 г.**, белгийският парламент продължава да функционира, но в условия на ограничена политическа динамика. Правителството на Александер Де Кроо подава оставка, но остава да изпълнява задълженията си. Както в белгийската конституционна практика, когато правителството е в оставка, то **не може да предлага нови мащабни законодателни инициативи**, освен ако не са наложени от външни или неотложни обстоятелства (напр. европейски ангажименти, бюджет или сигурност). Докато парламентът запазва своите функции, но в повечето случаи действа в режим на „техническа“ дейност – одобряване на текущи закони, дебати без вот на доверие и ограничен парламентарен контрол.

Така парламентът продължава да заседава, обсъжда въпроси и изслушвания, особено относно европейското председателство на Съвета на ЕС (първата половина на 2024 г.), наблюдение за спазването на конституционните ограничения от страна на правителството в оставка и приемане на бюджетни и европейски актове, които са необходими за продължаването на управлението.

Белгийското председателство на Съвета на Европейския съюз през 2010 г. и 2024 г. представлява уникален емпиричен опит в изследването на парламентарните кризи. И в двата случая страната поема една от най-важните функции в рамките на институционалната архитектура на ЕС, без да има редовно правителство с ефективно парламентарно мнозинство. От една страна, Белгия се намира във вътрешна политическа парализа, парламентът е фрагментиран, а процесът на формиране на ново правителство е в застой. От друга страна, именно в този период страната трябва да ръководи законодателния и политически дневен ред на ЕС. Функция, която изисква стабилност, лидерство и активна координация между държавите членки. Това създава парадоксална институционална симетрия – докато белгийският парламент е неспособен да произведе ефективно парламентарно мнозинство, което да излъчи редовно правителство, страната функционира като двигател на европейското мнозинство. С други думи, националната парламентарна криза съвпада с изпълнението на една от най-интеграционните функции в ЕС – координацията на общоевропейските политики.

Белгийският случай показва, че европейската интеграция може да компенсира вътрешнополитическа нестабилност. Администрацията и постоян-

ните представителства на Белгия в ЕС поемат водещата роля, гарантирайки **техническа и институционална непрекъснатост**. Процесът на вземане на решения се опира на **европейски механизми и бюрократична експертиза**, а не на политическа воля на парламентарно мнозинство. Така ЕС се превръща в рамка на стабилност, в която дори държава в парламентарна криза може да функционира като надежден партньор. Председателството на Съвета на ЕС неизбежно насочва вниманието на европейските институции и медии към председателството на държавата членка. В случая с Белгия това има двоен ефект – от една страна, изтъква силата на белгийската държавност, чиято администрация и дипломатическа традиция позволяват да се ръководи Съвета на ЕС без стабилно парламентарно мнозинство, а от друга страна, поставя под прожекторите **модела на консенсусна демокрация**, в който фрагментацията на партийната система я прави по-гъвкава.

Белгийското председателство през 2010 г. и 2024 г. затвърждава тезата, че процесите на европейска интеграция не само се поддържат, но укрепват в контексти на вътрешни кризи. Това можем да кажем, че е тенденция, при която участието на Белгия в председателствата на Съвета на ЕС стабилизира белгийските институции чрез споделени норми и политики. Случаят с белгийското председателство на Съвета на ЕС е показателен за това как европейската интеграция може да функционира като стабилизатор в условия на парламентарна криза.

България между парламентарна криза и ускорена европейска интеграция

България представлява особен случай в анализа на парламентарните кризи в рамките на Европейския съюз. За разлика от Испания и Белгия, където кризите се проявяват в условия на вече завършена европейска интеграция, българската ситуация съчетава вътрешна политическа нестабилност с напредък по ключови етапи на интеграционния процес – присъединяване към Шенген и еврозоната и напредък по Плана за възстановяване и устойчивост. Периодът между април 2021 г. и октомври 2024 г. бележи най-дългата поредица от парламентарни кризи в новата история на България. Проведени са седем парламентарни избора за по-малко от три години, а парламентите са фрагментирани и с нестабилни мнозинства, което прави почти невъзможно формирането на редовно правителство. През значителна част от този период страната е управлявана от **служебни кабинети**, назначавани от президента по реда на чл. 99, ал.5. от конституцията. В резултат на това изпълнителната власт функционира извън рамките на парламентарен контрол, а парламентът се превръща във форум на краткотрайни и конюнктурни мнозинства. От гледна точка на теоретичната рамка на Дейвид Джъд, българската ситуация може да се дефинира като „системна криза на представителството“, при която ерозията на общественото доверие в парламента подкопава способността му да генерира устойчива изпълнителна власт.

Парадоксално, именно в този период на институционална нестабилност България реализира най-съществения си напредък в процеса на европейска интеграция след присъединяването през 2007 г. През юли 2020 г. страната е приета в ERM II (т.нар. „чакалня на еврозоната“), което постави началото на процеса към членство в еврозоната, очаквано да завърши през януари 2026 г. През 2023-2024 г. България стана частично член на Шенгенското пространство, като през март 2024 г. отпаднаха въздушните и морските граници, а сухопътните – през 2025 г. През същия период страната подава със значително закъснение своя План за възстановяване и устойчивост, който става основен инструмент за икономическа и институционална модернизация. Тези постижения демонстрират, че интеграционният процес в България не е спрял от парламентарните кризи, а дори се ускорява.

Процесът на интеграция обаче не е линеен. Служебните кабинети (2021-2024 г.) играят ролята на административен стабилизатор, но не и на политически двигател. Те осигуряват техническо управление и международна представителност, но забавят вземането на стратегически решения, тъй като липсва парламентарна подкрепа за ключови законопроекти. Вземайки предвид, че след като се установява несъстоятелността на парламента да формира ефективно мнозинство, президентът с два последователни указа разпуска Народното събрание и обявява датата на предсрочните избори. С това става ясно, че в рамките от разпускането на парламента до конституирането на новата легислатура страната се намира в **„изпълнителен абсолютизъм“**. Което намери съществен дебат сред политическите партии и промяна на конституцията именно в полето на назначаване на служебния кабинет, както и в разпускането на парламента. През 2023-2024 г., когато се формира редовно правителство с парламентарно мнозинство, темпът на интеграционните процеси **значително се ускорява**. Именно при редовните кабинети се финализират законовите промени, свързани с ПВУ и изискванията за еврозоната. Политическата стабилност позволява провеждането на преговори с Австрия и Нидерландия, което доведе до приемането на България в Шенген. Българската парламентарна криза (2021-2024) демонстрира, че **липсата на стабилно** парламентарно мнозинство не е непременно пречка за интеграционен напредък, но оказва влияние върху неговия **темп и ефективност**. Служебните правителства осигуряват административна приемственост, но действат технически, а не политически и забавят реформите. Редовните парламенти, от своя страна, ускоряват процесите чрез законодателна легитимация и политическа отговорност.

В този смисъл българският случай представлява „огледален образ“ на белгийския, докато Белгия показва как интеграцията може да продължи въпреки временна парализа на изпълнителната власт, България показва как европейската интеграция може да бъде двигател за възстановяване на парламентарната функционалност. Така кризата се превръща не в пречка, а в **катализатор на адаптация**, чрез който демократичните институции намират нов баланс между вътрешната нестабилност и външните интеграционни изисквания.

Заклучение

Трите разгледани случаи показват, че парламентарните кризи в Европейския съюз не са еднозначно деструктивен феномен. Те представляват тест за адаптивността на демократичните институции и разкриват различни модели на взаимодействие между вътрешната политическа нестабилност и процесите на европейска интеграция. Белгия олицетворява парадокса на устойчивата криза. Въпреки продължителни периоди без редовно правителство, включително по време на председателствата на Съвета на ЕС през 2010 и 2024 г. Испания представлява контролирана институционална криза, в която временното правителство запазва ограничени правомощия, но остава под контрола на парламента, като европейските въпроси се превръщат в ежедневна част от парламентарния живот. Следователно, испанският модел демонстрира, че европейската интеграция може да бъде стабилизиращ фактор по време на вътрешнополитическа криза.

Българският случай се отличава с това, че парламентарната криза съвпада с ускорена фаза на европейска интеграция, но и я поставя под напрежение. Периодът 2021-2024 г. е белязан от повтарящи се избори и последователни служебни кабинети, които управляват без парламентарен контрол. Това състояние на „изпълнителен абсолютизъм“ забавя политическите решения по ключови интеграционни теми, Плана за възстановяване и устойчивост, еврозоната и Шенген, тъй като служебните правителства администрират процеса, но не носят политическа отговорност за неговото стратегическо направление. Въпреки това, с възстановяването на редовен парламент и стабилно мнозинство през 2023-2024 г. интеграционните процеси се ускоряват. Така страната се превръща в пример за „интеграция в криза“ – процес, при който външните рамки на ЕС действат като институционален стълб и катализатор за конституционна еволюция.

Библиография

- Bugarič, B. (2014). *A Crisis of Constitutional Democracy in Post-Communist Europe: Lands in-between Democracy and Authoritarianism*. *International Journal of Constitutional Law*, 12(2), 376-397.
- De Winter, L., & Dumont, P. (2003). *Do Belgian Parties Undermine the Democratic Chain of Delegation?* *West European Politics*, 26(2), 91-111.
- European Commission. (2023). *Rule of Law Report 2023*. Brussels: European Commission.
- Judge, D. (1993). *A Crisis of Parliament?* *Parliamentary Affairs*, 46(3), 324-339.
- Linz, J. J. (2020). *Parliamentary Systems and Party Fragmentation: The Spanish Experience*. *Government and Opposition*, 55(4), 487-509.
- Mair, P. (2013). *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso.
- Norris, P. (2011). *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Russell, P. H., & Howe, P. (2000). *Judicial Power and Canadian Democracy*.

- Carrillo, M. (2017). *Las atribuciones del Gobierno en funciones*. Revista Española de Derecho Constitucional, №109.
- Carrillo, M. (2017). *Gobierno en funciones y control parlamentario*. Revista Española de Derecho Constitucional.
- Reviriego Picón, F. (2018). *El Gobierno en funciones: su ámbito competencial y su control parlamentario. Comentario a la STC 124/2018*. Revista de Derecho Político.
- Tribunal Constitucional de España (2018). *Sentencia 124/2018, de 14 de noviembre*.

Междусъседство
и глобални тенденции:
Европейският съюз в
търсене на стратегическа
роля

От Евромайдана до Минските споразумения. Ролята на Европейския съюз в началото на въоръжения конфликт в Украйна

Емил Крумов

Съвременната украинска държава е формирана през 1917 г. след разпада на Руската империя, но само пет години по-късно е включена в доминирания от Русия Съюз на съветските социалистически републики. До 1991 г. страната е формално независима и дори е сред основателките на Организацията на обединените нации¹, но практически е напълно подчинена на руските интереси, като това положение се променя с разпада на СССР и края на Студената война, за чието мирно настъпване Украйна има сериозен принос. Краят на Студената война създава „делюзията“ за победата на либералния ред и поставя началото на политиката на САЩ за активното налагане на този ред, често с военни средства, из целия свят². Европейският съюз също прегръща идеята за превъзходството на либерализма и за неговото разпространение, но за разлика от САЩ, с чиито военни способности не разполага, използва икономически и политически инструменти за тази цел. Междувременно Русия продължава да възприема Украйна не просто като част от собствената си сфера на влияние, а като част от руската история, култура и държава³.

Важен инструмент за разпространението на либералния световен ред, използван от САЩ, е разширяването на НАТО в Централна и Източна Европа, а ЕС приема бившите социалистически страни почти веднага, след като те стават членки на Алианса^{4,5}. Тази последователност и взаимосвързаност допринасят за руското разбиране, че ЕС представлява икономическата ръка на НАТО⁶, или с други думи ЕС изпълнява стратегически цели на

¹ United Nations. UN Membership: Founding Member States. <https://research.un.org/en/unmembers/founders>

² Mearsheimer, J. (2018). The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities. University Press, Yale, 15-17.

³ Путин, В. (2022). Обращение Президента Российской Федерации. 21 февраля 2022 года, <http://kremlin.ru/events/president/news/67828>

⁴ NATO (2024). NATO member countries. http://nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm

⁵ European Council (2025). 2004 enlargement: facts and figures. <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/2004-enlargement-facts-and-figures/>

⁶ Smith, K. (1999). The Making of the EU Foreign Policy: The Case of Eastern Europe. Macmillan Press, Basingstoke, 22-33.

военната организация. През 90-те години на миналия век Русия е прекалено зависима от Запада и не може да се противопостави на разширяването на двете организации, включително на територията на бившия СССР, но идването на власт на Владимир Путин на 31 декември 1999 г. бележи качествена промяна в руската външна политика, последвана от икономически възход на страната.

През 2008 г. САЩ продължават политиката си на разпространение на либералния световен ред чрез военни средства, като през април същата година среща на върха на НАТО в Букурещ НАТО завършва с декларация⁷, с която се обявява, че Украйна и Грузия ще станат членки на организацията. Този ход, за който Русия отдавна предупреждава, че може да доведе до война из цяла Европа, наистина е последван от предупреждение, че ако Украйна бъде приета в НАТО, то тя ще спре да съществува. Всичко това е последвано от руско нахлуване в Грузия само няколко месеца по-късно⁸. Руските действия отлагат за още неопределено време членството на двете страни в Алианса, но през същата година ЕС обявява началото на Източното партньорство (ИП) като специфично източно измерение на Европейската политика за съседство. Целта на ИП е постигане на възможно най-близко политическо асоцииране и възможно най-висока степен на икономическа интеграция с Украйна и другите бивши съветски републики от региона. Доколкото Русия поставя знак за равенство между ЕС и НАТО, то Партньорството допълнително увеличава враждебността и недоверието на Русия спрямо Запада.

Четири години по-рано, непосредствено след голямото разширяване от 2004 г., с което достига до границите на Украйна, ЕС за първи път има възможност да вземе директно участие във вътрешнополитическите процеси в Украйна с посредничество при решаването на Оранжева революция – масови протести, избухнали след грубото фалшифициране на резултатите от президентските избори, спечелени от предпочитания от Русия кандидат Виктор Янукович⁹. Повторните президентски избори са спечелени от приемания за прозападен кандидат Виктор Юшченко, но скоро вътрешнополитическата обстановка започва да се възвръща към състоянието си отпреди изборите и държавата продължава да обслужва интересите на определени олигархични кръгове и се достига до „олигархизация“ на властта¹⁰. Основният двигател на Оранжевата революция – повсеместната корупция – не изчезва и се засилва, но Украйна поема видимо по-западен курс във външната си политика с началото на преговори за подписване на споразумение за асоцииране (СА) с ЕС през 2007 г.

⁷ NATO (2008). Bucharest Summit Declaration. https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm

⁸ Mearsheimer, J. (2018). Op. cit., 179-181.

⁹ Subtelny, O. (2009). Ukraine: A History. University of Toronto Press, Toronto, 636-639.

¹⁰ Wolczuk, K. (2008). Ukraine and its relations with the EU in the context of the European Neighbourhood Policy. In: Fischer, S., Ed., Ukraine: Quo Vadis? European Union Institute for Security Studies: European Union, Paris, 87-117. <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp108.pdf>

Успехът на Оранжевата революция в Украйна, както и на други цветни революции¹¹ в бивши съветски републики от началото на века са възприети от Русия като обезпокоителна западна намеса в сферата ѝ на влияние, насочена към изгълнение на властови цели под маскировката на насърчаването на демокрацията и човешките права¹². В тази обстановка, в която САЩ разпространяват либералния световен ред на основата на военната си сила, ЕС се стреми да налага същата политика спрямо съседите си, но без да разполага с военна мощ и с предлагането единствено на съмнителни икономически ползи за партньорите си. С тези си действия Съюзът от една страна допълнително увеличава руската враждебност и подозрителност, а от друга не предлага на съседите си никакви гаранции за сигурност¹³.

Междувременно общото разочарование от „Оранжевото“ управление помага на Виктор Янукович да спечели президентските избори през 2010 г. и още в първите си месеци на поста той засилва президентската власт в страната за сметка на тази на Радата и на правителството, като по този начин постепенно извежда политическата корупция до нови висоти. В крайна сметка управлението на Янукович се превръща в „мафиотски тип синдикат“, който нанася на държавата вреди за около 100 милиарда долара, част от които използвани по-късно за финансиране на сепаратистките движения в Източна Украйна¹⁴. По отношение на ЕС президентът Янукович официално продължава работата на своя предшественик за присъединяването на страната му към Съюза, но без да се отказва от възможно членство в Евразийския икономически съюз, доминиран от Руската федерация.

Тази декларативна политика на сближаване както с ЕС, така и с РФ не е нещо ново за Украйна – още от първите години на независимостта украинските политици използват този подход, за да могат чрез противопоставяне на насрещните страни да получат възможно най-големи облаги за държавата си, но най-вече за себе си. Към 2012 г. Споразумението за асоцииране с ЕС е готово, но Съюзът отлага подписването му поради осъждането на затвор на Юлия Тимошенко – политически опонент на Янукович. Друга причина е нежеланието на ЕС да предостави на Янукович възможност да използва подписването като политическа победа, която допълнително би закрепила властта му¹⁵. Поради системната корупция и сближаването с Москва, ЕС започва да възприема Украйна по-скоро като източник на заплахата, отколкото като бъдеща членка¹⁶, но не се отказва от подписването на споразумението.

¹¹ Масови граждански протести в Грузия, Киргизстан, Сърбия и Украйна. Към тях могат да се добавят опити за такива протести в Армения, Беларус и Молдова.

¹² Charap, S. et. al. *Everyone Loses...*, 74-75

¹³ Dragneva, R. & Wolczuk, K. (2015). *Ukraine Between the EU and Russia: The Integration Challenge*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015, 125-128.

¹⁴ Reuters (2014). *Toppled 'mafia' president cost Ukraine up to \$100 billion, prosecutor says*. <https://www.reuters.com/article/2014/04/30/us-ukraine-crisis-yanukovich-idUSBREA3T0K820140430/>

¹⁵ Matuszak, S. (2012). *The Oligarchic Democracy: The Influence of Business Groups on Ukrainian Politics*. Ośrodek Studiów Wschodnich, Warsaw, 63-73.

¹⁶ Korosteleva, E. (2012). *The European Union and its Eastern Neighbours: Towards a more ambitious partnership?* Routledge, Abingdon, 88-90.

Към 2013 г. икономическото състояние на Украйна се влошава последователно от няколко години, а през следващата година предстоят президентски избори. Подписването на споразумението с ЕС би довело до икономически ограничения в краткосрочен план, които неминуемо ще се отразят на изборните резултати. От друга страна, подобно споразумение с РФ ще позволи незабавно икономическо подобрене, което ще увеличи шансовете на Янукович за преизбиране¹⁷. В дългосрочен план прогнозите са напълно различни, но интересите на украинските управляващи са насочени единствено към бързото лично обогатяване, а не към просперитета на страната.

В същото време Европейската комисия (ЕК) отбелязва, че Украйна е показала решителни действия и осезаем напредък в областите, зададени от ЕС, през декември 2012 г. и Споразумението за асоцииране може да бъде подписано в края на ноември 2013 г.¹⁸ Всъщност през този период Украйна по-скоро е отбелязвала отстъпление от европейските ценности като укрепване на демокрацията, върховенство на закона, човешки права и отворена пазарна икономика. Друго широко огласяно условие за подписването на споразумението – освобождаването от затвора на осъдената Тимошенко, също не е изпълнено. Очевидната несъвместимост на Украйна с критериите за подписването дава спокойствие на РФ, че споразумението няма как да бъде подписано¹⁹ и решението на ЕС да пристъпи към сключването му допълнително засилва руската позиция, че то всъщност е геополитически проект, насочен срещу законните руски интереси²⁰ и донякъде предопределя силата на руския отговор на това решение през следващите месеци и години.

Подписването на СА е насрочено за срещата на върха на ИП на 28 и 29 ноември 2013 г. във Вилнюс, когато за Армения също е предвидено да подпише такова споразумение. На 3 септември Армения обявява, че се присъединява към Евразийския икономически съюз, членството в който изключва подписването на споразумението с ЕС, като това решение предизвиква протести, които скоро отшумяват без значими последици. На 21 ноември 2013 г. украинският министър-председател Азаров обявява „пауза“ в процеса на приемането на СА, предполагаемо в резултат на руски натиск²¹. Разочароването от обявената „пауза“ събужда народното недоволство и много протестиращи млади хора установяват палатков лагер в центъра на Киев още същата вечер, като по този начин дават началото на най-голямата политическа и

¹⁷ Konończuk, W. (2013) Ukraine withdraws from signing the Association Agreement in Vilnius: The motives and implications. Centre for Eastern Studies. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2013-11-27/ukraine-withdraws-signing-association-agreement-vilnius-motives-and>

¹⁸ Европейска комисия (2013а). FACTSHEET Eastern Partnership summit Vilnius, 28-29 November 2013. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_13_1057

¹⁹ House of Lords (2015). The EU and Russia: before and beyond the crisis in Ukraine. §§ 181-184. <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld201415/ldselect/lddeucom/115/11502.htm>

²⁰ Casier, T. (2022). Why Did Russia and the EU Clash Over Ukraine in 2014, But Not Over Armenia? *Europe-Asia Studies*, 74(9), 1676-1699. <https://doi.org/10.1080/09668136.2022.2133087>

²¹ Politico (2013). Russia behind Ukraine U-turn on EU. <https://www.politico.eu/article/russia-behind-ukraine-u-turn-on-eu/>

военна криза в Европа след Втората световна война. Протестите обхващат цялата страна, но най-значимите се провеждат на Площада на независимостта (Майдан Незалежності) в Киев, откъдето получават името си „Евромайдан“.

Причините за мащаба и продължителността на Евромайдана са няколко, водещи от които са концентрацията на власт при президентството на Янукович, подчиняването на опозицията и особено допълнителното разрастване на корупцията до все по-високи нива. Тези обстоятелства карат украинските граждани, а и част от олигарсите, да гледат към ЕС с надежда за по-добро бъдеще, чийто символ е подписването на СА, макар да е сигурно, че много малко украинци познават хилядите му страници и значението му за страната им²².

Споменът на Янукович от Оранжевата революция през 2004 г. го кара да търси начин за възможно най-бързото прекратяване на новия протест и на 30 ноември 2013 г. полицията грубо напада палатковия лагер. Несъразмерните полицейски действия се превръщат в основен мотив на протестиращите²³ и още на следващия ден повече от половин милион души изпълват площада, с което размерът на протеста се увеличава многократно. В идните месеци отказът на президента да проведе сериозни преговори с протестиращите и опитите му да ограничи или прекрати протеста чрез правни мерки или насилие водят до допълнително увеличение на силата и мащаба на народното недоволство.

В началото на протестите никоя страна не им обръща сериозно внимание, вероятно с очакването, че те ще приключат по същия начин както в Армения два месеца по-рано, но тяхната упоритост и ефективност изненадват както президента Янукович, така и ЕС, който първоначално практически се отказва от борбата за Украйна²⁴. Съюзът напълно пропуска началото на протестите и на срещата на върха на ИП във Вилнюс, седмица след началото им, по никакъв начин не заема позиция по отказа на Украйна да подпише СА, а просто отбелязва, че то още е на масата²⁵.

Първата реакция на ЕС по отношение на Евромайдана идва на 2 декември 2013 г. с телефонен разговор между председателя на ЕК Жозе Барозу и президента Янукович, следващ първия случай на полицейско насилие и увеличаването на мащаба на протеста. Барозу призовава за съдържаност, спазване на закона и мирно и политическо решаване на създадената ситуация²⁶. На 10 декември върховният представител на ЕС Катрин Аштън посещава

²² Ploky, S. (2015). *The Gates of Europe: a History of Ukraine*. New York: Basic Books, 2015.

²³ MediaPort (2013). Кто и зачём. Социологи „посчитали“ Евромайдан. <https://mediaport.ua/kto-i-zachem-sociologi-poschitali-evromaydan/>

²⁴ Haukkala, H. (2016). A Perfect Storm; Or What Went Wrong and What Went Right for the EU in Ukraine. - *Europe-Asia Studies*, 68, 653-664. <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1156055>

²⁵ Европейска комисия (2013a). *Op. cit.*

²⁶ Европейска комисия (2013b). Results of a phone conversation between the President of Ukraine Viktor Yanukovich and the President of the European Commission José Manuel Barroso. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_13_111

Киев в подкрепа на намирането на политическо решение на кризата и се среща с президента Янукович, който обявява, че украинска делегация може да посети Брюксел още същата седмица, за да възобнови разговорите по подписването²⁷.

В деня след привидно успешните разговори с върховния представител полицейското насилие спрямо протестиращите продължава²⁸ и подхранва силата на народното недоволство. През следващите месеци протестите не спират, като между 19 и 26 януари 2014 г. се изострят поради приетите законодателни промени, насочени към тяхното ограничаване. На 22 януари загиват първите трима протестиращи, простреляни от неизвестен стрелец. През следващия месец смъртните случаи се увеличават, като сблъсъците особено се засилват между 18 и 20 февруари, когато най-много участници в протестите загубват живота си²⁹.

На 21 февруари в Киев пристига делегация от ЕС, водена от полския външен министър и с участието на германския и френския външни министри, чиято цел е да посредничи за решаването на кризата. В същия ден на среща между президента Янукович и опозицията, с посредничеството на делегацията от ЕС и на специален пратеник от РФ, се постига споразумение на уреждане на политическата криза³⁰. Вечерта Янукович наблюдава как специализираните полицейски сили, които охраняват правителствените сгради, започват самоволно да напускат постовете си и разбира, че е загубил реалната си власт, поради което веднага предприема бягство от Киев.

Пълнотата на причините за бягството му остава неясна главно поради липсата на информация за истинското измерение на участието на два ключови играча в Евромайдана: олигарсите и САЩ. Първите оказват многоизмерната подкрепа на протестиращите, оформят медийното отразяване на протестите и работят задкулисно с правоохранителните органи³¹. Вторите също оказват подкрепа на протестиращите, задвижват многопластова международна политическа подкрепа за опозицията и дори определят следващия украински министър-председател, като в същото време подчертано пренебрегват ЕС като фактор за решаване на кризата³².

След бягството на Янукович ЕС и САЩ приемат, че споразумението от 21 февруари няма обвързваща сила и изключват Москва от преговорите за

²⁷ BBC (2013). Ukraine crisis: Yanukovich ready to resume EU talks. <https://www.bbc.com/news/world-europe-25311018>

²⁸ Euractiv (2013). Riot police storm Kyiv protestors' camp during Ashton visit. <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/riot-police-storm-kyiv-protestors-camp-during-ashton-visit/>

²⁹ Yekelchik, S. (2015). The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know. University Press, Oxford, 107-110.

³⁰ Agreement on the Settlement of Crisis in Ukraine. 2014. <https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/260130/db4f5326f21530cad8d351152feb5e26/140221-ukr-erklaerung-data.pdf>

³¹ Jarábik, B. (2015). Ukraine: The Kingdom of the Oligarchs. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/posts/2015/03/ukraine-the-kingdom-of-the-oligarchs?lang=en>

³² BBC (2014). Ukraine crisis: Transcript of leaked Nuland-Pyatt call. <https://www.bbc.com/news/world-europe-26079957>

решаването на кризата³³. Посланикът на САЩ в Киев получава многобройни поздравления от колегите си в следващите дни, предполагаемо за победата на Запада над Русия в битката за Украйна³⁴. На 22 февруари руският президент Путин задейства операция по „връщането на Крим в Русия“³⁵ и на 18 март Русия анексира полуострова. Само до предишния ден ЕС и Украйна не вярват, че РФ ще се осмели да анексира Крим, като Украйна е убедена, че РФ ще спазва международните си задължения, а след анексирането очаква, че ЕС ще се намеси на нейна страна³⁶.

Преди бягството на Янукович ЕС оказва основно политическа подкрепа на Украйна, изразяваща се в посредничество и призови за мирно решаване на кризата. На 6 март 2014 г. Съюзът осигурява пакет от мерки за финансова подкрепа, включващ макрофинансова помощ в размер на 11 милиарда евро за периода 2014 - 2020 г., включително общ размер до 1,565 млрд. евро под формата на безвъзмездни средства за същия период, набрани по линия на Европейския инструмент за съседство и партньорство, както и други механизми на разположение на ЕС³⁷. На 17 март Съветът по външни работи на ЕС приема първите ограничителни мерки срещу 21 руски и кримски високоставени служители и свързани с тях лица и образувания заради ролята им в действия, застрашаващи териториалната цялост, суверенитета и независимостта на Украйна³⁸.

През следващите месеци и години, през които в Източна Украйна започват и се разрастват военни действия, ЕС предоставя на Украйна последователна и неотменна подкрепа, която се изразява основно в икономическа и дипломатическа помощ и ограничителни мерки спрямо Русия. Подкрепата продължава и до настоящия момент, като след руското нападение от 24 февруари 2022 г. в нея за първи път се включва смъртоносно военно оборудване. На 17 март 2014 г. ЕС обявява, че политическите разпоредби на СА ще бъдат подписани на 21 март в Брюксел, с което изпраща силен сигнал за политическа подкрепа към Украйна (търговската част е подписана на 27 юни). На 20 март ЕС предлага временно премахване на митата върху износа на Украйна за Съюза и с въвеждането на тази мярка на 22 април Украйна

³³ Руският президент използва същата реторика, за да обяви, че Русия не е обвързана от договорите с Украйна, които гарантират териториалната цялост на последната, вж. Путин, В. (2014). Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине. 4 марта 2014 года, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>

³⁴ Charap, S. & Colton, J. (2017). Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia. The International Institute for Strategic Studies, London, 125-126.

³⁵ Embassy of Russia in Indonesia (2015). Crimea The Way Home EN Subtitles Full Documentary SD. <https://www.youtube.com/watch?v=4xg6f5McZtM&t=1900s>

³⁶ Nychyk, A. (2024). Ukraine Vis-à-Vis Russia and the EU: Misperceptions of Foreign Challenges in Times of War, 2014-2015. ibidem-Verlag, Stuttgart, 108-111.

³⁷ Решение на Съвета от 14 април 2014 година за предоставяне на макрофинансова помощ на Украйна (2014/215/ЕС). Официален вестник на Европейския съюз, 2014 г., L 111, 85-90.

³⁸ Европейски съвет (2014). Съвет по външни работи, 17/03/2014, 17 март 2014. <https://www.consilium.europa.eu/bg/meetings/fac/2014/03/17/>

фактически получава помощ в размер на почти половин милиард евро годишно³⁹.

През пролетта на 2014 г. Русия опитва да приложи в украинските области Донецк и Луганск тактиката, с която анексира Крим, но в този случай среща по-активна съпротива, която прераства във въоръжени сблъсъци между местните сепаратисти и украинските въоръжени сили⁴⁰. Русия отрича участие в тези бойни действия, но в края на август руските редовни въоръжени сили се включват директно в конфликта и нанасят тежки загуби на украинската армия, които принуждават Украйна да приеме руското искане за преразглеждане на подписаното вече споразумение за асоцииране. На 4 септември украинският президент Петро Порошенко уведомява за това решение немския канцлер Ангела Меркел и президента на САЩ Барак Обама, които се съгласяват с преразглеждането. Председателят на Комисията Барозу е изумен от позицията на двамата западни лидери, но успява да ги убеди ратификацията на СА да продължи⁴¹.

Руският удар срещу украинската армия, която дотогава ефективно установява контрол върху сепаратистките региони, принуждава украинския президент да проведе многочасови разговори с руския президент, в резултат на които на 5 септември в Минск двете страни и Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа подписват споразумение за спиране на огъня и подобряване на положението в Донецкия и Луганския регион на Украйна, което става известно като Минск I⁴². В опит да запази крехкото примирие, на 11 и 12 септември ЕС провежда тристранна среща с РФ и Украйна, по време на която отхвърля руските искания за промяна или отмяна на СА с Украйна, но предлага на Русия петнадесетмесечно отлагане на влизането в сила на споразумението⁴³.

Отлагането е обект на критики както от европейска, така и от руска страна, но в крайна сметка целта на Комисията е постигната: на 16 септември, на едновременно тържествени церемонии в европейския и украинския парламенти, двете страни ратифицират СА. На 19 септември в Минск РФ, Украйна и Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ) подписват меморандум за изпълнението на споразумението Минск I и по този начин поставят основата за всякакъв напредък към политически процес, който би могъл да доведе до мир. Все пак последващите събития показват, че спора-

³⁹ Европейска комисия (2014). European Commission proposes temporary tariff cuts for Ukrainian exports to the EU. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_14_250

⁴⁰ Plokhyy, S. (2021). The Frontline: Essays on Ukraine's Past and Present. Harvard University Press, Cambridge, 230-235.

⁴¹ Charap, S. et al. Op. cit., 146-148.

⁴² Mission of Ukraine to the European Union (2014). PROTOCOL on the results of consultations of the Trilateral Contact Group (Minsk, 05/09/2014), 08 September 2014. <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/news/27596-protocol-on-the-results-of-consultations-of-the-trilateral-contact-group-minsk-05092014>

⁴³ Charap, S. et al. Op. cit., 148-149.

зумението не се прилага и положението в Източна Украйна се влошава с малки изгледи за постигане на устойчиво решение на кризата⁴⁴.

В началото на декември започва работа Консултативната мисия на ЕС в Украйна, чиято цел е да консултира държавните органи по въпросите на сигурността, полицията, съдебната система, прокуратурата, борбата с корупцията и правата на човека и да им помага чрез стратегически съвети и практическа подкрепа⁴⁵. По този начин ЕС засилва устойчивостта на Украйна срещу вътрешен и външен натиск, както и изразява политическата си подкрепа, но влошаващият се конфликт създава сериозни последици за единството на страната, териториалната ѝ цялост и стабилността ѝ. Между 13 и 21 януари 2015 г. се наблюдава най-сериозното засилване на конфликта, вследствие на което броят на убитите в този период е най-високият след подписването на Минск I на 5 септември 2014 г.⁴⁶

Първият опит за разрешаването на кризата от януари-февруари 2015 г. се проваля с разпадането на Минските разговори⁴⁷ от 31 януари, поради което ЕС, в рамките на Нормандския формат⁴⁸, се включва в опитите за постигане на примирие. На 5 и 6 февруари френският президент Франсоа Оланд и немският канцлер Ангела Меркел посещават последователно Киев и Москва с цел да убедят украинския и най-вече руския президент да приемат ново споразумение. На 11 и 12 февруари в Минск се провежда среща на върха на Нормандския формат, след като два дни по-рано ЕС е приел допълнителни списъци с ограничителни мерки спрямо украински и руски граждани. Действието на новите мерки е временно отложено, за да се осигури възможност за осъществяване на текущите дипломатически усилия⁴⁹.

Преговорите в Минск продължават 16 часа, като в техния край се присъединява специалният представител на ОССЕ. В крайна сметка се постига съгласие за подписването на комплекс от мерки за изпълнение на Минските споразумения, които стават известни като Минск II⁵⁰. Подобно на Минск I, второто споразумение не е подписано от присъстващите в случая държавни ръководители на Русия и Украйна, а от руския посланик в Киев и от украинския вицепрезидент, поради което то няма правна сила, а по-скоро има характер на политически ангажимент. Независимо от произтичащите от този факт ограничения, това е най-добрият възможен вариант за преговарящите

⁴⁴ House of Lords. Op. cit. §§ 206-209.

⁴⁵ Рабохчийска, М. (2023). Мисиите на Европейския съюз в региона на източното партньорство. Сигурност и отбрана, 1, 178-190. <https://doi.org/10.70265/GUGG3221>

⁴⁶ United Nations (2015). Death toll in Ukraine conflict exceeds 5,000, may be 'considerably higher' - UN. <https://news.un.org/en/story/2015/01/489062>

⁴⁷ Между ОССЕ, Русия и Украйна.

⁴⁸ Дипломатическа инициатива на лидерите на Германия, Русия, Украйна и Франция, създадена през 2014 г. с цел решение на кризата в Украйна.

⁴⁹ Европейски съвет (2015а). Съвет по външни работи, 09/02/2015, 9 февруари 2015 г. <https://www.consilium.europa.eu/bg/meetings/fac/2015/02/09/>

⁵⁰ Комплекс мер за изпълнението на Минските споразумения (2015). <https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/140221.pdf>

страни поради сложността на обстоятелствата и в никакъв случай не означава, че споразумението не трябва да се прилага, а че отговорността за неизпълнението му ще е политическа, а не правна⁵¹. На 20 март Европейският съвет придава допълнителна тежест на ограничителните мерки спрямо Русия, като обвързва тяхната продължителност с цялостното прилагане на договореностите от Минск⁵².

След като става ясно, че Минските споразумения не се изпълняват, на 16 февруари ЕС задейства приетите седмица по-рано допълнителни списъци с ограничителни мерки, а през март удължава действието на предходните санкции. В началото на конфликта мерките на ЕС спрямо РФ имат по-скоро символичен характер, но със задълбочаването на кризата и особено след свалянето на полет МН17⁵³ над Източна Украйна през юли 2014 г. те стават все по-значими. Макар да не променят стратегическите цели на Русия, санкциите оказват безспорно влияние върху нейните тактически и краткосрочни решения. Така Украйна получава възможност да съхрани контрола върху част от оспорваната си територия и да запази относителна политическа стабилност, необходима за оцеляването ѝ като независима държава. Санкциите осигуряват и период на относително спокойствие в месеците след Минск II⁵⁴.

Статията разглежда условията, които предпоставят началото на политическата и военната криза в Украйна през 2013 г. и най-вече действията на ЕС, които дават конкретния повод за нейното започване. Опитът на ЕС да използва нископрофилни инструменти в областта на високата политика в регион от най-висока важност за Русия, и то без да се съобразява с руските интереси, всъщност говори за липса на надеждно външнополитическо предвиждане от страна на Съюза и излага на показ невъзможността му да определи и проведе същинска обща външна политика⁵⁵. Липсата на такова предвиждане е причината ЕС да се опитва да догонва събитията след началото на териториалната и военна криза в Украйна и да реагира спорадично на възникващите в контекста на кризата събития. В тези условия Съюзът разчита на икономически инструменти за постигане на външнополитически цели – санкции спрямо Русия и подкрепа за Украйна, докато отделните членки са тези, които провеждат същински дипломатически и политически усилия за защитата на интересите на ЕС. Това положение не е ново за Съюза и в

⁵¹ Peters, B. & Shapkina, A. (2019) The Grand Stalemate of the Minsk Agreements. Konrad Adenauer Stiftung, <https://www.kas.de/en/country-reports/detail/-/content/die-grosse-sackgasse-der-minsker-abkommen>

⁵² Европейски съвет (2015b). Заседание на Европейския съвет (19 и 20 март 2015 г.) - Заключение. <https://www.consilium.europa.eu/media/21867/st00011bg15.pdf>

⁵³ При което загиват всички 298 пътници, от които 193 нидерландци, 10 британци, 4 белгийци, 4 репманци. Вж. Crash of Malaysia Airlines Flight MH17, https://onderzoeksraad.nl/wp-content/uploads/2023/11/debcd724fe7breport_mh17_crash.pdf

⁵⁴ Secieru, S. (2015). Have EU Sanctions Changed Russia's Behaviour in Ukraine? In: Dreyer, I. & Luengo-Cabrera, J., Eds. On target? EU Sanctions as Security Policy Tools. EU Institute for Security Studies, Paris, 39-43.

⁵⁵ Haukkala, H., Op. cit.

обозримото бъдеще не се очертава значима промяна в това отношение, независимо от различните инициативи, предприети в тази насока.

От своя страна все още доминиращите в Украйна корупция и олигархия, както и геополитическото ѝ положение между Русия и Запада, продължават да са основните фактори, които определят нейната съвременна история и предизвикателствата, пред които е изправена. Конфликтът в Източна Украйна и анексирането на Крим са пряк резултат от взаимодействието между тези вътрешни и външни сили, като в тези условия ЕС оказва последователна политическа и икономическа подкрепа на страната и дори ѝ предоставя статут на кандидатка почти веднага след руското нападение от 24.02.2022 г., но корупцията остава основната пречка пред пълното ѝ членство в ЕС⁵⁶. Занапред се очаква ЕС да поеме „лъвския дял“⁵⁷ от разходите за гарантиране на сигурността и за възстановяването на Украйна, която, независимо от голямата неизвестност пред нейното бъдеще, става все по-интегрирана част от европейската сигурност.

Библиография:

- Европейска комисия (2013a). *FACTSHEET Eastern Partnership summit Vilnius, 28-29 November 2013*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_13_1057
- Европейска комисия (2013b). *Results of a phone conversation between the President of Ukraine Viktor Yanukovich and the President of the European Commission Josu Manuel Barroso*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_13_111
- Европейска комисия (2014). *European Commission proposes temporary tariff cuts for Ukrainian exports to the EU*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_14_250
- Европейски съвет (2014). *Съвет по външни работи, 17/03/2014, 17 март 2014*. <https://www.consilium.europa.eu/bg/meetings/fac/2014/03/17/>
- Европейски съвет (2015a). *Съвет по външни работи, 09/02/2015, 9 февруари 2015 г.* <https://www.consilium.europa.eu/bg/meetings/fac/2015/02/09/>
- Европейски съвет (2015b). *Заседание на Европейския съвет (19 и 20 март 2015 г.) - Заключения*. <https://www.consilium.europa.eu/media/21867/st00011bg15.pdf>
- *Комплекс мер fulfillment Мунских соглашений* (2015). <https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/140221.pdf>
- Путин, В. (2014). *Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине*. 4 марта 2014 года, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>
- Путин, В. (2022). *Обращение Президента Российской Федерации*. 21 февраля 2022 года, <http://kremlin.ru/events/president/news/67828>

⁵⁶ Politico (2023). Juncker: Ukraine is totally corrupt: Former European Commission chief bashes Kyiv's EU candidacy. <https://www.politico.eu/article/jean-claude-juncker-ukraine-corruption-eu-accession/>

⁵⁷ Reuters (2025). Vance says Europe will have to take 'lion's share' of burden for Ukrainian security. <https://www.reuters.com/world/europe/vance-says-europe-will-have-take-lions-share-burden-ukrainian-security-2025-08-20/>

- Рабочийская, М. (2023). Мисии на Европейския съюз в региона на източното партньорство. *Сигурност и отбрана*, 1, 178-190. <https://doi.org/10.70265/GUGG3221>
- Решение на Съвета от 14 април 2014 година за предоставяне на макрофинансова помощ на Украйна (2014/215/ЕС). Официален вестник на Европейския съюз, 2014 г., L 111, 85-90.
- *Agreement on the Settlement of Crisis in Ukraine*. 2014. <https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/260130/db4f5326f21530cad8d351152feb5e26/140221-ukr-erklaerung-data.pdf>
- Åslund, A. (2014). Oligarchs, Corruption, and European Integration. *Journal of Democracy*, 25, 64-73. <https://www.journalofdemocracy.org/wp-content/uploads/2014/07/Åslund-25-3.pdf>
- BBC (2013). *Ukraine crisis: Yanukovich ready to resume EU talks*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-25311018>
- BBC (2014). *Ukraine crisis: Transcript of leaked Nuland-Pyatt call*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-26079957>
- Casier, T. (2022). Why Did Russia and the EU Clash Over Ukraine in 2014, But Not Over Armenia? *Europe-Asia Studies*, 74(9), 1676-1699. <https://doi.org/10.1080/09668136.2022.2133087>
- Charap, S. & Colton, J. (2017). *Everyone Loses: The Ukraine Crisis and the Ruinous Contest for Post-Soviet Eurasia*. The International Institute for Strategic Studies, London.
- Dragneva, R. & Wolczuk, K. (2015). *Ukraine Between the EU and Russia: The Integration Challenge*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2015.
- Embassy of Russia in Indonesia (2015). *Crimea The Way Home EN Subtitles Full Documentary SD*. <https://www.youtube.com/watch?v=4xg6f5McZtM&t=1900s>
- Euractiv (2013). *Riot police storm Kyiv protestors' camp during Ashton visit*. <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/riot-police-storm-kyiv-protestors-camp-during-ashton-visit/>
- European Council (2025). *2004 enlargement: facts and figures*. <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/2004-enlargement-facts-and-figures/>
- Haukkala, H. (2016). A Perfect Storm; Or What Went Wrong and What Went Right for the EU in Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 68, 653-664. <https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1156055>
- House of Lords (2015). *The EU and Russia: before and beyond the crisis in Ukraine*. <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld201415/ldselect/ldcom/115/11502.htm>
- Jarábik, B. (2015). *Ukraine: The Kingdom of the Oligarchs*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/posts/2015/03/ukraine-the-kingdom-of-the-oligarchs?lang=en>
- Konończuk, W. (2013) *Ukraine withdraws from signing the Association Agreement in Vilnius: The motives and implications*. Centre for Eastern Studies. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2013-11-27/ukraine-withdraws-signing-association-agreement-vilnius-motives-and>
- Korosteleva, E. (2012). *The European Union and its Eastern Neighbours: Towards a more ambitious partnership?* Routledge, Abingdon.
- Matuszak, S. (2012). *The Oligarchic Democracy: The Influence of Business Groups on Ukrainian Politics*. Ośrodek Studiów Wschodnich, Warsaw.
- Mearsheimer, J. (2018). *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. University Press, Yale.
- MediaPort (2013). *Кто и зачем. Социологи „посчитали“ Евромайдан*. <https://mediaport.ua/kto-i-zachem-sociologi-poschitali-evromaydan/>

- Mission of Ukraine to the European Union (2014). *PROTOCOL on the results of consultations of the Trilateral Contact Group (Minsk, 05/09/2014), 08 September 2014*. <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/news/27596-protocol-on-the-results-of-consultations-of-the-trilateral-contact-group-minsk-05092014>
- NATO (2008). *Bucharest Summit Declaration*. https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm
- NATO (2024). *NATO member countries*. http://nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm
- Nychyk, A. (2024). *Ukraine Vis-à-Vis Russia and the EU: Misperceptions of Foreign Challenges in Times of War, 2014-2015*. ibidem-Verlag, Stuttgart.
- Peters, B. & Shapkina, A. (2019) *The Grand Stalemate of the Minsk Agreements*. Konrad Adenauer Stiftung, <https://www.kas.de/en/country-reports/detail/-/content/die-grosse-sackgasse-der-minsker-abkommen>
- Plokhy, S. (2021). *The Frontline: Essays on Ukraine's Past and Present*. Harvard University Press, Cambridge.
- Politico (2013). *Russia behind Ukraine U-turn on EU*. <https://www.politico.eu/article/russia-behind-ukraine-u-turn-on-eu/>
- Politico (2023). *Juncker: Ukraine is totally corrupt: Former European Commission chief bashes Kyiv's EU candidacy*. <https://www.politico.eu/article/jean-claude-juncker-ukraine-corruption-eu-accession/>
- Reuters (2014). *Toppled 'mafia' president cost Ukraine up to \$100 billion, prosecutor says*. <https://www.reuters.com/article/2014/04/30/us-ukraine-crisis-yanukovich-idUSBREA3T0K820140430/>
- Reuters (2025). *Vance says Europe will have to take 'lion's share' of burden for Ukrainian security*. <https://www.reuters.com/world/europe/vance-says-europe-will-have-take-lions-share-burden-ukrainian-security-2025-08-20/>
- Secieru, S. (2015). *Have EU Sanctions Changed Russia's Behaviour in Ukraine?* In: Dreyer, I. & Luengo-Cabrera, J., Eds. *On target? EU Sanctions as Security Policy Tools*. EU Institute for Security Studies, Paris.
- Smith, K. (1999). *The Making of the EU Foreign Policy: The Case of Eastern Europe*. Macmillan Press, Basingstoke.
- Subtelny, O. (2009). *Ukraine: A History*. University of Toronto Press, Toronto, 355-379.
- United Nations (2015). *Death toll in Ukraine conflict exceeds 5,000, may be 'considerably higher' - UN*. <https://news.un.org/en/story/2015/01/489062>
- United Nations. *UN Membership: Founding Member States*. <https://research.un.org/en/unmembers/founders>
- Wolczuk, K. (2008). *Ukraine and its relations with the EU in the context of the European Neighbourhood Policy*. In: Fischer, S., Ed., *Ukraine: Quo Vadis?* European Union Institute for Security Studies: European Union, Paris, 87-117. <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp108.pdf>
- Yekelchik, S. (2015). *The Conflict in Ukraine: What Everyone Needs to Know*. University Press, Oxford.

Може ли ЕС да извоюва водеща роля в енергийната сфера в новия международен ред?

Теодора Овчарова

Въведение

Геополитиката е един от актуалните подходи за изучаване на системата на международните отношения. Тя съчетава география, политика и международни отношения. Един от нейните ключови елементи се явява енергетиката, като енергийната сигурност е важна цел за всяка страна. Елемент на националната сигурност и основа на икономиката – стремежът към енергийна независимост става все по-актуален на фона на повишаващото се напрежение в международните отношения. Великите сили и бързоразвиващите се страни имат високо потребление на енергия, като много от тях са производители и търгуват с различни енергийни стоки. Това ги прави още по-важни за световния пазар и икономика, следователно и за международните отношения с оглед на значимостта на енергийните ресурси за развитието на всяка една страна. Още през 2014 г. Европейският съюз (ЕС) си поставя за цел да постигне енергийна независимост с различни политики, програми и планове. Освен че на територията на ЕС има определени ограничения по отношение на енергийните източници, геополитиката все по-често се явява като причина или повод за поемането на определена посока в енергийната политика на ЕС. Въпросът, който се изследва в този доклад, е именно: доколко ЕС може да постигне енергийна независимост и какви са реалните шансове на Съюза да има ключова роля в енергийната сфера на фона на новия международен ред?

Новият международен ред

След края на Студената война системата на международните отношения се описва чрез хегемонията на САЩ над останалите държави в света¹. Политическото, икономическото и военно надмощие на САЩ продължават години наред, като превъзходството им през този период трудно може да бъде оспорено. През последните години на 21-ви век това се променя и следователно множество политолози^{2, 3, 4} уверено говорят за нов международен ред. САЩ

¹ Benvenisti, Eyal, „The US and the Use of force: double-edged hegemony and the management of global emergencies“, *European Journal of International Law*, 2004, vol 15 No. 4, 677-700

² Maglia et al, „Emerging powers, the G20, and reform of multilateral institutions“ 2024, Oslo: Norwegian institute of national affairs

³ Stephen, Mathew, *Emerging Powers and Emerging Trends in Global Governance*. Global governance: a review of multilateralism and international organizations, 2017, 23(3), 483-502

⁴ Chatin, Mathilde, Gallarotti, Giulio, „Emerging powers in International politics“ 2018 Oxon: Routledge & Francis

в действителност вече не са този хегемон, който са в началото на века. Превъзходството на САЩ среща множество икономически, политически и военни предизвикателства (неуспешно завършилите войни в Ирак и Афганистан, национален дълг от 37.8 трилиона долара⁵ и др.). Освен това на международната сцена вече има много държави, които имат важна роля по отношение на сигурността, на енергетиката, на науката, космонавтиката. Китай, Индия, Русия и други успешно затвърждават ролите си и значимостта си в различни сфери, като по този начин допълнително отнемат от доминантността на САЩ. Чрез напредъка, който демонстрират, те привличат и други страни и образуват полюси, които затвърждават силата и значимостта им в международните отношения.

По отношение на енергетиката множество са факторите, които оказват влияние. Освен вътрешни предизвикателства като изоставане със зеления преход, липса на собствени енергийни ресурси и липса на консенсус по отношение на енергийната политика, за ЕС има и важни външни фактори като войните в Украйна и Близкия изток, както и преизбирането на Доналд Тръмп за президент на САЩ. Именно геополитиката залага големите предизвикателства пред ЕС – сигурността на доставките на изкопаеми горива в ЕС и темпото на неговия зелен преход. Преди да реши тези основни проблеми, трудно може да се заговори сериозно за енергийна независимост или енергийна автономност на ЕС.

ЕС в търсене на енергийна автономност

Европа като континент и ЕС в частност не разполага със сериозни запаси от енергийни ресурси – ЕС внася около 60% от енергията, която консумира⁶. Има наличие на изкопаеми горива, от които ЕС постепенно се опитва да се откаже, тъй като те противоречат на политиките му за устойчивост и зелена енергия. Съответно освен природния газ и петрол, които се внасят в Европа от десетилетия, на ЕС му се налага да търси различни начини, за да подсили своята енергийна автономност и да намали енергийната си зависимост. В периода след 2014 година ЕС предприема различни политики и планове с цел да засили своята енергийна устойчивост и да постигне максимален енергиен суверенитет.

Диверсификация

Един от основните принципи на енергийната автономност на ЕС е диверсификацията на енергийни източници. Диверсификацията е ключов компонент от енергийната сигурност на всички страни – намалява се зависи-

⁵ Shukla, P. „US public debts hits record \$37.9 trillion“ [онлайн], 2025. [Прегледан на:20.10.2025]. Достъпен от: US National Debt Touches an Alarming Level: U.S. public debt hits record \$37.9 trillion, rising \$25 billion daily as fiscal crisis deepens - is tariff policy enough as debt-to-GDP climbs 124%? - The Economic Times

⁶ Wettengel, Julian, „Germany, EU remain heavily dependent on imported fossil fuels“ [онлайн], 2024. [Прегледан на:20.10.2025]. Достъпен от: <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/germanys-dependence-imported-fossil-fuels>

мостта от един източник. Когато енергията се внася, тогава в енергийната сигурност се намесва и външната политика. Чрез различни индекси и проучвания (например Energy Sovereignty Index) може да се измери енергийната сигурност на страните на базата на зависимостта им от внос и доколко е разнообразен енергийният им микс⁷. Именно поради тази причина една от основните цели на ЕС е първоначално да намали, а впоследствие и изцяло да спре своята зависимост от руски енергийни източници. Според скорошно изследване⁸ най-зависима от руски газ в ЕС е Германия, следвана от Италия, Австрия, Унгария и Финландия. По отношение на брутния вътрешен продукт при преждевременен отказ от руски газ най-големи ще са последствията за Унгария, следвана от Австрия, Германия, Италия и Финландия. Според данни на Европейската комисия, за близо 2 години ЕС е намалил зависимостта си от руски газ от 49% на 19%⁹, а продажбите на руски втечен природен газ се увеличават до 25 милиона кубика, 90% от които са за Франция, Белгия, Испания и Нидерландия¹⁰. Тоест голяма част от руския природен газ е заменен с руски втечен природен газ. В допълнение – увеличава се притокът на газ през „Турски поток“ с 16%, който внася руски газ¹¹. Следователно е спорно доколко ЕС изобщо успява да намали реално зависимостта си от Русия. Въпреки това диверсификацията е легитимен начин за търсене на енергийна автономност. ЕС обаче се сблъсква с определени предизвикателства по отношение на инфраструктурата в стремежа си да премахне руския газ. Някои от тях са:

- недостатъчен капацитет на терминали за втечен природен газ;
- нужда от развитие на вътрешната инфраструктура за пренос на газ;
- разширяване на капацитета за съхраняване, за да бъде подсигурана сигурността на доставките през зимата.

За да стане отказът от руски газ факт до 2027 г., според анализи ще са необходими между 25-30 милиарда евро инвестиции в инфраструктура¹². Според председателят на ЕК Урсула фон дер Лайен Европа вече напредва към енергийната независимост, което обаче не се потвърждава от договоре-

⁷ Nunzi, Sofia, „European Strategic Autonomy in the energy field“ [онлайн], 2025. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://leap.luiss.it/wp-content/uploads/2025/01/WP1.25-European-Strategic-Autonomy-in-the-Energy-Field.pdf>

⁸ Zadeh, John, „EU can quit Russian gas within 12 months“ [онлайн], 2025. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://discoveryalert.com.au/news/eu-russian-gas-dependency-diversification-2025/>

⁹ European Commission, „Roadmap to fully end dependence on Russian energy“ [онлайн], 2025. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: Roadmap to fully end EU dependency on Russian energy - European Commission

¹⁰ Vladimirov, Martin, „TurkStream gas pipeline could slow EU, Russia decoupling“ [онлайн], 2025. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://www.reuters.com/business/energy/turkstream-gas-pipeline-could-slow-eu-russia-decoupling-vladimirov-2025-05-07/>

¹¹ Vladimirov, „TurkStream...“

¹² Cole, Phil, „Three simple and proven actions to boost Europe's energy independence“ [онлайн], 2025. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://www.euractiv.com/opinion/three-simple-and-proven-actions-to-boost-europes-energy-independence/>

ните от нея условия¹³ с президента на САЩ Доналд Тръмп, включващи близо 700 млрд. евро до 2028 г. за втечен природен газ, петрол и ядрено гориво. С тази договорка доставките на втечен природен газ от САЩ ще се вдигнат от 55% на 70% – процент, който далеч не говори за енергийна независимост¹⁴. Поради (гео)политически причини ЕС избира да замени една енергийна зависимост с друга, като икономическата изгода на сделката е поставена под въпрос.

Зелените политики на ЕС

Друга основна част от енергийната политика на ЕС са така наречените „зелени“ политики. Те се фокусират върху възобновяемата енергия. Зелената сделка, Готови за 55, RePowerEU – тяхната цел е да промотират възобновяемата енергия чрез подкрепа за публично и частно финансиране на зелени технологии като батерии и водород и инфраструктура. Планът REPOWER EU, представен през 2022 г., има за цел да промени цялостно енергийния пейзаж на Съюза на фона на инвазията на Русия в Украйна. Основните компоненти, заложили в него, са: увеличаване на производството от възобновяеми източници, пестене на енергия, реформиране и рационализация на инвестициите, диверсификация на доставчици на изкопаеми горива¹⁵. В допълнение към тях са въведени политики като данък за въглероден двуокис и Системата на ЕС за търговия с емисии. Тяхната цел е да промотират възобновяемата енергия чрез завишаването на цената на въглеродния двуокис.

Развитие на енергийната инфраструктура

Развиването на енергийната инфраструктура е друг ключов компонент от политиката на ЕС през последните години, с който се цели подпомагането на енергийната автономност на Съюза. С цел модернизация на системите за пренос и разпределяне на енергия, ЕС създава различни програми като TEN-E, PCI. Една от целите е ниво на свързаност от 15% до 2030 г. – тоест поне 15% от електрическият капацитет на страните членки да е свързан с мрежите на съседни страни. По този начин се промотира споделянето на енергия и следва да се подпомогне стабилизирането на енергийната система¹⁶. Това отново е подкрепено от различни енергийни механизми като Connecting Europe Facility, Плановите за възстановяване и устойчивост. Energy Networks Action Plan също предвижда 584 млрд. евро до 2030 г. за подобряване ефективността и гъвкавостта на енергийната инфраструктура, за подпомагане на възобновяемата енергия в енергийната мрежа с цел да

¹³ European union, „Joint statement on a United States-European Union framework on an agreement on reciprocal, fair and balanced trade“ 2025. https://policy.trade.ec.europa.eu/news/joint-statement-uk-2025-08-21_en

¹⁴ Tagliapietra, „Europe’s fight should...“

¹⁵ Maffei, Mario, „REPower EU and European energy independence“ [онлайн], 2024. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://xqthenews.com/en/repower-eu-and-european-energy-independence/>

¹⁶ Nunzi, „European Strategic Autonomy...“

направи системата по-сигурна и устойчива¹⁷. Фокусът е върху умни мрежи като начин за по-ефективно потребление на електроенергия и улеснен процес за издаване на разрешителни, с които да се подпомогне процесът по изграждане на фотоволтаични и вятърни паркове.

Къде се намира ЕС по пътя към енергийна автономност?

Енергията от ВЕИ

Един от проблемите на енергията от възобновяеми източници е нейната цена (ВЕИ). С разпространението на енергията от ВЕИ се налага очакването, че енергията за домакинствата ще поевтинее. На този етап в държави като Белгия и Нидерландия, където много домакинства са на борсата „Ден напред“, това не се случва. Стига се до етап, в който домакинствата плащат, за да се „освободят“ от „зелената“ енергия¹⁸. Поради високо производство на енергия от ВЕИ в определени периоди на деня, когато консумацията е пониска и предлагането е повече от търсенето, често се стига до отрицателни цени на този вид енергия. Следователно домакинствата не могат да покриват разходите си за инвестиции, като това се отразява в техния бит под формата на данъци и допълнителни такси. Друг основен проблем е електропреносната мрежа в Европа, която още не е готова за енергийната трансформация. Около 1700 GW¹⁹ възобновяема енергия не може да бъде включена в мрежата. Неслучайно разширяването на електропреносната мрежа е един от важните приоритети за ЕС. Прогнозите за бъдещето са тежестта за инвестициите в зелената енергия все повече да пада върху домакинствата. Постепенно отпадане на субсидиите също ще доведе до повишаване на цените.

Друг проблем е доколко ЕС успешно инвестира в зелена енергия и дали това е достатъчно. В речта си на 10 септември 2025 година Урсула фон дер Лайен²⁰ обяви 1.8 милиарда евро в подкрепа на производството на батерии. На този фон Китай се е ангажирал с двойна на тази сума, която да бъде инвестирана съвместно със Стелантис²¹, и то само в една фабрика в Испания²². През 2024 г. фалира Northvolt²³ – друг европейски пример за батерии, който показва, че инвестициите на ЕС имат нужда от преосмисляне²⁴. Меж-

¹⁷ Nunzi, „European Strategic Autonomy...“

¹⁸ Апостолов, Апостол, „ВЕИ енергията става все по-зелена, но за сметка на домакинствата“ [онлайн], 2025 . [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://3e-news.net/bg/a/view/63934/vei-energijata-stava-vse-po-zelena-no-za-smetka-na-domakinstvata>

¹⁹ Апостолов, „ВЕИ енергията...“

²⁰ Урсула фон дер Лайен, State of the Union, [онлайн], 2025 . [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: State of the Union 2025 - European Commission

²¹ Stellantis- транснационална автомобилна компания

²² Tagliapietra, Simone „Europe’s fight should start by doing away with hesitation“ [онлайн], 2025. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://www.bruegel.org/first-glance/europes-fight-should-start-doing-away-hesitation>

²³ Шведски разработчик и производител на батерии

²⁴ Tagliapietra, „Europe’s fight should...“

дновременно Европейският съвет за производство на слънчева енергия заедно с SolarPower Europe излизат със становище до лидерите на ЕС преди срещата им на 30 септември 2025 година с призив да бъдат предприети конкретни мерки по отношение на соларната енергия, тъй като се увеличават фалитите и затварянията на предприятията, свързани с фотоволтаици. Според тях бъдещето на фотоволтаичната енергия е в опасност, тъй като Европа я грози опасността да загуби производствената си база в областта. Те настояват да бъдат въведени мерките, описани в Законодателният акт за промишленост с нулеви нетни емисии като увеличаване на инвестициите във ВЕИ и по-бързо издаване на разрешителни²⁵.

Инвестициите и бъдещето на водорода

Като част от зелената трансформация, „чистият“ водород е технология, която се очаква да подпомогне трансформацията на тежката индустрия, авиацията, морската търговия, както и да доведе до енергийната независимост на Европа и да подкрепи устойчивото развитие. ЕС се опитва да поеме лидерската роля по отношение на водорода – и като търсене, и като основаване на пазар за нисковъглероден водород. Макар водородът да има потенциал сериозно да повлияе на енергийната геополитика, той не може да преобърне изцяло нейните основи. Според три сценария (които разглеждат различни подходи при развитието на водорода и неговото управление и употреба), разработени от учени, водородът най-вероятно ще доведе до продължаваща зависимост на Европа от външни източници, като просто те ще бъдат различни, като значимостта на веригата на доставки ще нарасне още повече за континента²⁶. Разработването на чист водород за енергия е в съвсем начална фаза, като първа предстои да се установи търсене и предлагане. На този етап над 99% от водорода се произвежда от изкопаеми горива без методи за улавяне на емисиите на въглероден диоксид²⁷.

Асиметрия при страните членки и липсата на консенсус по отношение на енергийната политика на ЕС

Следва да бъде споменат и друг основен аспект на политиката на ЕС – липсата на консенсус между страните членки по различни въпроси, включително и такива от енергийно естество. Разделението и различните позиции между страните членки множество пъти подкопават авторитета на самия Съюз, като тук въпросът е дали Съюзът трябва да изझे част от националния суверенитет на всяка страна членка по отношение на енергийни/икономически въпроси, или да бъде търсен по-широк консенсус между страните членки с оглед на различните национални интереси, икономически и

²⁵ Велев, Георги „Соларната индустрия търси намесата на Брюксел и нов тласък за ВЕИ производството“ [онлайн], 2025 . [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://3e-news.net/bg/view/63988/solarnata-industrija-v-evropa-tyrsi-namesata-na-bruksel-i-nov-tlasyk-za-vei-proizvodstvo>

²⁶ Pepe, J., Ansari, D. and Gehring, R. „The Geopolitics of Hydrogen“ [онлайн], 2023 . [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2023RP13_GeopoliticsHydrogen.pdf

²⁷ Pepe at el., „The Geopolitics...”

дори инфраструктурни факти, които оказват влияние на политиките им. Единството на Съюза безспорно е плюс и затвърждава позициите му на международната сцена, но това единство би било истинско и реално тогава, когато отчита нуждите на всяка страна членка и решенията са наистина консенсусни със съответните компромиси от всички страни.

Конкурентоспособността на Европа продължава да е проблем, като високите енергийни цени са тежък товар за бизнеса и потребителите. Вследствие на това европейските компании плащат по-високи цени за енергия, отколкото биха плащали в Китай или САЩ²⁸. Още през 2024 г. докладът на Марио Драги посочи високите енергийни цени като основен проблем за ЕС, година по-късно проблемът все още е водещ за състоянието на Съюза. Въз основа на критиките от доклада, ЕС представи индустриалната сделка, чиято основна цел е декарбонизация на тежката индустрия чрез конкурентоспособна възобновяема енергия²⁹. Тепърва предстои да се види дали тя ще има ефективни последици за енергетиката в Европа. В допълнение, в своята реч за състоянието на Съюза³⁰ Урсула фон дер Лайен също отчита, че цените на енергията са твърде високи, като след това ЕК прие нов пакет санкции срещу Русия, който включва енергийни източници. Въвежда се таван на руския петрол, както и се предлага пълна забрана на руски втечен газ от 2027 година. Тези стъпки не предполагат понижаване на цените на енергийните ресурси в ЕС.

Заклучение

Някои от основните действия, които ЕС може да предприеме към постигането на енергийната си независимост и на затвърждаване му като основен енергиен фактор, могат да бъдат обобщени по следния начин:

- подпомагане на съседните на ЕС страни в справянето им с последиците от Европейската зелена сделка, насърчавайки икономическата им диверсификация;
- да бъде лидер в енергийния преход, особено по отношение на водорода и зелената енергия, създавайки своеобразен клуб, чиито членове ще прилагат съответни мерки в борба с промените в климата, към който всяка страна е добре дошла да се присъедини;
- да поставят изисквания за спазване на екологични мерки като условие за достъп до пазара на ЕС³¹ (Leonard et al, 2021)

Въпреки това трябва да бъдат отчетени слабостите в политиката на ЕС по отношение на енергетиката. От една страна – ефективността на полити-

²⁸ Велев, „Соларната индустрия търси...“

²⁹ Cole, „Three simple and proven actions...“

³⁰ Фон дер Лайен, У., (2025) State of the Union, [онлайн], 2025 . [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: State of the Union 2025 - European Commission

³¹ Leonard et al, „The Geopolitics of the European Green Deal“, [онлайн], 2021. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: https://www.bruegel.org/system/files/wp_attachments/PC-04-GreenDeal-2021-1.pdf

ките вътре в Съюза на фона на икономическите реалности; от друга – геополитическите размествания и как ЕС се позиционира. Като голям потребител ЕС би могъл да има водеща роля по отношение на посоката на енергийната политика, но поради неефективно управление Съюзът не успява да използва възможните лостове, с които да постигне реално влияние над другите основни фактори на международната сцена. В действителност решенията на ЕС по-скоро го водят към нови зависимости, отколкото енергийна автономност. ЕС не само трудно ще стане реален енергиен фактор, но и рискува сериозно да изостане от световните конкуренти като САЩ и Китай. ЕС трябва да покаже, че може да върне фокуса върху възхода на Съюза, като това минава през неговата икономика и индустрия, които страдат сериозно през последните години. Последната реч на Урсула фон дер Лайен дава заявки, но фактите по отношение на енергийната независимост/зависимост на ЕС водят към заключението, че ЕС още не е готов да заеме ключова геополитическа роля.

Библиография

- Benvenisti, Eyal, (2004) „*The US and the Use of force: double-edged hegemony and the management of global emergencies*“, European Journal of International Law, vol 15 No. 4, 677-700
- Chatin, Mathilde, Gallarotti, Giulio, (2018) „*Emerging powers in International politics*“ Oxon: Routledge & Francis
- Leonard et al, (2021), „*The Geopolitics of the European Green Deal*“, [онлайн], 2021. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: https://www.bruegel.org/system/files/wp_attachments/PC-04-GrenDeal-2021-1.pdf
- Maglia et al, (2024) „*Emerging powers, the G20, and reform of multilateral institutions*“ Oslo: Norwegian institute of national affairs
- Nunzi, S., (2025), „*European Strategic Autonomy in the energy field*“ [онлайн], 2025. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://leap.luiss.it/wp-content/uploads/2025/01/WP1.25-European-Strategic-Autonomy-in-the-Energy-Field.pdf>
- Pepe, J., Ansari, D. and Gehrung, R. (2023) „*The Geopolitics of Hydrogen*“ [онлайн] [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2023RP13_GeopoliticsHydrogen.pdf
- Stephen, Mathew, (2017) *Emerging Powers and Emerging Trends in Global Governance. Global governance: a review of multilateralism and international organizations*, 23(3), 483-502
- Tagliapietra, S., (2025) „*Europe's fight should start by doing away with hesitation*“ [онлайн] [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://www.bruegel.org/first-glance/europes-fight-should-start-doing-away-hesitation>
- Wettengel, Julian, (2024) „*Germany, EU remain heavily dependent on imported fossil fuels*“ [онлайн], [Прегледан на: 20.10.2025]. Достъпен от: <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/germanys-dependence-imported-fossil-fuels>
- Апостолов, А., (2025) „*ВЕИ енергията става все по-зелена, но за сметка на домакинствата*“ [онлайн] [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://3e-news.net/bg/a/view/63934/vei-energijata-stava-vse-po-zelena-no-za-smetka-na-domakinstvata>

- Велев, Г. (2025) „Соларната индустрия търси намесата на Брюксел и нов тласък за ВЕИ производството“ [онлайн] [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://3e-news.net/bg/a/view/63988/solarnata-industrija-v-evropa-tyrsi-namesata-na-bruksel-i-nov-tlasyk-za-vei-proizvodstvoto>
- Cole, Phil, (2025), „Three simple and proven actions to boost Europe’s energy independence“ [онлайн] [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://www.euractiv.com/opinion/three-simple-and-proven-actions-to-boost-europes-energy-independence/>
- Maffei, M., (2024) „REPower EU and European energy independence“ [онлайн], 2024. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://xqthenews.com/en/repowereu-and-european-energy-independence/>
- Shukla, P. (2025) „US public debts hits record \$37.9 trillion“ [онлайн] [Прегледан на: 20.10.2025]. Достъпен от: US National Debt Touches an Alarming Level: U.S. public debt hits record \$37.9 trillion, rising \$25 billion daily as fiscal crisis deepens - is tariff policy enough as debt-to-GDP climbs 124%? - The Economic Times
- Vladimirov, Martin, (2025) „TurkStream gas pipeline could slow EU, Russia decoupling“ [онлайн] [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://www.reuters.com/business/energy/turkstream-gas-pipeline-could-slow-eu-russia-decoupling-vladimirov-2025-05-07/>
- Zadeh, J., (2025) „EU can quit Russian gas within 12 months“ [онлайн], 2025. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: <https://discoveryalert.com.au/news/eu-russian-gas-dependency-diversification-2025/>
- European Commission, (2025) „Roadmap to fully end dependence on Russian energy“ [онлайн] [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: Roadmap to fully end EU dependency on Russian energy - European Commission
- European Union, (2025) „Joint statement on a United States-European Union framework on an agreement on reciprocal, fair and balanced trade“ https://policy.trade.ec.europa.eu/news/joint-statement-united-states-european-union-framework-agreement-reciprocal-fair-and-balanced-trade-2025-08-21_en
- Фон дер Лайен, У., (2025) *State of the Union*, [онлайн], 2025. [Прегледан на: 25.09.2025]. Достъпен от: State of the Union 2025 - European Commission

Утвърждаване на ролята на ЕС в Индийско-Тихоокеанския регион: баланс между ценности, различия и геополитически реалности

Христо Римпопов

Универсално възприето определение на словосъчетанието „Индийско-Тихоокеански регион“ (ИТР) не съществува. Кратка, но и изчерпателна за целта на тази статия е дефиницията в речника „Колинс“, в който географското понятие „Индийско-Тихоокеански“ е представено като пространство, *„отнасящо се до районите на Индийския и Тихия океан край бреговете на Югоизточна Азия“*¹.

Въз основа на това рамкиране, по данни на Световната банка от 2025 г. пет от първите седем страни с най-висок БВП се намират в ИТР². Докато 80 процента от световната търговия по обем и 70 процента по стойност се транспортира по море, 60 процента от морската търговия преминава през ИТР³. Регионът е сцена и на нарастващо съперничество между САЩ и Китай, което придава допълнителна значимост на въпросите за сигурността. В този контекст ангажирането на Европейския съюз (ЕС) с ИТР е наложително.

В основата на традиционния подход на ЕС стои мултилатерализмът, като за целите на настоящата статия следва да се има предвид дефиницията на Уилям Тао – *„официална инициатива на три или повече държави за изграждане на доверие и избягване на конфликт чрез идентифициране, институционализиране и спазване на правила и норми на обща визия за регионален или международен ред“*⁴.

Пример за мултилатерално сдружение е самият ЕС. Необходимостта от консенсус между 27-те държави членки затруднява предприемането на бързи и ефективни реакции на Съюза, особено в сфери като сигурността и отбраната. В динамичната и конкурентна среда на ИТР подобна предпазливост поставя ЕС в неравностойно положение спрямо по-гъвкавите регионални и глобални актьори.

¹ Collins Dictionary. Достъпно онлайн на: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/indopacific>

² Световна банка. Достъпно онлайн на: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

³ NICOLAS, Françoise. *The regional economic order: Four scenarios*. Ifri. Достъпно онлайн на: <https://www.ifri.org/en/publications/publications-ifri/articles-ifri/regional-economic-order-four-scenarios>

⁴ Tow, W. (2020). *Minilateral security's relevance to US strategy in the Indo-Pacific: Challenges and prospects. Contested Multilateralism 2.0 and Asian Security Dynamics*, 47-61.

На този фон все по-ясно се откроява потенциалът на минилатерализма. Тук отново е предпочетена дефиницията на Тао, открояваща съществените разминавания между двата подхода. Той описва минилатералната група като неформална инициатива, предназначена за справяне със „специфична заплаха, непредвиден случай или проблем със сигурността с по-малко на брой държави (обикновено три или четири), споделящи един и същи интерес за разрешаването му в рамките на определен период от време“⁵. Дефинициите на Тао са предпочетени, защото те улавят както прагматичния характер на минилатерализма, така и иманентната слабост на мултилатерализма, въпреки че последната е само имплицитно изразена.

Минилатерализмът не изисква консенсус, а позволява гъвкавост. Именно тази логика започва да се проявява и в рамките на ЕС, където няколко страни вече реализират собствени инициативи в областта на сигурността в ИТР.

Настоящото изследване разглежда минилатерализма като потенциален инструмент за активизиране на ролята на ЕС в ИТР. Целта на текста е да провери хипотезата, че чрез трансформиране на отделни национални инициативи в координирани действия ЕС може да преодолее институционалните си ограничения и да се прояви като по-гъвкав и стратегически значим субект в сферата на сигурността на пространството.

За постигане на изследователската цел, анализът се съсредоточава върху три основни задачи:

1. Да се изследва приложението на минилатерализма в ИТР.
2. Да се проследи еволюцията на политиките на ЕС в ИТР и да се оцени доколко институционалните особености на мултилатералното му устройство ограничават стратегическата му ефективност.
3. Да се представят минилатерални инициативи на Франция, Германия и Нидерландия и да се оцени тяхната роля като възможен инструмент за трансформиране на национални действия в елементи на общоевропейска политика в областта на сигурността.

Минилатерализмът в ИТР

Особеност, която отличава ИТР от Европа, е, че не съществува регионална организация, която да обхваща цялото пространство. Повечето субекти, които са възприемани като принадлежащи към геополитически център на ИТР (Югоизточна Азия) предпочитат минилатералните групирания.

Логично обяснение на този феномен предлага Уолт, според когото формалните сдружения създават условия за налагане на доминация от по-силните партньори над по-слабите⁶. Същевременно пълната изолация би поставила малките субекти в уязвима позиция. Така своеобразна „златна среда“ предлага минилатерализмът.

⁵ Tow, W. (2020). *Minilateral security's relevance to US strategy in the Indo-Pacific: Challenges and prospects. Contested Multilateralism 2.0 and Asian Security Dynamics*, 47-61.

⁶ Walt, S. (1995). *Alliance Formation and the Balance of Power*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 208-248.

Вероятно поради страха от доминация мултилатерална формация като АСЕАН е устроена да функционира така, че да не разполага с механизмите да действа ефективно в своя ареал. С нарастването на напрежението между Китай и САЩ, членките на Асоциацията се оказват привлечени в различни посоки, което усложнява усилията за постигане на консенсус по ключови за пространството стратегически въпроси⁷. Възприетият принцип за ненамеса в организацията пречи на предприемането на действия по чувствителни вътрешни проблеми като репресиите на военната хунта в Мианма през 2021 г. Множество регионални лидери са фокусирани върху вътрешната политика за сметка на регионалното лидерство, а отслабването на влиянието на либерализма в региона прави ангажирането с блока по-сложно за външните демократични сили⁸. Конъли дори пледира, че минилатералната формация „Четворката“ (Австралия, Индия, Япония и САЩ) се превръща в алтернатива на АСЕАН. Позицията му изглежда крайна, но не е без основания.

Първоначално „Четворката“ бе концептуализирана като отбранителен пакт, концентриран върху съдържането на Китай в ИТР. Но през изминалите осем години участничките в коалицията разшириха сферите на взаимодействие, с което привлякоха интереса на регионални субекти, които иначе не биха желали да се обвързват с група, която би влошила двустранните им отношения с Китай.

Показателна бе ролята, която „Четворката“ изиграва по време на пандемията. През март 2021 г. бе проведена първата среща на „Четворката плюс“, на която присъстваха представители от Нова Зеландия, Южна Корея и Виетнам. От изброените три държави любопитен е случаят с Южна Корея. Тя е загрижена от агресивните действия на Китай, но пък той е най-големият ѝ търговски партньор. Затова членуването в отявлено „антикитайска“ коалиция би било недопустимо за Сеул⁹. Южна Корея не само реши да вземе участие във форума, но дори допусна бъдещо членство в групата. Това се случи, след като САЩ активно започнаха да определят пакта като неформална стратегическа мрежа и изразиха интерес към съвместни инициативи за разработване на технологии и борба с климатичните изменения¹⁰. Примерът с Южна Корея следва да онагледява колко гъвкави и адаптивни могат да бъдат минилатералните формации към актуалните обстоятелства на международните отношения, така че да привличат за каузите си съмишленици, особено ако бъдат сравнени с много по-тромавите им мултилатерални алтернативи.

През последните години ИТР се превръща в център на множество минилатерални групирания. Участнички в „Четворката“ създадоха редица тристранни групи за засилване на сътрудничеството в морската сигурност на региона по оста „Индия-Франция-Австралия“, „Австралия-Япония-Индия“,

⁷ Connely, A. (2022). *The often overlooked meaning of 'ASEAN centrality'*. International Institute for Strategic Studies.

⁸ Пак там.

⁹ Seung-woo, K.. *Korea leans toward partially joining Quad*. Korea Times. Достъпно онлайн на: https://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2021/08/120_308945.html

¹⁰ Пак там.

„Япония-САЩ-Индия“ и „Индия-Италия-Япония“. Цел на настоящия труд е да се изследват минилатералните действия на държави - членки на ЕС, конкретно в сферата на сигурността. Но както вече бе изложено – сигурността не е единственият двигател зад изграждането на подобни форуми, някои от тях, като тристранния алианс между „Индия-Италия-Япония“, разширяват целите си, за да обхванат сътрудничество с трети страни по теми, свързани със социално-икономически проблеми¹¹. И именно в това се корени силата на минилатералните групи – техният характер се видоизменя съобразно интересите на участниците.

Ролите на ЕС в ИТР – от „нормативна сила“ до „стратег на ИТР“

ЕС претърпява дълбока метаморфозата през последните 30 години при взаимодействието си с ИТР. След края на Студената война ЕС се самоопредели като „нормативна сила“ по отношение на вътрешната му предразположеност да насърчава ценностите на либералната демокрация в световната политика, включително в региона на ИТР¹². В дух с концепцията за „края на историята“, допустимо е да се предположи, че по онова време Съюзът вярва, че субектите на пространството ще приветстват както либерализирането на пазарите, така и на своите политически режими.

Симптоматично за ранния период на оптимизъм е комюникето от 1994 г. „Към една нова Азия“. ЕС възприема ИТР като зона за търговия и инвестиции, в която Китай е представен като важен икономически партньор. Съюзът се ангажира да насърчава стабилността чрез политически диалог, както и да оказва съдействие при борбата с бедността при някои страни¹³. През 2001 г. е отбелязан скок в удряването на ЕС, поне що се отнася до разбирането, че е необходимо разширяване на сферите на взаимодействие със субектите на ИТР – публикувано е комюникето „Европа и Азия: Стратегическа рамка за засилено партньорство“, в което е поставен акцент върху „съвместните действия“ с държави като Китай в опазването на околната среда. Като водеща цел е формулирано „засилването на политическото и икономическо присъствие на ЕС в региона и повишаването му до ниво, съизмеримо с нарастващата глобална тежест на разширения ЕС“¹⁴.

В началото на миналото десетилетие сигурността започва да заема по-значимо място в дневния ред на ЕС. През 2012 г. Съюзът публикува насоки

¹¹ Sharma, K. *India-Italy-Japan come together to promise security and prosperity for the Indo-Pacific*. Достъпно онлайн на: <https://thekootneeti.in/2021/07/01/india-italy-japan-come-together-to-promise-security-and-prosperity-for-the-indo-pacific/>

¹² Manners, I. (2002). „Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?“ *Journal of Common Market Studies*, 40(2): 235-258.

¹³ Wacker, G. (2015). „The EU in the Asia-Pacific Region Strategic Approach or Self-Marginalization?“ Peter Lang International Academic Publishers. 167-188

¹⁴ Europe and Asia: A Strategic Framework for Enhanced Partnerships, Достъпно онлайн на: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A2001%3A0469%3AFIN%3AEN%3APDF>

относно външната политика и политиката на сигурност в Източна Азия, в които нарастващото напрежение в Южнокитайско море и конфликтът между Китай и Тайван са представени като заплахи за сигурността с пряко въздействие върху интересите на ЕС поради последиците за корабоплаването и търговията¹⁵. Две години по-късно е представена Стратегията на ЕС за морска сигурност, в която върховенството на закона и свободата на корабоплаване в ИТР са представени като стратегически интереси. Тя по същество представлява мултилатерален подход за справяне с предизвикателствата пред сигурността – насърчава уреждането на спорове съгласно Конвенцията на ООН по морското право, прилагането на обвързващи решения на Международния трибунал по морско право и създаването на механизми за изграждане на доверие между субектите на пространството¹⁶.

Явна критика на Съюза към Китай е отправена на 12 март 2019 г. ЕК публикува документ под името „ЕС – Китай: Стратегически поглед“, в който комунистическата страна е представена като „системен съперник“, като изрично са критикувани репресиите срещу жителите в Синцзян и Хонконг, както и заплахата за сигурността и стабилността в Тайванския проток и Южнокитайско море¹⁷. Нарушенията на правата на човека са ябълка на раздора и пред икономическото сближаване между ЕС и Китай – те са причината през май 2021 г. ЕП да откаже да ратифицира „Всеобхватното споразумение за инвестиции ЕС – Китай“¹⁸.

През същата година е приета знаковата „Стратегия на ЕС за сътрудничество в ИТР“. В нея изрично е отбелязано, че *„се наблюдава значително натрупване на военни ресурси, включително от страна на Китай“*, както и че *„демонстрацията на сила и нарастващото напрежение в регионални горещи точки, като например в Южнокитайско, Източнокитайско море и Тайванския пролив, може да окаже пряко въздействие върху европейската сигурност и просперитет“*¹⁹. И тук ЕС си поставя за цел по-сериозната ангажираност в пространството в сферата на морската сигурност.

Следва обаче да се отбележи, че съществува *„дупка между възможностите и очакванията“* на Съюза, както се изразяват Чен и Гао²⁰. Степента му на взаимодействие със субектите на пространството предимно се ограничава

¹⁵ Guidelines on the EU's Foreign and Security policy in East Asia. Достъпно онлайн на: https://eeas.europa.eu/archives/docs/asia/docs/guidelines_eu_foreign_sec_pol_east_asia_en.pdf

¹⁶ European Maritime Security Strategy. Достъпно онлайн на: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2011205%202014%20INIT/EN/pdf>

¹⁷ Cabetan, J. (2022) *France's Ambitious Indo-Pacific Goals for Its EU Presidency*. GMF. Достъпно онлайн на: <https://www.gmfus.org/news/frances-ambitious-indo-pacific-goals-its-eu-presidency>

¹⁸ Euronews. (2021) *EU suspends efforts to ratify controversial investment deal with China*. Достъпно онлайн на: <https://www.euronews.com/my-europe/2021/05/04/eu-suspends-efforts-to-ratify-controversial-investment-deal-with-china>

¹⁹ The EU strategy for cooperation in the Indo-Pacific. Достъпно онлайн на: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/jointcommunication_2021_24_1_en.pdf

²⁰ Chen, X. & Xinchuchu Gao. (2020). „*Bridging the Capability-Expectations Gap? An Analysis of the New Dynamics in the EU's Security Strategy Towards Asia*“, *Asia-Pacific Journal of EU Studies*, 18(3), 9-36.

до двустранни споразумения за търговия със страни като Япония, Нова Зеландия и Сингапур.

Не е случайно, че в сферата на икономиката ЕС е постигнал най-големи успехи при навлизането си в ИТР – там е претърпял много по-задълбочена институционализация в сравнение с външната политика и сигурността, където е подвластен на необходимостта от консенсус между държавите членки. Като пример за контрапродуктивно поведение на държава членка във връзка с ИТР може да бъде изтъкнато решението на управляващата през 2017 г. социалистическа партия на Гърция „Сириза“ еднолично да блокира подкрепата на ЕС за резолюция в ООН, осъждаща нарушаването на правата на човека в Китай. Геополитическата позиция на ЕС олеква, когато поставените намерения и цели в стратегическите му документи са подкопавани от действията на една държава членка.

Необходимостта от консенсус поражда необходимостта ЕС да насърчава държавите членки да търсят нови, по-гъвкави форми на ангажираност в пространството, какъвто е минилатерализмът.

Европейският минилатерализъм в ИТР

Сред държавите - членки на ЕС, Франция се очертава като първостепенен двигател на европейското ангажиране в ИТР. Тя има териториално и военно присъствие в пространството – над 1,8 милиона френски граждани и 7000 военни са разположени в отвъдморските територии като Нова Каледония, Френска Полинезия и Реюнион²¹. Това по естествен начин създава условията страната да се превърне в посредник между ЕС и ИТР.

ЕС приветства минилатералните действия на отделните държави членки в ИТР – в спомената по-горе Стратегия за морска сигурност от 2014 г. блокът изрично насърчава военноморските сили на държавите членки „да играят стратегическа роля в осигуряването на глобален обхват, гъвкавост и достъп“ в подкрепа на интересите на целия Съюз²². През същата година френски военноморски сили започнаха да извършват редовни патрули в Южнокитайско море. Две години по-късно по предложение на френското правителство в региона бе разположена фрегата с международен екипаж, включващ офицери от Германия, Италия и Дания²³.

През 2018 г. Франция първа измежду държавите - членки на ЕС, представи своя стратегия за ИТР – две години преди да я последват Германия и Нидерландия. Впоследствие те предприеха и независими от Франция действия по подсиуряване на морската сигурност на пространството – през 2021 г.

²¹ The Indo-Pacific: a priority for France. Достъпно онлайн на: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/regional-strategies/indo-pacific/the-indo-pacific-a-priority-for-france/>

²² European Maritime Security Strategy. Достъпно онлайн на: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2011205%202014%20INIT/EN/pdf>

²³ B., Erik, Philippe Le Corre et. al. (2018). „Can France and the UK Pivot to the Pacific?“ Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.

германската фрегата „Байерн“ бе изпратена на шестмесечна мисия в Индийския океан и Южнокитайско море (първото подобно разгръщане на германски военноморски сили от две десетилетия), а Нидерландия се присъедини към водената от Великобритания операция за свободно корабоплаване в региона. През последните години военноморските сили на Германия и Нидерландия взеха активно участие в учения с Индия, Япония, Южна Корея, Сингапур, Австралия и САЩ²⁴.

Следва да се отбележи, че действията на Франция не само стимулираха индивидуалното ангажиране и на други държави - членки на ЕС, със сигурността на ИТР, но и се превърнаха в основа за европейска координация. Процесът на „европеизация“ се осъществява и чрез механизми като Координираното морско присъствие (СМР), който е посветен на гарантирането на морската сигурност. Моделът, първоначално тестван в Гвинеийския залив, бе разширен през 2021 г. за северозападната част на Индийския океан. ЕС посочва като основни цели на СМР гарантирането на морската сигурност и подобряването на отношенията с местните субекти. Съюзът изрично отбелязва като стремеж *„да оптимизира използването на военноморските средства на държавите членки на ЕС, разположени в региона“*.²⁵ Тук отново се забелязва открит призив към държавите членки да действат там, където необходимостта от консенсус в рамките на ЕС ограничава ангажирането на целия Съюз. Това следва да докаже, че ЕС осъзнава ползите от минилатерализма.

През 2020 г. отношенията на ЕС с АСЕАН бяха издигнати до ниво стратегическо партньорство²⁶. През същата година Виетнам организира среща на министрите на отбраната на Асоциацията, на която присъстваха представители не само на Франция и Германия, но и на ЕС. Съюзът също така активизира дейностите си с партньори по проекта „Засилване на сътрудничеството в областта на сигурността в и с Азия“ (ESIWA), който обхваща борбата с тероризма, киберсигурността, морската сигурност и управлението на кризи в сътрудничество с Индия, Индонезия, Япония, Република Корея, Сингапур и Виетнам²⁷.

Така минилатерализмът се превръща в практически инструмент за европеизация на националните външнополитически действия. Чрез него ЕС постепенно изгражда стратегическо присъствие в региона. Този подход позволява на Съюза да балансира между своята институционална тежест и необходимостта от оперативна гъвкавост.

²⁴ Pejsova, E. (2023), „The EU's Maritime Ambitions in the Indo-Pacific.“ The Diplomat, March 14. <https://thediplomat.com/2023/03/the-eus-maritime-ambitions-in-the-indo-pacific/>.

²⁵ Boosting EU-Indo-Pacific Partnerships: Chair's Press Release following the EU Indo-Pacific Ministerial Forum. Достъпно онлайн на: https://www.eeas.europa.eu/eeas/boosting-eu-indo-pacific-partnerships-chair%E2%80%99s-press-release-following-eu-indo-pacific-ministerial_en?utm_source=chatgpt.com

²⁶ EU-ASEAN Relations. Достъпно онлайн на: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-asean-relations_en

²⁷ Przychodniak, M. (2023), „What Military Role Can the EU Play in the Indo-Pacific?“ China Observers in Central and Eastern Europe (CHOICE). Достъпно онлайн на: <https://chinaobservers.eu/what-military-role-can-the-eu-play-in-the-indo-pacific/>

От своя страна, партньорите от региона – Индия, Япония, Австралия и страните от АСЕАН – започват да възприемат тези инициативи не като изолирани действия на държави, а като проявление на колективен европейски ангажимент. Да гледат на ЕС не само като на икономически гигант, но и като на субект в сферата на сигурността. Да оценяват Съюза като алтернатива между дилемата САЩ - Китай. Това засилва доверието към ЕС като фактор за стабилност и създава основа за по-широко сътрудничество.

* * *

Настоящото изследване демонстрира, че в условията на нарастващо значение на региона за глобалната сигурност ЕС постепенно осъзнава необходимостта да надгради традиционния си мултилатерален подход с по-гъвкави и оперативни механизми на сътрудничество.

Изследването доказва, че в сравнение с мултилатерализма, минилатерализмът предлага ефективност, адаптивност и по-ниска степен на институционална инертност – качества, които са особено ценни в динамична среда като ИТР. Анализът на политиката на ЕС към региона потвърди, че Съюзът възприема пространството като ключово за своята икономическа и стратегическа сигурност. Стратегията на ЕС за сътрудничество с ИТР и редица по-ранни документи очертават амбицията на Съюза да се утвърди като стратегически партньор в сферата на сигурността на държавите от региона. Въпреки това, институционалната зависимост от консенсус и ограничените военни възможности на Съюза продължават да възпрепятстват неговата оперативна гъвкавост.

Изследването онагледя факта, че отделни държави членки прилагат минилатерални подходи, които водят до разширение на европейското присъствие в региона. Френските военноморски мисии, германските и нидерландските инициативи за свободата на корабоплаването и участието им в съвместни учения с партньори като Индия, Япония и Австралия показват, че чрез минилатерализма ЕС може да постигне оперативна дълбочина и политическа видимост в регион, в който бързината и стратегическата координация са от ключово значение.

От анализа следва, че в дългосрочен план именно комбинирането на мултилатералния нормативен подход с минилатерални форми на взаимодействие, особено в сферата на сигурността, може да позволи на ЕС да се утвърди като проактивен субект в ИТР.

Библиография

- B., Erik; Le Corre, P. et al. (2018). *Can France and the UK Pivot to the Pacific?* Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C. Достъпно онлайн на: <https://carnegieendowment.org/2018/12/18/can-france-and-uk-pivot-to-pacific-pub-77962>
- Boosting EU-Indo-Pacific Partnerships: Chair's Press Release following the EU Indo-Pacific Ministerial Forum. Достъпно онлайн на: https://www.eeas.europa.eu/eeas/boosting-eu-indo-pacific-partnerships-chair%E2%80%99s-press-release-following-eu-indo-pacific-ministerial_en?utm_source=chatgpt.com

- Cabetan, J. (2022). *France's Ambitious Indo-Pacific Goals for Its EU Presidency*. GMF. Доступно онлайн на: <https://www.gmfus.org/news/frances-ambitious-indo-pacific-goals-its-eu-presidency>
- Chen, X. & Gao, X. (2020). *Bridging the Capability-Expectations Gap? An Analysis of the New Dynamics in the EU's Security Strategy Towards Asia*. Asia-Pacific Journal of EU Studies, 18(3).
- Collins Dictionary. *Indo-Pacific*. Доступно онлайн на: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/indo-pacific>
- Connely, A. (2022). *The often overlooked meaning of 'ASEAN centrality'*. International Institute for Strategic Studies.
- Euronews. (2021) *EU suspends efforts to ratify controversial investment deal with China*. Доступно онлайн на: <https://www.euronews.com/my-europe/2021/05/04/eu-suspends-efforts-to-ratify-controversial-investment-deal-with-china>
- European Commission. (2001). *Europe and Asia: A Strategic Framework for Enhanced Partnerships*. Доступно онлайн на: <https://eurex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A2001%3A0469%3AFIN%3AEN%3APDF>
- European External Action Service (EEAS). (2021). *The EU strategy for cooperation in the Indo-Pacific*. Доступно онлайн на: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/jointcommunication_2021_24_1_en.pdf
- European External Action Service (EEAS). *EU-ASEAN Relations*. Доступно онлайн на: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-asean-relations_en
- Guidelines on the EU's Foreign and Security policy in East Asia. Доступно онлайн на: https://eeas.europa.eu/archives/docs/asia/docs/guidelines_eu_foreign_sec_pol_east_asia_en.pdf
- Manners, I. (2002). *Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?* Journal of Common Market Studies, 40(2), 235-258.
- Nicolas, F. *The regional economic order: Four scenarios*. Ifri. Доступно онлайн на: <https://www.ifri.org/en/publications/publications-ifri/articles-ifri/regional-economic-order-four-scenarios>
- Pejsova, E. (2023). *The EU's Maritime Ambitions in the Indo-Pacific*. The Diplomat. Доступно онлайн на: <https://thediplomat.com/2023/03/the-eus-maritime-ambitions-in-the-indo-pacific/>
- Przychodniak, M. (2023). *What Military Role Can the EU Play in the Indo-Pacific?* China Observers in Central and Eastern Europe (CHOICE). Доступно онлайн на: <https://chinaobservers.eu/what-military-role-can-the-eu-play-in-the-indo-pacific/>
- Seung-woo, K. (2021). *Korea leans toward partially joining Quad*. Korea Times. Доступно онлайн на: https://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2021/08/120_308945.html
- Sharma, K. *India-Italy-Japan come together to promise security and prosperity for the Indo-Pacific*. Доступно онлайн на: <https://thekootneeti.in/2021/07/01/india-italy-japan-come-together-to-promise-security-and-prosperity-for-the-indo-pacific/>
- Smith, H. (2017). *Greece blocks EU's criticism at UN of China's human rights*. The Guardian. Доступно онлайн на: <https://www.theguardian.com/world/2017/jun/18/greece-eu-criticism-un-china-human-rights-record>
- The Indo-Pacific: a priority for France. Доступно онлайн на: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/regional-strategies/indo-pacific/the-indo-pacific-a-priority-for-france/>
- Tow, W. (2020). *Minilateral security's relevance to US strategy in the Indo-Pacific: Challenges and prospects*. In *Contested Multilateralism 2.0 and Asian Security Dynamics* (pp. 47-61).

- Wacker, G. (2015). *The EU in the Asia-Pacific Region: Strategic Approach or Self-Marginalization?* Peter Lang International Academic Publishers, 167-188.
- Walt, S. (1995). *Alliance Formation and the Balance of Power*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 208-248.
- World Bank. *GDP (current US\$)*. Достъпно онлайн на: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

Споразумението ЕС - МЕРКОСУР – перспективи за стратегическо партньорство и устойчиво развитие

Йоана Тодорова

В хода на оформянето на един нов, полицентричен глобален ред, в който си съперничат различни режими и идеи, а политическите елити все по-често пренебрегват институционалността в полза на индивидуални убеждения и диференцирани персонални съюзи, Европейският съюз остава едно от малкото политически пространства, които устояват на предизвикателствата и продължават да се опират на силата на ценностите и традициите.

Свидетели сме на времена, толкова динамични и разностранни, каквито вероятно никога досега не са съществували в подобен облик. Това е и причината тяхното управление да бъде променливо, колебливо, а до голяма степен и опортюнистично.

Относително стабилната обстановка след 1991 г., отнасяща се до т.нар. *Pax Americana*, поставят света в безпрецедентен (с изключение на Рим и Британската империя) еднополюсен свят, в който на практика се оформя суперсила, целяща да наложи своята политика и икономика на всички останали страни и съюзи, моделирайки света по свой образ и подобие. Днес, когато този период е в миналото, а светът вече е станал многополюсен, започват да се чуват все по-силно политическите послания на национализма, протекционизма и изолационизма, често поставяни под общия знаменател на популизма. Подобни мерки и действия неминуемо водят до авторитарни уклони и засилено упование на харизмата и технокрацията, докато демокрацията, макар и непропорционално, ерозира. Политическият дискурс в съвременната обстановка до голяма степен разклаща доверието и наемва за сериозна криза на социално, институционално и икономическо ниво.

Всички тези обстоятелства налагат необходимостта от изграждане на силни съюзи между близки по ценности партньори в света, каквото е и споразумението между ЕС и МЕРКОСУР. Ако бъде ратифицирано, то ще се превърне в една от най-мащабните търговски сделки в историята. Ключовото споразумение, наред с *Модернизираното глобално споразумение ЕС - Мексико (MGA)*¹, е критична част от стратегията на Евросъюза за диверсификация на търговските отношения и за укрепване на икономическите и политичес-

¹ Новият вариант на търговското и политическо споразумение между Европейския съюз и Мексико, договорено през 2020 г., което актуализира и разширява първото споразумение от 2000 г.

ките връзки с една богата на култура и ресурси част от света, макар и сравнително далеч от Европа по географски признаци.

Анализирането на споразумението в настоящия момент идва по ред причини, сред които се открояват като особено важни, от една страна, протекционистичната политика на САЩ, породена от настоящото управление на Доналд Тръмп, а от друга – възможността за ратификация на пакта, чието финализиране е по-близо от всякога. Взаимовръзката между двете събития е очевидна, но това би могло да се разглежда по-скоро като позитив за ЕС и страните от южноамериканския алианс, отколкото като негатив, поставяйки възможността Евросъюза да затвърди позициите си на световната политическа сцена.

Споразумението с четирите страни - основателки от южноамериканския алианс (Аржентина, Бразилия, Уругвай и Парагвай) е със заявка да създаде най-голямата зона за свободна търговия в света, обхващаща пазар от над 700 милиона потребители. Фирмите от ЕС ще се ползват от предимството на „първия влизащ“, възползвайки се от по-ниски тарифи в регион, където повечето други държави се сблъскват с високи мита и други бариери пред търговията.²

В случай че бъде ратифицирана, сделката ще донесе икономически, търговски и инвестиционни ползи и за двете страни. Непо-малко очаква се връзките между страните в споразумението да се задълбочат и развият в сферата на културата, дипломатията и обмена на кадри.

Една от най-големите ползи за ЕС ще бъде премахване на митата за около 91% от износа към страните от МЕРКОСУР, което се равнява на спестени 4 милиарда евро на годишна база.

Споразумението е очаквано и необходимо, като се има предвид, че Европейския съюз е вторият по големина търговски партньор на МЕРКОСУР по стоки, след Китай и преди САЩ. През 2024 г. ЕС е отговорен за 16.8% от общата търговия на МЕРКОСУР. За Европейския съюз МЕРКОСУР е десетият по големина партньор по търговия на стоки. През 2023 г. ЕС е изнесъл 28.5 милиарда евро в услуги към МЕРКОСУР, докато МЕРКОСУР е изнесъл 13.1 милиарда евро услуги към ЕС.

Значимостта на настоящия етап на споразумението произлиза от възможността на финализирането му – на 6 декември 2024 г. ЕС и МЕРКОСУР се договориха за политически пакт за амбициозно, балансирано и всеобхватно партньорско споразумение, търговската част от което обхваща теми като: митнически тарифи; правила за произход; технически пречки при търговията; санитарни и фитосанитарни мерки; услуги; обществени поръчки; интелектуална собственост; устойчиво развитие и фокус към малките и средни предприятия.³

² <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-global-europe-leveraging-our-power-and-partnerships/file-eu-mercosur-association-agreement/23.08.2025/>

³ <https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/mercosur/06.08.2025/>

На 3 септември 2025 г. Европейската комисия прие предложение за решение на Съвета относно подписването и сключването на два паралелни правни инструмента: Партньорското споразумение ЕС – МЕРКОСУР (*EMPA EU–Mercosur Partnership Agreement*) и Временното търговско споразумение (*iTA interim Trade Agreement*). Временното търговско споразумение ще бъде отменено и заменено от ЕМПА, след като последното бъде напълно ратифицирано и влезе в сила.

Подобни важни стъпки са на път да сложат край на близо 30-годишни преговори, започнали през далечната 1995 г. с подписването на *Междурегионално рамково споразумение ЕС – МЕРКОСУР (IFCA)*, поради което често пъти експерти и журналисти го наричат „споразумението, което никога не приключва“. През годините причините за вълнообразните ходове на сделката са различни, като някои от най-значимите са свързани с липса на разбирателство и политико-икономически противоречия вътре в съюзите (най-вече между Аржентина и Бразилия), липса на достатъчно отваряне от страна на МЕРКОСУР за промишлени стоки и услуги, а така също и достъп до обществени поръчки (последното се превръща в „най-проблемната“ тема), както и селскостопанската чувствителност на страните от ЕС – напр. френската защита на фермерите. Официалното постановление на Европейската комисия за част от „замразяването“ на преговорите е „несъответствие в нивото на амбиция за либерализация на земеделската търговия“.⁴

Същност на регионалния търговски и икономически блок МЕРКОСУР

Южноамериканският общ пазар МЕРКОСУР (от исп. *Mercado Común del Sur*) е процес на регионална интеграция, първоначално създаден от Аржентина, Бразилия, Парагвай и Уругвай, а впоследствие към него се присъединяват Венецуела⁵ и Боливия.

МЕРКОСУР е най-голямото междудържавно обединение в Южна Америка. Съюзът обединява 250 млн. население и повече от 75% от общия БВП на континента. Четирите основни страни са Аржентина, Бразилия, Парагвай и Уругвай, а от 2024 г. Боливия също е пълноправен членка, а асоциирани членки са Чили, Колумбия, Еквадор, Перу, Гвиана, Суринам, Панама.

⁴ <https://www.annacavazzini.eu/wp-content/uploads/2020/01/Study-on-the-EU-Mercosur-agreement-09.01.2020-1.pdf/03.08.2025/>

⁵ Венецуела се присъединява след дълги преговори през 2006 г. към МЕРКОСУР поради своето желание за по-тясна интеграция с региона, както и заради големите си запаси от петрол. През 2016 г. Венецуела е отстранена от съюза поради нарушаване на демократичните принципи, влошаване на положението с човешките права, както и неспазване на основните ангажменти към блока. От тогава до сега Венецуела е формално член, но без права на участие. Вероятно, ако Венецуела все още беше пълноправен член на МЕРКОСУР, преговорите с ЕС нямаше да бъдат доведени до финализиране през декември 2024 г., основно поради ерозията на демокрацията, която все повече се задълбочава вследствие на управлението на Николас Мадуро, както и спорната легитимност на последните президентски избори във Венецуела.

Асоциирани членове на МЕРКОСУР са държави, които не са пълноправни членки, но имат специални търговски и политически отношения с МЕРКОСУР. Те участват в някои заседания и имат търговски преференции, но нямат право на глас в решенията на блока.

МЕРКОСУР взема своите решения чрез три органа – Съвет на Общия пазар (СМС – Consejo del Mercado Común; Council of the Common Market) – основният орган на МЕРКОСУР, който ръководи процеса на интеграция на политическо ниво; Група на общия пазар (ГМС – Grupo Mercado Común; Common Market Group), която наблюдава ежедневното функциониране на блока; Търговска комисия на МЕРКОСУР (ССМ – Comisión de Comercio del Mercosur; MERCOSUR Trade Commission) – отговорна за администрирането на инструментите на общата търговска политика.

От създаването си през 1991 г. чрез Договора от Асунсион основните цели на южноамериканския алианс са почти изцяло свързани с икономическата интеграция на включените страни, а именно – създаване на общ пазар със свободно движение на стоки, услуги и производствени фактори (капитал, труд), както и постепенното премахване на митата и търговските бариери.

Обща рамка и характеристики на споразумението ЕС – МЕРКОСУР

Предвид дългогодишните преговори, водени основно в търговско-икономически контекст, с последната стъпка от споразумението, чиято среща се проведе на 6 декември 2024 г., както беше споменато, сделката придоби завършен вид с поглед не само към свободния пазар, но и с визия за устойчивото развитие. Така тя вече изглежда не просто като инструмент за отваряне на пазарите, а като споразумение с визия, която поставя екологични, социални и регулаторни стандарти на също толкова значима позиция, колкото и икономическите клаузи.

Някои от целите, които стоят на дневен ред при новото споразумение и срещата от декември 2024 г., са да се осигури радикална промяна с безпрецедентни ангажименти в борбата с климатичните промени, включително обезлесяването; да се насърчи устойчивото развитие на двата региона чрез укрепване на трудовите права и опазването на околната среда; да се засилят икономическите, политическите и културните връзки между двата региона чрез осигуряване присъствието на ЕС в региона на МЕРКОСУР; да се засили конкурентоспособността чрез диверсификация и осигуряване на вериги за доставки и източници на енергия и суровини; да се стимулира търговията и инвестициите от двете страни, което неминуемо ще допринесе за икономическия растеж и създаването на работни места.

Взаимната полза за страните от МЕРКОСУР и ЕС е необходимост в качеството на дългогодишни взаимоотношения – първата е голям пазар за износ от ЕС и до момента беше единственият търговски партньор в Латинска Америка, с който ЕС нямаше преференциално търговско споразумение. Фирмите от ЕС изнасят за четирите страни - основатели на южноамериканския

алианс: 56 милиарда евро в стоки (през 2023 г.) и 28 милиарда евро в услуги (през 2022 г.).

Въпреки че МЕРКОСУР е вторият най-голям търговски партньор на ЕС с дял от 16.9% от общата търговия на южноамериканския съюз (след Китай и преди САЩ), неговите политики са силно протекционистични, което затруднява европейските компании при износа им там. Те се сблъскват с редица бариери, включително високи мита, тромави административни процедури, технически правила и стандарти, които се различават от международните. В същото време МЕРКОСУР е десетият най-голям търговски партньор на ЕС, съответно пред Европейския съюз стои потенциална предпоставка за подобрене на потока от стоки и услуги за 273 милиона души.

Поддръжници и опоненти на споразумението

Силните и слабите страни по споразумението се отразяват и към съответната вяра или скептицизъм по отношение на държавите - членки на ЕС.

Един от най-големите поддръжници на сделката е Германия, която благодарение на пакта очаква значително да подсили своя автомобилен сектор (Volkswagen, BMW, Mercedes-Benz), чиито мита към настоящия момент се равняват на 35% (за авточасти – 14-18%). Очаква се споразумението да подобри именно този отрасъл чрез по-лесния и сигурен достъп и премахване на монополната зависимост на ЕС от критични суровини (Китай, Турция и т.н.), за което ще стане дума по-долу.

Германия ще повиши чрез споразумението и своята химическа индустрия (компаниите като Bayer) чрез намаляване на митата, които към настоящия момент са до 14% за фармацевтични продукти и до 18% за химикали.

Португалия и Испания също са твърди поддръжници на споразумението като при последната се очаква подобряване на производствения, химически и фармацевтичен сектор. Очаква се износет на Испания да нарасне с 37%, увеличавайки БВП с 0.23%.

Нидерландия и Белгия са сред страните, които имат своите съображения относно сделката, но към момента са изразили единствено резерви без всякаква категоричност.

Италия запазва своята междинна позиция по въпроса, признавайки потенциалните си ползи за индустрии като автомобилостроене, машиностроене, мода и регионални храни (за които ще споменем по-долу). В същото време страната има опасения относно по-широките икономически последици, особено за сектори, които могат да се окажат в пряка конкуренция. Най-важното в случая е, че Италия като голяма държава - членка на ЕС, може да има достатъчно гласове, за да спре споразумението или да позволи неговото приемане на европейско равнище.

Някои сектори в България също са изразили позиция (на регионално ниво) относно сделката. Родните земеделци изпратиха официално становище през декември 2024 г. до министъра на земеделието – НАЗ (Национална

асоциация на зърнопроизводителите), изразявайки сериозните си опасения относно потенциалните последици по отношение на рисковете спрямо конкурентоспособността и устойчивостта на европейските фермери.

Най-големият противник на споразумението в почти цялата му история е Франция, а заедно с нея се присъединяват Австрия и Полша.

Френските фермери и животновъди се противопоставят сериозно на споразумението, тъй като смятат, че производителите от МЕРКОСУР няма да бъдат обвързани със стандартите и трудовите разходи в Европа, нито със строгите правила за употребата на пестициди и на хормони и антибиотици при животните. Те също така смятат, че споразумението подкопава интересите на потребителите и застрашава устойчивостта на европейските фирми.

И все пак, много от малките и средни предприятия от Франция, например винените производители, очакват финализирането на споразумението и го считат за „златна възможност“. Предвид факта, че 30% от френското вино се изнася, а митата към пазара на латиноамериканския регион е около 27%, то споразумението би могло да даде много добри възможности за икономическо развитие и конкурентоспособност.

Основната пречка на Франция е в секторите на захарта, птичето месо и говеждото (говеждото е един от основните продукти в аржентинския селскостопански сектор) поради заплахата от евтин внос от страните от МЕРКОСУР и нелоялната конкуренция. В тази връзка, ЕС в своите последни документи е внесъл множество клаузи, свързани с квотен принцип при вноса, например най-много един стек говеждо годишно на всеки жител. В сделката е включен и фонд от 6.3 милиарда евро за подпомагане на земеделците, засегнати от пазарни кризи.

Характеристики на споразумението ЕС - МЕРКОСУР

Официалните документи по споразумението съдържат множество клаузи, насочени към изграждането на двустранни отношения на по-високо равнище, чиято цел е не само разширяването на възможностите на свободния пазар, но и повишаването на благосъстоянието на договарящите се страни.

Търговията, основана на ценности, представлява един от ключовите елементи по споразумението, като нейната значимост се откроява особено във времена на кризи от различен характер, включително морални, произтичащи от свръхконкуренция, а подобен подход се оказва жизненоважен.

Сред основните точки в това направление двете страни се ангажират да защитават трудовите права, околната среда, включително борбата с климатичните промени и обезлесяването, както и да насърчават корпоративната социална отговорност и да си сътрудничат в областта на стандартите за хуманно отношение към животните, биотехнологиите, безопасността на храните и борбата срещу антимикробната резистентност.⁶

⁶ https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/mercosur/eu-mercosur-agreement/factsheets-and-guides_en/10.08.2025/

Разбира се, премахването на митата е ключовият търговски елемент от споразумението ЕС - МЕРКОСУР. Както споменахме, високите мита на страните от южноамериканския алианс правят европейските продукти там по-скъпи, което неминуемо се отразява върху търсенето. Основните продукти, върху които се прилагат, са автомобили, машини, оборудване за информационни и комуникационни технологии, текстил, шоколад, спиртни напитки, вино.

Споразумението между двете страни предвижда също така изграждане и насърчаване на търговията по други начини чрез премахване на нетарифните бариери за търговия със стоки, премахване на дискриминационното данъчно облагане върху вносните стоки, улесняване на търговията с услуги и производство, отваряне на достъпа до обществени поръчки, улесняване на малките и средни предприятия при търговия, както и подобряване на достъпа до суровини, жизненоважни за икономиката на ЕС, чрез намаляване или премахване на износни такси, както и елиминирание на износни ограничения и монополи.⁷

Част от ефективните действия, които могат да се постигнат при финализирането на споразумението, е възможността за разширяване работните места в ЕС чрез увеличаването на износа и премахване на различни бюрократични мерки, които създават затруднения както при вноса на стоки и услуги, така и при износа. Увеличаването на работните места идва в най-подходящия момент, когато заплахата от технологичния напредък е реална за голяма част от работещите не само в ЕС, а по целия свят.

В подкрепа на устойчивите и категорични политики на ЕС спрямо опазването на традиции и памет на обединена Европа, споразумението цели да защити висококачествените традиционни регионални хранителни и питейни продукти, като ги регулира чрез съответните географски обозначения Geographical Indications (GIs). Това са над 350 такива продукта, забраняващи имитации, гарантиращи автентичност и позволяващи по-високи цени. Такива са например *Prosciutto di Parma*, *Parmigiano Reggiano*, *Prosecco*, *Irish Whiskey*. За България географското обозначение важи за три продукта – *Българско розово масло*, *Дунавска равнина* и *Тракийска низина* (вина).

Устойчиво развитие и значение на потока от критични суровини (CRM Critical Raw Materials)

Едно от най-важните направления, по които се работи в рамките на споразумението и което е ключово за зеления и цифров преход, е осигуряването на стабилно снабдяване на ЕС с критични суровини.

Евросъюзът е силно зависим от вноса на критични суровини от трети държави. Свързаността му от тези ресурси, съчетана с нарастващото търсене и потребление в световен мащаб поради преминаването към вече спомене-

⁷ https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/mercosur/eu-mercosur-agreement/factsheets-and-guides_en/10.08.2025/

натата цифрова и екологосъобразна икономика, прави веригите на доставки уязвими.

С *Европейския законодателен акт за суровините от изключителна важност* ЕС има за цел да гарантира сигурни и устойчиви доставки на такива материали за европейската промишленост и значително да намали зависимостта на Съюза от внос от доставчици от една-единствена държава.⁸ Например – към настоящия момент 97% от доставките на магнезий в ЕС са от Китай, 100% от редкоземните метали, използвани за постоянни магнити, се рафинират също в Китай, а 98% от доставките на борат за ЕС се осигуряват от Турция.

Бразилия е много важен доставчик на критични суровини за ЕС, като притежава значителни дялове в добива и преработката на материали като ниобий, графит, алуминий/боксит, тантал и силициеви метали. Страната контролира около 90% от световното производство на ниобий (който се използва за подсилване на якостта на стоманата и сплавите), което го прави почти монополен доставчик.

Аржентина от своя страна има съществен принос с обработката и производството на литий, което е и една от основните причини за германското одобрение на споразумението – неотдавна страната обяви своята невъзможност да бъде конкурентоспособна на големите компании, произвеждащи електромобили и в тази връзка обяви своите страхове по отношение на напредъка в зеления преход от страна на най-големите си автомобилни компании.

В този смисъл, южноамериканската страна, част от „литиевия триъгълник“ (Аржентина, Боливия и Чили), би могла значително да подобри благосъстоянието на европейския напредък в тази сфера. Според *Mining-Technology*⁹ през 2023 г. Аржентина се нарежда на 4-то място по производство на литий и на второ по залежи на белия метал след Боливия с приблизително 22 милиона тона запаси, или 20% от световните известни резерви на метала.

Споразумението между ЕС и МЕРКОСУР би могло да създаде институционални и нормативни предпоставки за по-активно участие на европейски компании в контрола и добива на литиеви залежи, които са от особено значение за настоящето, в което всички живеем, имайки предвид, че „...до 2030 г. се очаква търсенето на литий, кобалт и графит да нарасне с 500 процента.“¹⁰ Към момента пет мултинационални компании контролират, оперират или имат разрешения за проучване на литий върху почти един милион хектара в северозападните провинции на Аржентина.¹¹

Причините за увеличаването на инвестиционните възможности за критичните суровини, вследствие от споразумението, могат да възникнат, благо-

⁸ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/green-deal-industrial-plan/european-critical-raw-materials-act_bg/20.08.2025/

⁹ <https://www.mining-technology.com/data-insights/lithium-in-argentina/20.08.2025/>

¹⁰ <https://www.worldbank.org/en/topic/extractiveindustries/brief/climate-smart-mining-minerals-for-climate-action/22.08.2025/>

¹¹ <https://dialogue.earth/en/business/392580-who-controls-argentinass-lithium//22.08.2025/>

дарение на правото на установяване (right of establishment) и недискриминаране за европейските фирми, когато инвестират в страните от МЕРКОСУР.

Освен потока от критичните материали, двете страни съумяха да се споразумеят по редица важни въпроси, касаещи устойчивото развитие, климатичните промени и опазването на околната среда. Множеството клаузи, засягащи критичните за цялата планета Земя действия и последствия, превърнаха споразумението ЕС-МЕРКОСУР от сделка с търговски и икономически измерения в такава с идеална цел, работеща не само за настоящето, но и за бъдещето. Именно това прави споразумението толкова важно както за Европа, така и за южноамериканските страни, благодарение на което ще бъде облагоден най-вече амазонският регион, където обезлесяването е добило мащабни размери, до голяма степен поради корупционни сделки на най-високо управленско ниво.

Една от големите стъпки, постигната през 2023 г. за двете страни, е включването на *Парижкото споразумение* като съществен елемент по договора, целящо да наложи задължения за намаляване на емисиите, както и финансиране и подкрепяне на по-слабите страни.

С клаузите за устойчиво развитие се цели и укрепването на трудовите права и опазването на околната среда, както и насърчаването на корпоративната социална отговорност. Също така, споразумението цели да осигури сътрудничество между двете страни в областта на стандартите за хуманно отношение към животните, биотехнологиите, безопасността на храните и борбата срещу антимикробната резистентност.

Заклучение

Ратифицирането на споразумението все още не е окончателно, макар въвеждането на iTA (*interim Trade Agreement*) в краткосрочен план да е почти сигурно (iTA ще бъде отменено и заменено от ЕМРА, след като последното бъде напълно ратифицирано и влезе в сила). Въпреки че най-малко 15 държави членки, представляващи 65% от населението на ЕС, трябва да гласуват в подкрепа на договора, за да влезе то в сила, сякаш позитивизмът спрямо положителния развой на събитията е по-осезаем.

Очакванията са в края на 2025 г. да се вземе окончателно решение по споразумението в неговия утвърдителен смисъл, но дори и заключението да не се случи, до тогава остават няколко значими характеристики, чрез които ЕС демонстрира силата на съюза, в който се зачитат ценностите и традициите, независимо от турбулентните геополитически и властови ходове.

Силното влияние на Китай и САЩ съответно в Бразилия и Аржентина ще бъде балансирано от споразумението, а от своя страна ЕС ще наложи своята силна позиция в региона.

Наред с търговските и икономически характеристики на споразумението, най-важната част от него остава перспективата за устойчиво развитие и опазване на „белите дробове на Земята“ – амазонските гори.

Европейската парадоксална мисия: насърчаване на сходства в общества, изградени върху различия. Възможен ли е позитивен мир в Западните Балкани?

Деница Ковачева

Увод

Поствоенните общества в Западните Балкани, особено в Босна и Херцеговина, са белязани от дългогодишна история с дълбоки етнически разделения, институционална нестабилност и липса на междуобщностно доверие. Налице е структурно насилие (насилие, което е вградено в самото общество, институционализирано насилие¹) и нестабилен мир, който може да бъде определен като негативен с оглед липсата на устойчивост и ефективни мерки за справянето със структурното насилие. Тези общества са пример за сложните предизвикателства пред Европейския съюз (ЕС) в ролята му на външен мироопазващ актьор.

Целта на настоящия доклад е: първо, да изследва парадокса на ЕС като интеграционна общност, която трябва да изгражда единство чрез управление на различията, и, второ, да анализира възможностите и ограниченията пред постигането на позитивен мир в този регион. Докладът използва теоретичната рамка на Йохан Галтунг за различните измерения на мира – позитивен и негативен, разширена с актуалните изследвания на Фишър, Клем, Смит и др., като предлага емпиричен анализ на ролята на ЕС в съвременния контекст на Западните Балкани (2020 - 2025).

Докладът прилага качествен сравнителен подход, използвайки анализ на политически документи на ЕС, доклади от международни организации, както и научни публикации. Акцентът е поставен върху случая на Босна и Херцеговина, който представлява централно поле за изследване на ролята на ЕС в управлението на етнически различия чрез мироопазване.

Теоретична рамка - концепции за мир

Концепциите за мир претърпяват развитие в контекста на теорията на международните отношения. Мирът е комплексно понятие, разглеждано от различни изследователи. Още речниковите определения за мир дават богата

¹ Galtung, J. Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization. Sage Publications, 1996, p. 40, <https://us.sagepub.com/en-us/nam/book/peace-peaceful-means>, последно достъпен на 15.10.2025 г.

палитра от значения. В Оксфордския речник мирът се дефинира като състояние на обществен ред и сигурност, при което липсват граждански безредици или размирици. Той се разбира още като свобода от кавги и раздори между хората, което предполага състояние на приятелство, дружба и съгласие. Мирът обхваща също и свободата от тревога, смущения или вътрешни конфликти – емоционални, умствени или духовни – и се свързва със спокойствие и тишина. Наред с тези значения, концепцията включва и отсъствието или прекратяването на война и военни действия, както и състоянието на една нация или общност, която не се намира във военен конфликт с друга, тоест период на мирно време.²

Но това, което прави впечатление, е, че при всички лингвистични определения за мир водещото е липсата на отрицателен показател, отколкото присъствие на положителен. Стигам до заключението спрямо посочените определения за мир, че той е липсата на насилие, а не присъствието на положителни категории. Това обаче е ограничена дефиниция, тъй като разглежда мира в контекста на негативния мир. Мирът е комплексно понятие, което не може да бъде сведено до липсата на насилие или липсата на страх от такова, а мирът само по себе си е отделна категория и директното му свеждане до липсата на насилие е ограничено и непълно.

Йохан Галтунг в „Насилие, мир и изследване на мира“ (1969) дефинира мира в две основни категории: негативен мир, който се изразява като отсъствие на директно насилие, и позитивен мир, който включва присъствие на социална справедливост, институционална легитимност и хармонично съжителство.³ Тази дихотомия поставя основите на много последващи изследвания на мира и конфликта. Позитивния мир, който представя Галтунг, олицетворява разбирането, че мирът, както и конфликтът са комплексни понятия, развиват се като организми, които преминават през различни етапи. Мирът не може да бъде определен като липса на нещо само и единствено, а трябва да бъде разгледан какво променя в обществата, как те функционират, след като бъде постигнат. Липсата на насилие не означава, че мир е постигнат, защото насилието има различни първоизточници, които трябва да бъдат адресирани. Затова преминаването от конфликт към мир е от изключително значение.

Концепцията за мира, която представя Галтунг, е надградена от самия него и Фишър в „Отвъд насилието: Трансформация на конфликти на практика“. Авторите допълват, че позитивният мир изисква активно изграждане на отношения между общности чрез диалог, образование и участие на гражданите. Те отбелязват, че устойчивият мир е процес на трансформация на конфликтите, а не просто техен застой.⁴ Застоят на конфликтите може да резултира в тяхната отрицателна трансформация, при която насилието от директно се трансформира в структурно или културно насилие, които правят преминаването към устойчив мир почти невъзможно.

² Oxford University Press. (n.d.). Peace, n. In Oxford English dictionary. <https://doi.org/10.1093/OED/5142578015>, последно достъпено на 29.07.2025.

³ Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167-191.

⁴ Fisher, R., & Galtung, J. (2013). *Beyond violence: Conflict transformation in practice*. Routledge.

Барт Клем критикува традиционните представи за „поствоенен“ мир, като подчертава, че въпреки прекратяването на въоръжените сблъсъци много обществени структури продължават да репродуцират насилие под формата на социално изключване и институционални дисбаланси.⁵ Това се забелязва в Западните Балкани. Макар и привидно да няма въоръжен конфликт в Босна и Херцеговина, това не означава, че конфликтът е разрешен, продължават да съществуват форми на дискриминация, структурно и културно насилие.

Смит поставя акцент върху легитимността на мирните процеси и ролята на местните общности в изграждането на устойчив мир, като подчертава, че без приемане от страна на местните общности мирът остава крехък и уязвим.⁶ Мирът не може да бъде наложен, защото наложеният мир не е ефективен. Структурните проблеми остават и подкопават опитите за изграждането на мир. Мирът трябва да бъде желан, осъзнат и да се полагат общи усилия от всички страни, за да бъде ефективен. Затова на Балканите все още има горещи точки, тъй като мирът трябва да бъде всеобща цел.

Ледерах развива концепцията за мир като дългосрочен процес на изграждане на взаимоотношения, които трансформират основите на конфликта⁷, а Ричмънд анализира сложността на либералния мир, поставяйки под въпрос универсализма на западните модели за стабилизация и мироопазване.⁸ Пафенхолц⁹ и Мак Гинти подчертават ролята на гражданското общество и хибридните модели за мир, които съчетават локални традиции и международни интервенции.¹⁰ Въз основа на разгледаните дефиниции и теоретични подходи в настоящото изследване се прилага работна концепция за мир, която надхвърля разбирането за липса на насилие и включва елементи на социална справедливост, институционална легитимност и активно участие на местните общности. Под „мир“ се разбира динамичен процес на трансформация на конфликти, в който не само се елиминират проявите на директно насилие, но и се преодоляват структурните и културните форми на насилие.

Предистория. След Дейтън: изграждане на негативен мир

Разпадането на Югославия в началото на 1990-те години създава условия за изостряне на етнически и национални напрежения в отделните републики. Босна и Херцеговина, населена от бошняци (мюсюлмани), сърби (право-

⁵ Klem, B. (2018). The problem of peace and the meaning of 'post-war'. *Conflict, Security & Development*, 18(3), 233-255.

⁶ Smith, R. C. (2009). *Varieties of peace*. *Peace Review*, 21(1), 5-13.

⁷ Lederach, J. P. (1997). *Building peace: Sustainable reconciliation in divided societies*. United States Institute of Peace Press.

⁸ Richmond, O. (2005). *The problem of peace: Understanding the 'liberal peace'*. *Conflict, Security & Development*, 5(3), 291-314.

⁹ Paffenholz, T. (2015). *Civil society and peacebuilding*. *International Studies Review*, 17(4), 501-516.

¹⁰ Mac Ginty, R. (2010). *Hybrid peace: The interaction between top-down and bottom-up peace*. *Security Dialogue*, 41(4), 391-412.

славни) и хървати (католици), се оказва особено уязвима заради своята етническа и религиозна хетерогенност.¹¹

През 1991 г., след като Словения и Хърватия обявяват независимост, в Босна и Херцеговина през март 1992 г. се провежда референдум за независимост. Той е бойкотиран от голяма част от босненските сърби, които настояват за оставане в рамките на Югославия, подкрепяни от Белград.¹² След международното признаване на независимостта на БиХ избухва война, която продължава до 1995 г.

Конфликтът се характеризира с масово насилие, етническо прочистване и военни престъпления, включително обсадата на Сараево и геноцидът в Сребреница.¹³ Международната общност първоначално реагира със закъснение и ограничена ефективност. ООН създава мироопазващи мисии, но без ясен мандат за спиране на боевете. НАТО предприема ограничени въздушни удари през 1994 - 1995 г., а дипломатическите усилия на САЩ и ЕС довеждат до мирни преговори.

Ключов момент е Дейтънското мирно споразумение, подписано през декември 1995 г. Споразумението слага край на войната и установява сложна държавна структура, която балансира интересите на трите основни етнически групи. То се счита за успешен инструмент за прекратяване на насилието (негативен мир), но и за фактор, който институционализира етническите разделения.¹⁴

След 1995 г., в резултат на Дейтънското споразумение, водеща роля за стабилизирането на Босна и Херцеговина има НАТО, а ролята на ЕС постепенно става по-съществена след 2000 г. Мисията EUFOR Althea осигурява военна подкрепа за поддържане на сигурността, а Върховният представител упражнява политически натиск за реформи, което допринася за установяване на негативен мир, т.е. прекратяване на въоръжените действия. Въпреки това, институционалният модел, базиран на етническа сегрегация, консолидира разделенията и ограничава социалната интеграция. Независимо от усилията от страна на ЕС за разрешаване на ситуацията в Босна и Херцеговина конфликтът е все още тлеещ и притежава реален потенциал за избухване. Залегналото структурно и културно насилие трябва да бъде адресирано, за да може да бъде изграден устойчив мир. В Босна и Херцеговина политическата система, установена след Дейтън, представлява сложна федерация с два ентитета и три конституционално признати народа – бошняци, сърби и хървати. Този модел е замислен да гарантира представителство и стабилност, но води до парализа и блокиране на политически процеси. Системата създава институционални прегради за развитие на единна национална идентичност и сплотяване.

¹¹ Bieber, F. (2006). *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*. Palgrave Macmillan.

¹² Malcolm, N. (1994). *Bosnia: A Short History*. New York University Press.

¹³ Bose, S. (2002). *Bosnia after Dayton: Nationalist Partition and International Intervention*. Oxford University Press.

¹⁴ Bieber, F. (2006)

Настоящата роля на ЕС: Инерция, формализъм и ограничено влияние

През последното десетилетие се наблюдава отслабване на политическата енергия и стратегическата яснота на ЕС в региона. Ангажиментът на Съюза се концентрира предимно върху административен надзор, мониторинг и техническа помощ, а не върху активна подкрепа за трансформация на междулическите отношения.¹⁵

Конкретен пример е дейността на Офиса на специалния представител на ЕС в Босна и Херцеговина (EUSR), който функционира в тясна връзка с Делегацията на ЕС в Сараево. Въпреки че институцията е натоварена с мандат за насърчаване на политическия диалог и подкрепа на реформи, на практика акцентът ѝ е върху технически програми – като мониторинг на изборните процеси, съдействие за хармонизиране на законодателството с европейското, както и предоставяне на експертна помощ за публичната администрация.¹⁶

Тези усилия имат значение за институционалната стабилност, но рядко оказват пряко въздействие върху междулическото доверие или преодоляването на етнически разделения. Например, въпреки многократните инициативи на ЕС за реформа на изборното законодателство, политическите елити в БиХ продължават да блокират промени, които биха намалили етническата фрагментация.¹⁷ Така ЕС изглежда по-скоро като администратор на статуквото, отколкото като двигател на дълбоки социални и политически трансформации.

Емпиричен случай на негативен мир и ролята на ЕС: Политическата криза в Босна (2021 - 2025)

На дела. Кризата, породена от политическите искания за отцепване на Република Сръбска, особено засилени след инициативите на Милорад Додик през 2021-2022 г., ясно разкрива слабостите на международната общност и по-специално на ЕС да наложи ефективни решения. Додик многократно заплашва с прехвърляне на компетенции от централните държавни институции към ентитетските структури – включително в области като съдебната система, данъчната администрация и дори армията. Това представлява пряко предизвикателство към Дейтънското мирно споразумение и поставя под въпрос самото съществуване на държавата Босна и Херцеговина.¹⁸

Реакцията на ЕС включва ограничени санкции, насочени срещу отделни представители на Република Сръбска, както и декларативна подкрепа за териториалната цялост на БиХ. Въпреки това мерките са недостатъчни, за

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ European External Action Service. (2020). *EU Special Representative in Bosnia and Herzegovina*. Retrieved from <https://www.eeas.europa.eu>, последно достъпен на 11.09.2025.

¹⁷ Belloni, R. (2017). *The Rise and Fall of Peacebuilding in the Balkans*. Palgrave Macmillan.

¹⁸ Bieber, F. (2021). *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*. Palgrave Macmillan.

да спрат ескалацията на реториката. За разлика от САЩ, които през януари 2022 г. налагат финансова блокада и санкции върху Додик за „корупция и подкопаване на държавните институции“¹⁹, ЕС действа предпазливо, разчитайки предимно на дипломатически диалог.

Тази стратегия обаче се оказва неефективна по две основни причини. На първо място има липса на консенсус в ЕС – някои държави членки, особено Унгария, блокират по-строги санкции срещу Додик, като аргументират това с необходимостта от „поддържане на диалог“. И на второ място, отсъства дългосрочна визия – вместо да предложи стратегически план за преодоляване на етническите противопоставяния чрез реформи, ЕС се ограничава до тактически реакции, които оставят основните структурни проблеми нерешени.²⁰

В резултат на това, въпреки моментните дипломатически усилия, кризата подчертава възприемането на ЕС като актьор, който управлява статуквото, но не и като двигател на позитивна трансформация. Това укрепва позициите на националистическите елити, които използват институционалната парализа за консолидация на властта и задълбочаване на етническите разделения. Това е проблем от огромна величина, който трябва да подскаже на ЕС, че трябва да измени политиката си по отношение на такъв тип колизии.

На думи. В речта си през 2023 г. върховният представител на ЕС по външните работи и сигурност Жозеп Борел заявява: „Западните Балкани са част от европейското семейство. Мирът и стабилността в региона са стратегически интерес на ЕС.“ Това послание е приобщаващо по своята реторика и има за цел да подчертае принадлежността на региона към европейския проект. Въпреки това, подобни изказвания често остават на плоскостта на политическата реторика и символика, без да бъдат придружени от ясно формулирани ангажменти и конкретни действия и изграждане на механизми, които да гарантират насърчаването на позитивен мир.

Например, в Пакет „Разширяване“ за 2021 г. и в последвалите доклади на Европейската комисия (включително тези за 2023 и 2024 г.), акцентът пада основно върху „функционалност“ и „реформи“ в административната и съдебната сфера, но отсъстват систематични стратегии за преодоляване на етническите разделения или за изграждане на междубообщностно доверие. Това води до ситуация, в която езикът на приобщаване не се подкрепя с практически инструменти за дълбока социална трансформация. Според Пакет „Разширяване“ за 2021 г. „В Босна и Херцеговина стратегическата цел за интеграция в ЕС не е превърната в конкретни действия. Политическата среда остана поляризирана, тъй като политическите лидери продължиха да използват разделяща реторика и неконструктивни политически спорове,

¹⁹ U.S. Department of the Treasury. (2022, January 5). *Treasury Sanctions Milorad Dodik and Associated Media Entity*, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0549>, последно достъпно на 14.09.2025 г.

²⁰ International Crisis Group. (2022). *Bosnia and Herzegovina's Dangerous Tango: The State and Republika Srpska*. Report No. 261. Brussels: ICG.

което възпрепятства цялостния напредък по 14-те ключови приоритета²¹ Подобни оценки се потвърждават и в последните доклади на Европейската комисия (2023-2024). „Босна и Херцеговина все още не е премахнала процедурите за вземане на решения на етническа основа и вето от Съвета за конкуренцията и Съвета за държавните помощи.“²² Отново се подчертава, че липсата на политически консенсус и етническите напрежения продължават да ограничават ефективността на реформите и процеса на сближаване с ЕС.

Също така, докато Борел и други представители на ЕС подчертават стратегическата важност на Западните Балкани, на практика инициативите на Съюза в региона често се свеждат до технически мониторинг и ограничени финансови програми, които не засягат ключовите проблеми – като конституционните блокажи в Босна и Херцеговина. Това създава усещането, че ЕС е по-скоро управител на статуквото, отколкото двигател на позитивна промяна.

Позитивен мир: приложимост в локални инициативи?

Позитивният мир, според Галтунг (1969) и Фишър и Галтунг (2013), се разбира не просто като отсъствие на насилие, а като активен процес на изграждане на социална справедливост, междуобщностно доверие, инклузивно представителство и културно признаване на различията. В този смисъл позитивният мир предполага повече от институционално поддържане на стабилността – той изисква дълбока социална трансформация, която да гарантира устойчиво съжителство между различните общности. Това включва възстановяване на междуличностното доверие, осигуряване на инклузивно политическо представителство, създаване на социална справедливост чрез преодоляване на структурните неравенства, както и културно признаване на различията, съпътствано от активно стимулиране на сътрудничеството.

В Босна организации като Младежка инициатива за човешки права²³ и Център за изследване на следконфликтни ситуации²⁴ развиват програми за междуетнически диалог и образование, които допринасят за преодоляване на разделенията чрез съвместни културни и образователни инициативи.²⁵

²¹ 2021 Enlargement package: European Commission assesses and sets out reform priorities for the Western Balkans and Turkey, https://enlargement.ec.europa.eu/news/2021-enlargement-package-european-commission-assesses-and-sets-out-reform-priorities-western-balkans-2021-10-19_en, последно достъпно на 12.09.2025 г.

²² European Commission, Commission Staff Working Document - Bosnia and Herzegovina 2024 Report, Brussels, 30.10.2024., https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/451db011-6779-40ea-b34b-a0eeda451746_en?filename=Bosnia+and+Herzegovina+Report+2024.pdf&utm_source=chatgpt.com последно достъпен на 15.10.2025 г.

²³ Youth Initiative for Human Rights. (2021). *Annual Report 2020-2021*. Belgrade: YIHR Network. YIHR - Youth Initiative for Human Rights, последно достъпно на 13.09.2025 г.

²⁴ Post-Conflict Research Center. (2021). *Annual Report 2020-2021*. Sarajevo: PCRC, Post-Conflict Research Center (PCRC) - Peace Insight, последно достъпно на 13.09.2025 г.

²⁵ Petrovic, M. (2019). Peace education initiatives in Bosnia: Bridging ethnic divides. *Journal of Conflict Resolution*, 63(2), 345-368.

Техните дейности включват разнообразни възможности от младежки обмен, общи работилници, публични кампании срещу езика на омразата до съвместни културни събития, които целят да изградят пространство за доверие отвъд етническите линии. Това създава пространство, което да позволи да се създаде здрава и позитивна среда, която е отделена от предразсъдъците на структурното и културното насилие, залегнало в обществото.

Тези инициативи, макар и ограничени по обхват в сравнение с институционалните механизми на ЕС, допринасят за създаването на нови социални връзки и за подготвянето на поколение, което е по-отворено към идеята за общо бъдеще. Въпреки това липсата на достатъчно финансова и политическа подкрепа често поставя граници пред тяхното въздействие. Ако ЕС интегрира такива проекти като част от своята стратегия за региона, потенциалът им за укрепване на позитивния мир може да бъде значително увеличен.

Друг значим пример в Босна и Херцеговина е Център за диалог Нансен Мостар²⁶, който работи за междуетническо образование и сътрудничество още от края на 90-те години. Организацията провежда програми за интегрирано обучение на деца от различни етнически групи. Също така част от дейността им е свързана с инициативи за посредничество между различните общности в градове, които са с етническо напрежение и разделение като Мостар. Чрез своите проекти насърчава съвместното участие на родители, учители и млади хора в пропеси, които намаляват предразсъдъците и укрепват социалното доверие. Тяхната работа показва как образованието и локалната активност могат да бъдат устойчив инструмент за изграждане на позитивен мир на микроравнище.²⁷

Тези примери подчертават потенциала за изграждане на позитивен мир „от долу нагоре“, но този потенциал често остава ограничен поради липсата на системна и дългосрочна институционална подкрепа от страна на ЕС. Докато локалните инициативи успяват да създадат пространства за диалог и доверие, без по-активна политическа и финансова ангажираност на европейско ниво тяхното въздействие остава фрагментарно и трудно устойчиво в дългосрочен план. Именно тук проличава европейската парадоксална мисия – ЕС се стреми да насърчава сходства и единство в общества, изградени върху дълбоки различия, но без целенасочена подкрепа за тези местни усилия възможността за реален позитивен мир в Западните Балкани остава поставена под въпрос.

Заклучение и препоръки

Настоящото изследване показва, че Европейският съюз изпълнява парадоксална роля в Западните Балкани, опитвайки се да създаде единство и стабилност в общества, дълбоко разкъсани от етнически конфликти и инсти-

²⁶ Nansen Dialogue Centre Mostar. (2020). *Annual Report 2020*. Mostar: NDC, annual-report-2021.pdf, последно достъпно на 13.09.2025 г.

²⁷ Kostic, R. (2007). Ambivalent Peace: External Peacebuilding, Threatened Identity and Reconciliation in Bosnia and Herzegovina. *Peace and Change*, 32(2), 171-199

туционални кризи. Докато ЕС успешно е постигнал негативен мир, устойчивостта и дълбочината на този мир остават несигурни.

Основният проблем се корени в институционалната рамка, която запазва етническите различия и не стимулира междуобщностен диалог, социална справедливост и възстановяване на доверие. Липсата на политическа воля и стратегическа визия в последните години задълбочават този проблем.

Препоръките, които могат да се направят за подобряване на ефективността на ангажимента на ЕС в Западните Балкани, се концентрират върху необходимостта от по-силна политическа воля и целенасочени стратегии за постигане на позитивен мир. От съществено значение е политическата ангажираност чрез назначаване на представители с ясни правомощия, които да могат да прилагат дългосрочни стратегии, включващи социална справедливост и междуетническо възстановяване. На следващо място е препоръчително да се институционализират мирните практики чрез въвеждане на образователни и културни програми, подкрепени от структурни реформи. От особена важност е и продължителната финансова и логистична подкрепа за местните организации на гражданското общество, които играят ключова роля в изграждането на доверие между общностите. В този контекст ЕС би следвало да разработи индикатори за позитивен мир, които да надхвърлят традиционните икономически и правни критерии, като включват измерители за междуобщностно доверие, социална справедливост и културна интеграция. Накрая, активизирането на културната дипломация може да създаде устойчива основа за дълготрайно разбирателство.

Библиография:

- 2021 Enlargement package: European Commission assesses and sets out reform priorities for the Western Balkans and Turkey, https://enlargement.ec.europa.eu/news/2021-enlargement-package-european-commission-assesses-and-sets-out-reform-priorities-western-balkans-2021-10-19_en, последно достъпно на 12.09.2025 г.
- Bartlett, W., & Krasniqi, G. (2020). *Community building and social cohesion in Kosovo*. Journal of Peacebuilding, 12(3), 245-263.
- Bieber, F. (2014). *Bosnia and Herzegovina: The challenge of peacebuilding*. London, UK: Routledge.
- Bieber, F. (2021). The EU's post-conflict engagement in the Western Balkans: From peacebuilding to stagnation. *European Journal of International Relations*, 27(1), 115-139.
- Chandler, D. (2000). The limits of peacebuilding: International intervention and local resistance. *International Peacekeeping*, 7(2), 42-57.
- Fisher, R., & Galtung, J. (2013). *Beyond violence: Conflict transformation in practice*. London & New York: Routledge.
- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167-191.
- Institute for Economics & Peace (IEP). (2023). *Global Peace Index and Positive Peace Report*.
- International Crisis Group. (2022). *Bosnia and Herzegovina's political crisis: The EU's lost opportunity*. <https://www.crisisgroup.org>, последно достъпно на 13.09.2025.

- Lederach, J. P. (1997). *Building peace: Sustainable reconciliation in divided societies*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
- Mac Ginty, R. (2010). Hybrid peace: The interaction between top-down and bottom-up peace. *Security Dialogue*, 41(4), 391-412.
- Nansen Dialogue Centre Mostar. (2020). Annual Report 2020. Mostar: NDC annual-report-2021.pdf, последно достъпно на 13.09.2025 г.
- Oxford University Press. (n.d.). Peace, n. In Oxford English dictionary. Oxford: Oxford University Press.
- Paffenholz, T. (2015). Civil society and peacebuilding. *International Studies Review*, 17(4), 501-516.
- Petrovic, M. (2019). Peace education initiatives in Bosnia: Bridging ethnic divides. *Journal of Conflict Resolution*, 63(2), 345-368.
- Post-Conflict Research Center. (2021). *Annual Report 2020-2021*. Sarajevo: PCRC, Post-Conflict Research Center (PCRC) - Peace Insight, последно достъпно на 13.09.2025 г.
- Richmond, O. (2005). The problem of peace: Understanding the 'liberal peace'. *Conflict, Security & Development*, 5(3), 291-314.
- Richmond, O. (2008). *Peace formation and political order: Beyond the liberal peace*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Smith, R. C. (2009). Varieties of peace. *Peace Review*, 21(1), 5-13.
- U.S. Department of the Treasury. (2022, January 5). Treasury Sanctions Milorad Dodik and Associated Media Entity, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0549>, последно достъпно на 14.09.2025 г.
- Youth Initiative for Human Rights. (2021). Annual Report 2020-2021. Belgrade: YIHR Network. YIHR - Youth Initiative for Human Rights, последно достъпно на 13.09.2025 г.
- European Commission, Commission Staff Working Document - Bosnia and Herzegovina 2024 Report, Brussels, 30.10.2024., https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/451db011-6779-40ea-b34b-a0eeda451746_en?filename=Bosnia+and+Herzegovina+Report+2024.pdf&utm_source=chatgpt.com, последно достъпен на 15.10.2025 г.

Принципът на единодушие в политиката на разширяване на Европейския съюз

Даяна Асенова

Увод

Европейският съюз е своеобразен продукт от многостранно сътрудничество между няколко европейски държави, чийто брой поетапно нараства. Замислен е като външнополитическо поведение, което да намери пътя към траен мир и просперитет на Стария континент. Днес Съюзът обхваща 27 от държавите в Европа и поради своите постижения е привлекателен за други европейски и дори неевропейски страни, които са се ориентирали към това да станат част от него. Смело може да се твърди, че тези аспирации от една страна на държавите да се присъединят и от друга – на Съюза да се разшири, се проявяват в изключително турбулентен международен контекст.

В системата на международните отношения се осъществяват мащабни трансформации и преразпределения на политически и икономически сфери на влияние. В една вече полиархична система ЕС утвърждава и предефинира своите място и роля в международните отношения. Войната в Украйна, наред с други процеси, оказват значимо и непосредствено въздействие както върху политиките за сигурност на отделните държави членки¹, така и в рамките на самия ЕС.

Ускоряват се процесите на европейска интеграция, обхващащи военните и отбранителните политики, финанси, търговия, енергийна зависимост и преход към възобновяеми енергийни източници, миграционни политики. Обстоятелствата в този международен контекст са причина перспективите за разширяване на ЕС с нови държави членки да получат нов геополитически тласък. В тази връзка през последните няколко години се обсъждат евентуални вътрешни реформи в ЕС с оглед бъдещото му разширяване с до над 30 страни членки.

В настоящото изследване ще се търси отговор на въпроса: Каква е връзката между принципа на единодушие в политиката на разширяване на ЕС и неговия интеграционен капацитет?

Целта на настоящия доклад е да обясни връзката на единодушието с интеграционния капацитет на ЕС в контекста на дебатите за институционални

¹ Редица държави значително увеличиха разходите си за отбрана, Финландия и Швеция се присъединиха към НАТО.

реформи. За постигането ѝ ще се изпълнят следните три задачи, които отговарят и на структурата на доклада: да се определи стратегическото значение на процеса на разширяване на Европейския съюз; да се идентифицират основните предложения за вътрешни институционални реформи, свързани с механизма на вземане на решения в ЕС и да се концептуализира връзката между интеграционния капацитет на Европейския съюз и принципа на единодушие при вземането на решения. Разграничават се две измерения на интеграционния капацитет – вътрешно и външно.

Застъпва се **тезата**, че: В областта на политиката на разширяване, единодушието повече съответства на настоящия интеграционен капацитет на ЕС от предлаганата алтернатива на квалифицирано мнозинство. **Обект** на настоящото изследване е институционалният механизъм на Съюза за вземане на решения относно разширяването, а **предмет** – интеграционният капацитет на ЕС в контекста на предложенията за реформи на този механизъм.

Изследването се основава на интердисциплинарен подход, обединяващ политологически, правни и геополитически аспекти на процеса на разширяване на Европейския съюз. Разширяването се разглежда в контекста на съвременната международна среда, като се анализира ролята на Съюза като активен геополитически актьор. Аналитично-синтетичният метод позволява процесът на разширяване да бъде изследван чрез неговите основни компоненти – институционални механизми, интеграционен капацитет и принципи на вземане на решения – и обединен в цялостна концептуална рамка. Тази рамка е изградена върху неофункционалистките допускания в теорията на международните отношения, според които интеграцията представлява процес на „разливане“ между различни сектори. За формирането на емпиричната основа на изследването е приложен документален и нормативен метод, включващ анализ на съдържанието на официални документи на ЕС – декларации, договори, стратегически програми и заключения на Съвета.

Геополитически импулси за разширяване на ЕС и гарантиране на интеграционния му капацитет

Импулсите за разширяване на ЕС и приоритизирането на този процес се проявяват например в Декларацията от Гранада², където разширяването е представено като двустранен и взаимен процес на адаптация и осъществяване на реформи. Дискурсът на Декларацията е съхранен и в най-актуалните Заключения на Съвета³ относно разширяването. *„С оглед на перспективата за допълнително разширяване на Съюза както ЕС, така и бъдещите държави членки трябва да бъдат подготвени. Държавите, стремящи се към членство, трябва да увеличат усилията си за реформи, по-специално в областта на принципите на правовата държава, в съответствие с основаното на заслуги естество на процеса на присъединяване и с помощта на*

² Неформална среща на държавните и правителствените ръководители в Гранада на 06.10.2023 г.

³ Заключения на Съвета относно разширяването от 17.12.2024 г.

ЕС. Успоредно с това ЕС трябва да положи основите и да проведе реформите, необходими във вътрешен план, както е посочено в Декларацията от Гранада. Това ще направи ЕС по-силен и ще укрепи европейския суверенитет.“

От една страна осъществяване на реформи в държавите кандидатки, така че да отговарят на критериите за членство⁴ и от друга – осъществяване на вътрешни реформи в ЕС, така че да успее да увеличи състава си с още държави членки при запазване на своята функционалност, т.е. да разполага с интеграционен капацитет. В Декларацията от Гранада лидерите определят разширяването като ключов приоритет, необходим за осигуряване на „една силна, динамична, конкурентоспособна и сплотена Европа“⁵. Това намира практическо изражение в новата Стратегическа програма на ЕС за периода 2024 - 2029 г.⁶, където в третия стълб като приоритет фигурира „основан на заслугите процес на разширяване на ЕС със стимули, протичащ успоредно с необходимите вътрешни реформи“. Вътрешните реформи с оглед бъдещо разширяване на ЕС са определени като необходими в Политическите насоки за целия мандат на Комисията на председателя Урсула фон дер Лайен, публикувани лятото на 2024 г., а също така и в точка трета от Работната програма на ЕК за 2025 г.⁷ И в двата документа визията на ЕК относно разширяването на ЕС е, че то трябва да се осъществява паралелно със задълбочаването на интеграцията: “EU must widen as it deepens.” Разбира се, изречението търпи интерпретации, но авторът на настоящия текст избира да го тълкува като твърдение, че ЕС трябва да се разширява, без да губи набраната интеграционна инерция. Тази постановка препраща към съображението за капацитет за абсорбиране, фигуриращо още в Заключенията на Европейския съвет от Копенхаген през 1993 г.⁸ На основата на разгледаните документи може да се обобщи, че към днешна дата **Европейският съюз разглежда**

⁴ Критериите от Копенхаген включват постигане на: стабилност на институциите, гарантиращи демокрацията, върховенство на закона, правата на човека, както и зачитането и закрилата на малцинствата; функционираща пазарна икономика и способност за справяне с конкурентния натиск и пазарните сили в ЕС; капацитет за изпълнение на задълженията за членство, в т.ч. и за ефективно прилагане на правилата, стандартите и политиките, които съставляват законодателния корпус на ЕС („достиженията на правото“ *acquis communautaire*), както и придържане към целите на политическия, икономически и паричен съюз. - Ралчев, Пл., М. Панайотова. (2022) *Външни отношения на Европейския съюз*, Издателски комплекс - УНСС, София.

⁵ Неформална среща на държавните и правителствените ръководители в Гранада на 06.10.2023 г.

⁶ На всеки пет години в контекста на изборите за Европейски парламент и преди назначаването на всяка Европейска комисия лидерите постигат съгласие по дългосрочните политически приоритети на Съюза. Стратегическата програма на ЕС за периода 2024-2029 г. е организирана около три стълба: свободна и демократична Европа (относно отстояване на европейските ценности в рамките на ЕС и извън него); просперираща и конкурентоспособна Европа (относно укрепването на конкурентоспособността на ЕС в дългосрочен план и подобряване на икономическото и социалното благосъстояние на европейските граждани) и силна и сигурна Европа (относно постигането на чувство на безопасност и свобода на гражданите на ЕС в контекста на настоящата геополитическа реалност) - Стратегическа програма на ЕС (2024-2029)

⁷ Съобщение на ЕК от 11.02.2025 г. до ЕП, Съвета, ЕИСК и КР относно Работна програма за 2025 г.

⁸ Заключения на Европейския съвет от Копенхаген 21-22.06.93 г.

политиката си на разширяване като приоритетна и поради това се стреми да подсури интеграционния си капацитет. За подсуриването на последното се предлагат институционални реформи.

Институционални реформи: единодушие или квалифицирано мнозинство

Темата за увеличаване на областите, където се взимат решения с квалифицирано мнозинство е актуална в рамките на по-широкия дебат за институционални реформи в ЕС. Действително, към този момент повечето законодателни актове на ЕС се приемат съгласно обикновената законодателна процедура, изискваща „квалифицирано мнозинство“ в Съвета на ЕС.⁹ Квалифицираното мнозинство се съставя от 65% от населението на ЕС и 55%, т.е. 15 от държавите членки. Когато Съветът не действа по предложение на Комисията или на върховния представител, е налице квалифицирано мнозинство, ако най-малко 72%, т.е. 20 от членовете на Съвета гласуват „за“ и те представляват най-малко 65% от общото население на ЕС.¹⁰ Това, което се предлага се съдържа в две последователни резолюции на Европейския парламент¹¹, където се призовава към избягване на единодушието: „...**гласуването с квалифицирано мнозинство следва да се прилага в области като защитата на демокрацията, правата на човека и принципите на правовата държава, МФР, санкциите и други съответни външнополитически решения, например започването на преговори за присъединяване към ЕС, откриването и затварянето на отделни клъстери от преговори и санкционирането на отстъпление...**“¹²

На тези предложения за реформи репликира ЕК¹³, която изразява становището, че в някои области гласуването с единодушие се „налага“. По отношение на процеса на разширяване отпадането на единодушието като начин за вземане на решения се допуска единствено в някои междинни етапи: „Възможността за оправоощаване на Съвета да взема решения с квалифицирано мнозинство може да бъде проучена за някои междинни етапи от процеса на разширяване. Затварянето на преговорните глави следва да продължи да се взема с единодушие от всички държави членки, както и

⁹ Пак там.

¹⁰ Ралчев, Пл., М. Панайотова. (2022) *Външни отношения на Европейския съюз*, Издателски комплекс - УНСС, София, 109 стр.

¹¹ Резолюция на ЕП от 22.11.23 г. относно предложенията ЕП за преразглеждане на договорите; Резолюция на ЕП от 29.02.24 г. относно задълбочаване на европейската интеграция с оглед на бъдещото разширяване.

¹² Резолюцията на ЕП от 29.02.24 г. - В нея освен преразглеждане на правилата на гласуване в Съвета на ЕС се обсъжда и евентуална промяна в ротационния принцип на неговото председателство. Право на законодателна инициатива за Европейския парламент, както и повишаване на броя на евродепутатските места с оглед едно бъдещо разрастване на Съюза. За сметка на това се предлага броят на еврокомисарите да бъде редуциран до 15.

¹³ Съобщение на ЕК от 20.03.24 г. до ЕП, Европейския съвет и Съвета относно реформите и прегледите на политиките преди разширяването.

окончателното решение за действителното присъединяване на нов член към Европейския съюз.“

Позициите на ЕП и ЕК са от значение, защото дават яснота какво е становището по темата за промяна в институционалния механизъм за вземане на решения на ЕС в институциите с подчертан наднационален характер. Европейският парламент може да се определи като инициатор на дебатите за институционални реформи. Комисията изразява своето относително съгласие, що се отнася до единодушието в сферата на въпросите по разширяване. Такава подмяна на единодушието с квалифицирано мнозинство в началните и междинни етапи на преговорите със страните кандидатки би представлявала отклонение от междуправителствения характер на процеса на присъединяване и практиките, прилагани към всички предишни и текущи процедури по разширяване. Съответно, на този етап е трудна за реализиране, тъй като преминаването към квалифицирано мнозинство би било плод на междуправителствена инициатива. Това е така, защото решенията за изменения в Договорите и клаузите за преход се вземат единодушно и крайното решение принадлежи на държавите членки. Но каква е връзката на принципа на единодушие с интеграционния капацитет на ЕС и защо този принцип е важен?

Интеграционен капацитет – теоретична рамка

Понятието „абсорбционен капацитет“ официално се появява за първи път в Заключенията¹⁴ на Съвета на ЕС в Копенхаген от 1993 г. Отнася се до способността за присъединяване на нови страни членки, без да се губи инерцията на европейска интеграция, или с други думи „като се стреми да съхрани моментното състояние и импулса на процеса на европейска интеграция“¹⁵ На по-късен етап тази концепция започва да се нарича и „**интеграционен капацитет**“ и да придобива по-голяма яснота: „...капацитетът за интегриране на нови държави към Европейския съюз е свързан най-вече с финансовата способност на Съюза да управлява своите политики, по-специално ОСП и политиката на сближаване; способността на пазара на труда да поема нови работници от новите държави членки; способността на неговите институции да работят ефективно с по-голям брой държави членки...“¹⁶ Или с други думи става въпрос за способността на ЕС да интегрира нови страни членки, без това да наруши неговата ефективност, институционален баланс или политическа стабилност.¹⁷

Подходът към осмисляне на понятието, който се възприема в настоящото изследване е разработен от изследователи в рамките на проект „МАХСАР“,

¹⁴ Заключения на Европейския съвет от Копенхаген 21-22.06.93 г.

¹⁵ Симеонов, К., Печева, Анна, Никифорова, Л., Бижева, Сл. (2017) „Перспективи за приемане на еврото в Западните Балкани“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София, 34 стр.

¹⁶ Становище на КР относно „Пакет разширяване 2006 г. - Интеграционен капацитет“

¹⁷ European Commission. (2006). *Enlargement strategy and main challenges 2006-2007: Including annexed special report on the EU's capacity to integrate new members*

а именно – да се разграничават вътрешни и външни аспекти на интеграционния капацитет. **Вътрешният интеграционен капацитет** се отнася до способността на ЕС да интегрира нови страни членки в своята политическа, правна и икономическа система, без да се нарушава функционирането му и с цел засилване на кохезията, а **външният интеграционен капацитет** означава способността на ЕС да подготвя страни извън Съюза за членство чрез институционално и политическо сближаване и насърчаване на стабилността в съседството¹⁸ – или чрез „стабилизиране и асоцииране“.

От тези постановки може да се изведе и застъпеното в настоящия текст разбиране, че вътрешният интеграционен капацитет се отнася до способността на ЕС да се трансформира, а външният – до способността да трансформира. Вътрешният интеграционен капацитет се отнася до запазване или задълбочаване на интеграцията вътре в рамките на интеграционния проект, а външният – до разширяване на интеграционното географско пространство.¹⁹

Политиката на разширяване на ЕС със сигурност зависи от **външното измерение на интеграционния капацитет** на ЕС, тъй като това измерение се отнася до способността на Съюза да подпомогне подготовката²⁰ за членство на страните кандидатки чрез институционално и политическо сближаване и насърчаване на стабилността им. Това се случва основно чрез Споразуменията за стабилизиране и асоцииране, подписани между ЕС и страните от Западните Балкани. Като международни споразумения (Чл. 218 от ДФЕС), те имат подчертан междуправителствен характер и изискват **единодушие** в процеса си на реализация. Друг такъв способ на ЕС за подпомагане на страните кандидатки по пътя им към членство е Инструментът за предприемчивостна помощ, който е пряко зависим от бюджетните параметри, определени в Многогодишната финансова рамка и поради тази причина без нейното приемане не би могъл да функционира. МФР се приема с **единодушие** (Чл. 312 от ДФЕС). Тоест, **що се отнася до външното измерение на интеграционния капацитет на ЕС, засега той зависи от постигането на единодушие между страните членки.**

От друга страна, политиката на разширяване на ЕС зависи имплицитно и от вътрешните измерения на интеграционния капацитет на ЕС, защото колкото по-задълбочена е интеграцията между страните членки качествено, в толкова повече общи политики с наднационален елемент (по логиката на „разливането“) ще се налага да се приобщи страните кандидатки. Задълбочаването на интеграцията на Съюза в този смисъл оказва въздействие върху

¹⁸ **MAXCAP Policy Task Force.** (2016). *Consolidating and revitalizing enlargement: Further insights from MAXCAP (Policy Brief No. 4).* Freie Universität Berlin - **Проектът „MAXCAP - Максимизиране на капацитета за интеграция на Европейския съюз“** (2013-2016) е финансиран от Седмата рамкова програма на ЕС и изследва как Европейският съюз може да подобри своите механизми за разширяване и интеграция.

¹⁹ „The EU must widen as it deepens.“ - ЕК, 11.02.25 г.

²⁰ И въпреки че излиза от предметния обхват на настоящото изследване, тук е редно да се подчертае, че крайният резултат - подготвеността за членство на страните кандидатки - зависи от покриването на критериите от Копенхаген от тяхна страна.

критериите за членство. Ако се направи преглед на досегашните вълни на разширяване, това може да се потвърди с факта, че изискванията към новите кандидати са много по-завишени, отколкото са били те към страните от предходните разширявания.²¹ **Изводите са, че колкото по-задълбочена е интеграцията, толкова повече са условията и изискванията към кандидатките за членство.**

Има различни теории за обяснение на интеграцията – федерализъм, функционализъм, неофункционализъм, плурализъм, либерален интерго-вернментализъм, регионализъм (рационалистичен/конструктивистки) и пр.²² Що се отнася до вътрешния интеграционен капацитет на ЕС, настоящото изследване изхожда от позициите на неофункционализма дотолкова, доколкото разглежда интеграцията като процес, а не като състояние. Процес, „който първоначално включва специфични функционални задачи, но има потенциал да се разгърне и в други сектори, което би могло да води до евентуално политическо съюзяване от някакъв вид“²³. За един от водещите неофункционалисти – Ернст Хаас интеграцията е „процес, в който политическите актьори в няколко водещи национални системи са убедени да променят своите привързаности, очаквания и политически действия по посока на нов център.“²⁴ Той открива тенденция в рамките на европейската интеграция, а именно че онези, които вече са получили печалби от участието си в наднационални институции в един сектор, са благосклонни към интеграцията в други сектори. Хаас въвежда термина „разливане“: *По-ранните решения се разливат в нови функционални контексти, включват повече и повече хора, изискват все повече интербюрократичен контакт и консултации, за да се решат проблеми, възникнали от по-раншни съглашения*²⁵ – процесът, чрез който нациите доразвиват своите национални интереси в по-широки интегративни системи, за да постигнат колективна изгода, воден от логиката за разливането от един сектор в друг.²⁶ Към днешна дата ЕС е политическо тяло със сложна бленда от междуправителствени и наднационални белези.²⁷ Съотношението между тези белези е достоверен индикатор

²¹ За такъв преглед и общата рамка на процеса на стабилизиране и асоцииране и присъединяване към ЕС: Симеонов, К., Печева, Анна, Никифорова, Л., Бижева, Сл. (2017) *„Перспективи за приемане на еврото в Западните Балкани“*, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София, 21-43 стр.

²² За преглед на основните интеграционни теории са използвани: Гочев, Ат., Евг. Василева, Б. Хаджиев, (2017) *Теория на международните отношения. Том 1*. София, 2017, 650-676 стр. и Доуръти, Д., Р., Пфалцграф, (2004) *Теории за международните отношения - Том 2*, Атика, София, 223-279 стр.

²³ Harrison, R., J., „Neo-Functionalism“, в A.J.R. Groom and Paul Taylor, eds., *Framework for international cooperation*, 2nd ed. (London: Pinter, 1994), стр. 138-150 в Доуръти, Д., Р., Пфалцграф, (2004).

²⁴ Haas, B., Ernst (1958) *„The Uniting of Europe“*, Stanford University Press, Stanford, CA в Доуръти, Д., Р., Пфалцграф (2004)

²⁵ Haas, B., Ernst, (1970) *„International Integration: The European and the Universal Process“*, International Organisation, 24(4) в Доуръти, Д., Р., Пфалцграф, (2004)

²⁶ Пак там.

²⁷ Heywood, A., Whitham, B. (2023) *Global Politics. Third Edition*. Bloomsbury Academic, London.

за дълбочината на интеграционните процеси и е относително лесен за наблюдение с преглед на Договорите за ЕС и неговото функциониране²⁸. На този етап Европейският съвет е с подчертан междуправителствен характер и в Съвета на ЕС все още има области, в които решенията се вземат с единодушие.²⁹ Такива примери са решенията по институционални и бюджетни въпроси (изменения на договорите на ЕС (чл. 48 ДЕС); **приемане на нови страни членки** (чл. 49 ДЕС, МФР и др.), решенията по въпросите на данъчната политика (чл. 113 и 115 ДФЕС); социалната политика и правосъдие; външна политика и сигурност (ОВППС на ЕС (чл. 31 ДЕС и чл. 42 ДЕС), споразумения за асоцииране) и т.н. В някои от тези области е възможно използване на т.нар. „клауза за преход“³⁰, която позволява преминаване към квалифицирано мнозинство – но самото ѝ активиране също изисква единодушие. От това следва, че интеграцията между страните - членки на ЕС, не е задълбочена във всички сфери и пълно „разливане“ не се е осъществило. **Следователно, на база на дълбочината на интеграционните процеси между страните членки, вътрешният интеграционен капацитет на Съюза на този етап зависи от постигането на единодушие между страните членки.**

Връзката на единодушието с интеграционния капацитет на ЕС е пряка. Ако се постигне единодушие между страните членки, има наличие на такъв капацитет за интеграция. Следователно политическата воля остава решаващ фактор в определянето на тайминга и условията за разширяването на ЕС.

Задълбочаването на интеграционните процеси в ЕС би могло да повлияе на тази връзка, ако вследствие на „разливане“ квалифицираното мнозинство започне да се прилага във все повече области, в т.ч и по въпросите на политиката на разширяване. Фактори за такова задълбочаване на интеграцията предлага теорията на Джоузеф Най³¹ и въведеното от него понятие за „интегративен потенциал“. В тази теория процесът на интеграция включва в себе си определени механизми (*разливане; нарастване на трансакциите; коалиции, основаващи се на свързани проблеми; социализация на елита; регионално формиране на групи; привлекателност на идеология и идентичност; включване на външни фактори в процеса*), които стимулират определени интегративни условия, оформящи интегративния потенциал на една интеграционна общност.

²⁸ Костов, Ст. (2023) „Договори за ЕС. Съдебна практика“, Издателство „Сибир“, София.

²⁹ Традиционно се приема, че единодушие има, когато всички участници са гласували „за“, докато за консенсус може да се говори при отсъствието на гласували „против“ - Генов, Г., Е. Савов. (2016) *Теория и практика на международните преговори: преговори и преговорен процес*. ИК - УНСС, София. За целите на настоящото изследване няма нужда от допълнително прецизиране дотолкова доколкото и единодушието, и консенсусът са междуправителствени подходи за вземане на решения.

³⁰ Passerelle clauses (чл. 48(7) ДЕС)

³¹ Nye, J., S. (1971) „Pease in parts: Integration and Conflict in Regional Organization“, Boston: Little, Brown. в Доуръти, Д., Р., Пфалцграф (2004)

Що се отнася до политиката на разширяване, вземането на решения с единодушие отговаря повече на интеграционния капацитет на ЕС от предлаганата алтернатива на квалифицирано мнозинство, тъй като не са се осъществили необходимите интеграционни процеси, в рамките на които *политическите актьори да са убедени да променят своите привързаности, очаквания и политически действия по посока на нов наднационален център по въпросите на политиката на разширяване, а и по други въпроси.* Преминаването към квалифицирано мнозинство е следствие от интеграцията, а не средство за нейното задълбочаване, тъй като решенията за такава евентуална реформа в Договорите, която да го позволи на този етап, се взимат единодушно.

Заклучение

Европейският съюз разглежда политиката си на разширяване като приоритетна и поради това се стреми да подсури интеграционния си капацитет. За подсуряването на последното се предлагат институционални реформи.

Разграничават се вътрешни и външни аспекти на интеграционния капацитет. Вътрешният интеграционен капацитет се отнася до запазване или задълбочаване на интеграцията вътре в рамките на интеграционния проект, а външният – до разширяване на интеграционното географско пространство. Вътрешният интеграционен капацитет се отнася до способността на ЕС да се трансформира, а външният – до способността да трансформира.

Що се отнася до външното измерение на интеграционния капацитет на ЕС, засега той зависи от постигането на единодушие между страните членки, а колкото по-задълбочена е интеграцията, толкова повече са условията и изискванията към кандидатките за членство. Интеграцията между страните - членки на ЕС, не е задълбочена във всички сфери и пълно „разливане“ не се е осъществило. Към днешна дата ЕС е политическо тяло със сложна бленда от междуправителствени и наднационални белези.

Следователно, на база на дълбочината на интеграционните процеси между страните членки вътрешният интеграционен капацитет на Съюза на този етап също зависи от постигането на единодушие между страните членки.

Това прави връзката на единодушието с интеграционния капацитет на ЕС пряка. Следователно политическата воля остава решаващ фактор в определянето на тайминга и условията за разширяването на ЕС.

Задълбочаването на интеграционните процеси в ЕС би могло да повлияе на тази връзка, ако вследствие на „разливане“ квалифицираното мнозинство започне да се прилага във все повече области. Фактори за такова задълбочаване на интеграцията предлага теорията на Джоузеф Най и въведеното от него понятие за „интегративен потенциал“.

Доказа се тезата, че в областта на политиката на разширяване единодушието повече съответства на настоящия интеграционен капацитет на ЕС от предлаганата алтернатива на квалифицирано мнозинство, тъй като не са

се осъществили необходимите интеграционни процеси, в рамките на които политическите актьори да са убедени да променят своите привързаности, очаквания и политически действия по посока на нов наднационален център.

Библиография:

- Генов, Г., Е. Савов. (2016) *Теория и практика на международните преговори: преговори и преговорен процес*. ИК - УНСС, София.
- Георгиева, Ем. (2016) *Тематичен справочник по европеистика: икономически аспекти*, Издателски комплекс - УНСС, София.
- Гочев, Ат., Евг. Василева, Б. Хаджиев, (2017) *Теория на международните отношения. Том 1*. София.
- Доуръти, Д., Р., Пфалцграф, (2004) *Теории за международните отношения - Том 2*, Атика, София.
- Костов, Ст. (2023) *Договори за ЕС. Съдебна практика*, Издателство „Сибис“, София.
- Ралчев, Пл., М. Панайотова. (2022) *Външни отношения на Европейския съюз.*, Издателски комплекс - УНСС, София.
- Семов, Ат. (2021) *Най-важното за Правото на ЕС. Наръчник*, Фондация „Институт по Европейско право“, София.
- Симеонов, К., Печева, Анна, Никифорова, Л., Бижева, Сл. (2017) *Перспективи за приемане на еврото в Западните Балкани*, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, София.
- Haas, B., Ernst, (1970) „*International Integration: The European and the Universal Process*“, International Organisation, 24(4)
- Haas, B., Ernst (1958) „*The Uniting of Europe*“, Stanford University Press, Stanford, CA
- Heywood, A., Whitham, B. (2023) *Global Politics. Third Edition*. Bloomsbury Academic.
- Nye, J., S. (1971) „*Pease in parts: Integration and Conflict in Regional Organization*“, Boston: Little, Brown.
- Неформална среща на държавните и правителствените ръководители в Гранада на 06.10.2023 г., <https://www.consilium.europa.eu/bg/meetings/european-council/2023/10/06>; последен достъп на 15.09.25 г.
- Резолюция на Европейския парламент от 22.11.23 г. относно предложения на Европейския парламент за преразглеждане на договорите, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=OJ:C_202404216; последен достъп на 24.09.25 г.
- Резолюция на Европейския парламент от 29.02.24 г. относно задълбочаване на европейската интеграция с оглед на бъдещото разширяване, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=OJ:C_202406746; последен достъп на 24.09.25 г.
- Закljučения на Европейския съвет от Копенхаген 21-22.06.93 г., <https://www.consilium.europa.eu/bg/european-council/conclusions/1993-2003/>; последен достъп на 24.09.25 г.
- Закljučения на Съвета относно разширяването от 17.12.24 г., <https://www.consilium.europa.eu/bg/press/press-releases/2024/12/17/council-approves-enlargement-conclusions/>; последен достъп на 24.09.2025 г.

- Съобщение на Комисията от 20.03.24 г. до ЕП, Европейския съвет и Съвета относно реформите и прегледите на политиките преди разширяването, https://commission.europa.eu/publications/communication-pre-enlargement-reforms-and-policy-reviews_en; последен достъп на 15.09.25 г.
- Становище на Комитета на регионите относно Пакет разширяване 2006 г. - Интеграционен капацитет, https://publications.europa.eu/resource/cellar/b51154b0-f38a-4de7-b634-f166eddb2950.0001.02/DOC_1; последен достъп на 24.09.25 г.
- Стратегическа програма на ЕС (2024-2029), <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/strategic-agenda-2024-2029/#what>; последен достъп на 15.09.25 г.
- Съобщение на ЕК от 11.02.25 г. до ЕП, Съвета, ЕИСК и КР относно Работна програма за 2025 г., <https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategy-documents/commission-work-programme>; последен достъп на 25.09.25 г.
- European Commission. (2006). *Enlargement strategy and main challenges 2006-2007: Including annexed special report on the EU's capacity to integrate new members* (COM(2006) 649 final). Brussels: European Commission, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52006DC0649>; последен достъп на 24.09.25 г.
- **MAXCAP Policy Task Force.** (2016). *Consolidating and revitalizing enlargement: Further insights from MAXCAP (Policy Brief No. 4)*. Freie Universität Berlin, <https://userpage.fu-berlin.de/kfgeu/maxcap/publications/policy-briefs.html>; последен достъп на 24.09.25 г.

Евроскептицизмът на българите в Молдова – причини и мотивация

Александър Ламбов

Република Молдова е една постсъветска държава, която на политическо ниво декларира присъединяването си към Европейския съюз (ЕС) като стратегическа цел¹. В Молдова има забележима историческа българска общност, т.нар. бесарабски българи, които по данни към 2024 г. съставят 1,6% от населението на държавата². Бесарабските българи³ предимно живеят в молдовския район Тараклия, където те съставят примерно 66% от населението⁴.

На 20 октомври 2025 г. в Молдова се проведе конституционен референдум относно фиксиране в конституцията на европейската интеграция като стратегическа цел на държавата и намаляване на прага на необходимото количество депутати при евентуалното гласуване по ратификацията на договор за присъединяване на държавата към ЕС. В този референдум гласоподавателите в Молдова и в чужбина подкрепиха решението с общ резултат 50,32% „ЗА“⁵. В район Тараклия, обаче, жителите гласуваха „ПРОТИВ“ с впечатляващ резултат 86,85%⁶.

Данните на гласуването в район Тараклия сочат за наличие на евроскептицизъм в българската етническа общност в Молдова.

Евроскептицизмът като теоретично понятие

Евроскептицизмът е добре изучено явление на европейско ниво. В рамките на тази работа евроскептицизмът се дефинира по определението на

¹ Republica Moldova (2024) *Lege Nr. 244 din 20-10-2024 pentru modificarea Constituției Republicii Moldova*, Monitorul Oficial Nr. 457-458, Moldpres, Chișinău, p. 17

² Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova (2024) *Recensământul Populației și Locuințelor 2024: date preliminare*, https://statistica.gov.md/files/files/serii_de_timp/recensamant_2024/Date_preliminare_RPL_2024_30_01_25.xlsx [07.10.2025]

³ В тази работа не се разглеждат българските общности в Украйна, затова понятията „бесарабски българи“ и „българи в Молдова“ се използват равнозначно - А. Л.

⁴ Районен съвет Тараклия (2025) *Профил на район Тараклия*, <https://raiontaracليا.md/bg/profil-na-raion-tarakليا/> [07.10.2025]

⁵ Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova (2024) *Hotărâre cu privire la stabilirea rezultatelor votării la referendumul republican constituțional din 20 octombrie 2024*, https://a.cec.md/ro/cu-privire-la-stabilirea-rezultatelor-votarii-la-referendumul-republican-constit-2751_111820.html [07.10.2025]

⁶ Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova (2024) *Rezultatele referendumului republican constituțional*, <https://a.cec.md/rezultatele-referendumului-republican-constitutional-17041.html> [07.10.2025]

Sørensen, по което евроскептицизмът е „чувство на неодобрение – което достига определена степен и твърдост – посочено към ЕС във всичката му пълнота или определените му политики или проявления”⁷.

По Taggard и Szczesbiak евроскептицизмът се подразделя на твърд, т.е. принципна опозиция към европейската интеграция, и мек, т.е. условна опозиция, която не води към принципно отхвърляне на европейската интеграция. Основната разграничителна линия между двата типа е отношението към членството на държавата в ЕС.⁸ По тази класификация гласуването „ПРОТИВ” на референдума означава волеизявление против членството на Молдова в ЕС и сигнализира, че евроскептицизмът на бесарабските българи е по-скоро твърд.

Sørensen класифицира евроскептицизма по мотивациите, които го произвеждат⁹. По тази рамка евроскептицизмът се класифицира на:

- **икономически**, където основното възражение е, че европейската интеграция не донася необходимите икономически ползи;
- **суверенистски** – основното възражение е, че европейската интеграция накърнява националния суверенитет;
- **демократичен** – основното възражение е, че ЕС не удовлетворява критериите за достатъчен демократизъм;
- **политически**, където отричането на ЕС е базирано на неприемане на доминиращите в ЕС политическите течения.

Евроскептицизмът на бесарабските българи не може да бъде отнесен към някой от горепосочените типове без допълнително проучване на мотивацията му. Затова на 14 август 2025 г. в град Тараклия, Република Молдова, авторът модерира проучване на фокус групи с тема „Междуетнически отношения и европейската интеграция в очите на бесарабските българи“, което в голяма степен се концентрира върху на евроскептицизма на бесарабските българи.

Изследователският въпрос и задачите на изследването

Основният изследователският въпрос в рамките на тази работа и извършеното проучване на терен е определянето на социалните и психологични причини и мотивации на толкова изявен евроскептицизъм на българските общности в Молдова.

Задачите на изследването са:

1. Определяне на негативните фактори на европейската интеграция по мнение на бесарабските българи;

⁷ Sørensen, C. (2008) *Love me, love me not... A typology of public euroscepticism*, Sussex European Institute, Brighton, p. 6

⁸ Szczesbiak, A. and Taggard, P. (2003) *Theorizing party-based Euroscepticism: Problems of definition, measurement and causality*, https://www.researchgate.net/publication/29996431_Theorizing_party-based_Euroscepticism_Problems_of_definition_measurement_and_causality [17.10.2025]

⁹ Sørensen, C. (2008) *Love me, love me not... A typology of public euroscepticism*, Sussex European Institute, Brighton, p. 8-9.

2. Анализ на социалните и психологични причини на евроскептицизма на бесарабските българи;
3. Класификация на евроскептицизма на бесарабските българи по теоретичната рамка на изследването;
4. Определяне на позитивните фактори на европейската интеграция по мнение на бесарабските българи;
5. Определяне на условия, при които бесарабските българи биха променили своето отношение към европейската интеграция.

Предварителните хипотези на изследването

Несистематизираните наблюдения на автора, основани на битово общуване с лица от български произход от Молдова позволиха да се излъчат следните предварителни хипотези относно механизма на развитие на евроскептицизма в случая:

- Хипотеза 1. Европейската интеграция се противопоставя на намирането на Молдова в сферата на влияние на Русия;
- Хипотеза 2. Ситуацията, когато Молдова се намира в сферата на влияние на Русия, изглежда за много бесарабски българи по-привлекателна, отколкото евентуално членство в ЕС;
- Хипотеза 3. Една от значимите причини на русофилията на бесарабските българи е социалистическата носталгия – т.е. позитивна историческа памет за съветския период;
- Хипотеза 4. Другата причина за евроскептицизма е езиковият фактор, който се изразява в идеята, че европейската интеграция на практика води до свиване на сферата на употреба на руския език в държавата, което е негативен феномен в очите на бесарабските българи.

Тези хипотези не противоречат една на друга, а по-скоро се допълват.

Методика на проучването

Теренното проучване се проведе във формат на фокус група, т.е. на групова дискусия относно заявените въпроси. Проучването е анонимно, участниците сами си избират име, с което модераторът и другите участници да се обръщат към тях. С цел на удобство за анализ се водеше аудио запис на дискусията.

Основното правило на проучването, съобщено към участниците, е да се изказва истинското мнение по въпросите.

В проучването участваха 8 лица, които са бесарабски българи и живеят в район Тараклия, Република Молдова. Те бяха избрани по хетерогенен принцип по пол и възраст, т.е. 5 жени и 3 мъже с възраст между 22 и 68 години.

Предварително от автора бе подготвена примерна листа на въпроси към участниците. Въпросите са избрани по принцип да подпомагат на реализа-

цията на задачите на изследването, приемане или отхвърляне на предварителните хипотези и евентуално формиране на финални хипотези относно причините и мотивацията за евроскептицизма на бесарабските българи.

Предварителната листа на въпроси изглеждаше по следния начин:

1. Европейска интеграция за Молдова е, общо взето, добро или зло?
2. С кого е по-добре за държавата, с Европа или с Русия? А конкретно за бесарабските българи?
3. Какво харесвате в европейския начин на живот и какво не харесвате?
4. Какво позитивно Европа направи за Молдова и какво негативно?
5. Ще се радвате ли, ако Молдова по-тясно се интегрира в ЕС, но едновременно с това ще се намали сферата на употреба на руския език в държавата?
6. Ще се радвате ли, ако Молдова се доближи към Русия, но това ще доведе до отдалечаване от Европа и, например, пътуването към ЕС се усложни?
7. Какво може да направят европейските структури, което би подобрило отношението на бесарабските българи?

Дискусията се водеше на руски език, тъй като не всички участници владеят книжовен български на ниво, което би позволило свободно изразяване на идеи относно социологични въпроси.

След дискусията аудиозаписът беше транскрибиран в текст с използване на AI асистиенти. Полученият текст се анализира от автора с качествени методи, като мненията на участниците се категоризират в съответствие с задачите на изследването, т.е. по следните категории:

- възприемани негативни фактори на европейската интеграция;
- позитивни фактори на европейската интеграция;
- действия, които биха могли да променят мнението на евроскептиците от българската общност в Молдова.

На следващия етап се проверяват предварителните хипотези на работата, които се приемат или се отхвърлят. При необходимост се формират нови хипотези относно причините и мотивацията на евроскептицизма на бесарабските българи в Молдова и се правят предположения относно типологията на евроскептицизма на бесарабските българи.

Кратко категоризиране на отговорите на участниците

Участниците на проучването посочиха три групи причини и опасения във връзка с европейската интеграция на Република Молдова:

- ЕС толерира еднополови бракове – това е заплаха за семейните ценности;
- Европейската интеграция води до свиването на молдовската икономика и влошаването на стандартите на живота, тъй като местните производители не могат да конкурират с европейските;
- Социалистическата носталгия – хората преценяват социалистическата епоха като по-добро време за тях и предполагат, че ако Молдова ще спре

европейския си път и ще се завърне с сферата на руско влияние, това време ще се върне;

От друга страна участниците виждат и ползата на европейското влияние в следните аспекти:

- Европейските организации и НКО отделят средства за подобряване на местна инфраструктура в региона;
- Трудовите мигранти имат добри заплати в Западна Европа;
- Европейската интеграция се провежда бавно и оставя време на хората за адаптация.

В процеса на дискусията се оказва, че европейската интеграция по-позитивно се възприема от младите участници и участници, които работят в НКО или местната администрация.

Участниците посочиха следните стъпки, които биха могли да подобрят възприятието на европейската интеграция от бесарабските българи:

- повече информационни компании за предимствата на европейската интеграция;
- подобряване на икономическата ситуация;
- подобряване на социалната инфраструктура.

Конкретни примери за дискусии по горепосочените точки се намират в „Приложение 2. Избрани откъси от дискусията“.

Изводи

По мнение на автора, предварителните хипотези относно причините и мотивацията за евроскептицизма на бесарабските българи се потвърждават поне частично, но проучването посочи, че те не покриват всичките основания за евроскептицизма в очите на българската общност в Молдова.

Хипотеза 1 относно противопоставянето на европейската интеграция на намирането на държавата в руската сфера на влияние се потвърждава напълно. В отговорите на участниците ЕС и Европа постоянно се противопоставяха на Русия и Съветския съюз, например се сравняваха заплатите на трудовите мигранти в ЕС и Русия.

Хипотеза 2 относно предпочитането на намирането в руската сфера на влияние пред европейската интеграция се потвърждава частично. Тази идея предизвика дискусии, мнението на участниците се раздели – по-възрастните предпочетоха руската сфера на влияние, по-младите – европейската интеграция.

Хипотезата 3 за социалистическата носталгия като една от водещите причини за русофилията на бесарабските българи се потвърждава. Социо-носталгията беше посочена като фактор за русофилия дори и от младите участници, което значи, че това много се дискутира на семейно и обществено ниво в българските общности в Молдова.

Един от участниците посочи, че много бесарабски българи на практика не правят разлика между СССР и Русия. От това следва идеята, че ако Молдова се завърне в руската сфера на влияние, обществената ситуация в региона повече ще прилича на съветското минало, което се възприема позитивно. Това е един от психологическите механизми, които потвърждават валидността на Хипотеза 2 поне в по-възрастните групи на бесарабските българи. *Виж Откъс 3.*

Хипотеза 4 относно значимостта на езиковия фактор и намаляването на сферата на употреба на руския език се потвърждава частично, тъй като е значима за по-възрастните участници. *Виж Откъс 3.*

Влиянието на езиковия фактор може да бъде обяснено с това, че руският език, който на практика беше официалният език на региона в съветския период, лингвистично е по-близък към българския, отколкото до румънския – държавен език в независима Молдова. От езикова гледна точка на един бесарабски българин е по-лесно да се интегрира в едно рускоговорещо общество, отколкото в румъноговорещо.

Политическото ръководство на Молдова на практика води политика на постепенно намаляване на използване на руски език в държавата и заместването му с румънски, което провокира социално напрежение в рускоговорещите региони¹⁰. Част от бесарабските българи имат усещане, че европейската интеграция ще ускори това явление и това води към неприемане на европейската интеграция от тяхна страна.

Допълнително участниците посочиха други значими фактори на евроскептицизма, които не бяха забелязани от автора преди проучването и не бяха отразени в предварителните хипотези. Това позволява на автора да излъчи две нови хипотези за причини и мотивация на евроскептицизма на бесарабските българи:

Хипотеза 5. При бесарабските българи съществува мнение, че сближаването на Молдова с ЕС води към влошаването на икономическата ситуация за „обикновените хора“. По преценка на автора, обсъждането на тази тема предизвиква по-сериозен афект и чувствено включване на участниците, особено от средна и стара възраст, отколкото другите теми.

Разпадът на Съветския съюз доведе до силен икономически спад и деиндустриализация в Молдова¹¹. Трябва да отбележим, че в момента (2024-2025 г.) в Молдова се наблюдава икономическа стагнация¹², провокирана от руско-украинската война, която доведе до прекратяване на внос в държавата на относително евтини руски енергийни ресурси и най-вече на природен газ.

¹⁰ IPN (2025) *Comratul nu vrea să reducă numărul orelor de studiere a limbii ruse în licee*, <https://ipn.md/comratul-nu-vrea-sa-reduca-numarul-orelor-de-studiere-a-limbii-ruse-in-licea/> [07.10.2025]

¹¹ Hensel S., and Gudim A. (2004) *A. Moldova's economic transition: slow and contradictory* - In: Lewis, A., ed. (2008) *EU and Moldova: On a Fault-Line of Europe (Europe's Eastern Borders)* London, <https://www.cisr-md.org/reports/cont-hensel.html> [07.10.2025]

¹² Radio Moldova (2025) *Stagnare sau resetare economică? On 2024 economia moldovenească a înregistrat o creștere de 0,1%*, <https://radiomoldova.md/p/48915> [07.10.2025]

Политическото ръководство на държавата предприема стъпки за бърза интеграция на Молдова в ЕС и в същото време се наблюдава икономически спад. Това води към идеята за наличие на каузална връзка между европейската интеграция и влошаването на икономическата ситуация в региона, където живеят молдовските българи.

Гледайки строго логически, ситуацията когато две явления произхождат едновременно, не означава, че едното явление е причината на другото, но проучването сочи, че доста бесарабски българи считат тази зависимост за валидна.

Допълнително, някои от участниците считат, че европейската интеграция и общият пазар на практика водят до разрушаване на местното производство, което не може да се конкурира с европейското. *Виж Откъс 2.*

Хипотеза 6. Политиките на ЕС към ЛГБТ движението и еднополовите бракове отблъскват от ЕС консервативно ориентираните бесарабски българи.

Толерирането на публичните прояви на движението ЛГБТ и разрешението за сключване на еднополови бракове в много от държавите - членки на ЕС, е фактор, който според проучването отблъсква консервативно ориентираните членове на бесарабската българска общност. Според проучването този фактор е по-значим за участниците от средна възраст (35-50 години), отколкото по-младите и по-старите участници. *Виж Откъс 1.*

Извършеното изследване, бидейки качествено проучване, не може със сигурност да посочи кои от социологичните и психологичните фактори от хипотезите 1 – 6 са най-важните, но проучването идентифицира нагласите в бесарабската българска общност и създава рамка за други, по-дълбоки и по-точни проучвания върху евроскептицизма на българите в Молдова.

Отговорите на участниците и данните от гласуването на референдума от 2024 г. позволяват да се направи предположение, че евроскептицизмът на бесарабските българи е твърд по класификацията на Taggard и Szczerbiak.

Авторът стига до извод, че класификацията на Sørensen не е напълно приложима към евроскептицизма на бесарабските българи. По тази класификация евроскептицизмът в случая е от смесен тип, където очевидно има място икономически компонент. Но езиковия аргумент от Хипотезата 4 и неприемане на либералните ценности на ЕС от Хипотезата 6 трудно се класифицират по Sørensen, бидейки най-близко към политическия тип на евроскептицизъм по тази рамка.

Затова авторът определя аргументите, изразени от участниците в проучването като смесен тип на евроскептицизъм с икономическа, ценностна и социално-политическа мотивация, където икономическият фактор е доминиращ.

Авторът остана с впечатление, че бесарабските българи разбират, че европейската интеграция има определени позитивни последици за обществото, но мнозинството от тях предполагат, че социалните щети от европейската интеграция лично за тях надминават ползите ѝ.

Във връзка с това авторът преценява, че преборването на евроскептицизма на бесарабските българи не е невъзможно, но е доста трудно.

Авторът счита, че най-ефективният фактор за преборване на евроскепсиса на бесарабските българи би бил един траен икономически растеж в Молдова, който напълно би оборил всичките идеи, според които европейската интеграция на Молдова на практика води до понижаване стандарта на живот на бесарабските българи.

Допълнителен важен въпрос за бъдещите изследвания е защо влошаването на икономическата ситуация в Молдова, което е валидно за цялата държава, води до нарастване на евроскептицизма при бесарабските българи и не води до нарастване на евроскептицизма при етническите молдовци, които също усещат икономическите затруднения.

Библиография

- Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova (2024) *Recensământul Populației și Locuințelor 2024: date preliminare*, https://statistica.gov.md/files/files/serii_de_timp/recensamant_2024/Date_preliminare_RPL_2024_30_01_25.xlsx [07.10.2025];
- Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova (2024) *Hotărâre cu privire la stabilirea rezultatelor votării la referendumul republican constituțional din 20 octombrie 2024*, https://a.cec.md/ro/cu-privire-la-stabilirea-rezultatelor-votarii-la-referendumul-republican-constit-2751_111820.html [07.10.2025];
- Comisia Electorală Centrală a Republicii Moldova (2024) *Rezultatele referendumului republican constituțional*, <https://a.cec.md/rezultatele-referendumului-republican-constitutional-17041.html> [07.10.2025];
- Hensel S., and Gudim A. (2004) A. *Moldova's economic transition: slow and contradictory* - In: Lewis, A., ed. (2008) *EU and Moldova: On a Fault-Line of Europe (Europe's Eastern Borders)* London, <https://www.cisr-md.org/reports/cont-hensel.html> [07.10.2025];
- IPN (2025) *Comratul nu vrea să reducă numărul orelor de studiere a limbii ruse în licee*, <https://ipn.md/comratul-nu-vrea-sa-reduca-numarul-orelor-de-studiere-a-limbii-ruse-in-licea/> [07.10.2025];
- Radio Moldova (2025) *Stagnare sau resetare economică? On 2024 economia moldovenească a înregistrat o creștere de 0,1%*, <https://radiomoldova.md/p/48915> [07.10.2025];
- Republica Moldova (2024) *Lege Nr. 244 din 20-10-2024 pentru modificarea Constituției Republicii Moldova*, Monitorul Oficial Nr. 457-458, Moldpres, Chișinău, p. 17;
- Sørensen, C. (2008) *Love me, love me not... A typology of public euroscepticism*, Sussex European Institute, Brighton;
- Szczerbiak, A. and Taggart, P. (2003) *Theorizing party-based Euroscepticism: Problems of definition, measurement and causality*, https://www.researchgate.net/publication/29996431_Theorizing_party-based_Euroscepticism_Problems_of_definition_measurement_and_causality [17.10.2025];
- Районен съвет Тараклия (2025) *Профил на район Тараклия*, <https://raiontaraklia.md/bg/profil-na-rajon-taraklija/> [07.10.2025];

Приложение 1. Профил на участниците във фокус групата

- Участник 1. 48 години, строител, трудов мигрант.
- Участник 2. 23 години, студент.
- Участник 3. 43 години, специалист в младежки център.
- Участник 4. 33 години, медицински работник.
- Участник 5. 68 години, пенсионерка.
- Участник 6. 64 години, пенсионерка.
- Участник 7. 22 години, помощник-възпитател в детска градина, студентка.
- Участник 8. 38 години, специалист в местна администрация (аналог на българските общини).

Приложение 2. Избрани откъси от дискусиата

Репликите на участниците са предени дословно от автора, пропуските и авторските коментарии са обозначени със знаци <>.

Откъс 1. Еднополови бракове

– Участник 8: *„Европа я псуват само поради едно – еднополовите бракове. <...> Безпокои ли това хората? Мисля че да, някого това го безпокои, и мен ме безпокои, щото съм повече за семейството <има се предвид семейни ценности - А. Л.> и т.п.“*

– Участник 2: *„Имаме примери на други държави. <...> Там хората не измират от това че спират да се размножават поради еднополовите бракове. Да, такива бракове съществуват, но има и нормални семейства. <...> Ако дойде Европа, разбира се, няма всичките бракове да са еднополови тук.“*

Трябва да се отбележи, че темата на еднополовите бракове бе повдигната от самите участници, без никакъв намек от модератора.

Откъс 2. Икономическата заплаха на европейската интеграция

– Участник 2: *„По-възрастните говорят, че Европа само разрушава, но като питах човека какво точно бе разрушено от Европа, той няма отговор.“*

– Участник 1: *„Не, аз не казвам, че Европа разрушава всичко, <...> но аз имам предвид, че те пак пъхат стоките си тук. А нашите стоки, всичко, което имахме преди, страдае. Молдова беше една богата държава. <...> Ето, имаше свинеферма в Северна Молдова, уж намериха чума там <африканска чума по свинете – А. Л.>, погребяха всичките прасенца, и сега внасят свинско от Европа. Това е бизнес.“*

Откъс 3. Социалистическа носталгия

– Участник 2: *„Много често нашите хора объркват Съветския съюз и Русия. <...> Представете си, те говорят, ето, Съветски съюз, Съветски съюз, ще дойде Русия и ще уреди нещата. Но Русия и Съветски съюз не са едно и също.“*

– Участник 8: „Език. Език и <...> асоциацията, че Съветски съюз е равно на Русия.“

– Участник 3: „Съгласете се, след 10-15 години младежите ще имат съвсем други мировъзрения и те ще забравят тези съветските закачалки.“

Откъс 4. Подобряване на инфраструктурата, финансирано от европейските структури и НКО

– Участник 7: Мисля, че Европа много направи. <...> Даже да разгледаме моето село, пътищата. <...> Има много програми, които подпомагат на младежите, например ремонт в детската градинка <където участниците работи – А. Л.>. <...> Европа дава възможности. Друга работа е ние да искаме и да можем да се възползваме с тях. Щото много хора банално не умеят да пишат проекти <става дума за проекти за грантово финансиране на НКО с европейски средства – А. Л.>...“

– Участник 1: „Да, знам че Европа подпомага. Ето при нас сложиха кошове за пластик <т.е. за събиране на пластмаса за преработка – А. Л.>. Да, щото е твърде много боклук и ако пластикът се изхвърля на сметицето, той след това лети по улиците.“

Откъс 5. Възможности за трудова миграция в Европа

– Участник 8: Ето го, псуват Европа, но Европа я псуват точно тези, които пътуват за там и се връщат с 3500 евро всеки месец. В Русия никой, 80% <от трудовите мигранти – А. Л.>. не изкарват толкова.

Откъс 6. Постепенността на европейската интеграция и наличие времето за адаптация

– Участник 8: „Българите <има се предвид българите в България – А. Л.> 20 години, почти 20 години живеяха със своя валута <българският лев – А. Л.>. Ако Молдова се присъедини към Европейския съюз, няма изведенъж да се променят законите, няма да се сменят кметовете, няма да свалят от длъжност някой, ще си живеем, както живеем, само че ще се добави едни празник – Денят на Европа.“

Тук Участник 8 вероятно транслира мненията и идеите за европейската администрация, които са типични за колегите му – общински служители. От репликата може да се стигне до извод, че участникът усеща определен риск за обществения и професионалния си статут в контекста на европейската интеграция на Молдова.

Откъс 7. Информационни кампании за популяризиране на европейската интеграция

– Участник 7: „Трябва повече контакти с хората. Аз участвах в различни програми, след които си промених визията относно европейската интеграция.“

Младите участници посочват информационните кампании, които разясняват предимствата на европейската интеграция като ефективно средство за борба срещу евроскептицизма.

Откъс 8. Подобряване на икономическата ситуация

– Участник 6: *„Цените да са по-ниски, заплатите да са по-високи. Те <политическо ръководство на Молдова – А. Л.> пенсиите повдигнаха ли? <...> Пари трябва, трябва да работиш и плачеш, за да оцелееш. <...> Трябва да връщаме заводите, фабриките, хората да се връщат вкъщи, да има младежи, деца да се раждат.“*

– Участник 1: *„Ако ще има работа в Молдова, мисля, никой няма да заминава. С нормална заплата всички ще работят тук. <...> Бях принуден за замина <има се предвид трудова миграция в Западна Европа – А. Л.> за да прехраня семейството си. Да не бе това, разбира се, не бих заминал от Молдова.“*

По-възрастните участници посочват подобряване на икономическата ситуация в държавата като явление, което би популяризирило европейската интеграция.

Откъс 9. Подобряването на социална инфраструктура

– Участник 1: *„Бих искал селата да изглеждат по-добре, щото газ имаме, вода имаме, интернет, но път <участникът има предвид асфалтов път – А. Л.> нямаме.“*

Някои от участници посочват, че подобряването на социалната инфраструктура в региона би популяризирило европейската интеграция.

РАЗДЕЛ ТРЕТИ

Европейско управление
и институционална
еволюция

Общ режим на обвързаност с условия за защита на бюджета на Съюза – механизъм за управление на различия между държавите - членки на ЕС

Теодора Петрова

Европейският съюз (ЕС) е не само икономическо обединение, но и политико-правна общност, изградена върху споделени ценности. Сред тях водещо място заема принципът на правовата държава, който представлява основа на европейската правна конструкция и условие за ефективното прилагане на принципа на доброто финансово управление, закрепен в първичното право на ЕС.

Бюджетът на ЕС е пряко отражение на взаимното доверие между държавите членки. То се основава не само на правата, произтичащи от членството в Съюза, но и на задълженията за последователно и стриктно прилагане на правото на ЕС. След финансовата и дълговата криза от 2010 г. обаче европейските институции поставят под въпрос готовността на някои държави членки да се придържат към общите ценности на Съюза, и по-специално към принципите на правовата държава. Подобно отклонение от поетите от държавите ангажименти поставя под въпрос законосъобразното и целесъобразно използване на средствата от бюджета на ЕС. В отговор на тези предизвикателства, в рамките на законодателния пакет за Многогодишната финансова рамка (МФР) за периода 2021-2027 г., е приет регламент, въвеждащ механизъм за условност, чиято цел е да гарантира защитата на бюджета на ЕС при установени нарушения на принципите на правовата държава от страна на държавите членки.

Новият механизъм обвързва предоставянето на средства от ЕС със спазването на принципите на правовата държава. Той допълва съществуващите инструменти за контрол, като процедурите по чл. 7 от Договора за ЕС (ДЕС) и тези по чл. 258–260 от Договора за функционирането на ЕС (ДФЕС), но се отличава със своя ясно изразен финансово-санкционен характер. Неговото значение е двойко: от една страна гарантира доброто финансово управление и защитава интересите на бюджета на ЕС, а от друга – действа като стимул за държавите членки да спазват общите ценности, върху които е изграден Съюза.

Общият режим на условност: обвързване на бюджета на ЕС с ценностите на Съюза

Бюджетът на ЕС е проявление на взаимното доверие между държавите членки, изразяващо се във внасянето и разпределението на бюджетни средства, включително посредством предоставянето на финансова подкрепа чрез европейските фондове. В същото време зачитането на принципите на правовата държава предпоставя защитата на ценностите, върху които се основава Съюзът и представлява ключов фактор за осигуряване на законосъобразното и ефективното разходване на европейските финансови ресурси. За да се гарантира спазването на тези принципи, през 2020 г. европейският законодател създава механизъм за обвързаност с условия за защита на бюджета на ЕС, приложим в случаи на широко разпространено незачитане на принципите на правовата държава в държавите членки.

Бюджетът на ЕС е основен инструмент за реализиране на европейските политики. Както всеки бюджет, той се състои от приходна и разходна част. Основно изискване при съставянето му е да бъде балансиран – бюджетните разходи не трябва да надвишават установените приходи, което изключва възможността за бюджетен дефицит. В същото време обаче бюджетът на ЕС не е напълно автономен: значителна част от приходите му произтича от вноски, такси и отчисления на държавите членки.¹ Приходната част се приема чрез Решение на Съвета на ЕС съгласно специална законодателна процедура – с единодушие и след консултация с Европейския парламент. Това показва, че гласът на всяка държава членка е решаващ за определянето както на източниците и таваните на собствените ресурси на бюджета на ЕС, така и на размера на вноските на отделните държави. В замяна всяка държава членка очаква бюджетните средства да бъдат разходвани в съответствие с основополагащите ценности, принципи и цели на ЕС, закрепени в Договорите. На всеки седем години ЕС приема Многогодишна финансова рамка (МФР) под формата на регламент, който определя *„размера на годишните тавани на бюджетни[те] кредити за поети задължения по категории разходи, както и годишните тавани на бюджетните кредити за плащания“*.² Съответният регламент се приема от Съвета с единодушие след одобрението на Европейския парламент. Изискването за единодушие в процеса на вземане на решения подчертава високата степен на чувствителност на разглежданите въпроси. При този начин на гласуване дори една държава може да блокира приемането на даден проект на решение. Следователно, приетите с единодушие правни актове на ЕС, каквито са Решението относно системата на собствените ресурси³ и Регламентът за определяне на МФР, следва да се разглеждат като най-висше проявление на принципа на солидарност, основан на взаимно доверие и уважение между държавите членки.

¹ Barthe, M-A. (2021). Économie de l'Union européenne, 7 ed. Economica, Paris, 293-294.

² Пак там, 284-289.

³ Решение (ЕС, Евратом) 2020/2053 на Съвета от 14 декември 2020 година относно системата на собствените ресурси на Европейския съюз и за отмяна на Решение 2014/335/ЕС, Евратом, ОБЕС, L 424/1, 15.12.2020 г.

Актуалният законодателен пакет, уреждащ функционирането на европейския бюджет и усвояването на средства от фондовете на Съюза за периода 2021 - 2027 г. е приет през 2020 г. и се състои от Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2093 на Съвета за определяне на МФР⁴, Междуинституционално споразумение между Европейския парламент, Съвета и Комисията относно бюджетната дисциплина, сътрудничеството по бюджетни въпроси и доброто финансово управление⁵, както и два допълнителни регламента. С Регламент (ЕС) 2020/2094 за създаване на Инструмент на ЕС за възстановяване след кризата с COVID-19⁶ се създава извънреден финансов механизъм, насочен към стимулиране на икономическото възстановяване след пандемията COVID-19. Новосъздаденият инструмент, известен като „*NextGenerationEU*” (NGEU), се финансира чрез заеми, поети от Комисията на капиталовите пазари от името на ЕС, в общ размер до 750 млрд. евро. Тази безпрецедентна стъпка представлява еманация на солидарността и споделяната финансова отговорност между държавите членки, тъй като за първи път в историята на европейската интеграция Комисията получава мандат да взема заеми от името на Съюза. Средствата по NGEU се разпределят между държавите членки под формата на заеми и безвъзмездни субсидии – до 360 млрд. евро като заеми с преференциални условия и до 390 млрд. евро като безвъзмездни средства по различни европейски програми. За да може ЕС да погасява поетите задължения, е актуализирано Решението относно системата на собствените ресурси на ЕС, като е въведена нова категория собствени ресурси – национални вноски, изчислявани въз основа на количеството нерепциклирани пластмасови отпадъци от опаковки.⁷ Това увеличава приходите в бюджета в дългосрочен план, което е от съществено значение за безпрепятственото изплащане на поетите от ЕС заеми. Успоредно с това, през последното десетилетие се наблюдава засилване на тенденциите към системно незачитане на основните ценности на ЕС, утвърдени в чл. 2 от ДЕС, от страна на някои държави членки. Това развитие поражда съществени рискове за легитимността на Съюза като общност, основана на ценности, особено когато съответните държави разходват финансовите ресурси на ЕС, без да спазват принципите, които стоят в основата на неговото функциониране.

Проявявайки солидарност и готовност за взаимопомощ чрез един по-силен бюджет, държавите - членки на ЕС, заявяват своята ангажираност към зачитането на принципите на правовата държава като основна ценност на Съю-

⁴ Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2093 на Съвета от 17 декември 2020 година за определяне на многогодишната финансова рамка за годините 2021-2027, ОВЕС, L 433 I/11, 22.12.2020 г.

⁵ Междуинституционално споразумение от 16 декември 2020 година между Европейския парламент, Съвета на Европейския съюз и Европейската комисия относно бюджетната дисциплина, сътрудничеството по бюджетни въпроси и доброто финансово управление и относно новите собствени ресурси, включително пътна карта за въвеждането на нови собствени ресурси, ОВЕС, L 433 I/28, 22.12.2020 г.

⁶ Регламент (ЕС) 2020/2094 на Съвета от 14 декември 2020 година за създаване на Инструмент на Европейския съюз за възстановяване с цел подкрепа на възстановяването след кризата с COVID-19. ОВЕС, L 433 I/23, 22.12.2020 г.

⁷ Чл. 2, § 1, буква в) от Решение (ЕС, Евратом) 2020/2053 на Съвета от 14 декември 2020 година...

за – условие, гарантиращо законосъобразното и целесъобразното разходване на съюзните бюджетни средства. Като част от законодателния пакет, уреждащ бюджета за периода 2021-2027 г., е приет и Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092 относно общ режим на обвързаност с условия за защита на бюджета на Съюза.⁸ Механизмът за обвързаност с условия е постоянен инструмент, чието действие се разпростира извън пределите на съответната МФР.⁹ Правното основание за приемането на регламента е чл. 322, § 1, буква а) ДФЕС, който оправомощава Европейския парламент и Съвета след консултация със Сметната палата да приемат *„финансовите норми, които по-специално определят реда и условията за установяване и изпълнение на бюджета“*. Унгария¹⁰ и Полша¹¹ реагират остро, като подават жалби пред Съда на ЕС с искане за отмяна на регламента. Те оспорват правното основание, като твърдят, че Съюзът е превишил предоставените му компетенции и че механизмът представлява непропорционална намеса в тяхната конституционна идентичност. Освен това заявяват, че общият режим за обвързаност с условия представлява средство за заобикаляне на предвидената в чл. 7 ДЕС процедура, която предвижда инициране на процедура срещу държава членка при тежко нарушение на ценностите на Съюза или при очевиден риск от такова нарушение. Съдът на ЕС отхвърля жалбите, като заключава, че зачитането на принципите на правовата държава е важна предпоставка за спазването на принципа на доброто финансово управление, заложен в чл. 317 ДФЕС и че механизмът за обвързаност с условия установява *„финансови норми“*, които *„определят реда и условията“* за изпълнението на бюджета, гарантиращи неговото ефективно управление.¹² Съдът посочва също, че процедурата, въведена с Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092, и тази по чл. 7 ДЕС преследват различни цели и имат различен предмет, поради което *„не може да се счита, че обжалваният регламент установява паралелна процедура, заобикаляща член 7 ДЕС“*.¹³ След постановяването на решенията на Съда на ЕС от 16 февруари 2022 по делата C-156/21 (Унгария / Парламент и Съвет) и C-157/21 (Полша / Парламент и Съвет), които потвърждават валидността на регламента, Комисията приема насоки¹⁴ за прилагането на механизма за защита на бюджета, които имат за цел да внесат правна яснота, предвидимост и прозрачност при бъдещото прилагане на механизма.

⁸ Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092 на Европейския парламент и на Съвета от 16 декември 2020 година относно общ режим на обвързаност с условия за защита на бюджета на Съюза, ОВЕС, L 433 I/6, 22.12.2020.

⁹ Съобщение на Комисията, Насоки за прилагането на Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092 относно общ режим на обвързаност с условия за защита на бюджета на Съюза, С (2022) 1382 final, 2.3.2022, т. 3.

¹⁰ Решение по дело C-156/21 Унгария / Парламент и Съвет, ECLI:EU:C:2022:97.

¹¹ Решение по дело C-157/21 Полша / Парламент и Съвет, ECLI:EU:C:2022:98.

¹² Решение по дело C-156/21 Унгария / Парламент и Съвет, ECLI:EU:C:2022:97, т. 153.

¹³ Пак там, т. 179-180.

¹⁴ Съобщение на Комисията, Насоки за прилагането на Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092 относно общ режим на обвързаност с условия за защита на бюджета на Съюза, С (2022) 1382 final, 2.3.2022.

Общият режим за обвързаност с условия се позиционира като ключов механизъм за гарантиране на принципите на правовата държава. Той допълва съществуващите политически и съдебни инструменти, като осигурява защита на бюджета на Съюза срещу нарушения на принципите на правовата държава, които могат да засегнат правилното функциониране на органите на публичната власт и ефективния съдебен контрол, имащо за последица увреждане финансовите интереси на Съюза. Механизмът за политически контрол, предвиден в чл. 7 ДЕС има за цел да установи наличието на очевиден риск от тежко нарушение или тежко и продължаващо нарушение от страна на държава членка на ценностите, заложи в член 2 от ДЕС. Процедурата е сложна и времеемка, тъй като нейното започване изисква гласуване в Съвета с квалифицирано мнозинство от четири пети от членовете или еднородие в Европейския съвет, като заинтересованата държава не участва в гласуването. Налагането на санкции също предполага квалифицирано мнозинство в Съвета, а липсата на определени срокове за отделните етапи допълнително усложнява и забавя процеса, което го прави продължителен и политически чувствителен.

Съдебният контрол по чл. 258–260 ДФЕС също може да се разглежда като инструмент за реагиране при нарушения на принципите на правовата държава, но неговият обхват е сравнително ограничен. Отклонение от общите принципи на правовата държава не е легитимно основание за инициране на процедура за неизпълнение срещу държава членка. Изисква се конкретната хипотеза на неизпълнение на правнообвързващо задължение на държава членка, произтичащо от правото на ЕС, което накърнява принцип на правовата държава. Само по този начин може да се иницира защита на принципите на правото по съдебен ред. Следва да се отбележи и че намесата чрез производство по чл. 258 - 260 ДФЕС е възможна едва след осъществяване и констатиране на съответното нарушение, което изключва превантивния характер на съдебния контрол.¹⁵

От изложеното става ясно, че Европейският съюз не разполага с достатъчно правни механизми, които да осигуряват своевременна и ефективна реакция при заплахата за принципите на правовата държава. В този контекст Общият режим за обвързаност с условия се утвърждава не само като финансово-правен инструмент, насочен към осигуряване на законосъобразното и целесъобразно разходване на средствата от бюджета на ЕС, но и като допълнителен механизъм за гарантиране на ефективното спазване на общите ценности, върху които е изграден Съюзът, в частност – на принципите на правовата държава. Следва обаче да се изяснят материалните предпоставки и приложимата процедура за неговото прилагане, както и ролята му като механизъм за управление на различията между отделните държави членки.

¹⁵ Христов, Х. (2020). Принципът на правовата държава в правния ред на Европейския съюз - еволюция, предизвикателства и перспективи. в *Liber Amicorum* в чест на доц. д-р Юлия Захаријева, УИ „Св. Климент Охридски“, София, 133-177.

Условия и процедура по прилагане на общия режим на условност

Общият режим за обвързаност с условия, установен с Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092, представлява специфичен механизъм за защита на бюджета на ЕС. Съгласно разпоредбите на регламента Комисията може да активира механизма само *„ако не смята, че други процедури, предвидени в законодателството на Съюза, биха позволили да се осигури по-ефективна защита на бюджета на Съюза“* и ако *„има достатъчно основания да смята, че условията в член 4 са изпълнени“*¹⁶.

Въпреки че Общият режим за обвързаност с условия има за цел защита на бюджета на Съюза, съществува опасност от политизиране на процедурата. Решенията на Комисията и Съвета могат да се възприемат като инструмент за натиск върху „неудобни“ правителства, което поражда въпроси относно баланса между правна обективност и политическа целесъобразност. В отговор на тези опасения Комисията прие Насоки за прилагането на Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092, с които се засилват предвидимостта и правната сигурност, като се подчертава, че механизмът не е насочен срещу отделни държави, а има за цел да защитава интересите на Съюза като цяло.

Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092 урежда както материалните условия за активиране на механизма, така и процедурните стъпки, които институциите на ЕС следват при неговото прилагане. Материалноправни условия за прилагане на механизма са инкорпорирани в няколко ключови разпоредби на Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092, които очертават неговата структура и функционална логика. Разпоредбата на чл. 4, § 1 от Регламента изпълнява функцията на материалноправен филтър, като ограничава приложното поле на механизма до случаите, в които съществуват достатъчно основания да се счита, че дадено нарушение на принципите на правовата държава в държава членка накърнява или има сериозна опасност да накърни и *„достатъчно пряко“* доброто финансово управление на бюджета на ЕС или защитата на неговите финансови интереси. Следователно Комисията може да приложи предвидената в чл. 6 от регламента процедура само ако кумулативно са изпълнени следните условия: поне един от принципите, посочени в чл. 2, буква а) да е нарушен в държава членка; нарушението да е в резултат на поведение или ситуация, свързана с орган на съответната държава членка; съответното нарушение да накърнява или да има сериозна опасност да накърни доброто финансово управление на бюджета на ЕС или финансовите интереси на Съюза; както и между нарушението и настъпилите в резултат на него последици или и сериозната опасност от настъпването на последици да има реална и пряка връзка.¹⁷

Ключова разпоредба за прилагането на механизма за обвързаност с условия е чл. 2, буква а), който съдържа дефиниция на понятието *„принципи на*

¹⁶ Чл. 6, § 1 от Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092 на Европейския парламент и на Съвета от 16 декември 2020 година.

¹⁷ Съобщение на Комисията, Насоки за прилагането на Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092 ..., т. 8.

правовата държава“. Тази дефиниция очертава нормативния обхват на нарушенията, които могат да активират механизма. Изрично са посочени принципите на законност, правна сигурност, забрана на произвол, ефективна съдебна защита, независимост на съдилищата, разделение на властите и равенство пред закона. По този начин чл. 2, буква а) предоставя ясна рамка за идентифициране на релевантните нарушения. Без такава дефиниция преценката на Комисията и Съвета би била твърде широка и потенциално спорна, което би създавало риск от нееднакво прилагане и политизиране на механизма.

С цел да се гарантира по-голяма яснота и предвидимост при прилагането на механизма за обвързаност с условия, чл. 3 от Регламента съдържа неизчерпателно изброяване на обстоятелства, които могат да се считат за признаци на нарушения на принципите на правовата държава. Такива обстоятелства са налице, когато държава членка допуска застрашаване на независимостта на съдебната система, не предприема адекватни действия за предотвратяване, коригиране или санкциониране на произволни или незаконосъобразни решения на публичните органи, или когато допуска ограничаването на достъпността и ефективността на средствата за правна защита. В допълнение, чл. 4, § 2 от регламента конкретизира връзката между нарушенията на принципите на правовата държава и поведението на националните органи, доколкото те имат отношение към законосъобразното и ефективно изпълнение на бюджета на ЕС. Без съмнение, правилното функциониране на органите, натоварени с изпълнението на бюджета на Съюза, както и на органите за финансов контрол, наблюдение и одит, представлява ключов фактор за гарантиране на доброто управление на средствата на Съюза. Поведението на другите национални органи, посочени в чл. 4, § 2 от регламента, може да попадне в приложното поле на механизма за обвързаност с условия единствено когато то има отражение върху финансово управление на бюджета на ЕС или върху защитата на неговите финансови интереси.

Съгласно чл. 5, § 1 от регламента мерките за защита на бюджета на ЕС могат да включват временно спиране или намаляване на съществуващи финансови ангажименти, както и забрана за поемане на нови. Приложението на тези мерки зависи от режима на управление на бюджета: различават се случаи на пряко или непряко управление, при които Комисията сама осъществява изпълнението на бюджета, и случаи на споделено управление с държавите членки, при които националните органи участват в прилагането на средствата. Тази диференциация е от съществено значение, тъй като определя компетентностите за вземане на решения, отговорността за контрола и процедурните механизми, чрез които се гарантира защитата на финансовите интереси на Съюза.¹⁸ Във всички случаи обаче приложените мерки трябва да бъдат пропорционални, съобразени с естеството, тежестта,

¹⁸ Staudinger, I. (2022), The Rise and Fall of Rule of Law Conditionality. in: Bonelli, M., Claes, M., De Witte, B. and Podstawa, K. (edt.), Usual and Unusual Suspects: New Actors, Roles and Mechanisms to Protect EU Values, https://www.europeanpapers.eu/it/system/files/pdf_version/EP_eJ_2022_2_SS2_5_Isabel_Staudinger_00595.pdf [последно достъпен на 16.10.2025]

продължителността и обхвата на констатираното нарушение. Те трябва да са подходящи за справяне с конкретни проблеми, без да надхвърлят необходимото за постигане на преследваната цел. Освен това мерките не следва да засягат крайните получатели или бенефициери на средствата от бюджета.¹⁹

Процедурата за приемане на подходящи мерки при установено от Комисията нарушение на принципите на правовата държава е подробно разписана в чл. 6 от Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092. Инициативата принадлежи изключително на Комисията, която изпраща писмено уведомление до съответната държавата членка, след като установи, че са налице разумни основания да се счита, че са изпълнени условията по чл. 4 от регламента. В уведомлението Комисията излага фактическите елементи и конкретните основания, на базата на които е направила констатациите си, като уведомява и Европейския парламент, и Съвета. Както преди, така и след изпращането на уведомлението, Комисията може да иска допълнителна информация от държавата членка с цел да потвърди или измени първоначалните си изводи. В рамките на определен срок държавата членка предоставя необходимата информация и може да представи становище по констатациите, посочени в уведомлението. Становището може да съдържа и предложение за приемане на коригиращи мерки за отстраняване на констатираните нарушения.

След получаване на необходимата информация Комисията извършва оценка, от която зависи дали ще внесе предложение до Съвета за прилагане на ограничителни мерки. Възможно е Комисията да заключи, че условията по чл. 4 от регламента не са изпълнени – например, ако връзката между установеното нарушение и вредата за бюджета на ЕС не е *„достатъчно пряка“*. Комисията извършва своята оценка в срок до един месец от получаването на информацията, съответно на становището, от държавата членка. Ако реши да представи пред Съвета предложение за прилагане на подходящи мерки, преди това тя дава възможност на засегнатата държава да изрази становище относно пропорционалността на предвидените мерки в срок от един месец. На базата на това становище, отново в срок от един месец, Комисията преценява дали предложените мерки са пропорционални и съответно дали да ги утвърди, или измени. След приключване на оценката Комисията изпраща на Съвета предложение за решение за изпълнение, в което излага конкретните основания и доказателства, въз основа на които е направила и поддържа своите констатации. Съветът, отново в срок от един месец, действайки с квалифицирано мнозинство, може да приеме направеното от Комисията предложение или да го измени, ако прецени това за необходимо.²⁰ При всички случаи решението на Съвета съдържа санкция, представляваща ограничителна мярка в съответствие с чл. 5, § 1 от регламента. Комисията приложи механизма за обвързаност с условия за първи път през 2022 г.

¹⁹ Съобщение на Комисията, Насоки за прилагането на Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092... т. 44-53.

²⁰ Staudinger, I. (2022), The Rise and Fall of Rule of Law Conditionality...

спрямо Унгария, поради системни проблеми с независимостта на съдебната власт и корупционни практики.²¹

Процедурата по прилагане на Общия режим на обвързаност с условия по Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092 представлява сложен баланс между правна строгост и политическа деликатност. Макар да има ясно изразен правен характер, режимът съдържа и политически измерения, тъй като решенията на Комисията и Съвета се вземат в контекст на различни национални чувствителности и интереси, което изисква висока степен на обективност и равнопоставеност. Прилагането му показва стремежа на институциите на ЕС да съчетаят правовата легитимност с политическата устойчивост, превръщайки механизма в инструмент не само за защита на бюджета, но и за укрепване на конституционния ред и ценностната система на Съюза, като поставя „правовата държава“ в основата на неговата финансова архитектура.

Заклучение

В дългосрочен план механизмът за обвързаност с условия може да се разглежда като инструмент за укрепване на интеграционната динамика в ЕС, основана на принципите на солидарност и взаимна отговорност. Чрез финансовите си измерения той въвежда нов тип *„санкционна рационалност“*, която не цели наказание, а възстановяване на доверието в системата на европейското управление. Механизмът допринася за превръщането на ценностите, посочени в член 2 от ДЕС, от декларативни принципи в практически приложими критерии, чието неспазване има конкретни правни и финансови последици. Тази еволюция отразява тенденцията към конституционализиране на правовата държава в рамките на Съюза и нейното възприемане като структурен елемент на европейската интеграция, без който не може да се гарантира устойчивостта на политическото и икономическото единство на ЕС.

В същото време, прилагането на механизма поставя на изпитание способността на Съюза да съчетава правната обективност с политическата реалност. Изискването за пропорционалност, прозрачност и равно третиране на държавите членки е ключово за поддържане на легитимността на процеса. Затова бъдещото развитие на режима на условност ще зависи от начина, по който институциите на ЕС успяват да избегнат риска от политизация и да гарантират предвидимо, последователно и правно обосновано прилагане. Само при тези условия механизмът ще може да изпълни двойната си функция – едновременно да защитава финансовите интереси на Съюза и да укрепва неговата идентичност като общност на ценности и право.

²¹ Решение за изпълнение (ЕС) 2022/2506 на Съвета от 15 декември 2022 година относно мерки за защита на бюджета на Съюза срещу нарушения на принципите на правовата държава в Унгария, ОВЕС, L 325/94, 20.12.2022.

Библиография

- Barthe, M-A. (2021). *Économie de l'Union européenne*, 7 ed. Economica, Paris.
- Христов, Х. (2020). Принципът на правовата държава в правния ред на Европейския съюз - еволюция, предизвикателства и перспективи. в *Liber Amicorum* в чест на д-р Юлия Захариева, УИ „Св. Климент Охридски“, София.
- Staudinger, I. (2022), *The Rise and Fall of Rule of Law Conditionality*. in: Bonelli, M., Claes, M., De Witte, B. and Podstawa, K. (edt.), *Usual and Unusual Suspects: New Actors, Roles and Mechanisms to Protect EU Values*, https://www.europeanpapers.eu/it/system/files/pdf_version/EP_eJ_2022_2_SS2_5_Isabel_Staudinger_00595.pdf [последно достъпен на 16.10.2025]
- Решение за изпълнение (ЕС) 2022/2506 на Съвета от 15 декември 2022 година относно мерки за защита на бюджета на Съюза срещу нарушения на принципите на правовата държава в Унгария, ОВЕС, L 325/94, 20.12.2022.
- Решение (ЕС, Евратом) 2020/2053 на Съвета от 14 декември 2020 година относно системата на собствените ресурси на Европейския съюз и за отмяна на Решение 2014/335/ЕС, Евратом, ОВЕС, L 424/1, 15.12.2020.
- Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092 на Европейския парламент и на Съвета от 16 декември 2020 година относно общ режим на обвързаност с условия за защита на бюджета на Съюза, ОВЕС, L 433 I/6, 22.12.2020.
- Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2093 на Съвета от 17 декември 2020 година за определяне на многогодишната финансова рамка за годините 2021 - 2027, ОВЕС, L 433 I/11, 22.12.2020.
- Регламент (ЕС) 2020/2094 на Съвета от 14 декември 2020 година за създаване на Инструмент на Европейския съюз за възстановяване с цел подкрепа на възстановяването след кризата с COVID-19. ОВЕС, L 433 I/23, 22.12.2020.
- Междуетноститутуционално споразумение от 16 декември 2020 година между Европейския парламент, Съвета на Европейския съюз и Европейската комисия относно бюджетната дисциплина, сътрудничеството по бюджетни въпроси и доброто финансово управление и относно новите собствени ресурси, включително пътна карта за въвеждането на нови собствени ресурси, ОВЕС, L 433 I/28, 22.12.2020.
- Съобщение на Комисията, Насоки за прилагането на Регламент (ЕС, Евратом) 2020/2092 относно общ режим на обвързаност с условия за защита на бюджета на Съюза, С (2022) 1382 final, 2.3.2022.
- Решение по дело C-157/21 - Полша / Парламент и Съвет, ECLI:EU:C:2022:98.
- Решение по дело C-156/21 - Унгария / Парламент и Съвет, ECLI:EU:C:2022:97.

Security beyond defence: Adopting a nation branding approach in Europe's public diplomacy

Tihomira Doncheva

Introduction

Over the last 20 years, the European Union (EU) has significantly invested in and improved its communication strategy. Its approach taps into the nation branding sphere. It uses brand strategy, storytelling, and narrative creation to enhance its image both internally and externally, while also aiming to foster citizens' support and legitimacy.¹ While this paper recognises the EU's success thus far, it argues that the discussion should move away from the strict communication and marketing lingo and into the public diplomacy and security domain, where the concept of nation branding (NB) should be positioned within the understanding and practice of strategic communications (SC).

This publication is divided into two articles. This paper suggests an innovative theoretical framework that positions NB within the public diplomacy (PD) and SC practice. It aims to showcase how a typical marketing tool can be leveraged to enable states to employ branding and other communication strategies to advance their policy goals. To lay out the arguments for such a read of the existent literature, three research questions are posed: 1) Does a competition between soft and hard power (and smart and sharp power) lay the path for SC to advance a new mindset of policy making? 2) Can NB partake a nation's foreign policy strategy for maximum impact? 3) Can NB as a concept be positioned within the SC mindset?

Strategic communications exist between coercion and cooperation

These are times of hybrid threats², in which a number of actors are using a wide range of instruments for geopolitical rivalry. Thus, a state's³ inability to

¹ Elmatzoglou, I., (2020), *EU branding. Efforts to improve the EU image*. Place Brand Public Dipl 16, 326-335.

² A „type of threat that combines conventional, irregular and asymmetric activities in time and space“ (NATO Standardization Office 2018 quoted in NATO Strategic Communications Centre of Excellence, (2019), *Hybrid Threats. A Strategic Communications Approach*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence, Riga).

³ The article uses 'state' to mean 'entity' and thus the term encompasses a nation, a country, or an organisation.

think strategically and to adapt to a competitive Information Environment (IE) can potentially result in it being vulnerable to negative influence. The security concept⁴ in the age of hybrid threats is no longer confined to military or economic power of the biggest and strongest (i.e. balance of power during the Cold War). Diverse actors are now competing, utilising various domains - most importantly the digital realm - and innovative tools. These actions are strategic and long-term, targeted at the whole-of-society and aim to undermine the status quo.

More and more, states prefer to navigate this complex power balance through the use of smart (and sharp) power. While states today prefer to advance their relations through cooperation and engagement (soft) rather than the use of military or economic coercion (hard), soft power alone can be insufficient. Thus, smart power – the synergetic use of techniques from both approaches to power in one smart strategy, in which tactics and objectives are aligned and blended in the mind of policy-makers - is currently gaining traction.⁵ Sharp power, on the other hand, takes advantage of blurred boundaries and the juxtaposition of free and unfree systems and utilises manipulation and censorship disguised as friendliness to project influence internationally.⁶

It is on the spectrum of influence and coercion that SC exists, and NB and PD can be utilised to successfully project security and other policy priorities to target audiences (TA).

The SC universe

The SC field suffers from inconsistent use. This is its biggest strength, as it is not confined to a single area of knowledge. Instead, it brings in varied tools from political, military, and commercial disciplines and relates them to one another to create an integrated universe⁷. For a communication strategy to be SC, it has to be: 1) aimed at a certain audience, which the communicator understands, 2) across an array of channels, and 3) all of this is being done in a competitive arena of constant messaging from other actors. The objective is to shape and shift attitudes and behaviours with a clear end goal in mind (i.e., to provide security and defend against external threats in the national interest). Importantly, SC understands that everything communicates - from a clearly stated positioning of a state on the world stage to a simple foreign visit or an incident with a tourist. For example, a state might describe itself as pro-West but a photo-op of its leadership with that of an illiberal state can open a black hole and tarnish the SC efforts. On one hand, SC can be seen as reactionary communication where policy makers rely on SC to send the right message,

⁴ For an overview of the evolution of the concept of security, see Buzan, B., (2016), *People, States & Fear*. Colchester: ECPR Press.

⁵ Nye, J. S., (1990), *Soft Power*. Foreign Policy, 80, pp. 153-171.; Nye, J. S., (2019), *Soft Power and Public Diplomacy Revisited*. The Hague Journal of Diplomacy. 14(1-2), pp. 7-20.

⁶ Walker, C. (2018). *What Is „Sharp Power“?* Journal of Democracy 29(3), 9-23.

⁷ Haiden 2017 cited in Bolt, N. and Haiden, L., (2019), *Improving NATO Strategic Communications Terminology*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence, Riga.

provide a counter-narrative, or manage a crisis. But in an IE, simply reacting in the short-run is deficient. In the long-term, SC is an integral part of the governing of a country, creating a link between audiences and institutional bodies. Laying on the basis of a strategy-building and participating as a fundamental principle, which guides all government departments across different levels, SC leads to the most efficient articulation of policies in the national interest.

The dynamics of power have shifted; what was once the capacity to conduct war is today the ability to balance between coercion and attraction.⁸ A vehicle able to succeed in this balance is the SC mindset as a holistic approach at the national or supra-national level. It provides an effective stance against modern threats by conducting foreign policy targeted at segmented TAs, designed to influence their specific decision-making processes.

Public diplomacy - a planet in the SC universe

In the context of the changing power centres, shaping the human mind equals power.⁹ For long, PD has tried to shape the minds of outside groups, thus PD and SC are connected in their aim to influence. However, while SC is conducted in the interest of the state, PD can be all kinds of engagement, including short-term, unstrategic and unconnected to the national foreign policy goals.¹⁰ Thus, this paper accepts the relation between SC and PD as the former being subordinate to the latter. PD is a means through which states can project power and gain influence over foreign audiences. By winning the hearts and minds, through engagement, the public opinion can be positively changed and thus affect international trade, education, and “other matters”¹¹. PD and SC alike, employ activities from similar categories: information management and distribution, influence and engagement.¹² Due to its historic roots, PD is often associated with war and conflict: soft efforts employed by the Americans to gain influence across foreign audiences during the Cold War and after 9/11. However, PD is much more than that, encompassing dimensions of international relations beyond traditional diplomacy and highlighting the “influence of public attitudes on the formation and execution of foreign policies”.¹³ There is no holistic definition of PD but most of the definitions have several elements in common: for once PD is targeted towards a foreign public and is seeking to project a nation’s ideas, institutions, culture, goals, and policies.¹⁴ As a SC planet, PD can be an effort to

⁸ Nye, J., (2004), *Soft Power and American Foreign Policy*. Political Science Quarterly, 119 (2), pp. 255-270.

⁹ Castells, M., (2009), *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press, p.3.

¹⁰ Paul, C. (2011), *Strategic Communication: Origins, Concepts, and Current Debates*. Santa Barbara: Praeger.

¹¹ Seib, Ph., (2016), *The Future of Diplomacy*. Cambridge, UK; Malden, MA: Polity Press, p.42.

¹² Kelly, J. R., (2010), *The New Diplomacy: Evolution of a Revolution*. Diplomacy & Statecraft, 21(2), pp. 286-305.; Paul, (2011).

¹³ Hunt, Al., (2015). *Public Diplomacy: What it is and how to do it*. Geneva: UNITAR.

¹⁴ Tuch, H. N., (1990), *Communicating with the World. U.S. Public Diplomacy Overseas*. New York: Palgrave Macmillan.

influence the policies of foreign governments - through influencing the foreign population, one can motivate them and alter their actions, so they are the ones pressuring their governments.¹⁵ Similarly to SC, thinking about who does PD has also evolved to today's understanding that both institutions and non-governmental bodies all conduct PD.¹⁶ This is especially important in connection with the call for new vocabulary to describe PD¹⁷ – one that also adopts commercial concepts such as branding. In today's IE there are not just two competing narratives anymore, the political context is diverse; and communication is peer-to-peer across international communities - that requires a tiered approach.

The SC mindset helps governments design multi-level long-term strategies. But for a strategy to be all-encompassing and effective, it should dissect the TA and choose the proper means of influence. Therefore, PD, as a planet within this universe, is just one way of influence, targeted at the general public of another nation. It is a means to project soft power and a means to project a state's priorities abroad inline with the rest of its SC efforts.

An asteroid crash

The theoretical contribution of this paper is tying NB conceptually to the SC universe. Traditionally seen as a marketing-related concept, it can also be discussed as another means to subtarget a specific audience within the larger long-term strategy, aimed at shaping and shifting attitudes and behaviours. Historically, NB has been practised on the tactical level rather than as “a strategically planned, holistic and coherent activity”¹⁸, but lately nations are starting to brand themselves to gain an advantage internationally¹⁹.

NB emerges from the convergence of national identity and country-of-origin literature and is only just entering the academic field of political science²⁰. The reason is the word “brand” - a misunderstanding that through branding, a nation is selling itself on the international market groundlessly. Even commercial brands work to awaken a sense of identity and are not only synonymous to superficial relations but are grounded in deeply significant connotations – just like a state.²¹ Consequently, branding should be rooted in real ethics, the brand

¹⁵ See Waller, J. M., (2007). *The public diplomacy reader*. Washington, D.C.: Institute of World Politics Press.

¹⁶ Seib, (2016).

¹⁷ Cull, N. J., (2009), *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. Los Angeles: Figueroa Press.; Cull, N. J., (2012), *The decline and fall of the United States Information Agency: American public diplomacy, 1989-2001*. New York: Palgrave Macmillan.

¹⁸ Szondi, G., (2008), *Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences. Discussion Papers in Diplomacy*. Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'.

¹⁹ Estonia, for example, has launched a long-term strategy to advance its competitiveness abroad.

²⁰ Chitty, N., Ji, L., Rawnsley, G., and Hayden, Cr., eds., (2017), *The Routledge Handbook of soft power*. London; New York: Routledge.

²¹ Olins, W., (1999). *Trading Identities: Why Countries and Companies are Taking Each Others' Roles*. London: The Foreign Policy Centre.

should represent the moral guidance of the company, thus if a nation is branded then it should be aligned with the nation's reality²². As it is the consumer who forms a mental image of the brand²³, NB is not a "quick-fix, short-term advertising campaign" but a long-term strategy²⁴. The importance of the audience is especially true for a state, which may have to deal with stereotypes, long-standing tensions, and a bad reputation. While the identity of the brand is defined by the sender, the image of the brand is the real image developed in the receiver's mind. It is the choice of factors that are being communicated to the TA for this rightful identity to be transmitted and accepted. The intended image might differ from the mental vision created in the audience's eyes²⁵. In the SC universe, the TA is central. So in this sense, branding and SC have much in common: on one side, understanding that the audience is the key to effective communication, and on the other, knowing that the way the audience perceives the message is as important as the message itself, and thus it has to be grounded in norms and principles, and reality.

Two categories of existing NB studies relate to the current discussion.²⁶ From an economic standpoint, a connection is found between reputations of countries and the brand images of companies²⁷. In essence, investments can be attracted when countries are perceived as brands. But branding a nation is not merely about boosting exports or tourism. A country's image can ultimately shape its economic profile, politics, and cultural relations with the rest of the world, and the image's progress depends on the power and appeal of those images. The argument is that the image should be earned, and it should be grounded on true values, but cannot be constructed or invented. The substance should be guided by strategy and symbolic actions which are inline with that strategy²⁸. Often, policies alone are not sufficient in persuading audiences, and thus a state's innovations, structures, legislation, reforms, investments, institutions, policies, and other actions (and non-actions) all play a role in enhancing its reputation abroad. When a state brands itself as open to an international workforce, for example, but at the same time has not updated its immigration policies to allow for international workers to immigrate easily, that gap between words and deeds can harm the whole strategy. Further, the brand management of a nation should be treated as a component of national policy rather than as a

²² Fan, Y., (2010), *Branding the nation: towards a better understanding*. Place Branding and Public Diplomacy. 6(2), pp. 97-103., p.101.

²³ De Chernatony, L., and McDonald, M., (2003). *Creating Powerful Brands in Consumer, Service and Industrial Markets*. Elsevier/Butterworth-Heinemann.

²⁴ Dinnie, K., (2016), *Nation Branding. Concepts, issues, practice*. 2nd ed. Abingdon, Oxon: Routledge, p.5.; Aaker, D., and Joachimsthaler, Er., (2009), *Brand Leadership*. Pocket Books.

²⁵ De Chernatony and McDonald, (2003).

²⁶ Kaneva, N., (2011), *Nation Branding: Toward an Agenda for Critical Research*. International Journal of Communications. 5, pp. 117-141.

²⁷ Anholt, S., (1998), *Nation brands of the twenty-first century*. The Journal of Brand Management. 5(6), pp. 395-406.

²⁸ Anholt, S., (2008), *Editorial. Place branding: Is it marketing, or isn't it?*. Place Branding and Public Diplomacy. 4, pp. 1-6.

mere campaign, which is executed separately from the overall development of a country.²⁹ Just like SC is not public affairs on steroids³⁰, NB is not simply a communications action, a logo or an advertising campaign. Instead, it should inform policy-making and “become implicit in the way a country is run” as to “dramatically accelerate change”³¹. A truly branded nation has created a single overarching architecture (i.e., a grand narrative) that interlinks industries, regions, brand ambassadors, etc. Similarly to the way SC should be implemented, a true nation brand is a holistic and sustainable strategy, within which different groups carry out various tactics, but all inline with the overall arch. Importantly, the branding should be executed by the whole-of-society as for the image to resonate truly. But once this image projection is used as a technique and projected strategically at other audiences, then the country gains soft power due to the positive image it creates.³² Ultimately, the idea behind NB is that through the use of tools, techniques, and expertise from the commercial branding world, the nation can articulate better and more coherently its priorities³³. Türkiye, for instance, has recently increased its promotion across Bulgarian media as a top tourist destination in the Mediterranean. As a long-term financial strategy such investments in branding can result in financial advancements, but on another note, they can be used to gain legitimacy and authority.³⁴ An ultimate goal here could be generating positive foreign public opinion of Türkiye that can maybe even better the popularity of its leadership amongst the domestic population.

The political approach to NB connects the term with PD³⁵. There are different schools of thought on whether the nation is a brand in itself³⁶ or there is a difference between NB and a nation-brand (in reference to a nation’s culture and the audience’s perception of that brand)³⁷. This paper argues that many linkages exist between PD and NB, including but not limited to: NB can be a dimension as part of the overall PD efforts; NB could be a tool to popularise a nation’s economic diplomacy; both share similar activities and can work well together; both build lasting and sustainable relationships; both aim to create a positive image for the state; as reputation is an important power sign in the postmodern world, both PD and NB are means to exert soft power.

²⁹ Ibid.

³⁰ Tatham, S., (2015), *Foreword to Defence Strategic Communications*. The Official Journal of the NATO Strategic Communications Centre of Excellence. 1, pp. 4-5.

³¹ Dinnie, (2016).

³² Chitty et al., (2017), p.95.

³³ Aronczyk, M., (2008), „*Living the Brand*“: *Nationality, Globality and the Identity Strategies of Nation Branding Consultants*. International Journal of Communication. 2, pp. 41-65.; Aronczyk, M., (2013), *Branding the Nation: The Global Business of National Identity*. New York: Oxford University Press.

³⁴ Aronczyk, (2013)

³⁵ Anholt, S., (2006), *Public diplomacy and place branding: Where’s the link?* Place Branding. 2(4), pp.271-275.

³⁶ O’Shaughnessy, J., and O’Shaughnessy, N. J., (2000), *Treating the Nation as a Brand: Some Neglected Issues*. Journal of Macromarketing. 20(1), pp. 56-64.

³⁷ Dinnie, K., (2008), *Nation branding: Concepts, issues, practice*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Today's global context is that of competition³⁸, and when nations manage their images strategically, they can advance their interests internationally³⁹ to attract economic and political attention⁴⁰. Thus, in a sense, NB offers SC practitioners the opportunity to employ strategies developed in the commercial sector to manage the soft power of regions.⁴¹ The brand state is a political player in need of promotion or selling of its foreign policy to make the country's image work for its people and its economy. And this strategy should not be static but an actual look-out for a brand niche for the state, where the brand will send a message about the state's value and values to a large audience. So, NB, as part of soft power, is about opening a dialogue with foreign audiences that focuses on values, norms, and rules, much like what PD aims to do. This speaks to a new form of power and thus to revising the concept of what was traditionally considered a secure state.

Overall, SC is a mindset through which states communicate holistically and strategically to influence the attitudes and behaviour of TAs. It is an overall philosophy of policy building and execution. It allows states to navigate the clouded IE and not only to reactively defend against modern-day threats but to proactively build resilience. PD, while oriented towards foreign populations, is a way to practice soft power and support the SC efforts in their constant smart power balancing. Finally, although NB has a marketing connotation, it can also be analysed through a social sciences lens. As SC uses all sorts of tools from different fields, it is also natural for NB to be considered a tool of SC, through which states can execute their influence efforts and gain power.

Conclusion

This paper has achieved three objectives. Firstly, it has quickly defined each of the three terms - SC, PD, and NB. Secondly, a linkage between the three terms has been outlined. Lastly, a new theoretical framework has been suggested, which implies that states can brand themselves as part of their soft power efforts. Thus, this approach can be utilised within an overall SC strategy that is ultimately designed by states to secure themselves in today's foggy IE. All three concepts connect to a nation's strategy, which aims to influence a TA. To persuade audiences using soft power, a SC strategy can take a PD approach, or seek engagement and cooperation with the other's public, or a NB approach – to attract tourism, investments, and the advancement of the economy.

³⁸ Wang, J., (2008). *The power and limits of branding in national image communication in global society*. The Journal of International Communication. 14(2), pp. 9-24.

³⁹ Van Ham, P., (2001), *European integration and the postmodern condition: Governance, democracy, identity*. New York: Routledge.; Van Ham, P., (2001), *The rise of the brand state: The postmodern politics of image and reputation*. Foreign Affairs. 8(5), pp. 2-6.; Wang, J., (2006), *Managing national reputation and international relations in the global era: Public diplomacy revisited*. Public Relations Review. 32(2), pp. 91-96.

⁴⁰ Fan, (2010).

⁴¹ Van Ham, P., (2008), *Place branding: The state of the art*. The Annals of the American Academy of Political and Social Science. 616(1), pp. 126-149.

But as originally claimed, SC is about creating a multi-level, holistic, long-term strategy that shapes and shifts the discourse of tomorrow, thus making use of a diverse array of synchronised approaches. As a constantly evolving field, SC offers the opportunity to experiment with various concepts from a number of fields in order to achieve its ultimate goals.

Now that this theoretical framework has been drawn, a future publication will put it into practice. The upcoming research will firstly dissect the GREAT Britain campaign as a case study of the proposed methodology, and secondly, it will provide recommendations on how the EU can adopt a nation branding approach within its overall strategic communication and public diplomacy efforts.

Bibliography

- Aaker, D., and Joachimsthaler, Er., (2009), *Brand Leadership*. Pocket Books.
- Anholt, S., (1998), *Nation brands of the twenty-first century*. The Journal of Brand Management. 5(6), pp. 395-406.
- Anholt, S., (2006), *Public diplomacy and place branding: Where's the link?* Place Branding. 2(4), pp. 271-275.
- Anholt, S., (2008), *Editorial. Place branding: Is it marketing, or isn't it?* Place Branding and Public Diplomacy. 4, pp. 1-6.
- Aronczyk, M., (2008), „Living the Brand“: *Nationality, Globality and the Identity Strategies of Nation Branding Consultants*. International Journal of Communication. 2, pp. 41-65.
- Aronczyk, M., (2013), *Branding the Nation: The Global Business of National Identity*. New York: Oxford University Press.
- Bolt, N. and Haiden, L., (2019), *Improving NATO Strategic Communications Terminology*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence, Riga.
- Castells, M., (2009), *Communication Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Chitty, N., et al., eds., (2017), *The Routledge Handbook of soft power*. London; New York: Routledge.
- Cull, N. J., (2009), *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. Los Angeles: Figueroa Press.
- Cull, N. J., (2012), *The decline and fall of the United States Information Agency: American public diplomacy, 1989-2001*. New York: Palgrave Macmillan.
- De Chernatony, L., and McDonald, M., (2003). *Creating Powerful Brands in Consumer, Service and Industrial Markets*. Elsevier/Butterworth-Heinemann.
- Dinnie, K., (2008), *Nation branding: Concepts, issues, practice*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Dinnie, K., (2016), *Nation Branding. Concepts, issues, practice*. 2nd ed. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Elmatzoglou, I., (2020), *EU branding. Efforts to improve the EU image*. Place Brand Public Dipl 16, 326-335.
- Fan, Y., (2010), *Branding the nation: towards a better understanding*. Place Branding and Public Diplomacy. 6(2), pp. 97-103.

- Hunt, Al., (2015). *Public Diplomacy: What it is and how to do it*. Geneva: UNITAR.
- Kaneva, N., (2011), *Nation Branding: Toward an Agenda for Critical Research*. International Journal of Communications. 5, pp. 117-141.
- Kelly, J. R., (2010), *The New Diplomacy: Evolution of a Revolution*. Diplomacy & Statecraft, 21(2), pp. 286-305.
- NATO Strategic Communications Centre of Excellence, (2019), *Hybrid Threats. A Strategic Communications Approach*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence, Riga.
- Nye, J. S., (1990), *Soft Power*. Foreign Policy, 80, pp. 153-171.
- Nye, J., (2004), *Soft Power and American Foreign Policy*. Political Science Quarterly, 119 (2), pp. 255-270.
- Nye, J. S., (2009), *Get Smart: Combining Hard and Soft Power*. Foreign Affairs.
- Nye, J. S., (2019), *Soft Power and Public Diplomacy Revisited*. The Hague Journal of Diplomacy. 14(1-2), pp. 7-20.
- Olins, W., (1999). *Trading Identities: Why Countries and Companies are Taking Each Others' Roles*. London: The Foreign Policy Centre.
- O'Shaughnessy, J., and O'Shaughnessy, N. J., (2000), *Treating the Nation as a Brand: Some Neglected Issues*. Journal of Macromarketing. 20(1), pp. 56-64.
- Paul, C., (2011), *Strategic Communication: Origins, Concepts, and Current Debates*. Santa Barbara: Praeger.
- Seib, Ph., (2016), *The Future of Diplomacy*. Cambridge, UK; Malden, MA: Polity Press.
- Szondi, G., (2008), *Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences. Discussion Papers in Diplomacy*. Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'.
- Tatham, S., (2015), *Foreword to Defence Strategic Communications*. The Official Journal of the NATO Strategic Communications Centre of Excellence. 1, pp. 4-5.
- Tuch, H. N., (1990), *Communicating with the World. U.S. Public Diplomacy Overseas*. New York: Palgrave Macmillan.
- Van Ham, P., (2001), *European integration and the postmodern condition: Governance, democracy, identity*. New York: Routledge.
- Van Ham, P., (2001), *The rise of the brand state: The postmodern politics of image and reputation*. Foreign Affairs. 8(5), pp. 2-6.
- Van Ham, P., (2008), *Place branding: The state of the art*. The Annals of the American Academy of Political and Social Science. 616(1), pp. 126-149.
- Walker, C. (2018). *What Is „Sharp Power“?* Journal of Democracy 29(3), 9-23.
- Wang, J., (2006), *Managing national reputation and international relations in the global era: Public diplomacy revisited*. Public Relations Review. 32(2), pp. 91-96.
- Wang, J., (2008). *The power and limits of branding in national image communication in global society*. The Journal of International Communication. 14(2), pp. 9-24.

ЕС между ценности и сила: трансформиране на международната идентичност на ЕС в контекста на войната в Украйна

Мария Стоянова

Увод

Европейският съюз (ЕС) се намира в сложна геополитическа ситуация, обусловена от структурни промени на глобалните центрове на икономическа, политическа и културна мощ. Наблюдаваме трансформация на международната система, преосмисляне на позиции и съюзи и оформяне на контекст, в който твърдата сила се утвърждава като доминиращ инструмент за сметка на ценностите на международното право и мултилатерализма. Именно тези ценности, заложили в основата на европейската интеграция, стоят в центъра на Общата външна политика и политика за сигурност (ОВППС) и представляват ключов елемент от международната идентичност на ЕС.

Научната литература традиционно определя ЕС като сложен субект в системата на международните отношения, чието влияние често се обяснява чрез концепциите за „нормативна сила“ и „гражданска сила“. В голяма степен тези определения отразяват хуманитарния и мироопазващ характер на външнополитическата дейност на Съюза. Международната идентичност на ЕС се свързва със стремението да бъде стабилизатор на сигурността, отстоявайки ценности като мира, демокрацията, международното право и човешките права.

Датата 24 февруари 2022 г. отбелязва повратен момент за европейската ОВППС. Войната, разразила се в Украйна вследствие на агресията на Русия, доведе до необратими промени в архитектурата за сигурност в Европа, която десетилетия наред гарантираше мира и просперитета на ЕС. В Речта за състоянието на Съюза през 2025 г. Урсула фон дер Лайен определи войната като „събуждането“ на ЕС за собствената му отговорност в областта на отбраната, подчертавайки увеличаването на военния капацитет като стратегически приоритет.¹ Данни на Евростат от пролетта на 2025 г. сочат, че преобладаващ дял от европейците възприемат международната обстановка (27%) и руската инвазия в Украйна (24%) за най-сериозните предизвикател-

¹ Европейска комисия, (2025), Реч за състоянието на Съюза 2025 г. Достъпно от https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/SPEECH_25_2053

ства пред ЕС, а 81% от гражданите подкрепят обща политика за сигурност и отбрана – най-високата стойност на подкрепа за обща отбрана от 2004 г.²

В трите години след началото на конфликта ЕС предприе безпрецедентни мерки. Чрез Европейския механизъм за подкрепа на мира осигурява финансиране за военно и цивилно оборудване на Украйна. Стартира първата военна мисия на ЕС за предоставяне на помощ „EUMAM Ukraine“, създавайки прецедент в ОВППС. Деветнадесет пакета санкции за Русия и замразяване на активи на руски граждани. Активиран бе механизмът за временна закрила на украински бежанци, предоставяйки им права, близки до тези на европейските граждани.

Войната постави в центъра на вниманието един аспект на европейската интеграция, който дълго време оставаше в периферията – сигурността. В рамките на НАТО традиционно този въпрос намираше решение, но след 2022 г. ЕС е изправен пред необходимостта не само да говори „в един глас“, а и да действа в условия, в които мирът се търси чрез въоръжаване, а демократичните ценности се защитават в свят с нарастващ авторитаризъм. Постигането на стратегическа автономия и затвърждаване геополитическата роля на ЕС присъстват все по-често в политическата реторика и актовете на европейските институции. В Стратегическия компас, приет през 2022 г. като рамков документ, определящ общата посока на политиката за сигурност на ЕС до 2030 г., се подчертава, че трябва „Европа да говори на езика на силата“³, за да защитава ценностите и интересите си на международно равнище.

Настоящото изследване разглежда тези процеси през призмата на теорията за идентичността в международните отношения и конструктивизма. Поставя се хипотезата, че ЕС преминава през трансформация на своята международна идентичност, като политиката на ЕС по отношение на руската инвазия на Украйна служи за показателен пример за този процес.

Първата част на изложението представя теоретичната рамка и ключовата терминология като международна идентичност и извежда шест основни механизма за идентификация. Втората част анализира развитието на концепцията за идентичността на ЕС в международната система и подчертава прехода към стратегическа автономия като нов етап на идентификация. Третата част от изследването представя анализ на официалния дискурс на ЕС във връзка с войната в Украйна. Прилагат се механизмите за идентификация, за да се изследва процесът, чрез който Съюзът конструира своята международна идентичност, основана на стратегическа независимост.

Методологични бележки

Концепцията за идентичността често е проблематична заради нейната „флуидност“, която позволява широко и разнопосочно приложение в академич-

² Eurostat (2025), Standard Eurobarometer 103 - Spring 2025 Public opinion in the European Union, Eurobarometer Report March - April 2025. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3372>

³ Европейския съвет (2022), Стратегически компас за сигурността и отбраната. https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-0_en

ните среди. Поради това е обект и на критика.⁴ Подробен преглед на тази критика остава извън обсега на настоящата статия. Достатъчно е да се подчертае, че доказателство за аналитична стойност на идентичността в международните отношения са многобройните научни трудове, които генерират нови знания и са довели до важни прозрения във външнополитическия анализ. Все пак е вярно, че в обширната литература приложението на идентичността като теоретична призма е разнопосочно. Поради това авторът възприема някои от нейните утвърдени приложения за целите на текущия анализ.

За целите на настоящия труд понятието „международна идентичност“ се определя като променлива, но относително устойчива характеристика на актьорите в международната система, която отразява начина, по който те възприемат себе си и биват признати от другите. Международната идентичност включва набор от значения, роли, ценности и практики, чрез които актьорите конструират и поддържат своето място в глобалната структура. Тя не е фиксирана даденост, а постоянен процес на социална конструкция, в който се преплитат вътрешното себевъзприятие и външното признание. В този смисъл международната идентичност служи както като ориентир за формулиране на интереси, политически предпочитания, външнополитически поведения и действия, така и като ресурс за легитимирането им.

Главен фокус на изследването е процесът на идентификация – динамичният процес, чрез който актьорите конструират и манифестират идентичност, съответстваща на тяхното себевъзприятие. Механизмите на идентификация, обобщени в Таблица 1 в секция I, служат като аналитична рамка за проследяване на практиките, чрез които ЕС конструира своята международна идентичност в контекста на войната в Украйна. Приема се, че официалните представители на органи и институции действат от името на съответния субект – в случая ЕС. Следователно, политическият и институционален дискурс и други форми на публична комуникация се възприемат като „гласа“ на ЕС.

I. Теоретична рамка: понятието за идентичност и нейното значение в науката за международните отношения

Концепцията за идентичност е неизменно свързана със самовъзприятието. В най-ранен етап идентичността се изследва на индивидуално равнище в психологията, а впоследствие и на ниво колектив, като навлиза в други научни сфери, включително социологията и социалната психология. Социалната наука приема идентичността като набор от значения, които определят индивидите по отношение на ролите, които заемат, групите или социалните категории, към които принадлежат, или уникалните характеристики, които ни отличават един от друг.⁵

⁴ Вж. напр. Zehfuss, M. (2001) Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison. *European Journal of International Relations* 7 (3), 315-48. <https://doi.org/10.1177/1354066101007003002>

⁵ Burke, P. (2020). Identity. In: Kivisto P, ed. *The Cambridge Handbook of Social Theory*. Cambridge University Press. Pp. 63-78.

От края на 80-те и най-вече през 90-те години на миналия век идентичността се превръща в една от централните теми в науката за международни отношения (МО). Концепцията се утвърждава в науката за МО от теоретичната школа на Конструктивизма, а в исторически план се случва на фона на разпадащия се СССР и засилващата се европейската интеграция, които поставят сериозни въпроси за устойчивостта на понятия като суверенитет, граници и държавност, на които доминиращите дотогава теоретични школи на Реализма и Либерализма не успяват да отговорят.

Конструктивистки основи на идентичността в международните отношения

Конструктивизмът в МО представлява теоретична парадигма, която съвместява множество течения, но всички те споделят фундаменталното разбиране, че международната система по същността си е социална система, а всички нейни елементи и самата тя са социално конструирани. Основоположниците на теорията възприемат светът не просто като материална даденост, а като продукт на човешкото съзнание, колективните знания и социални взаимодействия. Николас Онуф предлага философската основа на социалния конструктивизъм в МО, като аргументира, че международните отношения не съществуват „обективно“ извън човешкото възприятие, а се конструират чрез речевы актове, норми и социални практики, извършвани от актьори (например държави) в рамките на определена социална структура (международната система). Самите актьори и структури също се формират въз основа на интерсубективни възприятия и широко споделени разбирания относно тяхното значение и легитимност.⁶

Конструктивистите заимстват значително от социологията, като прилагат някои утвърдени теории, за да анализират международните отношения. Така например се възприемат теоретични постановки на символичния интеракционизъм, формулиран от Джордж Хърбърт Мийд и по-късно развит от Хърбърт Блумър, които разглеждат социалната реалност като продукт на колективно конструирани и споделени разбирания. Хората взаимодействат чрез език и символи, за да придават значение на явленията около себе си, включително и на собственото си „Аз“.⁷ Това обосновава и конструктивисткото разбиране за ролята на социалните взаимодействия и дискурса при формирането на интерсубективните разбирания, които придават значение на обектите, явленията и на самите субекти в системата.

Тъй като конструктивистите възприемат международната система като една социална структура, те извеждат идентичността като водеща категория в анализа на международната политика. Идентичността определя не само как един актьор се самовъзприема, но и как формулира своите интереси, политически предпочитания, поведение и взаимодействие с останалите. Спо-

⁶ Onuf, N. (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. University of South Carolina Press.

⁷ Вж. напр. Blumer, H. (1986), *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. University California Press.

ред тази теоретична призма интересите на държавите не са подчинени само на рационалната логика, а често произтичат от идентичността, чрез която актьорите търсят смисъл и легитимация за самите себе си на глобално ниво, като я манифестират и търсят нейната валидация в отношенията си с другите. С други думи, често в академичния дебат се среща твърдението, че актьорите в международната система не могат да решат какво искат и как да действат без първо да знаят кои са и какво представляват в света.⁸ Известен пример е постнацистка Германия, която след 1945 г. изгражда идентичност на пацифистка държава и съответно ограничава военния си капацитет, въпреки наличните материални ресурси.

Социални и колективни идентичности

Конструктивизмът възприема част от теорията за социалната идентичност (ТСИ), развита от автори като Анри Ташвел и Джон Търнър. ТСИ допринася за изясняване на механизмите, чрез които се конструират социални идентичности и връзката им с поведението на индивидите. По-конкретно, ТСИ изследва когнитивния процес, чрез който индивидите изграждат част от себевъзприятието си като функция на принадлежността си към дадени социални групи. Централно значение заема теорията за постоянната самокатегоризация, при която индивидите класифицират себе си и останалите индивиди в различни социални групи, основани на споделени атрибути – например социални критерии като националност, религия, пол, професия и др.⁹ Тъй като индивидът може да (се) причислява към множество групи, следователно има повече от една социална идентичност.

Категоризацията към социални групи неизбежно води до диференциация между „нас“ и „другите“ и резултира в бинарно възприятие за „вътрешна група“ и „външна група“. Стойчева твърди, че социалните идентичности са ключови за социалното взаимодействие, тъй като те служат като точки за ориентация и начин да ситуираме себе си и „другия“ като социални обекти в социалното пространство.¹⁰ Това разграничение има последици върху нормативното поведение на хората. Според Хог в рамките на вътрешната група съществуват нормативни правила и ценности, които рамкират споделеното разбиране за приемливо поведение, което съответства на груповата идентичност, т.нар. поведение, определящо идентичността. Членовете интернализират нормите, които съответстват на общоприетите стандарти за нормалност и по този начин социалната идентичност може да определя действията на индивидите.¹¹ При отношенията с външната група индивидите обикновено

⁸ Wendt, A. (1999) *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press.

⁹ Tajfel, H. (1972). *Social categorization. English manuscript of 'La catégorisation sociale'*. In S. Moscovici (Ed.), *Introduction à la psychologie sociale* (Vol. 1, pp. 272-302). Paris: Larousse.

¹⁰ Стойчева, М. (2016), *Европейска идентичност. Теоретични проблеми и аналитични подходи*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, стр. 43-44.

¹¹ Hogg, M. A., & Smith, J. R. (2007). *Attitudes in social context: A social identity perspective*. *European Review of Social Psychology*, 18(1), 89-131. <https://doi.org/10.1080/10463280701592070>

търсят да разграничават своята група от „другите“, за да утвърдят отличителните характеристики на социалната си група, като проявяват склонност към фаворизиране на „ние“ в съпоставка с „тях“.¹²

Конструктивистите правят паралел между социалните идентичности на индивидите и тези на актьорите в международната система. Например, Александър Уендт отбелязва, че социалната идентичност на актьорите е съвкупност от значения, които даден актьор си приписва във връзка с другите социални обекти в международната система. Уендт определя, че социалните идентичности са когнитивни схеми, които позволяват на актьора да определи „кой съм аз/ние“ в дадена ситуация и социална структура. Още повече, той вижда връзка между социалната идентичност, интересите и поведението на актьорите, като изтъква, че социалната идентичност създава определени очаквания и разбирания за ролята и позицията на актьора, което от своя страна може да изисква предприемането на определени действия и по този начин да дефинира неговия външнополитически интерес в дадената ситуация.¹³ Следователно, той разграничава идентичността от чистия прагматичен държавен интерес като две отделни явления, мотивиращи външнополитическото поведение на субектите.

Уендт различава няколко нива на идентичност на държавите. На базово равнище държавите притежават корпоративна идентичност, произтичаща от вътрешните им характеристики като държавна територия, институции, култура. Тази идентичност е относително стабилна и обуславя основния държавен интерес за оцеляване, изразен чрез потребността за физическа сигурност, онтологична сигурност и признание от останалите актьори,¹⁴ за които ще стане въпрос по-нататък. Социалната идентичност е втора форма на идентичност, която се формира в процеса на взаимодействие с други актьори, в резултат на процеси, подобни на социалната категоризация в ТСИ.

Социалната идентичност на държавите може да произтича от вътрешни характеристики на актьора като „демокрация“ или „комунизъм“, както и спрямо ролята им в международното общество, например като „балансър“ или „хегемон“.¹⁵ Актьорите в международната политика артикулират разнообразни роли като „регионални лидери“, „глобални сили“, „гарант за сигурност“, „традиционен неутралитет“ и други, което влияе на формирането на интересите и избора на поведението им на международно ниво. Характерно е и причисляването на държави към групи като „Запада“, „Европа“, „бързо-развиващите се сили“. Така например терминът „Запада“ обичайно симво-

¹² Hogg, M. A. (2016), Social identity theory. In McKeown, S., Haji, R. and Ferguson, N. (Eds.), *Understanding peace and conflict through Social Identity theory: Contemporary global perspectives*. Springer International Publishing.

¹³ Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and the International State. *The American Political Science Review*, 88(2), 384-396. <https://doi.org/10.2307/2944711>

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid.

лизира социална група, основана на споделени разбирания за либерално-демократични ценности, въплътени в държавното устройство. Това дава основа за формиране на приятелски отношения и системи за колективна сигурност, каквато е НАТО. По-нова и все по-разпространена е груповата идентификация на „бързоразвиващите се сили“, която условно се свързва с държавите от БРИКС, и често се поставя като алтернатива в противопоставяне със Запада.¹⁶

Принадлежността на държавите към групи, които споделят ценности и норми и развиват отношения на сътрудничество, съюзничество и приятелство в МО, се изследва като процес на формиране на колективна идентичност. Колективна идентичност и социална идентичност често се употребяват като взаимнозамменяеми поради близостта на понятията. Мария Стойчева разграничава колективната от социалната идентичност, като подчертава, че колективните идентичности не са вкоренени в социални категории, а по-скоро се основават на споделения смисъл на „ние“, на възприятието за обща кауза, заплаха или съдба, което мотивира формирането на колективен интерес и мобилизира колективно действие.¹⁷ Този прочит се доближава до начина, по който колективната идентичност се изследва в контекста на международните отношения.

Формирането на колективната идентичност между държавите е предмет на изследванията на Уендт. Той застъпва тезата, че колективната идентичност възниква, когато държавите започват да възприемат свои интереси като взаимно зависими и свързват собственото си благополучие с благополучието на друг(и) актьори. Това означава, че границата между „Аз“ и „Другия“ се размива и се замества от едно общо „Ние“. При този тип идентификация държавите не просто си сътрудничат от прагматични съображения, а развиват споделено чувство за принадлежност и обща съдба. Благоприятстващи фактори за колективна идентификация са наличието на устойчива нормативна и институционална среда, повторемостта на институционални практики и постоянен стратегически дискурс. Колективната идентификация се благоприятства и от възприятието на споделен образ на „Другия“, особено когато бива определян като обща външна заплаха.¹⁸

Идентичност и сигурност

Конструктивисткото разбиране на концепцията за идентичност намира широко приложение в изследванията на сигурността и конфликта, където разграничаването с „Другия“ е силно изразен механизъм за идентификация.

¹⁶ Wehner, L. (2017). Emerging Powers in Foreign Policy. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.363>

¹⁷ Стойчева, М. (2016), *Европейска идентичност. Теоретични проблеми и аналитични подходи*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, стр. 41-49.

¹⁸ Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and the International State. *The American Political Science Review*, 88(2), 384-396. <https://doi.org/10.2307/2944711>

От една страна, класическият случай е, когато сигурността е разбрана като заплаха (напр. война) за физическото оцеляване. Тогава „Другият“ бива представян като екзистенциална заплаха за сигурността, т.нар. секюритизация. По подобен начин, Дейвид Кемпбъл анализира „дискурса за външната заплаха“ като конституиращ идентичността на САЩ.¹⁹ Стойчева разглежда събития като военни конфликти като предпоставка за „разломи на идентичността“, които разклащат разбирането за „Аз-а“ и „Другия“. В условия на политически антагонизъм може да се отвори път дори към потенциално изграждане на нов тип идентичност в процеса на осмисляне себеопределянето спрямо „Другия“.²⁰

В по-широк план се разглежда понятието „онтологична сигурност“ – нуждата актьорите да поддържат стабилно себевъзприятие, което да бъде признато от другите.²¹ Този подход изисква по-дълбоко вникване във въпроса какво означава за Х да се чувства сигурен и какво възприема Х като заплаха и следователно за нужно за своето самосъхранение.²² Онтологичната сигурност описва нуждата за стабилно възприятие за „Аз-а“.

Уендт включва към онтологичната сигурност на актьорите и нуждите за стабилни социални идентичности и предвидимост на мястото им в международната система.²³ Митсен определя, че онтологичната несигурност може да настъпи при усещането за заплаха на някой от компонентите на идентичността на актьорите, тъй това засяга чувството за цялост.²⁴ Пример за този аналитичен похват са изследвания на постсъветската външна политика на Русия, която се интерпретира като стремеж за признаване на статута ѝ на глобална сила, което от своя страна представлява идентичност, с която традиционно Русия се самоопределя и конструира чрез дискурсивни практики и политически актове на национално и на международно ниво.^{25, 26}

¹⁹ Campbell, D. (1998). *Writing Security*. University of Minnesota Press.

²⁰ Стойчева, М. (2016), *Европейска идентичност. Теоретични проблеми и аналитични подходи*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, стр. 219-226

²¹ Mitzen, J. (2006) Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, vol. 12, no. 3, Sept. 2006, pp. 341-370. <https://doi.org/10.1177/1354066106067346>

²² Berenskoetter, F. (2017). *Identity in International Relations*. Oxford Research Encyclopedia of International Studies.

²³ Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and the International State. *The American Political Science Review*, 88(2), 384-396. <https://doi.org/10.2307/2944711>

²⁴ Mitzen, J. (2006) Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, vol. 12, no. 3, Sept. 2006, pp. 341-370. <https://doi.org/10.1177/1354066106067346>

²⁵ Hopf, T. (2002). *Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies, Moscow, 1955 and 1999*. Cornell University Press.

²⁶ Neumann, Iver B. (2008). *Russia as a Great Power, 1815-2007*. *Journal of International Relations and Development*, 11(3), 128-151. <https://doi.org/10.1057/jird.2008.7>

Дискурс на идентификацията

Дискурсът представлява ключов инструмент за конструиране на идентичност. В конструктивистката литература дискурсът се разбира като система от значения, която чрез речев и символни практики конституира политическите субекти, техните роли и взаимоотношения в международната система.

Възприемането на идентичността като процес, а не като фиксирано свойство на социалните актьори предполага нейния временен характер и промяната като присъща черта. Бернд Бухер и Урсула Яспер са сред авторите, които оспорват статичността на термина „идентичност“ и предлагат аналитичен модел, който разглежда конструирането на идентичността като съвкупност от *актове на идентификация*.²⁷ По този начин акцентът се поставя върху постоянния процес на социална конструкция, в който дискурсът представлява неделима част от изграждането, предоговарянето и привеждане на идентичността в действие (*agency*). Актовете на идентификация, според авторите, представляват дискурсивни практики, чрез които актьорите артикулират значението на въпроса „кои сме ние“ посредством реч, официална комуникация и формулиране на политики.²⁸ Ключовият принос на този модел е схващането, че чрез дискурса се формулира наративът, посредством който актьорите концептуализират себе си, като същевременно артикулират връзката между „Аз“ и „Другия“, както и между „Аз сега“ и „Аз преди“. Дискурсът се разглежда като перформативна практика, която *произвежда* значения и идентичности, а не просто описващ съществуващо състояние. Следователно, изследването на политическия, нормативен и институционален дискурс, който реферира към въпроса „кои сме ние“, позволява да се проследи моментното състояние на идентичността, която субектите манифестират в конкретен политически и социален контекст. По този начин може да се анализира кой идентичностен наратив е доминантен за външната политика в конкретен контекст и да даде едно обяснение за политическите решения, които се взимат по този въпрос.

Механизми за идентификация

В Таблица 1 са представени шест механизма за идентификация в контекста на международните отношения, изведени от теоретичните схващания, разгледани дотук. Списъкът не претендира за изчерпателност, а представя опит да маркира типология от механизми на идентификация, които да послужат за аналитична рамка при изследването на идентификацията на ЕС в контекста на войната в Украйна в секция III.

²⁷ Bucher, B., & Jasper, U. (2016). *Revisiting „identity“ in International Relations: From identity as substance to identifications in action*. *European Journal of International Relations*, 23(2), 391-415. <https://doi.org/10.1177/1354066116644035>

²⁸ Ibid.

Таблица 1. Механизми за идентификация в МО

Механизъм	Описание
Разграничаване от „Другия“	Идентичността се формира чрез противопоставяне на „Аз/нас“ спрямо „другите“; процес на диференциация, който стабилизира себевъзприятието.
Перформативност	Идентичността се възпроизвежда чрез практики, които я утвърждават (речеви актове, символни действия).
Дискурс	Езикът и наративите изграждат и стабилизират идентичности; дискурсивни практики създават наратива за „себе си“ в съгласие или противопоставяне на „другия“.
Институционални практики	Идентичностите се изграждат и поддържат чрез правила, норми и институции, които оформят поведението на актьорите.
Онтологична сигурност	Стремежът към стабилно себевъзприятие мотивира външната политика; идентичността се „закотвя“ чрез повторение на ролеви практики.
Социална категоризация	Актьорите се самоопределят и определят другите по групова принадлежност

II. Международната идентичност на ЕС – възникване и еволюция

В системата на международни отношения ЕС съществува едновременно заедно със и отделно от своите съставни части – държавите членки. Компетенциите и осъществяването на външнополитическа дейност на ниво ЕС е нормативно закрепен в Договорите и това го прави част от интеграционния процес между държавите членки. Въпреки бавното развитие и вътрешни противоречия, безспорно последните три десетилетия бележат напредък в ОВППС. Индикации за този напредък са институционалното развитие вследствие на Договорите от Маастрихт и Лисабон; глобалната мрежа от дипломатически представителства на ЕС; консолидирания статут на ЕС като отделен субект чрез участие във форуми за многостранна дипломатия като ООН и в дипломатически делегации; развиването на двустранни отношения с трети страни; както и значителния натрупан институционален опит и документален корпус от политически и стратегически актове, които развиват ОВППС.

От най-ранната форма – сътрудничество в сферата на външните политики на държавите в Европейските общности (ЕО), а след това и ЕС – академичната литература разглежда въпроса за идентичността и ролята на ЕС като актьор в международната система. Един от първите изрази на европейската идентичност във външнополитически план откриваме в Декларацията за европейската идентичност, приета на среща на министрите на външните работи на деветте държави - членки на ЕО, през 1973 г. в Копенхаген.²⁹ Този документ очертава основните параметри на международната идентичност на ЕО: поста-

²⁹ Bulletin of the European Communities. December 1973, No 12. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. „Declaration on European Identity“, p. 118-122. Available at https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf

вя се ангажимент за общи позиции по международни въпроси, а дори и да „действа като единен субект“ в отношенията си с трети страни, като външната дейност ще затвърждава европейската идентичност, основана на споделените ценности и принципи на демокрация, върховенство на закона, социална справедливост и защита на човешките права.³⁰ По същото време възниква и концепцията за ЕС като „гражданска сила“ в международните отношения.

Концептуализацията за международната идентичност на ЕС еволюира спрямо историческите и политически контексти, които служат като „конституиращо вън“, което може да бъде както друг субект, така и миналото „Аз“ на Съюза. Значими събития генерират политически дискурс, придаващ смисъл на „Аз, Ние“ в разграничение с „Другия“.

Въпросът за значимия „Друг“ в процеса да конструиране на европейската идентичност е широко застъпен в академичната литература.^{31, 32} Някои автори поставят фокус върху процеса на разширяване на ЕС, където кандидатите за членство се третират като „Друг“ и това катализира процеси на осмисляне и изкрystalизиране на идентичността на ЕС. Например, Хебел и Ленс разглеждат конструирането на политическата идентичност на ЕС в контекста на присъединяването на кандидат-членките Испания и Гърция, като изследват добавянето на политически критерии за членство наред със стриктно икономическите (критериите от Копенхаген) – като наличието на демократични институции и граждански права.³³ Други автори разглеждат и неуспешни случаи на присъединяване като тези на Турция, Мароко и държавите от Източното партньорство, за да анализират съдържанието и ограниченията на термина „европейско“.³⁴

Русия присъства като устойчив контрапункт на „Европа“ в идентификационния дискурс на ЕС. Още по време на Студената война противопоставянето между Запада и СССР полага основите на трайното разграничаване между „Ние“ и „Те“, което продължава да структурира начина, по който ЕС мисли себе си спрямо Русия. Отношенията с Русия представляват класически пример за процес на секюритизация, при който „Другият“ се конструира като външна заплаха. Това противопоставяне допринася за формирането на колективната идентичност на ЕС, включително чрез преплитането ѝ с НАТО като система за колективна отбрана. Значителна част от академичната лите-

³⁰ Bulletin of the European Communities. December 1973, No 12. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. „Declaration on European Identity“, p. 118-122.

³¹ Вж. напр. Стойчева, М. (2016), Значимите други за европейското обединение. В: *Европейска идентичност. Теоретични проблеми и аналитични подходи*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, стр. 219-268.

³² Rumelili, B. (2003). Constructing identity and relating to difference: understanding the EU's mode of differentiation. *Review of International Studies*, 30(1), 27-47. <https://doi.org/10.1017/s0260210504005819>

³³ Hebel, K., & Lenz, T. (2015). The identity/policy nexus in European foreign policy. *Journal of European Public Policy*, 23(4), 473-491. <https://doi.org/10.1080/13501763.2015.1047398>

³⁴ Стойчева, М. (2016), Значимите други за европейското обединение. В: *Европейска идентичност. Теоретични проблеми и аналитични подходи*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, стр. 246-247.

ратура анализира именно тази динамика на идентификация на ЕС чрез историческия и политическия антагонизъм спрямо Русия.³⁵

Идентичността на ЕС се изследва от различни аспекти на външната среда, но някои автори правят опити да концептуализират генерално идентичността на ЕС като актьор в международната система. Ще разгледаме двете основни концепции за ЕС като гражданска и нормативна сила. След това ще се представи и концепцията за стратегическа независимост, която авторът проблематизира като нов етап в разбирането на международната идентичност на ЕС.

ЕС като гражданска и нормативна сила. Концепцията за „гражданска сила“³⁶, въведена от Франсоа Дюшен през 1972 г., е първият системен опит да се обясни ролята на тогавашните ЕО в глобалния ред. Това се случва на фона на Студената война, когато двуполусният модел е силен двигател за процеса на идентификация чрез противопоставяне с другостта. В същността на концепцията е твърдението, че ЕО притежава качествено нова форма на сила в международните отношения. Дюшен въвежда идеята, че ЕО е уникален международен актьор, тъй като силата на Европа се основава не на военна мощ, а на икономическо влияние и политическо сътрудничество. Дюшен определя ЕО като „силни поради икономическата си мощ, но слаби във военен план“³⁷, което дава и името на концепцията, където „гражданска“ се тълкува в смисъл на невоенна. За него тази комбинация е не слабост, а нова форма на сила, която разчита на търговия, дипломация, норми и международни институции, за да постига целите си на глобално равнище. Дюшен свързва това с възможността Европа да играе миротворческа роля в света, която предлага алтернатива на традиционния модел на силовата политика и по този начин ЕО *цивилизоват* международната политика отвъд логиката на насилието и принудата, характерни за *realpolitik*.³⁸

Стъпвайки на подобни схващания, Иън Манърс и Ричард Уитман въвеждат концепцията за ЕС като „нормативна сила“ в системата за международни отношения. Тя се основава на предполагаемата способност на ЕС да оказва идейно и идеологическо влияние, да упражнява „власт над мнението“³⁹, *idee force*, като оформя представите за това какво е *нормално* на глобално ниво.⁴⁰ Манърс приема, че идентичността на ЕС е силно повлияна

³⁵ Вж. напр. Стойчева, М. (2016), Значимите други за европейското обединение. В: *Европейска идентичност. Теоретични проблеми и аналитични подходи*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, стр. 219-268.

³⁶ Българският език няма точен превод на термина на английски „civilian power“, който се използва от Франсоа Дюшен в оригиналните публикации от 1972 г. и 1973 г., а по-късно и от други автори, които се позовават на концепцията. Условно използваме превода „гражданска сила“.

³⁷ Duchêne, F. (1972). *Europe's Role in World Peace*. In R. Mayne (ed.), *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead* (pp. 32-47). London: Fontana.

³⁸ Ibid.

³⁹ Стойчева, М. (2016), Значимите други за европейското обединение. В: *Европейска идентичност. Теоретични проблеми и аналитични подходи*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, стр. 248.

⁴⁰ Manners, I. (2002). *Normative Power Europe: a Contradiction in Terms?* *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>

от естеството на самото му възникване като политическа единица, а именно въз основа на правна система, в която са закрепени основополагащи норми и ценности. Те се превръщат в структуроопределящи за ЕС във вътрешно и външнополитически план. Манърс дефинира пет фундаментални ценности: мир, свобода, демокрация, върховенство на закона и защита на човешките права, както и допълнителни ценности като добро управление, устойчиво развитие и социална справедливост.⁴¹ Разпространението на тези норми е вторият ключов аспект на концепцията и именно начинът, по който ЕС упражнява своята нормативна сила на международната сцена. Авторът твърди, че ЕС създава стандарти за това какво е „нормално“ и приемливо в международната система по няколко начина, сред които привлекателността на европейския интеграционен модел, която води до подражание, например от други регионални търговски блокове; популяризиране на европейски политики; прилагане на икономически инструменти на принуда, например поставяне на условия в търговски споразумения или налагане на икономически санкции.⁴²

Въпреки че Манърс се разграничава от концепция за гражданска сила, която според него е остаряла и силно повлияна от постколониалните и евроцентрични нагласи, двете концепции са сходни.⁴³ И двете артикулират границите и проявленията на меката сила, с която ЕС разполага във външната си дейност. Представяват опит да се дефинира специфичността на ЕС като актьор и да се легитимира неговото участие в международната система. Важно е да отбележим, че концепциите за гражданска и нормативна сила са дискурсивни конструкции, които отразяват себеидентификацията на Съюза, а не непременно обективен факт и не намират последователен израз във външната политика на ЕС.⁴⁴

Концепцията за нормативната сила постепенно е подложена на критика и губи позиции в съвременния дебат за глобалната роля и идентичност на ЕС. В отговор на тази критика Иън Манърс се опитва да адаптира идеята към новите международни реалности, като в по-нови трудове признава нейния идеалистичен характер. Той допуска, че в условията на променящия се световен ред външната политика на Съюза следва да включва и инструменти на „твърдата сила“. Въпреки това Манърс поддържа разбирането, че принципите на нормативната сила остават основна рамка, ориентираща мисията на ЕС да влияе положително върху международните отношения чрез разпространението на ценности и норми. По този начин, подобно на Дюшен, той приписва на външната дейност на ЕС мисионерски характер, аргументирайки, че „смисълът на съществуването на ЕС в световната политика трябва

⁴¹ Manners, I. (2002). *Normative Power Europe: a Contradiction in Terms?* JCMS: Journal of Common Market Studies, 40(2), 235-258. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Стойчева, М. (2016), Значимите други за европейското обединение. В: *Европейска идентичност. Теоретични проблеми и аналитични подходи*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, стр. 219-268.

да бъде насочен към „насърчаване на мира и просперитета“⁴⁵, а всяко използване на материални стимули или физическа сила трябва да бъде подчинено на „ясна, последователна и съгласувана нормативна обосновка“.⁴⁶

Стратегическа автономия

Новите заплахи и кризи в сигурността – включително войната в Украйна – променят възприятието на ЕС за неговите интереси и роля в международната система. Зависимостта от външни актьори като САЩ в сферата на сигурността, както и икономическата взаимозависимост, все по-често използвана като инструмент на принуда в международната политика от актьори като Китай, изведоха на преден план необходимостта от преосмисляне на външнополитическия подход на Европа. Съвременната геополитическа реалност изисква разширен инструментариум, включително милитаризацията на външната политика.

Ако досега ЕС е конструирал международната идентичност върху „граждански“ и „нормативни“ изрази на сила, то стратегическата независимост, обвързана с укрепване на военния капацитет, бележи ново себевъзприятие, което ЕС демонстрира както вътре към държавите членки, така и пред останалите субекти в международната система. В този контекст концепцията за стратегическа автономия се утвърждава като нов модел на самоидентификация в областта на външната политика на ЕС. Стратегическата автономия се разбира като повишаване на капацитета за самостоятелни и независими действия на международно ниво. В литературата все повече се затвърждава мнението, че стратегическата автономия бележи следващ етап в развитието на международната идентичност на ЕС, приближаващ го към традиционните представи за глобален актьор.⁴⁷

Стратегическата автономия първоначално навлиза в реториката и практиката на ЕС в областта на сигурността и отбраната, а впоследствие обхваща по-широк спектър от политики като икономика, енергетика, технологично развитие и др. Днес представлява доминиращият дискурс за развитието на външната политика. Още през 2013 г. Европейският съвет посочва необходимостта от „интегрирана, устойчива, новаторска и конкурентна отбранителна технологична и индустриална база (ЕОТИБ), за да разработва и поддържа отбранителни способности. Това може да укрепи и *стратегическата ѝ*

⁴⁵ Manners, I. (2009). *The EU's Normative Power in Changing World Politics*. B Gerrits, A. (ed.) „Normative Power Europe in a Changing World: A Discussion“. The Hague, Netherlands Institute of International Relations *Clingendael*. Pp. 9-24. Available at https://rucforsk.ruc.dk/ws/files/38395617/lan_Manners_The_EU_s_normative_power_in_changing_world_politics_Gerrits_2009.pdf

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Вж. напр. Beaucillon, C. (2023). *Strategic Autonomy: A New Identity for the EU as a Global Actor*. European Papers, Vol. 8, 2023, No 2, pp. 417-428 <https://doi.org/10.15166/2499-8249/664>; Pishchikova, K., & Piras, E. (2017). *The European Union Global Strategy: What Kind of Foreign Policy Identity?* The International Spectator, 52(3), 103-120 <https://doi.org/10.1080/03932729.2017.1339479>

независимост.”⁴⁸ През 2016 г. Глобалната стратегия за външна политика и сигурност вече поставя стратегическата автономия като амбиция и приоритет, насочени към защитата на интересите, принципите и ценностите на ЕС и към насърчаването на мира и сигурността както вътре, така и извън неговите граници.⁴⁹ Така дори в рамките на парадигмата на стратегическата автономия ЕС запазва своята мисионерска реторика, прокламирайки стремеж да поддържа мира, сигурността и ценностите си по света.⁵⁰ Стратегията ясно обвързва постигането на стратегическа независимост с развитието на отбранителния капацитет на Съюза, което да гарантира автономност на международно ниво и да укрепи способността на Съюза да се защитава от външни заплахи.⁵¹ Последващият Стратегически компас за сигурност и отбрана от 2022 г. доразвива тази визия, очертавайки конкретни приоритети и план за действие, които да доближат ЕС до себеобраза на „геополитическа Европа“.⁵²

III. ЕС от нормативна към геополитическа сила? Идентификация на ЕС по отношение на войната в Украйна

Войната в Украйна не е първопричина за възникването на идеята за стратегическа автономия във външната политика на ЕС, но безспорно е значимо събитие, което катализира идентификационни процеси на преосмисляне и самоутвърждаване на ЕС като глобален актьор. Настоящото изследване анализира дискурсивните практики, чрез които Европейският съюз изгражда и артикулира своята роля в конфликта като актове на идентификация. Основната цел е да се открият ключовите наративи, които да изяснят как ЕС конструира своето „Аз“ в контекста на войната в Украйна и да се направят паралели с общия стремеж към утвърждаването на образа на геополитическа Европа, в основата на който е поставена стратегическата автономия.

Дискурсивният анализ включва гореспоменатите официални стратегии в ОВППС и подбрани документи и публичен дискурс на Европейската комисия, Европейския съвет и Европейската служба за външна дейност по отношение на войната в Украйна. Очертани са четири основни наратива, които след това биват анализирани през призмата на механизмите за идентификация, изведени в Таблица 1.

⁴⁸ Европейски съвет, Придружително писмо EUCO 217/13 Заключение 19-20 декември 2013 г. Достъпно от <https://www.consilium.europa.eu/bg/documents/public-register/euco-conclusions/?page=8>

⁴⁹ European Union. (2016). Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

Наративите на ЕС по отношение на войната в Украйна

*“Стратегическите наративи са средство на политическите актьори да конструират общо разбиране за миналото, настоящето и бъдещето на международната политика, за да формират поведението на вътрешните и международните актьори”.*⁵³

1. Наратив за екзистенциалната заплаха

Наративът за екзистенциалната заплаха позиционира руската агресия срещу Украйна не просто като регионален конфликт, а като директна заплаха за целостта и бъдещето на ЕС. Чрез този подход се създава усещане за непосредствена опасност, което изисква преосмисляне на цялостната посока на развитие на ЕС. Урсула Фон дер Лайен изразява това ясно: „залогът е много висок. Не само за Украйна, но и за цяла Европа и света като цяло.“⁵⁴ Този език не търпи двусмислие. Агресията на Русия не е просто политически акт, а „война срещу нашата енергетика, война срещу нашата икономика, война срещу нашите ценности и война срещу нашето бъдеще“.⁵⁵ Ключово за наратива е, че въвежда тезата за преломния момент, „тектоническа промяна“ в европейската история, която се характеризира със „завръщане на войната в Европа“⁵⁶. Това от своя страна дава основание за реторика, намекаваща съдбоносния избор и мисия на ЕС да „отговоря на призива на историята“⁵⁷, защото „бъдещето на нашия континент зависи от избора, който правим днес.“⁵⁸ Тази формулировка има две цели. Първо, да покаже, че старият ред е безвъзвратно изчезнал, и второ, да легитимира промените в политиката за сигурност и отбрана. ЕС позиционира отговора си – санкции, финансовата помощ и военната подкрепа – не като избор, а като необходимост за самосъхранение във „свят на имперски амбиции и имперски войни“⁵⁹, където „Европа трябва да се бори.“⁶⁰

⁵³ Miskimmon, A., Roselle, L., O'Loughlin, B. (2013). *Strategic narratives: communication power and the new world order*. Routledge

⁵⁴ Европейска комисия (2022), Реч за състоянието на съюза - 2022 г. Достъпно от https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ov/SPEECH_22_5493

⁵⁵ Европейска комисия (2022), Реч за състоянието на съюза - 2022 г. Достъпно от https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ov/SPEECH_22_5493

⁵⁶ European Union. (2022). *A Strategic Compass for Security and Defence - For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security*. Publications Office of the European Union. https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-eu-0_en

⁵⁷ Европейска комисия (2023), Реч за състоянието на съюза - 2023 г. Достъпно от https://commission.europa.eu/publications/state-union-2023-documents_bg

⁵⁸ Европейска комисия (2023), Реч за състоянието на съюза - 2023 г. Достъпно от https://commission.europa.eu/publications/state-union-2023-documents_bg

⁵⁹ Европейска комисия, (2025), Реч за състоянието на Съюза 2025 г. Достъпно от https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/SPEECH_25_2053

⁶⁰ Европейска комисия, (2025), Реч за състоянието на Съюза 2025 г. Достъпно от https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/SPEECH_25_2053

2. Наратив за единство

От тук следва и наративът за единство, който намеква за пряко приравняване на съдбата на Украйна със съдбата на ЕС, „тъй като свободата на Украйна е свободата на Европа.“⁶¹ Това дава основание за „продължителна и непоколебима подкрепа“⁶² във всички аспекти – политическа, финансова, и най-важното, военна. Тази всеобхватна подкрепа е залог за европейската сигурност. Ключовият елемент е дългосрочната перспектива на ангажимента „толкова дълго, колкото е необходимо“.⁶³ Преплита се с друго ключово послание за присъединяването на Украйна към ЕС като твърди, че „бъдещето на Украйна е в нашия Съюз“⁶⁴ и потвърждава подкрепата за членството ѝ. ЕС институционализира подкрепата си, превръщайки Украйна в неразделна част от Европа.

3. Наратив за идеологическо и ценностно разграничение

Този наратив най-отчетливо очертава разделителната линия между „Аз“ (ЕС) и „Другия“ (Русия). Конфликтът се представя като война между „автократията и демокрацията“⁶⁵, борба, в която Русия „грубо нарушава международното право и принципите на Устава на ООН“⁶⁶. В този контекст, подкрепата за Украйна се превръща в защита на световния ред, основан на правила. ЕС заявява, че „Русия води пълномащабна война срещу основополагащите принципи на Устава на ООН“. В отговор на това ЕС ясно изразява намерението си да действа като защитник на международната система, основана на правила, мултилатерализъм, както и на човешките права и свободи. Чрез това ценностно разграничение, ЕС подчертава ангажимента си към „свободата и нашите демокрации“⁶⁷ и правото на Украйна „да избира собствената си съдба“.⁶⁸

Този силен ценностен език е в основата на призива за мобилизиране на колективната сила на демокрациите и инструмент за сплотяване на

⁶¹ Европейска комисия, (2025), Реч за състоянието на Съюза 2025 г. Достъпно от https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/SPEECH_25_2053

⁶² Европейски съвет, (2025), EUCO 16/25, Заключение от среща на Европейски съвет (26 юни 2025 г.) - Украйна. <https://www.consilium.europa.eu/media/211ndykl/20250626-text-ukraine-bg.pdf>

⁶³ Европейска комисия (2023), Реч за състоянието на съюза - 2023 г. Достъпно от https://commission.europa.eu/publications/state-union-2023-documents_bg

⁶⁴ Европейска комисия (2023), Реч за състоянието на съюза - 2023 г. Достъпно от https://commission.europa.eu/publications/state-union-2023-documents_bg

⁶⁵ Европейска комисия (2022), Реч за състоянието на съюза - 2022 г. Достъпно от https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ov/SPEECH_22_5493

⁶⁶ European Council. (2022). *Informal meeting of the Heads of State or Government, Versailles Declaration, 10 and 11 March 2022*. <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf>

⁶⁷ Европейска комисия, (2025), Реч за състоянието на Съюза 2025 г. Достъпно от https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/SPEECH_25_2053

⁶⁸ Европейски съвет, (2025), EUCO 16/25, Заключение от среща на Европейски съвет (26 юни 2025 г.) - Украйна. <https://www.consilium.europa.eu/media/211ndykl/20250626-text-ukraine-bg.pdf>

международната демократична общност чрез „интензивни глобални усилия за достигане и сътрудничество“⁶⁹, за да се осигури „възможно най-широка международна подкрепа“⁷⁰. По същество, ЕС утвърждава, че „Ние“ подкрепяме Украйна, защото тя се бори за общите ни ценности на свобода и демокрация, които са застрашени от агресивен авторитарен режим. Така идеологическият фронт е представен като първа линия на отбраната срещу имперските амбиции.

4. Наратив за геополитическо пробуждане и европейския суверенитет

Този наратив е най-стратегическият и се отнася до вътрешната трансформация на ЕС в отговор на заплахата. Той отразява прозрението, че ЕС трябва да изгради собствена, автономна сила, за да гарантира своята независимост, сигурност и да бъде надежден глобален играч. Това е неизменно свързано с въоръжаването на ЕС и решението „да поемем повече отговорност за нашата сигурност и да предприемем по-нататъшни решителни стъпки към изграждането на нашия европейски суверенитет“⁷¹. Тук европейският суверенитет се използва в контекста на стратегическата автономия. Това намеква за стремежа на ЕС да изгради своя образ на глобална сила, осланяйки се на подхода за стратегическа автономия. Разбира се, ключово послание на този наратив е решителността на ЕС „да се научи да говори на езика на силата“.⁷² Това води до приемането на Стратегическия компас, който цели „да превърне геополитическото пробуждане на ЕС в постоянна стратегическа позиция“.⁷³

Кулминацията на този наратив е принципът „мир чрез сила“⁷⁴. В този дух в Речта за състоянието на Съюза от 2025 г. Урсула фон дер Лайен отбелязва, че „Европа трябва да се бори? [...] защото нашият Съюз е по същество проект за мир. Истината обаче е, че днешният свят е безпощаден. Затова, да, Европа трябва да се бори. За мястото си в свят, в който много големи сили са или противоречиви, или открито враждебни към Европа.“⁷⁵

⁶⁹ European Union. (2022). *A Strategic Compass for Security and Defence - For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security*. Publications Office of the European Union. https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-eu-0_en

⁷⁰ European Council (2023), European Council Conclusions, 14-15 Dec 2023. <https://www.consilium.europa.eu/media/68967/european-council-conclusions-14-15-12-2023-en.pdf>

⁷¹ European Council. (2022). *Informal meeting of the Heads of State or Government, Versailles Declaration, 10 and 11 March 2022*. <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf>

⁷² European Union. (2022). *A Strategic Compass for Security and Defence - For a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security*. Publications Office of the European Union. https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-eu-0_en

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Европейски съвет, (2025), EUCO 16/25, Заключение от среща на Европейски съвет (26 юни 2025 г.) - Украйна. <https://www.consilium.europa.eu/media/211ndykl/20250626-text-ukraine-bg.pdf>

⁷⁵ Европейска комисия, (2025), Реч за състоянието на Съюза 2025 г. Достъпно от https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/SPEECH_25_2053

Връзка с идентификацията за стратегическата автономия

Всеки конфликт предполага дихотомия между поне две страни, но начинът, по който те се представят, зависи от възприетия стратегически наратив. В случая с войната в Украйна ЕС изгражда отчетлива морална рамка, в която Русия е конструирана като агресор, а Украйна – като жертва. Дискурсът за конфликта възпроизвежда бинарни опозиции като войнственост – мир, законност – престъпление, демокрация – авторитаризъм, европейско – неевропейско, морално – неморално. Чрез процеса на социална категоризация ЕС се солидаризира с Украйна въз основа на споделени ценности – демокрация, върховенство на правото, свобода и мир. Приписвайки тези характеристики на Украйна, ЕС я позиционира не само в социалната група на „Европа“, но и в по-широкото семейство на демократичните държави. По този начин въпросът за войната в Украйна се издига до глобален контекст, в който се вписва и идеята за стратегическа автономия.

Рамкирането на конфликта като „война за Европа“ представлява класически пример за дискурс на секюритизация, при който „Другият“ се представя като екзистенциална заплаха. Това е част от продължителна идентификационна практика на ЕС, чрез която Русия се утвърждава като „Друг“, противопоставен на европейското. Едновременно с това възприемането на Русия като обща заплаха благоприятства колективната идентификация между ЕС и Украйна. Както отбелязва Александър Уендт, колективната идентичност възниква, когато държавите свързват собственото си благополучие с това на други актьори и границата между „Аз“ и „Другия“ се размива в едно общо „Ние“.

Наративите за екзистенциална заплаха, единство и ценностно разграничение обосновава мобилизирането на политическа воля и институционални ресурси в посока засилване на ОВППС и общата отбрана. Те образуват дискурсивна рамка, в която се вписва и стратегическият наратив за геополитическо пробуждане, и европейският суверенитет, който е най-съществен за самоидентификацията на ЕС като глобална сила. В основата на този идентичностен дискурс стои и онтологичната несигурност на ЕС относно ролята му в новия международен ред. Кризата в сигурността изисква от ЕС да излезе отвъд рамките на „нормативната сила“ и да се ангажира по-активно в полето на сигурността и отбраната, за да поддържа себевъзприятието си като глобален актьор. В този смисъл концепцията за стратегическата автономия се явява като усилие на ЕС да запълни вакуума между амбиции и реален капацитет, за да съхрани и легитимира собственото си себевъзприятие като глобална сила и гарант за международната сигурност.

Заключение

Войната в Украйна представлява значимо събитие, което активира идентификационни механизми в ЕС. В съвременния (гео)политически контекст традиционните концепции за ролята на ЕС като „гражданска“ и „нормативна“ сила, разчитаща основно на инструментите на меката сила, се оказват недостатъчни за поддържане на неговото себевъзприятие като глобален актьор.

Изграждането на военен капацитет бележи качествена промяна в логиката и инструментариума на ОВППС и съответно в международната идентичност на ЕС. Настоящият анализ показва, че ЕС конструира ново себевъзприятие чрез дискурсивни и институционални практики, акцентирани именно върху сигурността и отбраната – сфери, неразривно свързани с концепцията за стратегическа автономия. Въпреки това ценностите и нормите продължават да бъдат част от идентификационния дискурс на ЕС, което води до заключение, че не говорим за пълна трансформация на международната идентичност, а по-скоро за хибриден характер, съчетаващ характеристики на нормативната сила и геополитически актьор.

През призмата на конструктивистката теория идентичността на ЕС следва да се разбира не като фиксирана характеристика, а като процес на идентификация, в който дискурсът има конструираща функция. Анализът на официалните документи и публичните изявления по отношение на войната в Украйна показва как ЕС изгражда образа за себе си като глобална сила чрез разграничаване от Русия и солидаризация с Украйна. Четирите доминиращи наратива – за екзистенциалната заплаха, единството, ценностното разграничение и геополитическото пробуждане – очертават дискурсивната рамка, в която стратегическата автономия се легитимира като политическа цел и едновременно като акт на идентификация. Чрез външнополитическия дискурс за стратегическата автономия ЕС се стреми да конструира позицията си като център на власт и актьор, способен не само да проповядва своите ценности, но и да ги защитава на глобално равнище.

В този контекст стратегическата автономия може да се тълкува като опит за преодоляване на онтологичната несигурност на ЕС, произтичаща от разрыва между заявените амбиции и реалния капацитет за действие по ключови международни въпроси. Нейното централно място във външнополитическия дискурс я прави идентификационна практика, чрез която ЕС се стреми да утвърди смисъла на своето място в международната система.

Ключов остава въпросът за външното признание на тази самоидентификация. За ЕС то е необходимо както „отвътре“ – от държавите членки, чието признание да легитимира идентичността на Съюза като единна глобална сила, така и „отвън“ – от останалите международни актьори, чиито възприятия са ключови в идентификационния процес. Бъдещи изследвания следва да насочат вниманието към обществените нагласи в държавите членки и тяхното влияние върху легитимността на новата идентичност, както и към възприемането на ЕС от външни актьори. Тези измерения остават слабо изследвани, но са решаващи за пълното разбиране на процеса, чрез който ЕС изгражда и поддържа своята международна идентичност в условията на глобална трансформация.

Библиография

- Beaucillon, C. (2023). Strategic Autonomy: A New Identity for the EU as a Global Actor. *European Papers, European Papers*.

- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. University of California Press.
- Bucher, B., & Jasper, U. (2016). Revisiting „identity“ in International Relations: From identity as substance to identifications in action. *European Journal of International Relations*, 23(2), 391-415. <https://doi.org/10.1177/1354066116644035>
- BULL, H. (1982). Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms? *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 21(2), 149-170. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1982.tb00866.x>
- Burke, P. (2020). Identity. In *The Cambridge Handbook of Social Theory*. Cambridge University Press.
- Bulletin of the European Communities. December 1973, No 12. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. „Declaration on European Identity“, p. 118-122. Available at https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf
- Campbell, D. (1998). *Writing Security*. U of Minnesota Press.
- Duchêne, F. (1972). Europe's Role in World Peace. In *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*. Fontana.
- European Commission. (2025). *Eurobarometer*. Europa.eu. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3372>
- European Council (2023), European Council Conclusions, 14-15 Dec 2023. <https://www.consilium.europa.eu/media/68967/europeancouncilconclusions-14-15-12-2023-en.pdf>
- European Council. (2022). Informal meeting of the Heads of State or Government, Versailles Declaration, 10 and 11 March 2022. <https://www.consilium.europa.eu/media/54773/20220311-versailles-declaration-en.pdf>
- European External Action Service. (2022). *A Strategic Compass for the EU | EEAS Website*. [Www.eeas.europa.eu](https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-eu-0_en). https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-eu-0_en
- European Union. (2016). *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf
- Hebel, K., & Lenz, T. (2015). The identity/policy nexus in European foreign policy. *Journal of European Public Policy*, 23(4), 473-491. <https://doi.org/10.1080/13501763.2015.1047398>
- Hogg, M. A., & Smith, J. R. (2007). Attitudes in social context: A social identity perspective. *European Review of Social Psychology*, 18(1), 89-131. <https://doi.org/10.1080/10463280701592070>
- Hopf, T. (2002). *Social construction of international politics : identities & foreign policies, Moscow, 1955 and 1999*. Cornell University Press.
- Manners, I. (2002). Normative Power Europe: a Contradiction in Terms? *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>
- Manners, I. (2006). Normative Power Europe reconsidered: beyond the Crossroads. *Journal of European Public Policy*, 13(2), 182-199. <https://doi.org/10.1080/13501760500451600>
- McKeown, S., Reeshma Haji, & Ferguson, N. (2016). *Understanding peace and conflict through social identity theory: Contemporary Global Perspectives*. Springer International Publishing.
- Miskimmon, A., O'loughlin, B., & Roselle, L. (2013). *Strategic narratives : communication power and the new world order*. Routledge.

- Mitzen, J. (2006a). Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, 12(3), 341-370.
- Mitzen, J. (2006b). Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, 12(3), 341-370.
- Neumann, I. B. (2008). Russia as a great power, 1815-2007. *Journal of International Relations and Development*, 11(2), 128-151. <https://doi.org/10.1057/jird.2008.7>
- Onuf, N. G. (1989). *World of Our Making*. Routledge.
- Pishchikova, K., & Piras, E. (2017). The European Union Global Strategy: What Kind of Foreign Policy Identity? *The International Spectator*, 52(3), 103-120. <https://doi.org/10.1080/03932729.2017.1339479>
- Rumelili, B. (2003). Constructing identity and relating to difference: understanding the EU's mode of differentiation. *Review of International Studies*, 30(1), 27-47. <https://doi.org/10.1017/s0260210504005819>
- Tajfel, H. (n.d.). Social categorization. English manuscript of „La catégorisation sociale.“ In *Introduction a la psychologie sociale*.
- Wehner, L. (2017). Emerging Powers in Foreign Policy. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.363>
- Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and the International State. *American Political Science Review*, 88(2), 384-396. <https://www.jstor.org/stable/2944711>
- Wendt, A. (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press.
- Zehfuss, M. (2001). Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison. *European Journal of International Relations*, 7(3), 315-348. <https://doi.org/10.1177/1354066101007003002>
- Европейска комисия (2022), Реч за състоянието на Съюза - 2022 г. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ov/SPEECH_22_5493
- Европейска комисия, (2025), Реч за състоянието на Съюза - 2025 г. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/SPEECH_25_2053
- Европейски съвет, (2025), EUCO 16/25, Заключение от среща на Европейски съвет (26 юни 2025 г.) - Украйна. <https://www.consilium.europa.eu/media/211ndykl/20250626-text-ukraine-bg.pdf>
- Европейски съвет, Придружително писмо EUCO 217/13 Заключение 19-20 декември 2013 г. Достъпно от <https://www.consilium.europa.eu/bg/documents/public-register/euco-conclusions/?page=8>
- Европейска комисия (2023), Реч за състоянието на съюза - 2023 г. https://commission.europa.eu/publications/state-union-2023-documents_bg
- Стойчева, М. (2016), *Европейска идентичност. Теоретични проблеми и аналитични подходи*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Политически патронаж в България и ОСП: от продоволствена сигурност до изкривявания при директните плащания (2021 - 2027)

Марая Цветкова

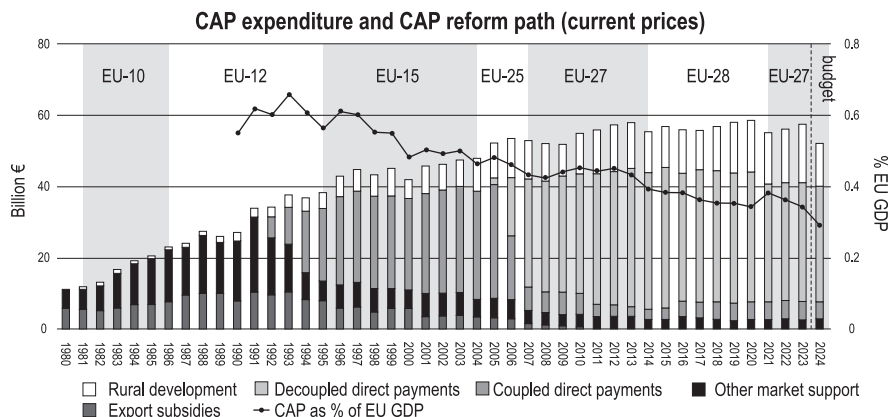
Въведение

Общата селскостопанска политика (ОСП) на Европейския съюз е не само доказателство за интеграционните намерения и възможности на Европейските общности през 1962 г., но и изход от разрухата на следвоенна Европа. Възникнала като гаранция не само за препитанието на селскостопанските работници и повишаването на производството на храни, а в основата ѝ е имплементирана идеята за гарантиране на продоволствена сигурност. За постигането на шестте основни цели на политиката¹ се въвежда икономическа система за ценово регулиране и пазарна подкрепа. В тогавашния исторически контекст ОСП, която пряко касае глада – сред най-значимите страхи на гражданите – се превръща в основен разход в бюджета на Европейския съюз. Тя е и първата политика, която е предвидена в Римските договори от 1958 г. Макар средствата по ОСП като процент от бюджета на ЕС да намаляват през годините, то дебатите по темата остават актуални – не само по отношение на прозрачността и отчетността, заложи в демократичните и пазарни принципи, но и във връзка с продоволствената сигурност, в контекста на променящата се геополитическа реалност. В основата на академичните и политическите дискусии по темата са именно директните плащания. Данните на Евростат от 1980 г. до 2024 г. (виж Графика 1) илюстрират не само бюджетните разходи по ОСП и реформите във времето, но и дела на директните плащания.

Пазарният елемент в първия стълб на ОСП е повдигал въпроса дали директните плащания следва да бъдат част от изключителните компетенции

¹ Повишаване на селскостопанската производителност;
Осигуряване на справедлив жизнен стандарт за земеделските стопани;
Гарантиране на снабдяването; Стабилизиране на пазарите;
Създаване на сигурна верига на доставките с разумни цени;
Хармонизиране на правилата за конкуренция във всички държави.
Достъпно на: <https://www.consilium.europa.eu/bg/policies/the-common-agricultural-policy-explained/timeline-history-of-cap/>

на ЕС, но ОСП попада сред споделените такива². „ДФЕС признава споделената компетентност между ЕС и държавите членки в областта на селското стопанство, обратно на общото правно становище и позицията на правните служби на Комисията, които досега считат, че пазарната политика (първи стълб на ОСП) е от изключителната компетентност на Съюза.“³ По този начин, въз основа на принципа на субсидиарност, държавите членки имат право сами да определят механизмите, чрез които да разпределят средствата от ОСП. Тази възможност пряко касае прозрачността и отчетността на средствата, както и полето за упражняване на влияние чрез политически патронаж на различни нива.

Европейска комисия. (2024, ноември). *Разходи по ОСП: Финансов доклад; Бюджет 2024; БВП (Евростат). Годишни разходи по текущи цени. Главна дирекция „Земеделие и развитие на селските райони“; Главна дирекция „Бюджет“; Евростат.*

Обект на изследването са механизмите за разпределение на директните плащания по ОСП в България в контекста на сегашния и предишни рамкови периоди. Субект на изследването са патронажните практики в България, които облагодетелстват едни производители за сметка на други чрез политическо влияние и в несъответствие с официално заложените приоритети в рамковия период (2021-2027 г.)⁴. За целта чрез дескриптивен и сравнителен анализ са изследвани структурните промени за разпределяне на директните плащания през годините на развитие на ОСП и целите, заложи в Стратегическите планове по ОСП⁵ на държавите членки; описана е процедурата

² С приемането на договора от Маастрихт, компетенциите биват разделени на наднационални (Първи стълб), междуправителствени (Втори стълб) и междуправителствени с ограничени компетенции (Трети стълб). С влизането в сила на договора от Лисабон компетенциите стават ясно разграничени на изключителни, споделени и подпомагачи.

³ Мажерчик, М. (2025). *Общата селскостопанска политика (ОСП) и Договорът*. Европейски парламент. Достъпно на: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/bg/sheet/103/>

⁴ Основни цели на ОСП за периода 2023-2027 г. Достъпно на: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance/key-policy-objectives-cap-2023-27_bg

⁵ Стратегически планове по ОСП (2023-2027) Достъпно от: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans_en

за получаване на директните плащания в България, както и нивата на публичност и отчетност; включен е анализ на често срещани практики и казуси на местно и национално ниво и прогноза за състоянието на сектора спрямо заложената реформа в България и на ниво ЕС.

Основният въпрос, върху който е фокусирано изследването, е дали ОСП структурно предопределя изкривяването на пазарните принципи и демократичната отчетност за сметка на продоволствената сигурност, или държавите членки сами фаворизират конкретни производители за национални, правителствени и партийни цели.

Теоретична рамка и понятия

Патронаж, клиентелизъм и корупция

В изследването ще бъде използвано определението за патронаж на В. Мюлер, върху което стъпват и анализи на други автори. В „The nature of party government” Волфанг Мюлер разглежда темата за патронажа от националните правителства и го определя като нещо, което е лесно да се дефинира, но трудно да се открие на практика. Неговата работна дефиниция за целите на изследването относно патронажа е, че той представлява „използването на публичен ресурс по специфичен начин за политически цели“.⁶ Към тази по-обща дефиниция той добавя и твърдението си, че технически патронажът може да представлява назначение или решение относно конкретни политики и „само намеренията и ефектът го определят като патронаж“⁷, което го прави част от скритата политика, а информацията за него „мека“. По отношение на обосновката за предоставянето на патронаж авторът твърди, че „ако се изхожда от предположението, че участниците са рационални, основният въпрос е за очакваната възвръщаемост от патронажа.“⁸

Питър Меър и Петър Копецки допълват определението за патронаж, като добавят, че той представлява „властта на една или повече партии да назначават хора на постове в обществения живот.“⁹ Двамата изследователи правят разграничение относно патронажа – теоретично и емпирично различен от двете свързани с него явления, а именно клиентелизмът – „форма на представителство, основана на селективно предоставяне на публични ресурси – договори, субсидии, „pork barrel“ практики – с цел осигуряване на електорална подкрепа) и корупцията (незаконно използване на публични ресурси за лични облаги).“¹⁰

⁶ Авторски превод на Muller, W. C. (2000). Patronage by national governments. *The nature of party government* (p.140), Palgrave.

⁷ Авторски превод, пак там

⁸ Авторски превод на Muller, W. C. (2000). Patronage by national governments. *The nature of party government* (p.154), Palgrave.

⁹ Авторски превод на Kopecky, P., & Mair, P. (2011). Introduction, *Party patronage in contemporary Europe: Principles and practices* (p. 1). European University Institute.

¹⁰ Авторски превод на Kopecky, P., & Mair, P. (2011). Introduction, *Party patronage in contemporary Europe: Principles and practices* (p. 1). European University Institute.

От друга страна, автори като Херберт Китшелт и Стивън Уилкинсън употребяват термините „патронаж“ и „клиентелизъм“ като взаимнозаменими, въпреки че признават, че някои изследователи използват патронажа в по-тесен смисъл, за да обозначат размяната, при която избирателите получават обществени длъжности за услугите си към дадена кандидатура. Те определят клиентелизма като „специфичен начин на „размяна“ между електоралните групи като принципали и политиките като агенти в демократичните системи.“¹¹ Тази размяна е насочена към определени видове стоки, въпреки че осъществимостта и устойчивостта на клиентелистката реципрочност не се определят от вида на разменяните стоки.

В изследването трите понятия се преплитат поради спецификите на селското стопанство, като сред основните са зависимостта от климатичните условия; пряката зависимост на сектора от всички нива на управление на национално и наднационално равнище, поради структурата на самата ОСП и присъщата дилема за обвързване или не на финансирането и продукцията при директните плащания.

Структурни реформи на ОСП

„Общата селскостопанска политика е въведена през 1962 г. с цел да превърне целите, заложи в Договора от Рим (1957 г.) в конкретни политически мерки. Оттогава насам политиката е претърпяла редица реформи. В първоначалния си етап на развитие (1962-1992 г.) тя се основава предимно на подкрепа за цените и производството чрез механизми като вносни мита, експортни субсидии и вътрешни пазарни интервенции, като последните две са използвани за извеждане на излишните продукти от вътрешния пазар (Garzon, 2006).“¹² Авторите открояват няколко основни етапа на развитие, които на практика доказват дискуссионния характер на директните плащания и същевременно тяхната неизбежност. Първият период (1992-2003 г.), т.нар. реформа „Макшари“ – „води до намаляване на пазарната подкрепа чрез интервенционни цени и въвеждане на „компенсаторни плащания“ за производство на зърно, маслодайни култури, говеждо месо и дребен добитък. Размерът на тези плащания се базира на предишни нива на производство и исторически пазарни интервенции (Josling et al., 1996; Grant, 1997).“¹³ Реформата „Макшари“ въвежда директните плащания. Вторият етап на развитие е „Agenda 2000“ (Програма 2000), която на практика създава и втория стълб на ОСП, отнасящ се до развитието на селските райони. През 2003 г. комисар Франц Фишлер предлага нова реформа, която декупира директните плащания. На практика обвързаната с производство подкрепа бива заменена от такава, основаваща се на исторически права и регионални хиб-

¹¹ Авторски превод на Kitschelt, H., & Wilkinson, S. (2007). *Patrons, clients, and policies*, Introduction, (p. 7). Cambridge University Press.

¹² Авторски превод на Erjavec, K., & Erjavec, E. (2021). *Framing agricultural policy through the EC's strategies on CAP reforms (1992-2017)* (p. 4). *Agricultural Economics*, 9(5). <https://doi.org/10.1186/s40100-021-00178-4>

¹³ Пак там

ридни модели, като вече са включени и екологични изисквания за поддържането на земята.

През 2008 г. след така наречения „Преглед на здравето на ОСП“ (Health check) се дава възможността на държавите членки да бъдат по-гъвкави в определянето на специфичните си нужди за сектора и разходването на средствата. Постепенно е въведено премахването на млечните квоти.

Следващият важен етап от развитието на ОСП е реформата, направена през 2013 г. с фокус устойчивото развитие. Този етап на „озеленяване“ на ОСП, освен че води до по-нататъшна либерализация на определени елементи от политиката, цели да пренасочи акцентите ѝ към нови, предимно екологични цели. Процесът на вземане на решения през този период се характеризира както с включването на по-широк кръг заинтересовани страни – включително нововъзникнали мрежи от екологични неправителствени организации – така и с промени в институционалната рамка на законодателния процес.

Последните промени са обусловени от Договора от Лисабон, който предоставя на Европейския парламент статут на пълноправен съзаконодател в рамките на процедурата по съвместно вземане на решения (Erjavec and Erjavec, 2015).¹⁴ Нововъведеният „зелен компонент“ обвързва 30% от получените средства със спазването на определени екологични стандарти. Във връзка с процедурите за плащане държавите членки получават възможността за по-гъвкави механизми и опростени схеми, като вече имат правото да прехвърлят средства от първи към втори стълб на ОСП.

В периода 2014 - 2020 г., който обхваща реформата, темата за подпомагане на младите фермери започва да се оформя като приоритетна. С реформата, която се осъществява за рамковия период 2023-2027 г., ОСП въвежда 10 ключови приоритета, които обединяват осигуряването на справедлив доход на фермерите, насърчаването на иновации в сектора, опазване на околната среда, защита на качеството на храните и т.н. Сред 10-те ключови компонента е имплементирано и желанието за насърчаването на младите фермери, които да способстват за един по-плавен преход между поколенията производители. Официално на фокус вече са и средните и малки стопанства. За постигането на тези цели, са въведени националните стратегически планове по ОСП.

Същност и проблематика на директните плащания

След реформата „Макшари“ директните плащания се превръщат във финансовата основа на ОСП, те заместват ценовата подкрепа към фермерите – гарантирани минимални цени за основните продукти. „Директните плащания към земеделските стопани в периода 1992-2004 г. са обвързани с площите на допустимите култури и броя на допустимите животни. Това оз-

¹⁴ Авторски превод на Erjavec, K., & Erjavec, E. (2021). *Framing agricultural policy through the EC's strategies on CAP reforms (1992-2017)* (p. 5). *Agricultural Economics*, 9(5). <https://doi.org/10.1186/s40100-021-00178-4>

начава, че за да получат субсидии, фермерите трябва реално да произвеждат съответните продукти, което от своя страна ги стимулира към свръхпроизводство.¹⁵

С оглед на ограничаването на възможността за свръхпроизводство през 2005 г. са въведени декуплираните директни плащания, които вече не са обвързани с продукцията, а служат като гарант за доходи на работещите в сектора. „В резултат от Междинния преглед и последвалата реформа от 2003 г. земеделските стопани вече не са задължени да произвеждат определени селскостопански продукти, за да получават по-голямата част от преките плащания. Вместо това, размерът на подпомагането се определя на базата на използваната земеделска площ (големината на стопанството), при условие че стопаните спазват изискванията за кръстосано съответствие.“¹⁶

Тази система за кръстосано съответствие е „неделима част от ОСП и затова следва за се запази“¹⁷, защото „интегрира в ОСП основни стандарти относно околната среда, изменението на климата, доброто земеделско и екологично състояние на земите, общественото здраве, здравето на животните и растенията и хуманното отношение към животните. Кръстосаното съответствие има за цел да допринесе за развиването на устойчиво селско стопанство чрез по-добра осведоменост на бенефициерите относно необходимостта от зачитане на тези основни стандарти.“¹⁸ С реформата от 2021 г. директните плащания биват разпределени като обвързани или необвързани спрямо производството.

**Таблица 2. Видове директни плащания
според обвързаността им с производството**

Необвързани с производството директни плащания	Обвързани с производството директни плащания
Основното подпомагане на доходите за устойчивост	Обвързаното с производството подпомагане на доходите
Допълнителното преразпределително подпомагане на доходите за устойчивост	Специалното плащане за културата памук
Допълнителното подпомагане на доходите за млади земеделски стопани	
Схемите за климата, околната среда и хуманното отношение към животните	

Note. Данните са взети от Регламент (ЕС) 2021/2115, член 16. Достъпно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:02021R2115-20220422>

¹⁵ Авторски превод на Scown, M. W., Brady, M. V., & Nicholas, K. A. (2020). Billions in misspent EU agricultural subsidies could support the Sustainable Development Goals. *One Earth*, 3(2), p. 239. Достъпно на: <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2020.07.011>

¹⁶ Авторски превод, пак там.

¹⁷ Регламент (ЕС) № 1306/2013, чл. 54. Достъпно на: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R1306#tit_1

¹⁸ Пак там.

Изследване

Процедура за получаване на директните плащания по ОСП за България

Процедурата за получаване на директните плащания по ОСП е сложна, защото обхваща дейността на институции на всички нива, а в България не всяка от тях има възможност да осъществява реален и навременен контрол върху разходването на средствата. С последната реформа на ОСП правните основания за директните плащания са свързани с Регламент (ЕС) 2021/2115, който определя рамката на стратегическите планове по ОСП на държавите членки и Регламент (ЕС) 2021/2116, регулиращ общите правила за разплащане по ОСП. В България е приета Наредба № 6. Основните институции и органи, които имат пряко отношение към директните плащания по ОСП са на наднационално, национално и местно ниво. Отговорна за одобряването на Стратегическите планове по ОСП¹⁹ е ЕК и в частност ГД „Земеделие и развитие на селските райони“ (DG AGRI).

В България изработването на Стратегическия план по ОСП е поверено на Министерство на земеделието и храните (МЗХ), като то определя стратегическите политики, а на оперативно ниво плащанията се осъществяват от ДФ „Земеделие“ и по-конкретно от Разплащателната агенция към него. То разполага и с областни дирекции (ОДЗ) по места, които действат по принципа на деконцентрация и реално упражняват волята на МЗХ чрез ДФ „Земеделие“ в различните части от страната. Общинските служби по земеделие (ОСЗ) са така наречената „първа линия“, която осъществява връзката между бенефициентите и държавата. ОСЗ са отговорни за приема на заявленията по директните плащания, администрирането на документацията и проверките на място. Работят в пряк контакт с ОДЗ и разплащателната агенция към ДФ „Земеделие“. Тези структури не могат самостоятелно да отпускат плащания, но имат съществена роля за валидирането или отхвърлянето на заявлението за такова. ОСЗ подават и данните към ИСАК. Тя служи за идентифициране на земеделските парцели, административна обработка и контрол на заявленията, както и мониторинг на спазването на условията за допустимост, включително и тези, касаещи кръстосаното съответствие.

IACS/ИСАК – Ограничен достъп и предизвикателства

Достъпът на служителите от ГД „Земеделие и развитие на селските райони“ (ЕК) до IACS е ограничен с цел сигурност на данните и служителите ѝ имат по-скоро координационна функция. Всяка държава членка разполага със своя национална версия на системата, а българският еквивалент е Интегрирана система за администриране и контрол (ИСАК). Държавите членки имат достъп единствено до собствените си национални версии на системата.

Това положение затруднява работата и на други наднационални институции и органи, които имат отношение към контрола над разходването на

¹⁹ Стратегически планове по ОСП по държави. Достъпно на: <https://linkolla.com/ad8fd8>

средствата като Европейската сметна палата (ЕСП) и ОЛАФ. В специален доклад е посочено, че като цяло на ниво ЕС не се събират и обработват адекватно данните от IACS/ИСАК и че „Комисията има ограничен достъп до интегрираната система за администриране и контрол (IACS/ИСАК) на държавите членки, която е основният елемент на управлението на плащанията по ОСП в държавите членки.“²⁰ „Въз основа на своя преглед на различни финансирани от Съюза научноизследователски проекти ЕСП установи, че децентрализираният подход на IACS/ИСАК ограничава по-нататъшното интегриране и взаимното свързване на тези източници на данни с други източници на данни на Комисията, главно поради:

1. проблеми със съвместимостта (различни технически решения) и липса на оперативна съвместимост между системите за данни;
2. правила за поверителност, които не позволяват свързването на данни за земеделските стопанства от различни източници (напр. IACS/ИСАК и СЗСИ); и
3. ниско ниво на детайлност на другите бази данни, т.е. данни с недостатъчна степен на подробност, и липса на общи идентификатори, съвместими с данните в IACS/ИСАК.“²¹

Проблемът с обработката на данни не съпътства единствено предизвикателството с развитието на ОСП спрямо нуждите на ЕС, а способства различни нерегламентирани практики, които могат да бъдат в ущърб на гражданите на Съюза.

Достъпът до ИСАК на служителите от МЗХ и неговите структури също е строго регулиран, предимно заради съображения за сигурност, но това ограничава и възможността за прозрачност и отчетност на национално и местно ниво. От Приложение № 3²² става ясно, че в България системата предоставя различен достъп до информация на всеки служител поотделно. В България като недостатъчно развити за изискванията на ОСП (2021-2027 г.) са ОСЗ, които страдат от липса на кадрови потенциал, а едновременно с това формално определят като допустими или недопустими заявленията за директните плащания. Този дисбаланс между административен капацитет и възложени задачи за прием на документи, проверки по места и т.н. структурно предопределя възможността за нерегламентиран натиск от страна на МЗХ чрез ДФ „Земеделие“ и структурите на ОДЗ по места. Подаването и поглъщането на данни може да бъде несъответстващо на реалните параметри, а проверките на площите да бъдат фиктивни. Ограниченият достъп до ИСАК води и до липса на адекватно проведени вътрешноведомствени одити, както и от

²⁰ Европейска сметна палата. (2022). *Използване на данни в Общата селскостопанска политика* (стр. 22). Достъпно на: <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/agri-big-data-16-2022/bg/>

²¹ Европейска сметна палата. (2022). *Използване на данни в Общата селскостопанска политика* (стр. 23). Достъпно на: <https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/agri-big-data-16-2022/bg/>

²² Приложение № 3, стр. 24, т. 8. Достъпно на: https://www.mzh.government.bg/MZH/Libraries/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%B4%D1%83%D1%80%D0%B0_86/TehnicheskotoZadanie.sflb.ashx

други български агенции (АДФИ) или наднационални такива, които могат да констатираят практики като патронаж и клиентелизъм, че дори корупция в този ресор, извършвайки навременни и регулярни проверки, които да не са по сигнал или единствено вследствие на журналистически разследвания. Паралелно с ИСАК действа и системата ИСУН, която е под шапката на Министерството на финансите и отговаря за финансирането на проекти с пари от ЕС. ИСУН няма пряко участие в процедурата за директните плащания, но когато бенефициентите подават заявление за директно плащане и инвестиция (например техника), адекватна мярка ще е документацията да се разглежда в цялост и да се прецени съобразени ли са параметрите на поисканите средства. Отделно на това, двете системи често използват едни и същи данни по отношение на селското стопанство, а ИСУН също е критикувана като система с ниска прозрачност и отчетност, т.е. не можем да твърдим, че проблемът със събирането и обработката на данните може да бъде компенсиран с една от двете системи към този момент.

Патронажът като задействащ механизъм и спирачка за сектора

Както вече бе описано, патронажът и клиентелизмът не са престъпления по закон, за разлика от корупцията. Двете практики обаче изкривяват принципа на меритокрацията, който е заложен в идейната основа на демокрацията и затова заслужават методично изследване отвъд несистематичните журналистически разследвания.

На ниво ЕС възможност за патронаж, клиентелизъм и корупция в сектора се проявява чрез многопластовото политическо взаимодействие между националните правителства и влиянието на политическите семейства в ЕП върху формирането и гласуването на състава на ЕК. Това влияние позволява чрез назначения в ГД „Земеделие и развитие на селските райони“ фаворизирането на конкретни правителства, увеличавайки вероятността за бърз достъп и понижен контрол във всички звена²³ на главната дирекция. Такъв пример е казусът в Унгария през 2019 г., където опасенията от промяна на субсидирането по линия на ОСП водят до проправителствени протести срещу ЕК и антикорупционни протести от страна на опозицията срещу правителството на „Фидес“, която тогава е част от групата на ЕНП. След журналистическо разследване²⁴ официално са отправени и въпроси към ЕК (Е-003733/19)²⁵, пряко свързани с възможните злоупотреби с директните плащания по

²³ Звено А - Директни плащания и озеленяване; Звено Б - Плащания, контрол и отити; Звено С - селско развитие и финансово управление (превод според официални източници, като Регламент (ЕС) № 1307/2013)

²⁴ Kingsley, P., & Novak, B. (2019, November 3). *The money farmers: How oligarchs and populists milk the E.U. for millions*. *The New York Times*. Достъпно на: <https://www.nytimes.com/2019/11/03/world/europe/eu-farm-subsidy-hungary.html>

²⁵ European Parliament. (2019). *Parliamentary question E-003733/2019 to the European Commission: Alleged misuse of CAP funds in Hungary*. Достъпно на: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/questions/reponses_qe/2019/003733/P9_RE\(2019\)003733_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/questions/reponses_qe/2019/003733/P9_RE(2019)003733_EN.pdf)

ОСП, а в част от отговора самата ЕК твърди, че „Комисията прилага политика на нулева толерантност към измами, свързани със средствата на ЕС, и поради това настоява за ясно изразен ангажимент от всички държави членки за предотвратяване на такива измами.“²⁶ Относно настоящия рамков период, възможност за патронаж между ЕК, политическите семейства в ЕП и националните правителства може да се осъществява по линия на Стратегическите планове по ОСП на държавите членки и техните актуализации.

Патронажът в селското стопанство в България е превърнат в неделима част от съществуването му. В България сектор „Земеделие“ често е бил замесван в скандали, особено свързани с назначенията в ДФ „Земеделие“ и местните му представителства, и то предимно по линия на директните плащания от влизането ни в ЕС до днешни дни. Изключение правят скандалите с т.нар. „Къщи за тъщи“, които са по линия на втория стълб на ОСП.

При смяна на правителствата често се наблюдават уволнения на кадри в този ресор на всяко ниво, което може да се възприеме като белег за наличие на силно развити патронажни и клиентелистски мрежи, ако не и картел. Обвиненията са именно в назначаването на роднини и приближени, които да осъществяват контрол най-вече по места.

Един от най-ярките примери за „чистка“ в сектора е през 2008-2009 г., когато тогавашният ресорен министър уволнява всички директори на областни служби, но такива действия се наблюдават и до ден-днешен в по-малки мащаби. Една от основните цели е именно контролът върху директните плащания по ОСП, а нарушенията в сектора по тази линия са много. За целите на изследването можем да обобщим следните ключови етапи: 2007-2008 г. – ЕК замразява финансирането и държавата е глобена с милиони евро; 2011-2014 г. – надписване на площи и фалшиви заявления, публично известни като „Бентлитата на зърнарите“; 2013-2016 г. – множество семейни назначения в ДФ „Земеделие“; 2017-2019 г. – фалшиви декларации за земеделска земя; 2015-2018 г. – проблеми със системата ИСУН; 2019-2021 г. – слаба интеграция между системите и контрола над средствата.

Изследването на отделни казуси остава предизвикателство в сивата зона, поради липсата на данни и официална информация, достоверни медийни източници и наличието на множество изтрити и недостъпни онлайн новини и анализи. Въпреки това, тази кратка справка доказва, че директните плащания по ОСП в България са проблематични от самото ѝ влизане в ЕС. Проблеми с директните плащания по ОСП се наблюдават и в други държави членки и това доказва структурен проблем в самата политика. Това не означава, че отговорността за изкривяванията при субсидирането трябва да се прехвърли изцяло върху ЕС, защото хроничната липса на отчетност и прозрачност в България е национален проблем, който все по-често бива обвързан с народопсихологията, освен с институционалната немощ.

²⁶ Авторски превод, пак там

Заклучение

По отношение на България сектор „Земеделие“ няма да се измени особено след приключването на текущия рамков период (2021-2027 г.) и приемането на Стратегическия план по ОСП, защото националната структура на този сектор остава строго йерархична и запазва своите „вратички“ за маневриране, дори с формалното наличие на вътрешни и външни механизми за контрол. Една от основните разлики между предишния рамков период (2014-2020) и сегашния се състои в това, че преди ЕК е определяла унифицирани схеми и контрол над всички процедури по директните плащания, а сега набляга на гъвкавост и принцип на субсидиарност чрез Стратегическите планове по ОСП на държавите членки.

Липсата на публично достъпни данни и анализи за последните години по отношение на родното земеделие доказват, че е по-вероятно последната промяна в структурата на ОСП да няма реформиращ ефект в България. Димитър Събев посочва, че данните за 2018 г. остават притеснителни. „С други думи, 0,33% от всички получатели са усвоили 15,3% от общия обем на плащанията. В същото време 48% от най-малките земеделски производители са получили едва 3,4% от средствата. Така известният принцип 80/20 се проявява още по-изразено в българския контекст: 82% от бенефициентите са получили по-малко от 18% от средствата.“²⁷ Според автора дисбалансите между финансирането на големите и малките стопанства е емпирично доказано. „При последна покана за кандидатстване по европейска програма, насочена към подкрепа на инвестиции в материални активи на малки стопанства, от общо 244 подадени проектни предложения цели 43% са били отхвърлени още на етапа на административна допустимост.“²⁸ От една страна, тези данни доказват в една или друга степен очертаните тенденции и предизвикателства в сектора, дори през призмата на политическия патронаж, клиентелизъм и корупция. От друга страна, влизат в контраст с част от официалните приоритети, заложиени в текущия рамков период. Предвид спецификата на сектора и обвързаността му с климата и цикъла на земеделското производство, можем да предположим, че тези предизвикателства са все още валидни.

Що се отнася до развитието на ниво ЕС, последната реформа на ОСП въвежда редица подобрения, като например допълнителни мерки за насърчаване на младите фермери и поддържането на екологичните стандарти. Въпреки това, тези инициативи остават сравнително на заден план и не променят съществено уязвимото положение на дребните, малките и средните земеделци за сметка на фаворизирането на големите производители. По своята същност предизвикателството, свързано с директните плащания и напрежението между пазарните принципи и целите за продоволствена сигурност, продължава да бъде актуално.

ЕК вече заявява, че фокусът ѝ ще се измества от детайлите и контрола на процедурите към постигането на конкретни цели и резултати, което може

²⁷ Авторски превод на Subev, D. (2021). *Where does the EU money go?* (p. 9). ARC2020. Достъпно на: <https://www.arc2020.eu/wp-content/uploads/2021/03/where-does-the-money-go.pdf>

²⁸ Авторски превод, пак там

да бъде интерпретирано като принципа „целта оправдава средствата“. Това означава, че не се очаква засилен контрол срещу нарушителите в сектора, тъй като те изпълняват и функцията на гарант за продоволствената сигурност. В така очертаната ситуация патронажните схеми ще продължават да работят, а може и да се оптимизират в зависимост от нагласите и обвързаностите на националните правителства в сектора. Със сигурност директните плащания по ОСП са препъникамък, но и основа на тази политика. Бъдещето ѝ отново ще зависи от тях, а следващите рамкови периоди неизменно ще гравитират отново около процедурите за финансирането по линия на този първи стълб на ОСП.

Във връзка с основния въпрос, поставен в настоящото изследване, може да се твърди, че Европейският съюз структурно обуславя изкривявания, свързани с прилагането на пазарни принципи и демократичната отчетност по линия на директните плащания поради приоритета, който този път официално е поставен върху продоволствената сигурност за рамковия период 2021-2027 г. Това структурно обстоятелство създава възможност държавите членки и техните правителства да фаворизират конкретни производители чрез патронажни схеми, обслужващи национални, правителствени или партийни интереси, като формално се позовават на изпълнението на целите, одобрени от ЕК.

Парадоксално, докато ОСП биваше реформирана, адекватно или не, за целите на свободния пазар, отново на преден план е страхът от възможността Европа отново да бъде следвоенна.

Библиография

- CAP strategic plans (2021-2027). Достъпно на: https://agriculture.ec.europa.eu/cap-my-country/cap-strategic-plans_en
- Erjavec, K., & Erjavec, E. (2021). *Framing agricultural policy through the EC's strategies on CAP reforms (1992-2017)*. *Agricultural Economics*, 9(5), p. 4-5. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40100-021-00178-4>
- European Parliament. (2019). Parliamentary question E-003733/2019 to the European Commission: Alleged misuse of CAP funds in Hungary. Достъпно на: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/questions/reponses_qe/2019/003733/P9_RE\(2019\)003733_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/questions/reponses_qe/2019/003733/P9_RE(2019)003733_EN.pdf)
- Kitschelt, H., & Wilkinson, S. (2007). *Introduction* (p. 7). In *Patrons, clients, and policies*. Cambridge University Press. [Авторски превод]
- Kopecky, P., & Mair, P. (2011). *Introduction*. (p. 1), *Party patronage in contemporary Europe: Principles and practices*. European University Institute. [Авторски превод]
- Muller, W. C. (2000). *Patronage by national governments. The nature of party government* (p. 140, 154). Palgrave. [Авторски превод]
- Scown, M. W., Brady, M. V., & Nicholas, K. A. (2020). *Billions in misspent EU agricultural subsidies could support the Sustainable Development Goals*. *One Earth*, 3(2), p. 239. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2020.07.011> [Авторски превод]

- Subev, D. (2021). *Where does the EU money go?* (p. 9). ARC2020. [Авторски превод] Достъпно на: <https://www.arc2020.eu/wp-content/uploads/2021/03/where-does-the-money-go.pdf>
- Европейска комисия, *Основни цели на ОСП за периода 2021-2027 г.* Достъпно на: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance/key-policy-objectives-cap-2023-27_bg
- Европейска комисия. (2024, ноември). *Разходи по ОСП: Финансов доклад; Бюджет 2024; БВП (Евростат). Годишни разходи по текущи цени.* Главна дирекция „Земеделие и развитие на селските райони“; Главна дирекция „Бюджет“; Евростат. Достъпно на: <https://linkolla.com/c202ff>
- Европейска сметна палата. (2022). *Използване на данни в Общата селскостопанска политика* (стр. 22-23). Достъпно на: <https://or.europa.eu/webpub/eca/special-reports/agribig-data-16-2022/bg/>
- Мажерчик, М. (2025). *Общата селскостопанска политика (ОСП) и Договорът.* Европейски парламент. Достъпно на: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/bg/sheet/103/>
- Приложение № 3, стр. 24, т. 8. (няма дата). Достъпно на: https://www.mzh.government.bg/MZH/Libraries/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%B4%D1%83%D1%80%D0%B0_86/TehnicheskotoZadanie.sflb.ashx
- Регламент (ЕС) № 1306/2013, чл. 54. Достъпно на: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013R1306#tit_1
- Регламент (ЕС) 2021/2115, чл. 16. (2022). Достъпно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:02021R2115-20220422>
- Стратегически планове по ОСП по държави. Достъпно на: <https://linkolla.com/ad8fd8>

Политизация, автономност и устойчивост на изпълнителната власт: сравнителен анализ с изводи за България

Нора Дянкова

Увод

В последните две десетилетия изпълнителната власт в Европа е подложена на нарастващ натиск да съчетае бързата политическа реакция с изискванията за устойчиво и ефективно управление. Променящите се обществени очаквания, засилената медийна динамика и натрупаните социално-икономически кризи изострят напрежението между политическата гъвкавост и административната стабилност. Тази дилема е особено изразена в държави с висока степен на политизация, където смяната на политическото ръководство често води до пълна подмяна на висшата администрация, нарушавайки институционалната последователност и предсказуемост.

Настоящото изследване се стреми да открие именно тази взаимозависимост – как степента на политизация влияе върху автономността и капацитета на администрацията да реализира публични политики в дългосрочен план. Избраните за анализ държави представят различни управленски традиции и култури: германската правова стабилност, британската политическа неутралност, френската хибридна, скандинавският модел на доверие и българският постсоциалистически преходен тип.

Фокусът върху България има двойна цел. От една страна, страната е част от Европейския съюз и участва в неговите механизми за административен капацитет, а от друга – остава пример за система, подложена на висока политическа ротация и ограничена автономност. Чрез сравнение с утвърдени модели изследването предлага път към институционално балансиране, като поставя акцент върху управленската стабилност, прозрачността и професионализацията на държавната служба.

Теоретична рамка и институционални модели

Изследването се основава на класическите концепции за отношенията между политици и държавни служители, очертани от Aberbach, Putnam и Rockman (1981), според които взаимодействието между двете групи преминава от чисто политическа конфронтация към съвместно вземане на решения и споделена отговорност. В съвременната литература тази рамка се до-

развива чрез моделите на „новото публично управление“ (Aucoin, 2012; Peters, 2018) и „управлението чрез доверие“ (Christensen & Lægreid, 2015), които подчертават ролята на професионалните стандарти и етичните кодекси като противотежест на партийната зависимост.

В контекста на сравнителното изследване могат да се очертаят пет основни административни модела: Уестминстърският (неутрална служба и ограничени съветници); Континентален правов модел (конкурси и мандатна защита); Френски хибриден (големи кабинети, но силна професионализация); Скандинавски (минимална политизация и високо доверие); Постсоциалистически (висока чувствителност към политически цикли). Общото за устойчивите модели е наличието на ясни правила, предвидими кариерни пътеки и ограничен политически натиск.

Основната изследователска хипотеза гласи: степента на политизация е обратно пропорционална на административната автономност и устойчивостта на политическото изпълнение.

Методология

Изследването се основава на сравнителен институционален анализ, който проследява систематично връзката между политизацията и административната автономност в пет държави. Подходът комбинира качествени и количествени индикатори, което позволява да се идентифицират устойчиви модели и отклонения.

На първо ниво се извършва описателен сравнителен анализ между България, Германия, Дания, Франция и Обединеното кралство. На второ ниво се операционализират два индекса: PIndex (дял политически назначения; честота на ротации $t = -3/+6$ месеца; размер на политическите кабинети) и AIndex (мандатна защита; конкурсни назначения; HR стандарти; оперативна самостоятелност).

Когато липсват пълни количествени данни, се използва качествена кодировка („ниско – средно – високо“), съпоставена с публични доклади и международни оценки.¹

Паралелно с количествените измерители се прилага интерпретативен подход – анализ на практики, доклади и експертни интервюта, за оценка на институционалната култура и неформалните механизми на влияние. Допускането „колкото по-висока е политизацията, толкова по-ниска е автономността“ се проверява чрез описателни и казусни наблюдения, без претенция за статистическа причинност.

Аналитични резултати и сравнителни модели

Резултатите потвърждават, че ниската политизация, комбинирана с мандатна защита и конкурсно начало, е силен предиктор за устойчивост на

¹ Основни източници: OECD: Government at a Glance (2023), GRECO: Fifth Evaluation Round (2022), Transparency International: Corruption Perceptions Index (2024), както и национални статистики и отчети.

изпълнението. В системите с ограничени политически назначения и институционален контрол (Германия, Дания, Обединеното кралство) ротациите след смяна на министър са минимални и преходите между правителства са административно неутрални.

Обратно, при висока политизация и слаба защита на мандатите (България, отчасти Франция) се наблюдават прекъсвания в последователността: забавяне на програми, пренареждане на приоритети и дублиране на функции. Политизацията не е изцяло негативна, ако е компенсирана от ясни роли, прозрачност и отчетност; проблемът възниква при липса на рамка, гарантираща продължителността отвъд изборния цикъл.

Таблица 1. Индексен анализ по държави (PIndex / AIndex)

Държава	PIndex (Политизация)	AIndex (Автономност)
Германия	0.25	0.88
Дания	0.20	0.90
Франция	0.45	0.70
Обединено кралство	0.30	0.85
България	0.75	0.45

Национални профили

Разширеният анализ по държави идентифицира различни траектории на развитие и управленски практики.

Германия – „Правила и стабилност“. Германският модел демонстрира висока устойчивост благодарение на правовата природа на държавната служба (Beamtenrecht). Служителите на висши длъжности имат юридически защитен статут и не могат да бъдат освобождавани при политическа промяна без конкретно основание. Конкурсите процедури са строго регулирани, а политическите кабинети са малобройни, което поддържа предвидимо и последователно изпълнение на политиките.

Дания – „Доверие и предвидимост“. В Дания политизацията е минимална поради традицията на обществено доверие и етична култура в администрацията. Министрите работят с малки екипи от съветници, а кариерата се определя от професионални заслуги и вътрешна конкуренция. Ротациите след смяна на министър са редки и най-често доброволни, което поддържа институционална памет.

Франция – „Политическа гъвкавост и административен елит“. Франция съчетава големи кабинети с висока професионализация; висшите длъжности се заемат от завършили престижни училища (ENA), което стабилизира управленския капацитет, но понякога поражда напрежение между политическите назначения и постоянната администрация.

Обединеното кралство – „Неутралност и отчетност“. Уестминстърската система е еталон за административна неутралност. Политическите съвет-

ници (special advisers) са ограничени по брой и с ясно регламентирани функции; Civil Service Code гарантира непрекъснатост на изпълнението независимо от политически промени.

България – „Политическа чувствителност и фрагментарност“. Българската администрация демонстрира висока чувствителност при смяна на правителства. Политическите кабинети са сравнително големи, конкурсните процедури нерядко се провеждат формално или се отменят. Това води до чести ротации и забавяния на проекти; липсата на централен публичен регистър и ограниčenата мандатна защита усилват неподвижността.

Българският казус и препоръчителни мерки

Българският случай съчетава европейски стандарти с постсоциалистически практики. Формално са налице конкурсно начало, прозрачност и кариерно развитие, но практическото прилагане често е непоследователно, с високи зависимости от политически цикли.

Три ключови фактора задълбочават зависимостта: (1) непостоянна нормативна рамка без оценка на въздействието; (2) разширени политически кабинети с неясни отговорности; (3) липса на защитени мандати. Предложени мерки: лимит на съветниците пропорционално на числеността на ведомството; минимален мандат (напр. 4 години) с ясни основания за освобождаване; пълна публичност на конкурсите чрез национален електронен регистър.

Очакван ефект: краткосрочно намаляване на ротациите с 25-30% и дългосрочно изграждане на стабилен професионален корпус, осигуряващ приемственост независимо от политическите промени.

Пътна карта и ключови показатели

Пътната карта за 12 месеца съчетава три направления: прозрачност, капацитет и контрол.

Таблица 2. Пътна карта (12 месеца) и ключови показатели

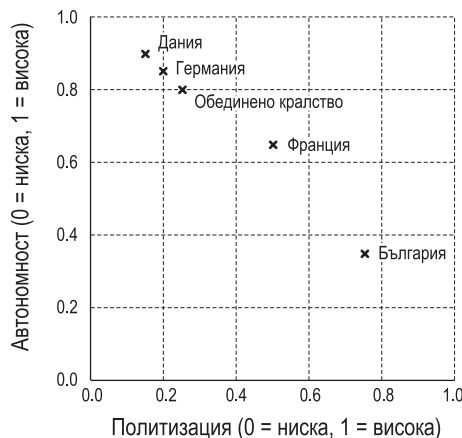
Период	Основно действие	KPI	Отговорна институция
Месец 1-2	Одит на всички висши длъжности и политически кабинети	Публикувана карта на позициите	Министерски съвет / МДА
Месец 3-4	Проект за промени в уредбата на политическите назначения и мандатите	Проект в обществено обсъждане	Министерство на държавната администрация
Месец 4-6	Единни правила и наръчници за конкурси	Публикуван наръчник и образци	Институт по публична администрация
Месец 5-8	Обучение на конкурсни комисии	≥80% обучени членове	ИПА
Месец 7-9	Публичен регистър за назначения и конкурси (open data)	Регистър в продукция	МДА / ДАЕУ
Месец 9-12	Протокол „смяна на власт“ + първи годишен отчет по индексите	Доклад за PIndex/ AIndex	Министерски съвет / ИПА

Целеви стойности: (1) е $\geq 30\%$ спад на ротациите в прозореца ± 6 месеца; (2) е $\geq 70\%$ конкурсни назначения; (3) е $\geq 80\%$ защитени мандати; (4) 100% публичност на конкурс/назначения; (5) +0.10 AIndex и -0.10 PIndex в рамките на първата година.

Рискове и управление на риска

Висока вероятност/високо въздействие: честа смяна на ръководства (решение: „охладителен период“ 6 месеца); непълни регистри (одит и междинна проверка от ДАЕУ); съпротива в организациите (пилотно въвеждане и фазиране). Средна вероятност: ниско участие в конкурси, неформални практики, ресурсни ограничения – адресират се чрез информационни кампании, етични кодекси и санкции.

При непостигане на очакван спад на ротациите се активира „авариен пакет“: допълнителни лимити за политически кабинети и разширени възможности за съдебно обжалване. Механизмът осигурява обратна връзка и адаптивност на реформата.

Фигура 1. Позициониране на държавите

Позициониране по политизация (X) и автономност (Y). България - зона „по-висока политизация/по-ниска автономност“; Германия/Дания - „ниска/висока“; Франция/Обединеното кралство - междинно

Ограничения и бъдещи изследвания

Основно ограничение е липсата на пълна съпоставимост на данните между държавите и отсъствието на централен регистър на висшите назначения в България. Политизацията има и културно измерение – доверие, неформални практики, мрежи на влияние – което изисква по-дълбоки качествени изследвания.

Насоки: (1) национална база данни за ротации и конкурси за годишен мониторинг на PIndex/AIndex; (2) секторни казуси в ресори с висока чувствителност; (3) емпирични изследвания на административната култура (анкети, интервюта).

Заклучение

Устойчивата изпълнителна власт се базира на институционализирани механизми, които балансират политическото и административното начало. Системите с ниска политизация, мандатна защита и конкурсно начало поддържат последователност и доверие. България е в междинна позиция – нормативно близо до европейските стандарти, но практиката остава зависима от политическия цикъл. Преходът към по-висока автономност минава през ограничаване на политическите назначения, укрепване на мандатната защита и публичен контрол, като индексният мониторинг (PIndex/AIndex) осигурява измеримост и прозрачност.

Библиография

- Aberbach, J. D., Putnam, R. D., & Rockman, B. A. (1981). *Bureaucrats and politicians in Western democracies*. Cambridge: Harvard University Press
- Aucoin, P. (2012). *New political governance in Westminster systems*. Governance, 25(2), 177-199
- Christensen, T., & Lægreid, P. (2015). *Trust in government: A comparative analysis*. Cheltenham: Edward Elgar
- Dahlström, C., Peters, B. G., & Pierre, J. (2011). *Steering from the centre: Strengthening political control in Western democracies*. Toronto: University of Toronto Press
- Maley, M. (2024). *Cabinetisation or a Westminster solution?*. Australian Journal of Public Administration, 83(1), 177-194
- OECD (2023). *Government at a glance 2023*. Paris: OECD Publishing
- Transparency International (2024). *Corruption perceptions index 2024*. Berlin
- GRECO (2022). *Fifth evaluation round - Preventing corruption in central governments*. Strasbourg: Council of Europe

Евросъюз от суверенни отечества: политическа спекула или патриотичен прагматизъм

Невен Бутев

Дебатът за степента на междудържавно сътрудничество в Европа след Втората световна война предхожда дори институционализирането на самата идея за обединение, подета със създаването на Европейска общност за въглища и стомана през 1951 г. Още от ранен етап поляризацията към желаната степен на интеграция хронично присъства в дневния ред на вече действащи страни членки, страни, кандидатстващите за членство, а също и потенциалните бъдещи кандидатки. Любопитно е, че въпросът за сътрудничество се разглежда, от една страна, на хоризонтална плоскост между отделните европейски страни, а от друга – тяхното индивидуално или групово (напр. Вишеградската четворка; страните от Бенелюкс) позициониране към „централизирани“ органи на управление, каквито през годините представляват Европейската асамблея (впоследствие парламент), Европейската комисия, Европейският съд и ред други. В тази сложна мрежа от взаимозависимости неминуемо възниква и предметът на настоящия труд – логичното напрежение между националния суверенитет и наднационалната легитимност.

Обектът на анализ са политиките на първата по рода си номинално самоназоваваща се за *суверенистка* група в Европейския парламент - групата на „Европа на суверенните нации“, в която има и солидно българско участие. Използвайки политологичен, документален и съпоставителен метод ще докажем амбивалентния характер на политиките ѝ за „суверенност“, видни през противоречивите им проявления на ниво група, както и като отделни субекти. За целта ще разгледаме програмите и официални позиции на партиите. Нека още тук ясно да направим уговорката – текстът не цели оспорване или качествено оценяване на дадена *суверенистка* политика като добра или лоша за съответната страна, колкото по-скоро проблематизиране на цялостната дефиниция на това понятие. През критично разглеждане на политическия *суверенизъм* ще докажем вътрешната амбивалентност на подобна заявка. Оттук ще извлечем логичния извод за тяхната употреба не толкова като характеристика в етапа на формиране и осъществяване на политики, колкото по-скоро като инструмент на политическа реторика.

Както всяка сложна наднационална организация, така и Европейският съюз е подложен на непрекъснат процес на трансформация и еволюция – както в неговата институционална форма, така и като подплатяваща политическа философия. За целите на анализа се избягва прекомерното внима-

ние в текста върху спора за генезиса на тези движения – били те *apriori* „оригиналистски“ идеи за формата на европейската общност, неподвластни на промяна от времето, или пък такива, представляващи емпирично придобито знание за това в кои сфери повече или по-малко сътрудничество е целесъобразно. Европа и нейната съюзна форма *per se* функционират като жив организъм, който непрекъснато се обновява в търсене на нови форми на единство, солидарност и баланс между националния интерес и идентичност и общото благо. В този смисъл ЕС остава проект на непрекъснатото предоговаряне¹.

По оста държавен суверенитет – европейска интеграция това предоговаряне през годините придоби съответните медийно-популярни форми като „Европа на две скорости“ (Саркози, 2012²), „Европа на четири скорости“³, както и еволюцията в разбирането на понятия като диференцирана интеграция⁴.

Желаното ниво на взаимодействие остава и конюнктурно обуславяно, като популистка употреба на темата има и от двете страни на подобно деление (*активно търсещите евроинтеграция срещу евроскептиците*). Част от тази опозиция е и явлението евроскептицизъм, чиито корени са дълбоки и в никакъв случай не следва да се елементаризират до съвременно постпреходно явление в Източна Европа или пък кризи на елитите на Запад. Без претенция за изчерпателност, може да се очертае следната примерна хронологична рамка на някои от по-значимите му прояви:

- Ранните възгледи за „Европа на отечествата“⁵ на Шарл дьо Гол.
- Утвърждаването на евроскептицизма сред леви и десни партии като нещо повече от периферен възглед. Това се случва, въпреки сравнително слабите за евроскептиците резултати от серията референдуми в периода 1972 - 1975.⁶

¹ Имплицитно това оборва популярната есхатологична представа на евроскептиците за *окончателно необратимата федерация Европа*. Европейският съюз всъщност остава динамичен и гъвкав, защото в крайна сметка е организация, а не държава. Това го отличава от класически примери за федеративни субекти като Германия и Русия.

² Vinocur, N. (2014) France's Sarkozy calls for two-speed EU, tighter borders. Reuters. [онлайн] Достъпно на: <https://www.reuters.com/article/world/frances-sarkozy-calls-for-two-speed-eu-tighter-borders-idUSBREA4L072/>

³ Свободна Европа (2023). ЕС на четири скорости. Къде ще е България според проекта на Франция и Германия. Свободна Европа. Достъпно на: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/es-balgariya-vtora-skorost/32600948.html>

⁴ Pirozzi, N., & Bonomi, M. (2022). Governing Differentiation and Integration in the European Union: Patterns, Effectiveness and Legitimacy. *The International Spectator*, 57(1), 1-17. <https://doi.org/10.1080/03932729.2022.2038424>

⁵ Volkers, S. (2022). Is it possible to be both Eurosceptic and positive about European cooperation? A short overview of Charles de Gaulle's „Europe of Fatherlands“. Medium. Достъпно на: <https://samv.medium.com/is-it-possible-to-be-both-eurosceptic-and-positive-about-european-cooperation-a5e69dbb1d84>

⁶ Дания, Франция, Норвегия, Ирландия и Великобритания последователно провеждат допитвания за оставането, присъединяването или одобряване на чуждо членство в европейската общност. Единствена Норвегия тогава решава да се въздържа от членство в ЕИО. Резултатът е потвърден след 22 г. в ново допитване.

- Амбивалентната роля на комунистическите партии в годините преди появата на еврокомунизма на Енрико Берлингуер и Жорж Марше през късните 70-те.
- Третата вълна на крайнодесен радикализъм⁷ – от 80-те до настъпването на новия век. Характеризира се с появата на първите *модерни* евроскептични партии (*Front national* на французина Жан-Мари Льо Пен⁸; *FPÖ* на австриеца Йорг Хайдер и италианската *Lega Nord* на Умберто Боси) наблюдаващи на силно антиимигрантска реторика с акцент върху идеята за национална идентичност.
- Брекзит в периода 2016 г. – 2020 г. и първият реален пример за напуснала страна членка (изключвайки случая Гренландия от 1982 г.⁹)

Към списъка следва да добавим и последващ етап – периодът след 2019 г. и засилването на евроскептичните позиции едновременно отлясно (*по-отлясно*) и отляво. В тази времева рамка следва активно да се разглежда и въпросът за *суверенността* като част от наратива на евроскептицизма като възможна алтернатива на досегашния модел на функциониране на Съюза.

Необходима е първоначално стъпка назад и кратък исторически преглед на понятието „суверенитет“. Неговата етимология ни насочва към латински корен – „*superanus*“, сиреч „висшестоящ“. Понятието е полисематично – неговата употреба е концептуално натоварена, като значението строго зависи от съответния контекст. Следователно то трябва да се разглежда през призмата на историцизма – конюнктурно обусловено и еволюционно в своето значение. Например в епохата на феодализма то поначало служи като евристичен маркер за социално-икономическите отношения между върховния владетел на държавата и подчинените му феодали. *Суверен* към този момент не съществува в юридически смисъл. Причината – липсата на необходимата социална база поради разпокъсана и неавтономна монархическа власт, отстъпваща пред силни местни самоуправници и васали. Това е по-скоро типично за ранното Средновековие. Впоследствие при процеса на централизация на кралската власт в Западна Европа монархическата власт вече започва да се разглежда като *суверенния* (неделим и неотменим¹⁰) изразител на същата тази народна воля. Това, разбира се, е и породено от нуждата за „*консолидация и наличие на йерархична административна структура на държавата*“¹¹ във времена на религиозни конфликти и зачестяващи феодални междуособици.

⁷ Mudde, C. (2002) The ideology of the extreme right. Manchester: Manchester University Press. p. 6 https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/27085/ssoar-2002-mudde_the_ideology_of_the_extreme.pdf?sequence=1

⁸ След инициатива по прекръстване през 2018 г. става по-известен като Rassemblement national.

⁹ Бидейки автономна територия на Кралство Дания, Гренландия се отказва от пълноправно членство в Съюза, като и до ден-днешен притежава специален статут.

¹⁰ Тезите на Боден са развити в неговия magnum opus „Шест книги за републиката“. Bodin, J. (1576). *Les Six Livres de la République*. Превод от M. J. Tooley. Oxford: Basil Blackwell. Достъпно на: https://www.yorku.ca/commnel/courses/3020pdf/six_books.pdf

¹¹ Гръцманов, В. (2015). *Теорията за суверенитета на Жан Боден*. Научни трудове на Русенския университет, 54(7), с. 16. Достъпно на: <https://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp15/7/7-2.pdf>

С настъпването на Просвещението *суверенът* ще бъде подложен на нова философска семантика в трудовете на Хобс (*Левиатан*) и Русо (*За обществения договор*). И при двамата присъства схващането за обществен договор, но разбран по-разнопосочни начини. За Хобс своеобразният договор се сключва от народа с владетеля суверен, по този начин придавайки му абсолютна власт като гаранция срещу опасното естествено положение на *homo homini lupus est*¹². Според Русо *суверенът* е по-скоро общата воля на народа, която е неотделима от изразителя си. Той допуска предоставяне на изпълнителна власт на монарха или владетеля, но само при строго спазване на неписания „граждански договор“. При нарушаване на общата воля суверенът има право да санкционира овластения от него през оттегляне на подкрепата си.

По отношение на функционирането на Европейския съюз идеята „суверенност“ притежава по-скоро политически отколкото правен смисъл. Така например, в структуроопределящи документи като Маастрихтския договор от 1992 г., Лисабонския договор от 2009 г., та дори провалия проект за европейска конституция от 2005 г. не се открива директно употреба на думата „суверенитет“. Въпреки това недвусмислено се говори за зачитане на „национални идентичности, присъщи на техните (б.а. държавите членки) фундаментални структури, политически и конституционни, включително регионалното и местното самоуправление“¹³.

Въпросът за *суверенността* на членките косвено се повдига, щом стане дума и за субсидиарното право на ЕС да взема решения „в области, в които той няма изключителна компетентност..., но е за предпочитане действията да се предприемат от Съюза, а не от държавите членки на тези договори“.¹⁴

Настоящият текст няма за цел юриспруденционно разглеждане на понятието „суверенитет“ в рамките на европейската правна система, а по-скоро критична политологична преоценка. Тъкмо в този аспект терминът бива инструментализиран от част от европейските политически партии с парламентарно представителство. За последните 20 години, от изборите през 2004 г. насетне¹⁵, могат да бъдат разграничени няколко основни дясноориентирани евроскептични политически групи, които проявяват форма на пиетет към идеята за изконно *суверенно* право страните членки да бъдат самостоятелни в своите политики. Те биха могли да се класифицират според интензитета

¹² Прев. от лат. „човек за човека е вълк“

¹³ Европейски съюз. (2012). Консолидирана версия на Договора за Европейския съюз, член 4, алинея 2. Официален вестник на Европейския съюз, С 326/13. Достъпно на: [линк към документа] (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF)

¹⁴ Договор за Европейския съюз и Договор за функциониране на Европейския съюз, член 5. Достъпен на: [https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF] (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF)

¹⁵ Маркираме този период поради спецификата на започналото тогава разширяване на Изток.

на критики към ЕС по въпроси като федерализация, дълбочина на интеграция, централизацията и популярна легитимност:

- Умерено евроскептични консерватори – (през годините групи като *UEN*; *ECR*) формации, подкрепящи реформи в рамките на ЕС, но критични към идеите за задълбочена федерализация. Без да отричат устоите на Съюза, те по-скоро целят предоговаряне на ролята му от либерално-консервативни гледища за защита на свободния пазар от свръхрегулации и скептичност към някои общеевропейски политики (*напр. Зелената сделка; културни политики за сексуалност и равнопоставеност*). Избягват употребата на „суверенитет“ в смисъла на широк апел към отделния гражданин поради популистското звучене¹⁶. По-скоро разглеждат *суверенното* право на отделните страни членки да преследват собствена фискална и институционална политика¹⁷.
- Групи с популярен акцент върху директната демокрация и референдумите – (*IND/DEM; EFD; ENF; ID; P/E*) доста по-склонни индиректно да мобилизират *суверена* като способ за правене на политика. Силно критични към евробюрократията и федерализацията на Съюза, тези партии често предлагат алтернативни начини за пряка комуникация с народа – било то през промяна на философията и механизма на представителство (*M5S*, Италия) или допитване до народа за ключови въпроси по бъдещето на ЕС (*UKIP*, Великобритания).
- Твърдолинейни антиевропейски формации – открито настояващи за излизане на своите страни от ЕС. Предимно неонацистки, неонацистки, антисистемни екстремистки сегменти, които рядко боравят на ниво парламентарна група с понятието за „суверен“ по простата причина, че по-скоро не сформират такива. Предпочита се по-малко ангажиращото участие като независими депутати. Те разглеждат членството на страните си като заплаха за националната независимост и идентичност. В политическия им жаргон „суверен“ присъства като егалитарен повик към обикновения гражданин, откъснат от брюкселския елит.

За целите на анализа ще обособим „Европа на суверенните нации“ като четвърта подгрупа на десния евроскептицизъм. Причините – все още неясната степен на радикалност на колективния ѝ евроскептицизъм; младостта на групата и отделните партии в нея¹⁸ и откровената нехомогенност

¹⁶ Разбира се, подобни групирания са донякъде условни и евристични. Напълно допустимо е според авторския поглед дадена политическа партия свободно да бъде причислена сред останалите групи. Така например, единственият настоящ български член на групата ECR - партия „Има такъв народ“, активно наложи термина „суверен“ в политическия език у нас. Макар и по-скромно, с него оперираше и друг предишен член на групата на консерваторите - партия „България без цензура“ на Н. Барекков.

¹⁷ European Conservatives and Reformists Group. (2024). ECR Priorities 2024-2029. Достъпно от https://ecrgroup.eu/files/EN_ECR-Priorities_2024-2029.pdf (https://ecrgroup.eu/files/EN_ECR-Priorities_2024-2029.pdf)

¹⁸ Повечето нейни членове (AfD, Възраждане, Mi Hazánk, Reconquête) са основани преди по-малко от 10 години и при това не добиват мигновено обществено разпознаване. По-„зрели“ са единствено литовската TTS (Съюз на хората и справедливостта) и нидерландският Форум за демокрация, но тяхното присъствие в политическото пространство на страните си за последните 20 години е по-скоро символично и бутиково.

на позициите и разминаване по ключови въпроси. И все пак – това е първата група непосредствено използваща термина „суверен“ в названието си. Групата заслужава внимание и поради присъствието на българската „Възраждане“ Все пак уместно е да се спомене, че родният политик пръв вкарал в широка медийна употреба метафората за „Европа на отечествата/суверенните нации“ е евродепутатът от ВМРО Ангел Джамбазки (2014-2024)¹⁹.

Идеята за *суверенистка* група се взема след иниципирана от „Възраждане“ през април 2024 г. среща в София²⁰, на която партии, споделящи общата визия за „запазване на националния суверенитет“, приемат задочна декларация. В месеците след проведения през лятото на същата година европейски вот, групата на „Европа на суверенните нации“ бива окончателно сформирана. Понастоящем в нея членуват 27 представители на партии от 8 държави членки, най-разпознаваеми от които са AfD (*Алтернатива за Германия*), „Възраждане“, чешката SPD (*Свобода и Директна демокрация*) и полската Nowa Nadzieja (*Нова надежда*).

Съпоставка на политиките на партиите поотделно, както и цялостните възгледи на ниво парламентарна група, показват единомислие по някои енергийни и културно-образователни въпроси, но същевременно хетерогенност в немалко други аспекти. Безспорно теми като „*превенция на ЛГБТ образованието*“ и „*отхвърлянето на Зелената сделка*“ са обединителни за тях²¹. Съображенията също са сходни – „*превенция срещу презрението към нормалното семейство и християнските ценности*“²² или пък „*Зелената сделка унищожава конкурентоспособността на цяла Европа*“²³. Нюансиране все пак има и то е в степента на наблягане върху дадения въпрос. Така например, в ресурсно по-обезпечени страни (България, Полша) Зелената сделка е по-слабо застъпена тема в речите, позициите и програмите на съответните партии отколкото в други по-зависими от енергиен внос (Словакия, Унгария). Същевременно темата за сексуалното образование преобладава в наратива на партии от страни със силно влияние на католическата църква върху политическия дневен ред (Франция, Полша, Литва, Словакия)²⁴. На пръв поглед този пример целеполага аргумента за *суверенност* при вземането на решения – в крайна сметка всяка страна следва да се

¹⁹ Dnes. (2025). EC се раздели на ECCCР и на Европа на отечествата. София. <https://dnes.dir.bg/mnenie/dzhambazki-es-se-razdeli-na-esssr-i-na-evropa-na-otechestvata>

²⁰ KPOCC Agency Ltd. (2024). По покана на „Възраждане“ в София пристигат лидери на европейски партии. Cross.bg: София. <https://www.cross.bg/vuzrazhdane-lideri-partii-1743214.htm>

²¹ ESN Group. What we stand for. ESN Group: Брюксел. <https://esn-group.eu/what-we-stand-for>

²² Tautos ir teisingumo sąjunga. Programa. Tautos ir teisingumo sąjunga. IV. Šeim. Вилнюс. <https://tautateisingumas.lt/>

²³ Fiala, R. (2025). Stop Green Dealu! - Zlevníme elektřinu až o 20%. Svoboda a přímá demokracie. <https://spd.cz/stop-green-dealu-zlevnime-elektrinu-az-o-20/>

²⁴ Макар да има и обратни примери - единственият приет законопроект на „Възраждане“ за цялото съществуване на партията е този за забрана на джендър идеологията в средното образование от лятото на 2024 г. Същевременно говоренето на партията по тази и други теми е по-скоро „сезонно“ - дадена тема се мобилизира за определен период, впоследствие се заравя „в чекмеджето“.

ръководи от собствените си морални ориентири, обществени нагласи и етнокултурни традиции. И тъкмо това право не е иззето от страните членки. Така например, член 165 от Договора за функциониране на ЕС²⁵ пояснява ограниченията за вмешателство в националните образователни политики:

Съюзът... напълно защита отговорностите на държавите членки за съдържанието на учебния процес и организацията на образователните системи и тяхното културно и езиково разнообразие.

Още повече подобни регулации вече бяха приети в Унгария и България благодарение на намирането на съответното парламентарно мнозинство. Неоспорим е фактът, че унгарският закон за „противодействие на педофилията и защита на децата“ от юни 2021 г. от една страна бе осъден в резолюция на ЕП същата година²⁶, но същевременно не последваха преки финансови санкции или преоценки извън моралните такива.

Освен аргументът срещу преобладаването на възприятие за ограничена суверенност, различаващо се от фактическото правно положение, аморфната употреба на понятието прозира и другаде. Един от фланговете на вътрешно напрежение²⁷ сред представителите на „Европа на суверенните нации“ е отношението към войната между Русия и Украйна и в по-глобален контекст – бъдещето на НАТО. За излизане на страните си от НАТО се изказват Костадин Костадинов („Възраждане“)²⁸, Ерик Земур (Reconquête!)²⁹ и словашката Republika³⁰. Разнопосочни послания обаче пристигат от най-голямата фракция вътре в „суверенистите“ – тази на AfD³¹. При немците преобладава по-скоро устойчива програмно заложена позиция за „членството в НАТО като съответствие на интересите на Германия по отношение на външната политика и политиката на сигурност, стига ролята на НАТО да остане тази на отбранителен съюз“³². Огледално противоположни са позициите

²⁵ European Union. (2016). Договор за функционирането на Европейския съюз, член 165(1). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT>

²⁶ European Parliament. (2021). Европейският парламент категорично се противопоставя на унгарският закон срещу ЛГБТИК. Европейски парламент. <https://www.europarl.europa.eu/news/bg/press-room/20210701IPR07502/parlamentt-kategorichno-se-protivopostavia-na-ungharskiia-zakon-sreshchulgbhtik>

²⁷ Ferfecki, W. (2025). Sojusznicy Mentzena pakują z Putinem. Co zrobi Nowa Nadzieja? Rzeczpospolita. <https://www.rp.pl/polityka/art42360101-sojusznicy-mentzena-pakuja-z-putinem-co-zrobi-nowa-nadzieja>

²⁸ Костадинов, К. (2024). Обясняват ни, че НАТО е гаранция за нашата сигурност, истината е, че НАТО е най-голямата заплаха за българската национална сигурност. Възраждане. <https://vazrazhdane.bg/костадин-костадинов-обясняват-ни-че/>

²⁹ Institut Montaigne. (2022). NATO as Seen by France's Presidential Candidates. Institut Montaigne. <https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/nato-seen-frances-presidential-candidates>

³⁰ Hnutie REPUBLIKA. (н.д.). Naše názory - vysvetlí ujdeme hoaxy o REPUBLIKE. Hnutie REPUBLIKA. <https://www.hnutie-republika.sk/nazory/#clenstvo-v-nato>

³¹ Goldman, D. P., & Parpart, U. (2025). Can the Alternative for Germany save NATO? Asia Times. <https://asiatimes.com/2025/02/can-the-alternative-for-germany-save-nato/>

³² AfD. (2017). Manifesto for Germany. Alternative für Deutschland, 4.2 NATO as a Defensive Alliance https://www.afd.de/wp-content/uploads/2017/04/2017-04-12_afd-grundsatzprogramm-englisch_web.pdf

на литовската TTS и полската Nowa Nadzieja обаче. С оглед чувствителното географско положение на страните си, двете формации са ярки застъпници на членството на страните си в Алианса. Съюзниците на „Възраждане“ от TTS дори обявяват *„силната армия в отбранителния съюз на НАТО като необходимост за оцеляването на държавата“*.³³ Безспорно критиката към потенциално членство на Украйна в ЕС и НАТО и продължаването на военната помощ към страната се споделя от всички в групата, но неслучайна остава липсата на единна позиция на групата по въпросите за първопричините на войната в Украйна и бъдещето на НАТО³⁴, изразена в програмните ѝ документи.

Тази дихотомия повдига два въпроса – за целесъобразността и съдържанието на подобна аргументация. Посочените партии твърдят, че членството на Украйна в НАТО е нежелан процес поради съображенията, че това би въвлякло всички членки на Алианса в конфликта. Тоест *суверенно* право на тези страни е да съхранят себе си далеч от бушуващата война. Има валидност това да се приеме като част от националния интерес. В същото време, обаче, отново като национален интерес, мнозинството партии от *„Европа на суверенните нации“* изтъква стремежът за излизане на страните им от НАТО. Тоест демонстрира се опит за „консултиране“ на съюз, който изначално е приет за нежелан. Резонно може да се повдигне и друг въпрос – ако едни партии разбират защитата на суверенитета си като пълна външнополитическа и военна независимост и настояват за излизане от НАТО, а други виждат именно членството в блоковата отбрана като необходимата форма на отстояване на националния интерес, то тук срещаме противоположни практически тълкувания на понятието и как то следва да се реализира. Това смислово разминаване би могло да се оправдае с аргумента, че всяка държава има право да преценява спрямо географската си и историческа специфика – логика, която е напълно съвместима със суверенната воля. Но същевременно, когато за едни суверенитетът означава „да излезеш“, а за други – „да останеш“, възниква пряка концептуална конфронтация. Геополитическата динамика и социалното напрежение в европейските страни очаквано повдигат дебата за суверенитета като възможен лост за маневриране и решаване на национално значимите въпроси. Артикулирането му от групата *„Европа на суверенните нации“* засвидетелства нееднозначното разбиране на подобно понятие, което не следва да оспори или оцени качеството на политиките, които имплицитно прозират зад него. Следва да разграничим две „лица“ на *суверенитета* – реалният политически такъв, който демонстрира, че държавите разполагат с много по-голяма независимост, отколкото се предполага, и който суверенитет незадължително е равносилен на бягство от наднационална форма на сътрудничество. И вторият негов „образ“ – на

³³ Tautos ir teisingumo sąjunga. Programa. Tautos ir teisingumo sąjunga. KELKIS, LIETUVA!. Вилнюс. <https://tautateisingumas.lt/>

³⁴ Славомир Метцен от Nowa Nadzieja определя Путин като „престъпник“ малко след избора си начело на партията. Същевременно техните партньори от „Възраждане“ си сътрудничат на между-партийно ниво с управляващата „Единна Русия“.

реторическа тактика, която цели императивното налагане на определен изолационистки наратив.³⁵

Библиография

- Европейски съюз. (2012). Консолидирана версия на Договора за Европейския съюз, член 4, алинея 2. Официален вестник на Европейския съюз, С 326/13. Достъпно на: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF
- European Parliament. (2021). Европейският парламент категорично се противопоставя на унгарския закон срещу ЛГБТИК. Европейски парламент. <https://www.europarl.europa.eu/news/bg/press-room/20210701IPR07502/parlamentt-kateghorichno-se-protivopostavia-na-ungharskiiia-zakon-sreshchu-lghbtik>
- Гръцманов, В. (2015). Теорията за суверенитета на Жан Боден. Научни трудове на Русенския университет, 54(7), с. 16. <https://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp15/7/7-2.pdf>
- Костадинов, К. (2024). Обясняват ни, че НАТО е гаранция за нашата сигурност, истината е, че НАТО е най-голямата заплаха за българската национална сигурност. Възраждане. <https://vazrazhdane.bg/костадин-костадинов-обясняват-ни-че/>
- КРОСС Agency Ltd. (2024). По покана на „Възраждане“ в София пристигат лидери на европейски партии. Cross.bg: София. <https://www.cross.bg/vuzrazhdane-lideri-partii-1743214.htm>
- Свободна Европа (2023). ЕС на четири скорости. Къде ще е България според проекта на Франция и Германия. Свободна Европа. <https://www.svobodnaevropa.bg/a/es-balgariya-vtora-skorost/32600948.html>
- Dnes. (2025). ЕС се раздели на ЕСССР и на Европа на отечествата. София. <https://dnes.dir.bg/mnenie/dzhambazki-es-se-razdeli-na-esssr-i-na-evropa-na-otechestvata>
- AfD. (2017). *Manifesto for Germany*. Alternative für Deutschland, 4.2 NATO as a Defensive Alliance. https://www.afd.de/wp-content/uploads/2017/04/2017-04-12_afd-grundsatzprogramm-englisch_web.pdf
- European Conservatives and Reformists Group. (2024). *ECR Priorities 2024-2029*. https://ecrgroup.eu/files/EN_ECR-Priorities_2024-2029.pdf
- European Union. (2016). Договор за функционирането на Европейския съюз, член 165(1). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT>
- Ferfecki, W. (2025). Sojusznicy Mentzena paktuja z Putinem. Co zrobi Nowa Nadzieja? Rzeczpospolita. <https://www.rp.pl/polityka/art42360101-sojuszniczy-mentzena-paktuja-z-putinem-co-zrobi-nowa-nadzieja>
- Fiala, R. (2025). Stop Green Dealu! - Zlevníme elektřinu až o 20%. Svoboda a přímá demokracie. <https://spd.cz/stop-green-dealu-zlevnime-elektrinu-az-o-20/>
- Goldman, D. P., & Parpart, U. (2025). *Can the Alternative for Germany save NATO?* Asia Times. <https://asiatimes.com/2025/02/can-the-alternative-for-germany-save-nato/>
- Hnutie REPUBLIKA. (н.д.). *Naše názory - vysvetľujeme hoaxy o REPUBLIKE*. Hnutie REPUBLIKA. <https://www.hnutie-republika.sk/nazory/#clenstvo-v-nato>

³⁵ Например аргумента за липса на необходимост от организации като Международния наказателен съд и Международната здравна организация (макар наличието на критики към дейността им)

- Institut Montaigne. (2022). *NATO as Seen by France's Presidential Candidates*. Institut Montaigne. <https://www.institutmontaigne.org/en/expressions/nato-seen-frances-presidential-candidates>
- Mudde, C. (2002) The ideology of the extreme right. Manchester: Manchester University Press. p. 6 https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/27085/ssoar-2002-muddethe_ideology_of_the_extreme.pdf?sequence=1
- Pirozzi, N., & Bonomi, M. (2022). Governing Differentiation and Integration in the European Union: Patterns, Effectiveness and Legitimacy. *The International Spectator*, 57(1), 1-17. <https://doi.org/10.1080/03932729.2022.2038424>
- Tautos ir teisingumo sąjunga. *Programa*. Tautos ir teisingumo sąjunga. IV. Šeim. Вилнюс. <https://tautateisingumas.lt/>
- Volkers, S. (2022). Is it possible to be both Eurosceptic and positive about European cooperation? A short overview of Charles de Gaulle's „Europe of Fatherlands“. Medium. <https://sam-v.medium.com/is-it-possible-to-be-both-eurosceptic-and-positive-about-european-cooperation-a5e69dbb1d84>
- Vinocur, N. (2014). France's Sarkozy calls for two-speed EU, tighter borders. Reuters. <https://www.reuters.com/article/world/frances-sarkozy-calls-for-two-speed-eu-tighter-borders-idUSBREA4L072/>

РАЗДЕЛ ЧЕТВЪРТИ

Европейска идентичност,
култура и общество
в трансформация

Културна дипломация и европейска идентичност в контекста на политически различия: Евровизия между центъра и периферията като асиметрична платформа

Елена Розберг

Увод

От създаването си през 1956 г. Евровизия се трансформира от телевизионно музикално състезание в един от най-мощните културни и медийни феномени в света, следен всяка година от над 160 милиона зрители.^{1,2} Форматът, който обединява участници от три континента, надхвърля рамките на развлекателното шоу. Той се превръща в пространство за културно представяне, дипломатически жестове и политически интерпретации.

Макар институционално независим от Европейския съюз, конкурсът неизменно се вписва в дебатите за културната дипломация. Той отразява начина, по който Европа дефинира своето място в глобалния културен ред. Официалната претенция за „аполитичност“³ контрастира с редица примери, в които Евровизия действа като поле за артикулиране на политически позиции, символно сближаване или противопоставяне.

Значимостта на темата произтича от амбивалентната природа на Евровизия – едновременно глобален културен спектакъл и индикатор за политическа динамика. В нея се преплитат национални интереси, медийни стратегии и транснационални ценности.⁴ Гласуването, тематичният избор и специфичните символи разкриват сложна мрежа от регионални коалиции, исторически напрежения и съвременни геополитически противоборства.⁵

Настоящото изследване разглежда Евровизия като платформа, в която политическите различия и културните асиметрии оформят участието и въз-

¹ Raykoff, I., & Tobin, R. (2007). *A Song for Europe: Popular Music and Politics in the Eurovision Song Contest*. Aldershot: Ashgate.

² European Broadcasting Union (EBU). (2023). Facts & Figures: Eurovision Song Contest. Достъпно на: <https://eurovision.tv/about/facts-and-figures>

³ EBU (2023). *Rules of the Eurovision Song Contest*. European Broadcasting Union.

⁴ Melissen, J. (Ed.). (2005). *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

⁵ Dubin, A., Vuletic, D. & Obregón, A. (eds.) (2022). *The Eurovision Song Contest as a Cultural Phenomenon: From Concert Halls to the Halls of Academia*. Routledge, London.

приятieto на страните. То поставя въпроса дали ефектът ѝ е трансформативен – променя нагласите, или по-скоро рефлексивен – отразява вече съществуващи културни и политически линии. Анализът включва парадокса „политически – неполитически конкурс“, както и влиянието на технологичния глобализъм и социалните мрежи върху пренареждането на европейското културно пространство.⁶

Изследването съчетава интердисциплинарен подход, обединяващ международни отношения, културология и медийни изследвания. То предлага нова аналитична перспектива към Евровизия като асиметрична платформа за културна дипломация, в която се преплитат динамиката „център–периферия“, дигиталните медийни практики и процесите на конструиране на европейската идентичност. Авторският принос се подсилва от дългогодишния практически опит на изследователя като коментатор на Евровизия за Българската национална телевизия. Този опит предоставя „вътрешна перспектива“ върху медиите и културното представяне. Така текстът разширява академичния дебат, предлагайки ново разбиране за конкурса като индикатор за символното договаряне на европейската идентичност в контекста на глобални и регионални неравновесия.

Концептуални опори: културна дипломация, мека сила и център–периферия

Културната дипломация представлява форма на международна комуникация, която използва културни ресурси – изкуство, музика, литература, език и традиции – за укрепване на взаимното разбиране и изграждане на положителен образ на държавите в глобалната среда. Cummings⁷ я определя като „обмен на идеи, информация, изкуства и други аспекти на културата между нации и техните народи с цел взаимно разбиране“, а Schneider⁸ подчертава нейната роля като трудно дефинируема, но ясно разпознаваема на практика. Въпреки сходствата с публичната дипломация, културната дипломация се различава чрез акцент върху дългосрочните ефекти на културния обмен, докато публичната дипломация е свързана предимно с краткосрочни комуникационни цели и политически послания⁹. Това разграничение е особено важно при анализа на Евровизия, която едновременно функционира като платформа за публична дипломация чрез своята медийна видимост и като канал за културна дипломация чрез устойчивото изграждане на образи и ценности, свързани с Европа.

⁶ Bjola, C., & Holmes, M. (2015). *Digital Diplomacy: Theory and Practice*. Routledge.

⁷ Cummings, M. C. (2003). *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*. Washington DC: Center for Arts and Culture.

⁸ Schneider, C. P. (2006). *Cultural diplomacy: Hard to define, but you'd know it if you saw it*. The Brown Journal of World Affairs, 13(1), 191-203.

⁹ Melissen, J. (2005). *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Тясно свързана с културната дипломация е концепцията за „меката сила“ (soft power), въведена от Nye¹⁰. Тя предполага, че привлекателността на културата, ценностите и политическия модел на една държава или регион може да допълва или дори да замества традиционните форми на власт. Евровизия е показателен пример за този механизъм: едновременно музикален конкурс и дипломатическа сцена, на която държавите проектират своето културно присъствие пред милиони зрители по света. Както отбелязват Dubin, Vuletic и Obregón¹¹, мегасъбития от този тип функционират като „символичен форум“, в който културни и политически значения се преплитат, независимо от официалните правила на конкурса за „аполитичност“.

В демократични контексти културната дипломация често е интегрирана в по-широки стратегии за международно сътрудничество. В авторитарни или хибридни режими обаче тя може да се използва като инструмент за контролирана проекция на отвореност и модерност, прикриваща вътрешнополитически дефицити. Примерът с Азербайджан, който през 2012 г. е домакин на конкурса, показва колко тънка е границата между културната дипломация и политическата пропаганда¹².

Докато културната дипломация и концепцията за „меката сила“ обясняват как държавите използват културни ресурси за влияние и изграждане на имидж, въпросът за европейската идентичност поставя анализа в по-широк политико-символен контекст. Теоретичните модели на Beck¹³ и Delanty¹⁴ подчертават, че идентичността е резултат от постоянни преговори между националното и наднационалното, между локалните култури и споделените ценности. Както отбелязва Стойчева, интеграционните процеси не премахват културните различия, а често ги пренареждат в нови линии на разделение¹⁵. Евровизия е показателен случай: конкурсът събира държави с различна степен на икономическо, политическо и културно влияние, които формално се състезават на равни начала, но реално действат в условия на съществени неравенства в ресурсите и международната видимост.

Асиметриите, наблюдавани в рамките на Евровизия, могат да бъдат разбрани и като част от по-широки структурни модели. Теорията на световните системи на Wallerstein предлага именно такава перспектива, като представя глобалното пространство като структурирано в център, полупериферия и

¹⁰ Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs.

¹¹ Dubin, A., Vuletic, D. & Obregón, A. (eds.) (2022). *The Eurovision Song Contest as a Cultural Phenomenon: From Concert Halls to the Halls of Academia*. Routledge, London.

¹² Vuletić, D. (2018). Public Diplomacy and Decision-Making in the Eurovision Song Contest. In M. Dunkel & S. Nitzsche (eds.), *Popular Music and Public Diplomacy: Transnational and Transdisciplinary Perspectives* (pp. 301-314). transcript Verlag, Bielefeld. DOI: 10.1515/9783839443583-016.

¹³ Beck, U. (2006). *The Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press.

¹⁴ Delanty, G. (2005). What Does It Mean to Be a 'European'? *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 18(1), 11-22.

¹⁵ Стойчева, М. (2016). *Европейска идентичност: теоретични дилеми и аналитични подходи*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София.

периферия¹⁶. Евровизия отразява този модел, но в някои случаи го и разчупва: победи на държави като Естония (2001) или Португалия (2017) символно оспорват доминацията на „центъра“, макар че в дългосрочен план културната и медийната мощ на водещите европейски държави остава определяща. Robertson с концепцията за глокализацията допълва тази рамка, като обяснява защо именно периферните участници често предлагат най-иновативни сценични решения – глобалният формат се адаптира към локалната културна среда, създавайки оригинални и запомнящи се представяния¹⁷.

В условията на дигитална глобализация тези модели се трансформират. Дигиталната дипломация¹⁸ и социалните медии дават възможност на по-малки държави да постигат международна разпознаваемост, която преди е била немислима без традиционните канали на „центъра“. Успехи, постигнати чрез масова мобилизация на онлайн общности, споделяне на съдържание и активно присъствие в дигиталните платформи – като третото място на Молдова през 2017 г., второто място на Кипър през 2018 г. или глобалната популярност на песента на Исландия през 2020 г. – показват, че медийната динамика може временно да пренареди културните йерархии. Тези постижения обаче често се оказват краткотрайни, тъй като достъпът до професионални екипи, технологични ресурси и международни мрежи остава концентриран в по-утвърдените културни центрове.

Парадоксът „политически – неполитически конкурс“

Победата на Джамала през 2016 г. с *1944* пункта превръща Евровизия от музикално съревнование в политически дебат. Песента за депортацията на кримските татари, възприета в контекста на анексията на Крим, се тълкува като акт на символична солидарност с Украйна¹⁹ – показателен пример как „неутрална“ сцена придобива политическо измерение.

Нормативната рамка на EBU дефинира конкурса като „аполитичен“ и забранява лозунги и символи²⁰, но на практика сцената систематично се превръща в поле, където музика и политика се преплитат²¹. Победата на Сърбия през 2007 г. с *Molitva*, изпята на сръбски език, се коментира в медиите като опит за легитимация на страната като модерна европейска нация²² – символичен пробив на „периферията“. Примерът с Израел също илюстрира напрежението между културното и политическото: песента *Toy* на Нетя Барзилай (2018)

¹⁶ Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.

¹⁷ Robertson, R. (1995). *Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity*. In M. Featherstone, S. Lash & R. Robertson (eds.), *Global Modernities* (pp. 25-44). Sage, London.

¹⁸ Bjola, C., & Holmes, M. (2015). *Digital Diplomacy: Theory and Practice*. London: Routledge.

¹⁹ Vuletic, D. (2019). *Postwar Europe and the Eurovision Song Contest*. London: Bloomsbury.

²⁰ European Broadcasting Union (EBU). (2023). *Rules of the Eurovision Song Contest*. Geneva: EBU.

²¹ Raykoff, I., & Tobin, R. D. (Eds.). (2007). *A Song for Europe: Popular Music and Politics in the Eurovision Song Contest*. Ashgate, Aldershot.

²² Mitrović, M. (2010). „‘New face of Serbia’ at the Eurovision Song Contest: International media spectacle and national identity.“ *European Review of History*. *Revue européenne d'histoire*, 17(2), 171-185. <https://doi.org/10.1080/13507481003589378>

е представена като феминистко послание, но на фона на ескалацията на изraelско-палестинския конфликт поражда противоречиви реакции²³. През 2025 година участието на Израел отново предизвиква протести и призови за бойкот.²⁴

ЕВУ понякога със своите действия очертава границите на „аполитичността“. През 2021 г. дисквалифицира беларуското участие с песента *Ya nauchu tebya*, възприета като пропаганда в подкрепа на режима на Лукашенко²⁵, а през 2009 г. отстранява грузинската *We Don't Wanna Put In* заради недвусмислена препратка към Владимир Путин в контекста на войната в Южна Осетия²⁶.

Примери като Украйна (2016), Сърбия (2007) и Израел (2018, 2025) показват, че Евровизия е „символна лаборатория“, където ценности на европейския проект – многообразие, толерантност и равнопоставеност – се артикулират, но и оспорват. Парадоксът на „аполитичността“ е по-скоро нормативна фикция, разколебавана в практиката. Конкурсът едновременно е инструмент на културна дипломация и катализатор на политическа поляризация, позволявайки понякога на „периферията“ временно да оспорва доминацията на установените културни центрове.

Schneider²⁷ подчертава, че културните мегасъбития действат като „огледало на международната среда“ – те не само отразяват съществуващите политически линии, но и ги пренареждат в символна форма, придавайки им културна видимост и дипломатическа тежест.

Историческите примери показват, че връзката между конкурс и политика има дълбоки корени. Испания през 1968 г. използва победата на Масел като инструмент за легитимация на режима на Франко²⁸, докато Португалия през 1974 г. превръща песента *E Depois do Adeus* в сигнал за Революцията на карамфилите²⁹. През 1979 г. Турция се оттегля под натиск от арабски държави, бойкотиращи изданието заради домакинството на Израел³⁰.

²³ Kiel, C. (2020). Chicken Dance (Off): Competing Cultural Diplomacy in the 2019 Eurovision Song Contest. *International Journal of Cultural Policy*. DOI: 10.1080/10286632.2020.1776269.

²⁴ Zahavi, N., & Ariely, G. (2025). Cultural Boycotts and Eurovision: The Case of Israel. *Journal of Contemporary European Studies* (in press).

²⁵ Lutsevich, O. (2021, March 11). 'Toe the line': Belarusian Eurovision song entry riles opposition. Al Jazeera. Достъпно на: <https://www.aljazeera.com/news/2021/3/11/toe-the-line-belarusian-eurovision-song-entry-riles-opposition> (последно посетен: [03.08.2025]).

²⁶ Raykoff, I., & Tobin, R. (2007). *A Song for Europe: Popular Music and Politics in the Eurovision Song Contest*. Aldershot: Ashgate.

²⁷ Schneider, C. P. (2006). *Cultural diplomacy: Hard to define, but you'd know it if you saw it*. *Brown Journal of World Affairs*, 13(1), 191-203.

²⁸ Raykoff, I., & Tobin, R. (eds.) (2007). *A Song for Europe: Popular Music and Politics in the Eurovision Song Contest*. Ashgate.

²⁹ Eurovision.tv. (2024, April 25). The song that started a revolution: 50 years of Portugal's „E Depois do Adeus“. European Broadcasting Union. Достъпно на: <https://eurovision.tv/story/song-started-revolution-50-years-portugals-e-depois-do-adeus> (последно посетен: 20.09.2025).

³⁰ Jewish Telegraphic Agency. (1979, March 8). Turkey withdraws from Eurovision because it is scheduled in Israel. JTA. Достъпно на: <https://www.jta.org/archive/turkey-withdraws-from-eurovision-because-it-is-scheduled-in-israel> (последно посетен: [11.08.2025]).

Геополитическата динамика се проявява и чрез гласуването. Моделът на т.нар. „блоков вот“ между Кипър и Гърция или между държавите от бивша Югославия³¹ подсилва регионалната идентичност, но поражда обвинения в несправедливост. Анализът на резултатите след 2000 г. очертава стабилни клъстери – скандинавски, балкански, постсъветски и средиземноморски. Това явление може да се интерпретира чрез концепцията за глокализацията³², според която глобалният формат се адаптира към локалните културни и политически контексти.

Вместо да е изолирана от политиката, Евровизия се проявява като „символна арена“, където участието, сценичното представяне или бойкотът придобиват международно и идеологическо значение. Тази двойственост я превръща в индикатор за договарянето на европейската идентичност в условията на конфликти и неравновесие на властта.

Център и периферия: културна география на Евровизия

Концепцията за „център–периферия“ на Wallerstein³³ позволява Евровизия да се разглежда като микромодел на международната система. „Центърът“ концентрира икономическа и културна мощ – развита музикална индустрия, контрол върху медии и професионални мрежи – докато „периферията“ действа в условия на зависимост. Конкурсът обаче разкрива потенциала на периферните държави да оспорват тази йерархия чрез иновативни сценични решения, езикови избори или дигитална мобилизация.

Тази динамика показва, че конкурсът не е статична проекция на глобалната система, а поле на преговори, в което властовите асиметрии могат да бъдат символично оспорвани. Победи или високи класирания на периферни държави не премахват структурните неравенства, но демонстрират гъвкавостта на културната география на Европа, в която маргинализирани гласове заемат централно място – макар и временно – в медийното и дипломатическо въображение.

Победите на Естония (2001)³⁴ и Турция (2003)³⁵ показват как периферни участници използват Евровизия като инструмент за национален брандинг и символично приближаване към Европа. Финландия (2006) превръща културната си различност в предимство чрез участието на групата Lordi и хеви метъл естетиката, а Португалия (2017) печели с автентично изпълнение на

³¹ Vuletic, D. (2019). *Postwar Europe and the Eurovision Song Contest*. London: Bloomsbury

³² Robertson, R. (1995). Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. In: Featherstone, M., Lash, S., & Robertson, R. (eds.), *Global Modernities*. Sage.

³³ Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System I*. New York: Academic Press.

³⁴ Jordan, P. (2011). *The Eurovision Song Contest: Nation branding and nation building in Estonia and Ukraine* (PhD thesis). University of Glasgow. Достъпно на: <https://theses.gla.ac.uk/2972>.

³⁵ Solomon, T. (2017). Articulating the Historical Moment: Turkey, Europe, and Eurovision 2003. In I. Biddle & M. Knights (eds.), *Music, National Identity and the Politics of Location: Between the Global and the Local* (pp. 257-273). Routledge, London. DOI: 10.4324/9781315097732-12

национален език. България илюстрира едновременно възможности и ограничения: Кристиан Костов (2017) и Елица и Стунджи (2007) временно позиционират страната в центъра на европейския дискурс с високо класиране, но липсата на устойчива стратегия води до оттегляне от участие след 2021 г. Примерите разкриват трудността периферни държави да трансформират отделни успехи в устойчив културен капитал.³⁶

„Голямата петорка“ (Великобритания, Франция, Германия, Испания и Италия) олицетворява институционализирания център, чиито държави имат гарантирано място във финала. Но финансовата мощ невинаги гарантира успех. Великобритания, глобален културен хегемон в популярната музика, дълго време се представя слабо. Едва с успеха на Sam Ryder през 2022 г. страната мобилизира своите ресурси и постига престижна позиция³⁷. Германия има силно колеблива история: победата на Lena през 2010 г. временно я поставя във фокуса, но последвалите години се характеризират с ниски резултати. Италия, напротив, показва устойчива стратегия след завръщането си през 2011 г., кулминирала с победата на Meneskin (2021).

Примерите потвърждават, че структурните предимства на „центъра“ са необходими, но не достатъчни: успехът зависи от стратегическа мобилизация на музикалния капитал, баланс между локална автентичност и глобална разпознаваемост, както и активно дигитално присъствие. Така Евровизия илюстрира тезата на Beck³⁸, че глобализираният културен ред е едновременно гъвкав и неравнопоставен – допуска периферни пробиви, но възпроизвежда съществуващите йерархии.

Евровизия между устойчивост и промяна

Глобализацията и новите медийни платформи пренареждат културната география на Евровизия. Социални мрежи като TikTok и YouTube дават на артисти от периферията шанс за изграждане на международна фен база още преди конкурса, но не премахват структурните предимства на „центъра“ – достъп до професионални екипи, маркетинг и медийни мрежи.

Като медийно събитие с висока символна плътност³⁹ Евровизия рядко променя радикално политически нагласи, но се явява като сцена, на която държавите проектират образи на културна и политическа идентичност. Това личи в артистичната нестандартност на Исландия (2020) или иновативната

³⁶ Fricker, K., & Gluhovic, M. (eds.) (2013). *Performing the 'New' Europe: Identities, Feelings and Politics in the Eurovision Song Contest*. Palgrave Macmillan.

³⁷ The Politics of Eurovision: A Case Study of the United Kingdom's 2021 and 2022 Participations as Expressed on Social Media. (2023). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/382103325_The_Politics_of_Eurovision_A_Case_Study_of_the_United_Kingdom%27s_2021_and_2022_Participations_as_Expressed_on_Social_Media

³⁸ Beck, U. (2006). *The Cosmopolitan Vision*. Polity Press.

³⁹ Vuletić, D. (2018). *Public Diplomacy and Decision-Making in the Eurovision Song Contest*. In M. Dunkel & S. Nitzsche (Eds.), *Popular Music and Public Diplomacy: Transnational and Transdisciplinary Perspectives* (pp. 301-314). transcript Verlag, Bielefeld. DOI:10.1515/9783839443583-016.

сценична и жанрова комбинация на Финландия (2023). Особено показателен е случаят с Лорийн от Швеция (2012, 2023), чиито успешни участия демонстрират как устойчивият артистичен бранд може да мобилизира международна подкрепа отвъд националните граници.

Случаят с Daði Freyr (Исландия, 2020) и *Think About Things* показва как дигиталните платформи могат да осигурят международна видимост дори при липса на сценично участие – песента се превръща в глобален хит въпреки безпрецедентната отмяна на конкурса заради пандемията от COVID-19. Подобна динамика се наблюдава при Норвегия 2022 (Subwoolfer) и Молдова 2022 (Zdob și Zdub & Frații Advahov), които чрез сценична оригиналност и дигитална мобилизация печелят широка публика.

Комбинираният вот подчертава напрежението между устойчивост и промяна⁴⁰. Журитата обикновено предпочитат англоезични, професионално изчистени продукции, възпроизвеждайки структурното надмощие на музикалните центрове. Публиката обаче често награждава локалната специфика или сценичната оригиналност – както показват Украйна (2022) и Финландия (2023). Така се оформят паралелни системи на признание: институционална, базирана на естетически стандарти, и масова, водена от емоционална идентификация.

Евровизия функционира едновременно като огледало и арена: отразява устойчиви идентичности, но същевременно ги преформатира чрез дигитализация, фенска мобилизация и трансгранично участие. Конкурсът не просто възпроизвежда йерархиите на „център“ и „периферия“, а ги поставя под въпрос, откривайки нови форми на културна легитимация.

Евровизия между ценности и контранаративи на европейската идентичност

Евровизия често се възприема като културна витрина, на която символно се артикулират ценности, свързани с европейския проект – многообразие, равнопоставеност, свобода на изразяване и взаимно уважение. Макар конкурсът да не е институция на ЕС, а инициатива на Европейския съюз за радио и телевизия (ЕВУ), той е неформален канал на културна дипломатия⁴¹, резониращ с принципи, заложили в основополагащи актове като Договора за ЕС и Хартата на основните права. Както подчертава Стойчева⁴², европейската идентичност се формира именно в напрежението между интеграция и културни различия – динамика, която Евровизия ярко визуализира.

Тези ценности намират израз чрез тематични избори, сценични концепции и езикови стратегии. Норвегия 2019 (*Spirit in the Sky* на KEiiNO) включ-

⁴⁰ Ginsburgh, V., & Noury, A. (2008). *Cultural voting: The Eurovision Song Contest*. Public Choice, 135(3-4), pp. 387-406.

⁴¹ Melissen, J. (2005). *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

⁴² Стойчева, М. (2016). *Европейска идентичност: теоретични дилеми и аналитични подходи*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София.

ва елементи от саамската култура, подчертавайки правата на коренните народи. Италия 2019 (Mahmood – *Soldi*) вплита личен разказ с въпроси за миграцията и социалните бариери. Сърбия (2022) с изпълнението *In corpore sano* на Konstrakta представя артистична критика на здравната система и на социалните очаквания към жените, а победата на Conchita Wurst (Австрия 2014) се превръща в емблема на индивидуална идентичност и артистична свобода. Подобни участия показват как конкурсът представлява символно поле, където европейските ценности се визуализират и популяризират пред транснационална публика.

Същевременно Евровизия е арена на оспорване⁴³. Конкурсът често става мишена на консервативни и антиевропейски среди, които го описват като инструмент на „либерален културен хегемонизъм“⁴⁴. В Русия например видимостта на ЛГБТ+ артисти редовно се представя като „морален упадък“⁴⁵ – особено след победата на Conchita Wurst, която бе заклеямена в местните медии като символ на „деградацията на Европа“. Унгария пък се оттегли след 2020 г., аргументирайки решението с твърдението, че конкурсът е „твърде ЛГБТ-ориентиран“⁴⁶. Подобни реакции илюстрират как ценностните послания, които в един контекст се възприемат като универсални, в друг придобиват ролята на контранаративи, мобилизиращи консервативни настроения⁴⁷.

Заклучение

Евровизия има утвърдено място като уникален културен феномен, функциониращ на пресечната точка между медийна индустрия, дипломатическа практика и символно конструиране на идентичности. Нейната сила се крие в начина, по който превръща музикалното зрелище в сцена за културни и политически значения, без да губи развлекателния си характер.

Основният ефект на конкурса не се изразява в трайна промяна на политическите нагласи, а в създаването на ситуации на повишена видимост, в които държави и артисти временно оспорват установени йерархии. Тези епизоди на символна мобилизация не отменят структурните предимства на „центъра“, но показват, че периферните актьори могат да влияят върху начина, по който се възприемат идентичността и чувството за принадлежност.

В дигиталната епоха социалните мрежи и фенските общности се утвърждават като нови посредници на културната дипломация, които създават

⁴³ Kiel, E. (2020). *Politics and Eurovision: Contesting Europe on Stage*. Berlin: Springer.

⁴⁴ Jordan, P. (2014). *The Modern Fairy Tale: Nation Branding, National Identity and the Eurovision Song Contest in Estonia*. Tartu: University of Tartu Press.

⁴⁵ Luhn, A. (2014). *Russian politician condemns Eurovision as 'Europe-wide gay parade'*. The Guardian.

⁴⁶ Walker, S. & Garamvolgyi, F. (2019). *Hungary pulls out of Eurovision amid rise in anti-LGBTQ+ rhetoric*. The Guardian. Достъпно на: <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2019/nov/27/hungary-pulls-out-of-eurovision-amid-rise-in-anti-lgbt-rhetoric> (последно посетен: [21.09.2025]).

⁴⁷ Carniel, J. (2015). *Skirting the issue: finding queer and geopolitical belonging at the Eurovision Song Contest*. Contemporary Southeastern Europe, 2(1), 136-154.

алтернативни пътища към международна легитимност, без да премахват зависимостта от институционалните ресурси на водещите културни центрове.

Тази амбивалентност – между устойчивост и промяна, център и периферия, официални и неформални дипломатически практики – подчертава ролята на конкурса като огледало на европейските културни и дипломатически процеси.

Изследването предлага аналитична рамка, чрез която Евровизия може да се разбере като форма на културна и дигитална дипломация, в която взаимодействат политически, медийни и културно-идентификационни процеси. Анализът очертава възможности за бъдещи изследвания, посветени на фенските общности като неформални актьори на публична дипломация, транснационалните мрежи за културен обмен и дългосрочното влияние на конкурса върху националния имидж и европейската идентичност.

В този смисъл Евровизия може да се разглежда като лаборатория на европейската културна и дипломатическа динамика, която разкрива как Европа осъзнава и представя своята идентичност в глобализацията се свят.

Библиография

- Beck, U. (2006). *The Cosmopolitan Vision*. Polity Press, Cambridge.
- Bjola, C. & Holmes, M. (2015). *Digital Diplomacy: Theory and Practice*. Routledge, London.
- Carniel, J. (2015). Skirting the issue: finding queer and geopolitical belonging at the Eurovision Song Contest. *Contemporary Southeastern Europe*, 2(1), 136-154.
- Cummings, M. C. (2003). *Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey*. Center for Arts and Culture, Washington, DC.
- Delanty, G. (2005). What does it mean to be a 'European'? *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 18(1), 11-22.
- Dubin, A., Vuletic, D. & Obregón, A. (eds.) (2022). *The Eurovision Song Contest as a Cultural Phenomenon: From Concert Halls to the Halls of Academia*. Routledge, London.
- European Broadcasting Union (EBU). (2023). *Rules of the Eurovision Song Contest*. Geneva: EBU.
- Eurovision.tv. (2024, April 25). The song that started a revolution: 50 years of Portugal's „E Depois Do Adeus“. European Broadcasting Union. Достъпно на: <https://eurovision.tv/story/song-started-revolution-50-years-portugals-e-depois-do-adeus> (последно посетен: 20.09.2025).
- Fricker, K., & Gluhovic, M. (Eds.). (2013). *Performing the „new“ Europe: Identities, feelings and politics in the Eurovision Song Contest*. London: Palgrave Macmillan.
- Ginsburgh, V., & Noury, A. (2008). Cultural voting: The Eurovision Song Contest. *Public Choice*, 135(3-4), 387-406.
- Jewish Telegraphic Agency. (1979, March 8). Turkey withdraws from Eurovision because it is scheduled in Israel. JTA. Достъпно на: <https://www.jta.org/archive/turkey-withdraws-from-eurovision-because-it-is-scheduled-in-israel> (последно посетен: [11.08.2025]).
- Jordan, P. (2011). *The Eurovision Song Contest: Nation branding and nation building in Estonia and Ukraine (PhD thesis)*. University of Glasgow. Достъпно на: <https://theses.gla.ac.uk/2972>.

- Kiel, C. (2020). Chicken Dance (Off): Competing Cultural Diplomacy in the 2019 Eurovision Song Contest. *International Journal of Cultural Policy*. DOI: 10.1080/10286632.2020.1776269.
- Luhn, A. (2014, April 30). Russian politician condemns Eurovision as 'Europe-wide gay parade'. *The Guardian*. Достъпно на: <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/30/russia-boycott-eurovision-gay-parade>
- Lutsevich, O. (2021, March 11). 'Toe the line': Belarusian Eurovision song entry riles opposition. *Al Jazeera*. Достъпно на: <https://www.aljazeera.com/news/2021/3/11/toe-the-line-belarusian-eurovision-song-entry-riles-opposition> (последно посетен: [03.08.2025]).
- Melissen, J. (Ed.). (2005). *The New Public Diplomacy: Soft Power in International Relations*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Mitrović, M. (2010). „'New face of Serbia' at the Eurovision Song Contest: International media spectacle and national identity.“ *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 17(2), 171-185. <https://doi.org/10.1080/13507481003589378>
- Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs, New York.
- Raykoff, I., & Tobin, R. D. (Eds.). (2007). *A Song for Europe: Popular Music and Politics in the Eurovision Song Contest*. Ashgate, Aldershot.
- Robertson, R. (1995). Glocalization: Time-space and homogeneity-heterogeneity. In M. Featherstone, S. Lash, & R. Robertson (Eds.), *Global modernities* (pp. 25-44). London: Sage.
- Schneider, C. P. (2006). Cultural diplomacy: Hard to define, but you'd know it if you saw it. *Brown Journal of World Affairs*, 13(1), 191-203.
- Solomon, T. (2017). Articulating the Historical Moment: Turkey, Europe, and Eurovision 2003. In I. Biddle & M. Knights (eds.), *Music, National Identity and the Politics of Location: Between the Global and the Local* (pp. 257-273). Routledge, London. DOI: 10.4324/9781315097732-12.
- The Politics of Eurovision: A Case Study of the United Kingdom's 2021 and 2022 Participations as Expressed on Social Media. (2023). ResearchGate. Retrieved October 10, 2025, from https://www.researchgate.net/publication/382103325_The_Politics_of_Eurovision_A_Case_Study_of_the_United_Kingdom%27s_2021_and_2022
- Vuletic, D. (2019). *Postwar Europe and the Eurovision Song Contest*. London: Bloomsbury.
- Vuletić, D. (2018). Public Diplomacy and Decision-Making in the Eurovision Song Contest. In M. Dunkel & S. Nitzsche (Eds.), *Popular Music and Public Diplomacy: Transnational and Transdisciplinary Perspectives* (pp. 301-314). transcript Verlag, Bielefeld. DOI:10.1515/9783839443583-016
- Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.
- Walker, S. & Garamvolgyi, F. (2019, November 27). Hungary pulls out of Eurovision amid rise in anti-LGBTQ+ rhetoric. *The Guardian*. Достъпно на: <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2019/nov/27/hungary-pulls-out-of-eurovision-amid-rise-in-anti-lgbt-rhetoric>
- Zahavi, H., & Ariely, G. (2024). The Eurovision Song Contest and the potential of unintended events and public diplomacy: How exposure to an international mega-event shapes external views of the EU. *Journal of Contemporary European Studies*. <https://doi.org/10.1080/14782804.2024.2395311>
- Стойчева, М. (2016). Европейска идентичност: теоретични дилеми и аналитични подходи. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София.

Има ли значение медийната собственост за новинарското съдържание

Даниела Тренчева

1. Въведение

1.1. Защо новините и актуалните предавания са важни за демократичното общество?

Журналистиката е ключов фактор за функционирането на демократичните общества.¹ С уговорката, че „Демокрацията не произвежда непременно журналистика, нито журналистиката непременно произвежда демокрация“², Майкъл Шудсън очертава седем функции, които новинарските медии да поемат в демократичните общества, в различни комбинации и с различни акценти: 1. *Информация*: да предоставят честна и пълна информация, за да се прави разумен политически избор; 2. *Разследване*: да разследват концентрирани източници на власт, особено правителствена; 3. *Анализ*: да осигурят съгласувани рамки за тълкуване; 4. *Социална емпатия*: да разкажат за другите; 5. *Публичен форум*: да осигурят възможност за диалог; 6. *Мобилизация*: да служат като застъпници за политически програми и перспективи и да мобилизират за подкрепа; 7. *Популяризиране на представителната демокрация*: да отразяват по-внимателно някои институции и взаимоотношения, които пренебрегват.

Няма условие тези функции да бъдат изпълнени едновременно и задължително. Някои от тях се посрещат противоречиво, например *мобилизацията* е свързвана често с *партийни издания* и поставя въпроси за разликата между журналистика и активизъм или журналистика и пропаганда, но също така увеличава ангажираността и мотивацията за подкрепа на различни каузи.

Новините и актуалните предавания се очаква да предоставят информация, която обществото иначе няма как да научи. Важна роля има независимата разследваща журналистика, от която се очаква активно да търси истината, а „журналистите трябва да бъдат оценявани не само по справедливост в отразяването, но и по енергията при откриването“³.

¹ Flew, T., Agata, St., (2024). *The Value of News: Aligning Economic and Social Value From an Institutional Perspective*, Media and Communication, Vol 12, p.3, online [cited 18.06.2025]. Available from: <https://www.cogitatiopress.com/mediaandcommunication/article/view/7462/3532>

² Schudson, M., (2008). *Why Democracies Need an Unlovable Press*, UK: Polity Press, p.12

³ Пак там, p. 15

Демократизацията на журналистиката се отразява върху нейните стандарти. Доскоро само потребители, днес активните граждани се включват в медийния сектор като създатели на съдържание. Активното подаване на сигнали, провокирането на дебати, проявите на нетърпимост към липсата на прозрачност или несправедливост създават нови възможности за журналистиката – за по-активен диалог с публиката, знание за актуалните теми, които я вълнуват, и непрекъснато боравене с все по-голям ресурс от информация. Но рисковете от разпространението на непроверени данни или обслужването на скрити интереси се увеличават. *„Много потребители на новини все повече и повече се чувстват в правото си да избират или създават свои собствени „факти“, понякога с помощта на политици, които се стремят да защитят себе си от законни критики.“*⁴

Новините и актуалните предавания са важни за демократичното общество, защото създават достоверна картина на света, представляват форум за обществен дебат и така дават основа за формиране на общественото мнение и за индивидуалния избор на гражданите.

1.2. Медийна собственост и медийна независимост

Значението на медийната собственост по отношение на медийното съдържание започва да се оценява за първи път в края на XIX век с развитието на политически активните „прес-барони“ в Обединеното кралство и Съединените щати, но това влияние не е политически проблем в повечето страни, докато през първата половина на XX век не се поставя въпросът за използването на радиочестотния спектър в обществен интерес.

В публичните търговски компании акционерите упражняват властта си чрез избиране на съвети на директори, докато инвеститорите определят общи условия на работа, като очакват печалба, влияние и престиж. Фирмената политика служи на икономическите интереси на собствениците. *„Медийните компании се конкурират на пазарите за инвеститори, източници, рекламодатели и потребители, а новините се превръщат в стока, за да паснат на тези пазари.“*⁵ Общественият интерес обаче налага различните гласове в демократичния политически дебат да бъдат чути. Европейският медиен дуализъм, като принцип на медийния плурализъм, има за цел да гарантира това. Доставчиците на медийни услуги са разделени на обществени и търговски медии според обществената им функция. От обществените медии се очаква да предоставят цялото съдържание, от което имат нужда гражданите, като за това се осигурява обществено финансиране. А именно заради това, че търговските медии *„не могат напълно да преследват своя икономически*

⁴ Айртън, Ч., Позети Д., (2020). *Журналистика, „фалшиви новини“ и дезинформация*, Франция: Организацията на обединените нации за образование, наука и култура ЮНЕСКО, с.23

⁵ Sjøvaag, H., Ohlsson, J. (2024), *Media Ownership and Journalism*, Oxford Encyclopedia of Communication [cited 07 April 2025]. Available from: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.839> (pp. 13-14)

личен интерес, без да навредят на оптималната обществена услуга”⁶, се налага приемане на законодателство, което да определи рамката на функциониране на медиите. Нормативните актове в демократичните общества съдържат изисквания за *медийна независимост*, свобода от *икономически и политически влияния*⁷. Медийната собственост е фактор, който има връзка с медийния плурализъм и медийната независимост.

Влиянието на медийната собственост може да приеме различни форми: тенденция за табу върху значими теми, автоцензура или селективното отразяване в новините при медии, които са част от големи корпорации със собствени специфични икономически интереси или при медии, свързани с политическите среди. Натискът върху журналистите също така води до опростяване на съдържанието или приоритизиране на теми, които в общия смисъл не са обществено значима информация. Медийните концентрации също са значим фактор, застрашаващ медийната независимост. Териториите на актуалната публицистика се свиват за сметка на развлекателното съдържание. Има общо съгласие в литературата, че журналистическата независимост – степента на свобода, която имат репортерите и редакторите в професионалната практика – е ограничена чрез комерсиализация и корпоративен контрол.⁸ Често се смята, че именно те причиняват влошаване на качеството на журналистиката.⁹ Връзката е предмет на изследване в медийната теория. „*Множество проблеми произтичат и от засиления корпоративен натиск да се превърне журналистиката в източник на огромни печалби.*“¹⁰

На институционално ниво ЕС изисква от държавите да предприемат мерки за редуциране на някои отрицателни ефекти, произтичащи от концентрацията на медийна собственост.

В Европейския акт за свободата на медиите се изисква оценка на концентрацията на медийния пазар, но и на очакваното въздействие „*върху медий-*

⁶ Picard, R. G. (2005). *Money, media and the public interest.*, G. Overholser & K. H. Jamieson (Eds.), *The press* (pp. 337-350). Oxford University Press [cited 09.04.2025]. Available from: https://www.academia.edu/802412/Money_media_and_the_public_interest

⁷ Европейски парламент и Съвет на ЕС (2024). *Регламент (ЕС) 2024/1083 на Европейския парламент и на Съвета за създаване на обща рамка за медийните услуги на вътрешния пазар и за изменение на Директива 2010/13/ЕС (Европейски акт за свободата на медиите)*, Брюксел: Официален вестник на ЕС, съобр. 31, [cited 29.08.2025]. Available from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202401083

⁸ Reich, Z., Hanitzsch, T., (2013). *Determinants of Journalists' Professional Autonomy: Individual and National Level Factors Matter More Than Organizational Ones*, Mass Communication & Society Division of the Association for Education in Journalism and Mass Communication, p. 134

⁹ Reese, S., (2001), *Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research*, Available from: https://www.researchgate.net/publication/247280571_Prologue-Framing_Public_Life_A_Bridging_Model_for_Media_Research, Zvi Reich, Z., Hanitzsch, T., (2013). *Determinants of Journalists' Professional Autonomy: Individual and National Level Factors Matter More Than Organizational Ones*, (2013) Mass Communication & Society Division of the Association for Education in Journalism and Mass Communication

¹⁰ McChesney, Robert W. (2004) *The Problem of the Media: U.S. Communication Politics in the Twenty-First Century*. New York: Monthly Review Press, p. 430

ния плурализъм, включително нейните последици за формирането на общественото мнение и за многообразието на медийните услуги и медийното предлагане на пазара“.¹¹

2. Структури на собственост и медийно съдържание

2.1. Властта на собствениците: теоретичните модели на Бенсън

Влиянието на собствеността върху медийното съдържание не се оспорва, но изследванията на конкретните форми и ефекти са все още малко. В литературата се очертават „четири начина на власт“ върху съдържанието за медиите, основани върху различни форми на собственост. **Обществените медии** са обществена услуга и обикновено получават финансирането си от такси от аудиторията или от данъци. Анализ на съдържанието им показва, че „предлагат повече публични и международни новини, по-задълбочени новини, по-голямо разнообразие от лектори и гледни точки и по-критични новини от търговските радио- и телевизионни оператори.“¹² Създадени и финансирани по начини, които да изградят предпазни стени срещу прекомерен пазарен или политически натиск, „обществените медии предоставят най-ясното доказателство, че формата на собственост върху медиите има значение и може да оформи от решаващо значение вида на новините“.¹³ Следващите два вида са **търгувачи на фондовия пазар и частни медии**. И в двата случая новините се продават, за да генерират печалби. При първия случай се преследват краткосрочни дивиденди, а при втория собствеността е семейна или на лица с дългосрочни намерения, които могат да надхвърлят интересите единствено за печалба. Четвъртата хипотеза е свързана с **медиите, притежавани в рамките на неправителствения сектор и т.нар. общностни медии**. Те са различни, но всички „вероятно се отличават с известно отстояние от търговския натиск“¹⁴. Теоретичните

¹¹ European Parliament and of the Council (2024). *European Union. Regulation (EU) 2024/1083 of the of 29 August 2024 establishing a common framework for media services in the internal market (European Media Freedom Act)*. Brussels: Official Journal of the European Union, L 218, 2024, (22), pp. 1-25, [Online]. [cited 29.08.2025]. Available from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1083>

¹² Benson, R., (2019), *Rethinking the Sociology of Media Ownership*, in *Routledge Handbook of Cultural Sociology*, 2nd edition, Laura Grindstaff, ed., p. 389, [cited 08 July 2025]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/330508290_Rethinking_the_Sociology_of_Media_Ownership_in_Routledge_Handbook_of_Cultural_Sociology_2nd_edition_Laura_Grindstaff_ed_forthcoming_2019_pp_387-396

¹³ Benson, R., (2019), *Rethinking the Sociology of Media Ownership*, in *Routledge Handbook of Cultural Sociology*, 2nd edition, Laura Grindstaff, ed., p. 390, [cited 08 July 2025]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/330508290_Rethinking_the_Sociology_of_Media_Ownership_in_Routledge_Handbook_of_Cultural_Sociology_2nd_edition_Laura_Grindstaff_ed_forthcoming_2019_pp_387-396

¹⁴ Benson, R., Timothy Neff, T., Mattias Hessérus, M., (2018). *Media Ownership and Public Service News: How Strong Are Institutional Logics?*, The International Journal of Press/Politics, Vol. 23(3) p. 278, [cited 25.06.2025]. Available from: <https://rodneymbenson.org/wp-content/uploads/Benson-et-al-IJPP-Media-Ownership-and-Public-Service-News-FINAL-voln.pdf>

модели на Бенсън са взети предвид в по-късно изследване за ефектите на собствеността върху медийното съдържание, което се позовава на 56 научни публикации, направени между 2000 и 2023 г.¹⁵ По-голямата част от проучванията идентифицират собствеността като основен фактор, който влияе върху производството на новини: 13 съобщават за слабо и 33 съобщават за силно влияние (за 3 проучвания степента на влияние е неясна). Само седем от 56 проучвания не откриват систематична и/или значима връзка между двете, въпреки че използват различни методи на изследване и критерии, за да открият такова влияние. При сравнение на обществените и търговските медии се прави заключение, че европейските обществени телевизионни програми са по-ориентирани към новините от тези в Съединените щати.¹⁶

Политическият инструментализъм е изследван предимно във връзка със семейни/частни медии, като някои проучвания предоставят доказателства за влиянието на собствениците при налагането на техните политически интереси (в широк смисъл). Анализът на Чомски на т.нар. досиета на Артър Хейс Сулцбергер, собственик и издател на „Ню Йорк Таймс“, показва, че той се е намесвал и участвал в съставянето на новинарско съдържание. Бележки от вътрешния архив между вече покойния издател и един от редакторите – Търнър Катлидж – съдържат указания за редакторски решения. Собственикът е изпращал предложения за свои истории и текстове. Разкритите практики невинно са били известни на репортерите.¹⁷ Бележките са от 50-те и 60-те години на миналия век, но проучването позволява да се направят изводи за начините, по които собственикът може да насочва или ограничава работата на редакцията и съдържанието според интересите си.

За влиянието на собствеността върху поведението на медиите при отразяването на политиката е изследвано и въздействието на покупката на вестник „Уолстрийт Джърнъл“ от Рупърт Мърдок през август 2007 г.¹⁸ Събирани са данни за статиите на първа страница за повече от година и са сравнявани с тези на „Ню Йорк Таймс“. Отразяването на политиката на първа страница на „Уолстрийт Джърнъл“ се е увеличило значително. Демокрациите разчитат на „четвъртата власт“, за да осигурят критично отразяване на управляващите и в това отношение процесите, които водят до избор на едно съдържание

¹⁵ Theine, H., Bartsch, J., Tröger, M., (2025), *Does Media Ownership Matter for Journalistic Content? A Systematic Scoping Review of Empirical Studies*, International Journal of Communication 19, pp. 865-888, <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/21986/4924>

¹⁶ Curran, J., Iyengar, S., Lund, A., and Salovaara-Moring, I., (2009) *Media System, Public Knowledge and Democracy: A Comparative Study*, European Journal of Communication, Vol.24 (1), pp. 5-26, [cited 2.07.2025]. Available from: <https://doi.org/10.1177/0267323108098943>

¹⁷ Chomsky, D., (2006) „An Interested Reader“: *Measuring Ownership Control at the New York Times*, *Critical Studies in Media Communication* Vol. 23, pp. 1-18, [cited 22.07.2025]. Available from: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07393180600570659>

¹⁸ Archer, A., Clinton, J., (2017), *Changing Owners, Changing Content: Does Who Owns the News Matter for the News?*, Jepson School of Leadership Studies articles, book chapters and other publications [cited 22.07.2025]. Available from: <https://scholarship.richmond.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1261&context=jepson-faculty-publications>

пред друго, също имат значение. Анализът на казуса с промяната в съдържанието при пресата на Мърдок достига до извода, че определянето на дневния ред става чрез влиянието на собствениците на медии.¹⁹

Няколко проучвания добавят доказателства, че собственици на медии използват своите редакции, за да приоритизират конкретни събития или да пропускат проблеми, които засягат техните корпоративни интереси. Проучване се въпросът дали журналистическото съдържание на корпоративните медии облагодетелства други дружества или марки, собственост на същите компании. Установено е, че „*търгуваните на фондовия пазар споменават най-често информация за своите дялове*“²⁰ Вниманието на изследователите е насочено и към анализ на установено „изкривено“ отразяване на правителствените разпоредби, застрашаващи финансовите интереси на дадена медийна компания.

Седем статии се фокусират върху обществената насоченост, две я изучават съвместно с други видове собственост. Те установяват, че социалната ориентация е широко разпространена в публичните медии.²¹ Проучване в Швейцария показва, че за тях „*твърдите/сериозните новини*“ и журналистическото качество са значително по-важни, отколкото за частните и корпоративните медии.²² По аналогичен начин, изследвайки отразяването на протести в Белгия и отбелязвайки, че „*медийното внимание е ключов ресурс за демонстрантите, които се стремят да повлияят на политиката*“, се стига до заключението, че „*собствеността на медиите е от значение за селекцията на новини*“²³. Обществената телевизия, с фокус върху „*тежките/твърдите новини*“, отразява много повече протести от търговската. Това се свързва със стремеж към съдържание, което ще привлече по-голяма аудитория, засяга по-големи групи хора, а оттам – ще бъде по-привлекателно и за рекламодателите. В по-редки случаи, но все пак подобни ситуации се свързват и с „*медиян комфорт*“, който се осигурява на властта.

¹⁹ Archer, A., Clinton, J., (2017), *Changing Owners, Changing Content: Does Who Owns the News Matter for the News?*, Jepson School of Leadership Studies articles, book chapters and other publications [cited 22.07.2025]. Available from: <https://scholarship.richmond.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1261&context=jepson-faculty-publications>, pp. 15-16

²⁰ Neff, T., Benson, R. (2021). *News You Can Use to Promote Your Interests: Media Ownership Forms and Economic Instrumentalism*. Journalism Studies, 22(15), pp. 2103-2121. Available from: <https://doi.org/10.1080/1461670X.2021.1986115>

²¹ Theine, H., Bartsch, J., Tröger, M., (2025). *Does Media Ownership Matter for Journalistic Content? A Systematic Scoping Review of Empirical Studies*, International Journal of Communication 19, pp. 865-888, <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/21986/4924>

²² Udris, L., Eisenegger, M., Vogler, D., Schneider, J. Häuptli, A. (2020). *Mapping and explaining media quality: insights from Switzerland's multilingual media system*. Media and Communication, Vol. 8(3) pp. 258-269. https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/197860/1/MaC_8%283%29_-_Mapping_and_Explaining_Media_Quality_Insights_from_Switzerland_s_Multilingual_Media_System.pdf

²³ Wouters, R. (2013) *From the Street to the Screen. Characteristics of Protest Events as Determinants of Television News Coverage*, p. 83, [cited 22.07.2025] Available from: https://www.researchgate.net/publication/258149263_From_the_Street_to_the_Screen_Characteristics_of_Protest_Events_as_Determinants_of_Television_News_Coverage

2.2. Ефектите на собствеността: какво показва мониторингът за медиен плурализъм в ЕС

В Европейския съюз значението на медийната собственост се изследва в проучване на медийния плурализъм (МРМ), което се провежда ежегодно във всички държави от ЕС, а отскоро – и в държавите кандидатки²⁴. Целта е да се определят нивата на риск (ниско, средно или високо) за медийния плурализъм в четири тематични области: фундаментална защита, икономическа област/многообразие на пазара, политическа независимост и социално приобщаване. МРМ посочва структурата на собственост като фактор, който оказва пряко влияние върху редакционната независимост.

Докладът от МРМ, публикуван през 2025 г. (МРМ2025), показва високо ниво на риск при икономическите индикатори, при различните аспекти и ефекти: прозрачност на медийната собственост, многообразие на медиите, по-специално многообразие на цифровите пазари, финансова устойчивост и жизненост на медиите и редакционна независимост от рекламоделите и собствениците. Пред скоби трябва да се отбележи липсата на стандартизирани системи за измерване на онлайн аудиториите, която допринася за непрозрачността на цифровите пазари и допълнително застрашава създаването на адекватни регулации. Отбелязва се още, че събирането на данни често трябва да разчита на оценки и търговски данни, като се има предвид липсата на прозрачни финансови отчети на национално (а също и на европейско) ниво.

МРМ2025 сочи, че законодателствата на осемнайсет държави от ЕС, между които и България, не предвиждат оценка във връзка с медийните концентрации, която да показва въздействието на концентрациите на медийния пазар върху плурализма и редакционната независимост. Цифровите пазари са силно концентрирани и доминирането на много големите онлайн платформи на рекламния пазар продължава.

В показателя за прозрачност на собствеността върху медиите шест държави са на високо рисково ниво – резултат между 67% и 83% включително (Белгия, Чешката република, Финландия, Нидерландия, Румъния и Словения), докато три държави са категоризирани в групата с много висок риск – резултат между 84% и 100% (Кипър, Унгария и Испания). Анализът показва, че тази прозрачност не е гарантирана във всички държави членки. При тези, които се представят слабо по този показател, липсва всеобхватно законодателство, което да изисква разкриването на информация, а наличната не е достатъчна за идентифициране на крайния собственик, особено в сектора на цифровите новини. Средно високият риск на показателя за редакционна независимост (резултат между 51% и 66% включително) показва, че новинарските медии са изключително уязвими към търговски влияния. В много

²⁴ Centre for Media Pluralism and Media Freedom (2025), *Monitoring Media Pluralism In The European Union, Results of the MPM2025*, Florence: European University Institute. [cited 29.08.2025]. Available from: <https://cadmus.eui.eu/server/api/core/bitstreams/6f582946-bb17-49fc-ab81-9a4b79b4d0ce/content>

държави все още липсват мерки, които да защитят интегритета на съдържанието. Скритата реклама остава проблем. Собствениците на новинарски медии имат значителни интереси в немедийния сектор. Разкриването на конфликти на интереси все още не е обичайна практика. Осемнайсет държави оценяват като висок или много висок риска по показателя за редакционна независимост от търговско влияние и влияние на собствениците. В двайсет и две държави икономическите интереси на собствениците на медии в немедийните сектори пораждаат сериозни опасения.

В областта на пазарния плурализъм нито една държава не е изложена на нисък риск, а три държави са изложени на много висок риск: Кипър, Унгария и Румъния. Девет държави са изложени на висок. Що се отнася до показателя за плурализма на медийните доставчици – двайсет държави са с много висок риск, а останалите седем са с висок. В показателя за плурализма на цифровите пазари всички държави отбелязват високи и много високи нива на риск, с изключение на Германия, която е със средно високо рисково ниво.

Индикаторите за политическа независимост определят влиянието на държавата и на политическата власт върху функционирането на медийния пазар и независимостта на обществените медии. Резултатите на ЕС за 2025 г. показват, че продължават контролът и влиянието, прилагани чрез традиционните механизми за политическо влияние. Вестникарският сектор се счита за най-застрашен, следван от аудио-визуалния. Въпреки че цифровите местни медии се оценяват като относително по-незастрашени по отношение на политическия контрол чрез собственост, някои държави изразяват опасения (например Австрия, България). Според анализа в доклада инструментите за саморегулиране често нямат достатъчно правомощия да се справят с нарушенията на стандартите. Саморегулирането се оценява като наистина ефективно предимно в страните от Северна Европа.

Резултатите от МРМ2025 показват сериозна политизация на управленските и финансовите структури, както и на механизмите на европейските обществени медии. Установени са чувствителни недостатъци, особено по отношение на регулаторните разпоредби, насочени към ограничаване на политическата собственост, критериите за разпределение на държавната реклама, процедурите за управление и финансиране на обществените медии, както и условията и механизмите, чрез които се разпространява политическата реклама в онлайн медиите и платформите. Аудиовизуалните медии следват строги регулаторни гаранции, насочени към това в предизборни периоди да се гарантира балансирано политическо участие. В същото време в някои държави се появяват казуси, свързани с това, че има кандидати, които извършват институционални дейности и съответно – възникват рискове от дисбаланс. Частните медии като цяло се оказват по-малко защитени в сравнение с обществените.²⁵ Обратно, политическата комуникация в онлайн среда

²⁵ Centre for Media Pluralism and Media Freedom (2025), *Monitoring Media Pluralism In The European Union, Results of the MPM2025*, Florence: European University Institute. [cited 29.08.2025]. Available from: <https://cadmus.eui.eu/server/api/core/bitstreams/6f582946-bb17-49fc-ab81-9a4b79b4d0ce/content>, pp. 61-81

поражда сериозни рискове заради техниките, използвани за публикуване на онлайн политическа реклама, особено в платформите на социалните медии, и опасенията за прозрачността. Общата липса на регулация продължава да възпрепятства подобряването в тази област.

Много европейски държави са сериозно засегнати от политизиране на местната собственост и публично финансиране, предубедено насочено или под формата на субсидии, или институционални кампании. В някои случаи местните медии са пряко собственост или финансирани от общината (например Словакия, Хърватия). Това поражда сериозни опасения за редакционната продукция, но също така се оказва проблематично по отношение на изкривяването на пазара. Някои държави са особено засегнати от напрегнатата геополитическа ситуация. В Полша двама основни аудио-визуални играчи са добавени към списъка на стратегическите субекти, които отговарят на условията за държавна защита и ще се нуждаят от съгласието на правителството в случай на промяна на собствеността. В Румъния изборите са отменени от Конституционния съд през декември 2024 г. заради опасения за чуждестранна намеса чрез кампании в социалните медии. Повече от половината от държавите - членки на ЕС, имат оценка между средно нисък и висок риск, което е в основата на съответните регулаторни недостатъци и случаи на политическо влияние и контрол. Географското разпределение на риска ясно поставя бившите социалистически страни в по-високи рискови групи в сравнение със западните – с някои изключения. В страните от Източна Европа моделите на контрол са особено изразени и взаимосвързани. Фундаментална разлика в сравнителна перспектива е качеството на прилагането на разпоредбите и стандартите и много по-високият брой проблемни доказателства. Както и при предишните изследвания на МРМ, Унгария и Малта отбелязват най-лоши резултати. Докато Малта представлява уникален случай на партийно-медийната система, Унгария съчетава широк спектър от „крещящи и по-фини елементи“, което прави медийната система почти напълно завладяна от управляващата политическа партия „Фидес“.

В България областта „Пазарен плурализъм“ е в зоната на високия риск. Националният доклад (Резултати ММП2025)²⁶ отбелязва, че въпреки съществуващите законови разпоредби за прозрачност на медийната собственост, през 2024 г., както и през предходните години, много медии не са декларирали данните за собствеността си. Най-проблематична е ситуацията в онлайн сектора. Липсата на специфична за сектора правна рамка относно концентрациите на медийния пазар и липсата на основни пазарни данни не позволяват да се оцени въздействието на пазарните концентрации върху медийния плурализъм. *„Податливостта на редакциите на търговско влияние и влияние от страна на собствениците е друга устойчива тенденция, която показва много висок риск.“*²⁷ На фона на неустойчива и нееднаква жизнеспособност

²⁶ Спасов, О., Огнянова, Н., Даскалова, Н., *Мониторинг на медийния плурализъм в Европейския съюз Резултати ММП2025*. Florence: Centre for Media Pluralism and Media Freedom, [cited 27.08.2025]. Available from: <https://cadmus.eui.eu/entities/publication/2678c025-5406-4111-8395-bb4d499a63f0>, p. 21

²⁷ Пак там, р. 10

на отделните медийни сектори, държавата не осигурява субсидии или други публични стимули за медии. „Не съществуват механизми, които да предоставят защита на журналистите – в съответствие с Препоръка (ЕС) 2022/1634 на Комисията от 16 септември 2022 г. относно вътрешните гаранции за редакционна независимост и прозрачност на собствеността в медийния сектор – в случаи на произволна намеса от собствениците“²⁸. Когато липсват механизми за ограничаване на намесата на собствениците и съществуват икономически зависимости, медиите се превръщат в инструмент за частни интереси, има автоцензура.

В областта „Политическа независимост“ България попада в групата на високия среден риск. Продължава да съществува загриженост относно прекия и непрекия политически контрол. Редакционната автономност остава податлива на политическа намеса. През 2024 г. журналисти посочват политическия натиск като водещ източник на външен натиск в редакциите. Саморегулацията все още не е достатъчно ефективна, за да гарантира редакционната независимост на практика. Много медии не са подписали Етичния кодекс на българските медии, нито пък спазват други вътрешни етични кодекси.

Въпреки че показателят за интегритет на политическата информация по време на избори е с нисък риск поради много подробната регулация в Изборния кодекс, през 2024 г. е изразена загриженост от свръхрегулирането на обществените медии. Освен това в частните медии продължават да се наблюдават пристрастия и неетични практики по време на предизборна кампания. Налице са основания за загриженост относно намесата на спонсори от трети държави в предизборния период, по-конкретно относно разпространението на дезинформация, контролирана от Русия.

В българския доклад се отчита, че въпреки измененията в Закона за обществените поръчки, приети в края на 2023 г. с цел да се повиши прозрачността на държавната реклама, съществуват значителни пропуски в правната рамка. На практика държавната реклама продължава да бъде инструмент за политическо влияние и осигуряване на медиен комфорт.

В българския доклад се сочи нисък риск за прозрачността на медийната собственост поради наличната правна рамка, но проблематично остава нейното прилагане. Въпреки двата регистъра за собствеността на медиите (Министерство на културата; Съвет за електронни медии) и общия Търговски регистър, информацията все още невинаги се предоставя ефективно на обществеността. Както и през предходните години, през 2024 г. много медии не са декларирали крайния си собственик съгласно задълженията, определени от закона. Най-проблематичен е онлайн секторът. Липсват съществени данни за медийния пазар. Законът за защита на конкуренцията не включва специфични секторни разпоредби, в случая конкретно за медийната концентрация. Националното законодателство като цяло не предвижда конкретни прагове или други ограничения, основани на обективни критерии, с цел пре-

²⁸ Пак там, р. 8

дотвратяване на висока степен на хоризонтална и междусекторна концентрация на медийната собственост. Няма материалноправни и процесуално-правни правила, основани на прозрачни, обективни, пропорционални и недискриминационни критерии за оценка на въздействието на концентрациите на медийния пазар върху медийния плурализъм и редакционната независимост. При тази ситуация и липсата на данни за пазарните дялове въз основа на всички приходи - логично - не може да се оцени действителното ниво на концентрация на медийния пазар. Няма и точни данни относно: дяловете на читателската аудитория на медийните компании във вестникарския сектор; дяловете на аудиторията на онлайн медиите; пазарните дялове на собствениците на крос-секторно ниво на медийния пазар. Високата концентрация в аудио-визуалния сектор е подкрепена от данните за приходите от реклама – четирите най-големи медийни групи в телевизионния сектор имат общ дял от 91% от brutните приходи и общ аудиторен дял от 91%.

С много висок риск е областта на плурализма на цифровите пазари, което анализът обяснява с липсата на надеждни данни за онлайн рекламата и дяловете на аудиторията на онлайн играчите. Това прави невъзможно измърването на концентрацията в онлайн сектора.

Изводите в предходните доклади, които измерват рисковете за медийния плурализъм, се покриват с тези в последните за Европа и България, а именно, че в държави с висока концентрация на собственост се наблюдава по-ограничено разнообразие на гледните точки, по-често се среща автоцензура и има по-голямо политическо влияние върху новините.

Анализът на данните от Доклада за медийния плурализъм и националните механизми за медиен мониторинг показва, че медийната собственост има съществено значение за новинарското съдържание. Концентрацията на собственост води до намаляване на разнообразието от теми, липсата на прозрачност създава предпоставки за политическо и икономическо влияние върху редакционната политика. Това ограничава критичната журналистика, стимулира автоцензурата и намалява доверието на обществото към медиите. Собствеността по този начин от икономически фактор става фундаментален демократичен казус, който предопределя качеството на публичния дебат и определя доколко е информирано обществото. От тук може да се направи извод, че медийната собственост има пряко и решаващо въздействие върху съдържанието на новините и върху ролята на медиите като определяща за демократичните процеси.

2.3. Проблемът с понятието „медийна собственост“ в съвременната цифрова среда

Все по-често понятието „медийна собственост“ се преосмисля като вече надхвърлящо традиционните икономически и правни рамки. Все по-често се предлага да включва не единствено самото юридическо притежаване на медии, но и контрола върху достъпа, видимостта и комуникационната организация в процеса на цифрова трансформация. *„Непрофесионалната комуникация, PR, рекламата и (професионалната) журналистика се сливат, което затруднява оценката на качеството на журналистическото съ-*

държание, например по отношение на тяхната истинност или обществена значимост.“²⁹ В комбинация с алгоритмично подбраните информационни потоци от социални платформи, това допринася за „разпада на интерпретативната сила на журналистиката и задълбочава икономическата уязвимост на медиите“. Примерът е свързан с основната трансформация в собствеността, която при технологичните корпорации, известни като Big Tech, не се състои единствено в придобиването на медии, а в това, че установяват едностранни зависимости. Не само паричните, но и интелектуалните потоци (знания, информация и данни) осигуряват контрол и монопол на няколко от големите технологични компании. От тази перспектива се предлага медийната собственост да се анализира с т.нар. мрежов и екосистемен подход, за да се установят скритите зависимости между институции, технологични посредници и потоци от данни. Въпросът за стойността на новините „придобива особена значимост, защото прехвърлянето на приходите от рекламата от издателите на новини към платформите генерира криза на устойчивостта за новинарските организации“.³⁰ Стойността може да се тълкува като икономическо понятие, но в същото време и като социална или политическа ценност за обществото или демократичните институции в него.

Резултати

Медийната собственост влияе върху медийното съдържание в зависимост от нейната прозрачност, степента на концентрация, гаранциите за пресичане на влиянията върху редакционната независимост и множество други фактори. Независимо от този извод законодателствата трудно намират верен път за овладяване на негативните ефекти на собствеността. След ревизията на медийната директива от 2018 г., която постави изисквания за прозрачност, и Европейският законодателен акт за свободата на медиите (Регламент (ЕС) 2024/1083) формулира изисквания за прозрачност на медийната собственост и запазване на журналистическата автономност. Регулаторната рамка очертава връзката между собствеността, редакционната свобода и качеството на медийните услуги. Изрично се подчертава, че е от решаващо значение постигането на прозрачност относно това кой притежава и стои зад медиите, за да се установяват потенциалните конфликти на интереси. „Освен това тя допринася за отворена и справедлива пазарна среда и повишава отчетността на медиите спрямо получателите на медийни услуги, като в крайна сметка допринася за качеството на медийните услуги на вътрешния пазар.“³¹

²⁹ Theine, H., Seignani, H., (2024). *Media property: Mapping the field and future trajectories in the digital age*, European Journal of Communication, Vol. 39, (5), [cited 24.07.2025]. Available from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/02673231241268159?int.sj-full-text.similar-articles.7>

³⁰ Flew, T., Agata, St., (2024). *The Value of News: Aligning Economic and Social Value From an Institutional Perspective*, Media and Communication, Vol 12, online [cited 18.06.2025]. Available from: <https://www.cogitatiopress.com/mediaandcommunication/article/view/7462/3532>

³¹ European Union. (2024) *Regulation (EU) 2024/1083 of the European Parliament and of the Council of 29 August 2024 on establishing a common framework for media services in the internal market (European Media Freedom Act)*. Official Journal of the European Union, L 218, 2024, pp. 1-25, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1083>

Рисковете за качеството на медийното съдържание, свързани с медийната собственост, могат да се представят обобщено така:

1. **Медийни концентрации.** Възможността за контролиране на медии и/или платформи от малък брой корпорации се отразява на разнообразието, независимостта и обективността на съдържанието. Ролята на журналистиката не само да информира, но и да провокира, ангажира, променя нагласи е застрашена от концентрацията, когато разнообразието на мнения е ограничено.
2. **Намеса в редакционната политика от страна собствениците.** Собствениците на медии се намесват в избора на теми и събеседници. Това се отразява на разнообразието на информация и гледни точки. Съдържанието в тези случаи е силно пристрастно, а представянето на събития – изкривено, манипулирано или ограничено. Нов момент е намесата от страна на **медийните платформи**.
3. **Икономически и търговски интереси.** Зависимостта на медиите от приходите от реклами или друг вид търговска дейност ги поставя под натиск да правят компромиси с качеството на съдържанието. Значението на собствеността намира своето отражение в конкретния избор на теми всеки ден. Под натиска на търговската логика често се правят компромиси. Информирането се подчинява на търсенето, а не на критичната обществена важност.
4. **Институционални пречки. Информационен монопол и проблеми с достъпа до информация.** Държавата е ключов фактор за редакционната независимост. Тя може да влияе чрез нормативната среда, чрез натиск за определени кадрови решения и особено чрез финансирането на медиите. Държавата има и потенциал да затруднява достъпа до важна институционална информация.

Вместо заключение

Медиите е възможно да се основават върху различни форми на собственост и да разчитат на различни начини на финансиране, но във всички случаи следва да се гарантира формата на собственост да не пречат редакцията независимост. Степента на независимост е функция от обективни фактори (финансови причини), но не трябва да се подценява и ролята на журналистите, които имат мисия да предоставят безпристрастна и пълна информация, без да се поддават на натиск и външни влияния.

Индикатори за наличието на независими новини и публицистика са: степента на прозрачност на собствеността, концентрациите на медийния пазар, гаранциите за редакционна автономия, прилагането на професионални кодекси и редакционни стандарти, гражданското участие и гражданският контрол върху новинарството.

Данните от MPM2025, както и резултатите от другите анализирани изследвания потвърждават, че неясната структура на собствеността и високата

степен на концентрация в редица държави от ЕС ограничават редакционната независимост и създават предпоставки за отклоняване от професионалните журналистически стандарти – като разпространението на непроверена или подвеждаща информация, включването на скрита реклама или политически пристрастия.

Библиография:

- Айртън, Ч., Позети, Д. (2020). *Журналистика, „фалшиви новини“ и дезинформация*. Париж: Организация на обединените нации за образование, наука и култура (ЮНЕСКО)
- Ayrton, Ch., Posetti, D. (2020). *Zhurnalistika, „falshivite novini“ i dezinformatsiya*. Paris: UNESCO.
- Европейски парламент и Съвет на ЕС (2024). *Регламент (ЕС) 2024/1083 на Европейския парламент и на Съвета за създаване на обща рамка за медийните услуги на вътрешния пазар и за изменение на Директива 2010/13/ЕС (Европейски акт за свободата на медиите)*, Брюксел: Официален вестник на ЕС, съобр. 31, [cited 29.08.2025]. Available from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202401083
- Evropeyskiya parlament i na Sayet na ES (2024). *Reglament (ES) 2024/1083 na Ofitsialen vestnik na Evropeyskiya sayuz*, L 218.
- Спасов, О., Огнянова, Н., Даскалова, Н. (2025). *Мониторинг на медийния плурализъм в Европейския съюз: Резултати ММП2025*. Florence: Centre for Media Pluralism and Media Freedom, [Online]. [cited 27.08.2025]. Available from: <https://cadmus.eui.eu/entities/publication/2678c025-5406-4111-8395-bb4d499a63f0>
- Spasov, O., Ognyanova, N., Daskalova, N. (2025). *Monitoring na mediyniya pluralizam v Evropeyskiya sayuz: Rezultati MMP2025*. Florence: Centre for Media Pluralism and Media Freedom.
- Archer, A., Clinton, J. (2017). *Changing Owners, Changing Content: Does Who Owns the News Matter for the News?* Jepson School of Leadership Studies Articles, Book Chapters and Other Publications. [Online]. [cited 22.07.2025]. Available from: <https://scholarship.richmond.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1261&context=jepson-faculty-publications>
- Benson, R. (2019). *Rethinking the Sociology of Media Ownership*. In L. Grindstaff (ed.), *Routledge Handbook of Cultural Sociology* (2nd ed., p. 390). London: Routledge. [Online]. [cited 08.07.2025].
- Benson, R., Neff, T., Hessérus, M. (2018). *Media Ownership and Public Service News: How Strong Are Institutional Logics?* *The International Journal of Press/Politics*, 23(3), p. 278. [Online]. [cited 25.06.2025]. Available from: <https://rodneymbenson.org/wp-content/uploads/Benson-et-al-IJPP-Media-Ownership-and-Public-Service-News-FINAL-voln.pdf>
- Chomsky, D. (2006). „An Interested Reader“: *Measuring Ownership Control at the New York Times*. *Critical Studies in Media Communication*, 23, pp. 1-18. [Online]. [cited 22.07.2025]. Available from: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07393180600570659>
- Curran, J., Iyengar, S., Lund, A., Salovaara-Moring, I. (2009). *Media System, Public Knowledge and Democracy: A Comparative Study*. *European Journal of Communication*, 24(1), [Online]. [cited 22.07.2025]. Available from: <https://doi.org/10.1177/0267323108098943>
- Centre for Media Pluralism and Media Freedom (2025), *Monitoring Media Pluralism In The European Union, Results of the MPM2025*, Florence: European University Institute. [cited 29.08.2025]. Available from: <https://cadmus.eui.eu/server/api/core/bitstreams/6f582946-bb17-49fc-ab81-9a4b79b4d0ce/content>

- European Parliament and of the Council (2024). *Regulation (EU) 2024/1083 of the of 29 August 2024 establishing a common framework for media services in the internal market (European Media Freedom Act)*. Brussels: Official Journal of the European Union, L 218, 2024, (22), Available from: [Online]. [cited 29.08.2025]. Available from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1083>
- Flew, T., Agata, St. (2024). *The Value of News: Aligning Economic and Social Value From an Institutional Perspective*. *Media and Communication*, 12(3). [Online]. [cited 18.06.2025]. Available from: <https://www.cogitatiopress.com/mediaandcommunication/article/view/7462/3532>
- McChesney, R. W. (2004). *The Problem of the Media: U.S. Communication Politics in the Twenty-First Century*. New York: Monthly Review Press
- Neff, T., Benson, R. (2021). *News You Can Use to Promote Your Interests: Media Ownership Forms and Economic Instrumentalism*. *Journalism Studies*, 22(15). <https://doi.org/10.1080/1461670X.2021.1986115>
- Picard, R. G. (2005). *Money, Media and the Public Interest*. In G. Overholser & K. H. Jamieson (eds.), *The Press* (pp. 337-350). Oxford: Oxford University Press. [Online]. [cited 09.04.2025]. Available from: https://www.academia.edu/802412/Money_media_and_the_public_interest
- Reese, S. (2001). *Prologue - Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research*. [Online]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/247280571_Prologue-Framing_Public_Life_A_Bridging_Model_for_Media_Research
- Reich, Z., Hanitzsch, T. (2013). *Determinants of Journalists' Professional Autonomy: Individual and National Level Factors Matter More Than Organizational Ones*. *Mass Communication & Society Division of the Association for Education in Journalism and Mass Communication*
- Schudson, M. (2008). *Why Democracies Need an Unlovable Press*. Cambridge: Polity Press, p. 12.
- Sjøvaag, H., Ohlsson, J. (2024). *Media Ownership and Journalism*. *Oxford Encyclopedia of Communication*. [Online]. [cited 07.04.2025]. Available from: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.839>
- Theine, H., Bartsch, J., Tröger, M. (2025). *Does Media Ownership Matter for Journalistic Content? A Systematic Scoping Review of Empirical Studies*. *International Journal of Communication*, 19, pp. 865-888. Available from: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/21986/4924>
- Theine, H., Seignani, H. (2024). *Media Property: Mapping the Field and Future Trajectories in the Digital Age*. *European Journal of Communication*, 39(5). [Online]. [cited 24.07.2025]. Available from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/02673231241268159>
- Udris, L., Eisenegger, M., Vogler, D., Schneider, J., Häuptli, A. (2020). *Mapping and Explaining Media Quality: Insights from Switzerland's Multilingual Media System*. *Media and Communication*, 8(3), Available from: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/197860/1/MaC_8%283%29_-_Mapping_and_Explaining_Media_Quality.pdf
- Wouters, R. (2013). *From the Street to the Screen: Characteristics of Protest Events as Determinants of Television News Coverage*. [Online]. [cited 22.07.2025]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/258149263_From_the_Street_to_the_Screen_Characteristics_of_Protest_Events_as_Determinants_of_Television_News_Coverage

Аспекти на динамиката в рейтингите на университетите – партньори в алианси на европейски университети

Гергана Илчева

Европейското висше образование, следвайки глобалните тенденции и в стремежа към постигане на стратегическа автономност на Европейския съюз и популяризиране на ценностите на ЕС, се намира в интензивен процес на преосмисляне на стратегии, модели на институционално управление и академично функциониране. Една от целите на тази трансформация е подобряване на неговия международен имидж и привлекателност. Базирайки се на множество критерии като изследователски резултати, академична репутация, съотношение преподаватели – студенти и много други, световните системи за класиране на университетите се считат за такъв универсален измерител на международния имидж и привлекателността.

Ето защо, те са се превърнали във важен фактор, оказващ влияние върху „пейзажа“ на висшето образование и обществото като цяло, използвани по целия свят от политиките и лицата, вземащи решения на правителствено ниво и на ниво висше учебно заведение (ВУЗ), както и от студенти и родители, инвеститори, местни общности, медии и други.

Показателен факт за значението, което се придава на рейтингите на висшите училища в Европа, е, че в докладите на Европейската комисия за напредъка в областта на образованието и обучението този въпрос се дискутира специално.¹

Усилията на университетите в тази насока са подкрепени многостранно: от една страна идейно – чрез международни форуми, становища и пр., но също така и институционално – чрез образователни политики на европейско и национално ниво, конкретни инициативи на европейските институции, осигуряване на дългосрочно финансиране и пр.

Сред мерките за подкрепа е **Инициативата за създаване на европейски университети (European universities initiative – EUI)** на Европейската комисия в областта на висшето образование.

¹ Progress towards the common European objectives in education and training (2010/2011) <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8194d4bd-b4a3-4c7f-80f0-dbbc4c6659d7>

Тъй като повишаването на международната конкурентоспособност на висшето образование чрез транснационално стратегическо сътрудничество е основен приоритет на европейския политически дневен ред (позовавайки се на срещата на върха на Европейския съвет в Гьотеборг през 2017 г.)² и след като вече разполагаме с първия доклад за резултатите и трансформационния потенциал на инициативата „Европейски университети“, публикуван в началото на 2025 г.,³ е необходимо да се проучи как всъщност участието на висшите учебни заведения в съюзи на европейските университети е повишило тяхната международна видимост, привлекателност и конкурентоспособност.

Инициативата „Европейски университети“

Инициативата „Европейски университети“ е водеща инициатива на Европейската комисия за университетите и е ключова за постигането на Европейското образователно пространство. Тя подкрепя създаването на амбициозни транснационални съюзи от висши учебни заведения, които развиват дългосрочно структурно, устойчиво и системно сътрудничество в образованието, изграждащо синергия с научните изследвания и иновациите и функциониращо в услуга на обществото.

Европейските университети са замислени като „транснационални алианси“, които би трябвало да служат като стъпка по пътя на университетите на бъдещето да изградят силна синергична връзка с града и региона на влияние, в който се намират.⁴

Още на самата среща на върха на Европейския съвет в Гьотеборг през ноември 2017 г. под председателството на Доналд Туск се очертава визия за Европа, целяща използване на пълния потенциал на образованието и културата за създаване на устойчива работна сила, социална справедливост, активна гражданска позиция и възможност европейската идентичност да бъде почувствана в цялото си многообразие. А в Заключенията на Европейския съвет от 14 декември 2017 г. (EUCO 19/1/17 REV1) се призовават държавите членки, Съветът и Комисията, в съответствие с областите им на компетенции, да предприемат действия по „задълбочаване на стратегическите партньорства между висшите училища в целия ЕС и насърчаване на създаването до 2024 г. на двадесетина „европейски университета“, състоящи се от изградени „от долу нагоре“ мрежи от университети в целия ЕС, които ще дават възможност на студентите да придобият степен чрез комбиниране на обучение в различни държави от ЕС и ще допринасят за международната конкурентоспособност на европейските университети“. (Европейски съвет, 2017)

² <https://eur-lex.europa.eu/BG/legal-content/summary/a-european-education-area-by-2025.html>

³ European Commission: Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, PPML Grumbinaite, I., Colus, F. and Buitrago Carvajal, H., *Report on the outcomes and transformational potential of the European Universities initiative*, Publications Office of the European Union, 2025, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/32313>

⁴ <https://education.ec.europa.eu/education-levels/higher-education/european-universities-initiative>

Първата пилотна фаза е анонсирана на 25.10.2018 г. на страницата на Изпълнителната агенция за образование и култура с процедура за кандидатстване по програма „Еразъм+“, Ключова дейност 2 (КА2) Сътрудничество между организациите и институциите, Алианси на знанието. Всички институции за висше образование, притежаващи валидна харта за висше образование „Еразъм“ (ЕСНЕ), са допустими кандидати. Одобрени за финансиране са 17 проектопредложения и първите алианси, съставени от общо 114 висши учебни заведения, започват да функционират.⁵

На следващата година стартира втората пилотна фаза за набиране на проектопредложения, в резултат на която през 2020 г. от получените 62 заявления са избрани 24 нови обединения на европейски университети, включващи 165 висши училища от 26 държави членки и други държави, участващи в програмата „Еразъм+“.⁶

В рамките на втората група избрани проекти попада и алиансът „Трансформация за Европа (Transform4Europe (T4EU))“, в който участва Софийският университет „Св. Климент Охридски“. В рамките на алианса си партнират единадесет европейски университета, които „обединяват сили, за да образоват хората за отговорността към околната среда“⁷:

- Университетът на Саарланд (Германия)
- Университетът в Аликанте (Испания)
- Естонската художествена академия (Естония)
- Университетът на Силезия в Катовице (Полша)
- Софийският университет „Св. Климент Охридски“ (България)
- Университетът в Триест (Италия)
- Университетът „Витаутас Магнус“ в Каунас (Литва)
- Университетът „Приморска“ в Копер (Словения)
- Португалският католически университет в Лисабон (Португалия)
- Университетът „Жан-Моне“ в Сент Етиен (Франция)
- Мариуполският държавен университет, Мариупол (Украйна)

Алиансът има за цел да обучи ново поколение млади европейци, които ще работят заедно в различни дисциплини и ще придобият цифрови, междукulturни и предприемачески умения. Изследователи и експерти от Софийски университет „Св. Климент Охридски“ участват активно в реализацията на проекта. Представители на университета участват във всички дейности по Transform4Europe.

Софийският университет се ангажира да участва в постигането на амбициозната цел на алианса да се превърне в основен играч и модел за подражание в рамките на Европейското образователно пространство до 2025 г. Няколко са най-значимите стъпки, предвидени по пътя към постигането на

⁵ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_3389

⁶ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1264

⁷ <https://t4europe.uni-sofia.bg/>

тази цел. Например, трансформиране и постепенно интегриране на университети партньори в устойчив единен съюз със съвместно управление и споделени структури и услуги за подкрепа, който е международно видим и основен двигател на промяната. Превръщане на мобилността като норма както за студентите, така и за служителите на Европейския университет чрез гъвкави и приобщаващи рамкови условия и опции за мобилност, заедно с подобрени възможности и стимули за изучаване на езици. Създаване на кампуси с приобщаващ живот, където студентите и служителите споделят разбирането за участие в инициатива със силна европейска идентичност. Не на последно място, чрез акцентирание върху трансформиращата перспектива на знанието и предприемачеството във всички програми за обучение и превръщането му в ключова концепция за активно европейско гражданство.

В началото на 2025 г. беше публикуван първият доклад за резултатите и трансформационния потенциал на инициативата „Европейски университети“⁸. В доклада е посочено, че националните висши учебни заведения считат, че участието им в инициативата „е повишило международната им видимост и привлекателност, е подобрило представянето им в глобалната класация, е увеличило наличието на ресурси и е засилило институционалния капацитет“. В същото време изрично е упоменато, че данни за този показател не са събирани и анализирани. Ето защо считаме, че ще бъде полезно да се проучи дали и по какъв начин участието на висшите учебни заведения в европейски университетски алианси е променило и повишило тяхната международна видимост, привлекателност и конкурентоспособност.

Все още е сравнително рано да се оцени пълномащабното въздействие на инициативата „Европейски университети“ върху европейските висши учебни заведения и системите за висше образование в Европа като цяло, тъй като някои от съюзите са започнали своите съвместни дейности съвсем наскоро, през 2024 г. или дори 2025 г. Ето защо за целите на настоящия доклад първоначално се съсредоточаваме върху тестването на хипотезата върху първите две групи от европейски университета, съответно първите 17 алианса, съставени от 114 университета, кандидатствали през 2018 г. и одобрени за финансиране през 2019 г., и допълнителните 24 алианса, подали проектни предложения през 2019 г. и започнали да функционират през 2020 г., в рамките на които си партнират 165 европейски университети.

Въпреки широкото представителство на всички видове висши учебни заведения – съюзи, съставени от традиционни или новосъздадени, национални или регионални, мултидисциплинарни или специализирани университети, и въпреки че позицията им в световните класации не е включена като индикатор или изискване в общите условия на поканите за кандидатстване по програма „Еразъм+“, е забележимо, че участието в такъв съюз има потенциал да промени позициите в международната класация, както е видно от

⁸ European Commission: Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, PPMI, Grumbinaité, I., Colus, F. and Buitrago Carvajal, H., *Report on the outcomes and transformational potential of the European Universities initiative*, Publications Office of the European Union, 2025, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/32313>

различни доклади или изявления на представители на съюзи и заинтересовани страни.

Същевременно, „Конкуренцията, необходимостта от съизмерване и неизбежната логика на глобализацията ги прави [международните рейтинги] постоянна част от академичния живот през 21-ви век“ (Altbach, 2011).

Според Бояджиева (2012) засиленият интерес и създаването на все повече и разнообразни рейтинги са неизбежен резултат от радикалните промени, очертали се в сферата на висшето образование във всички страни по света. Става въпрос за тенденции като: масовизирането на висшето образование и ориентирането към висшите училища на все по-разнообразен контингент от студенти; засилването на конкурентността както вътре в националните системи за висше образование, така и в международен мащаб; комерсиализацията на висшето образование и навлизането на пазарни механизми в нея.

От своя страна, всяко висше училище се нуждае от обективни възможности (общоприети критерии и показатели) за съизмерване с останалите висши училища, за да е в състояние да намери своето специфично място на пазара на образователни услуги. Не на последно място, необходимостта от сравнителен поглед върху начина на функциониране на различните висши училища се чувства остро и на политическо ниво при обосноваването и разработването на конкретни политики в областта на висшето образование.

Няколко думи за международните класации, върху чиито данни се базира изследването. Quacquarelli Symonds (QS)⁹ и Times Higher Education (THE)¹⁰ са сред трите най-дълго съществуващи и влиятелни световни класации, заедно с Shanghai Ranking Consultancy (Академичната класация на световните университети; ARWU).

Според публичната информация класациите на университетите от този тип предоставят окончателния списък на най-добрите университети в света, сравнявайки ги по качество на преподаване; изследователска среда (обем, доходи и академична репутация); качество на научните изследвания (резултати от научните изследвания); индустрия (трансфер на знания) и международни перспективи (персонал, студенти и научни изследвания), както и пригодност за заетост.

Самите те имат претенция, че „сравняват най-добрите университети в света“ (Quacquarelli Symonds World University Rankings, 2019) и „предоставят окончателен списък на най-добрите университети в света, оценени по отношение на преподаване, изследвания, международни перспективи, репутация и други“ (Times Higher Education, 2018). Всъщност глобалните класации измерват само част – средно малко над 1000 от общо 18 000 висши учебни заведения по целия свят на база посочените по-горе показатели. Сравнителните прегледи на системите за класиране отбелязват различни показатели

⁹ <https://www.topuniversities.com/>

¹⁰ <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/latest/world-ranking>

или стойност на показатели, спрямо които се оценява, както и изменения на методологията през различните години дори в рамките на една и съща класация.

Онагледяването на двете методологии показва, че университети в класацията на QS се оценяват на база на 10 индикатора, разделени в 5 групи¹¹:

Таблица 1. Източник Quacquarelli Symonds World University Rankings

Група	Тежест	Индикатор	Тежест
Изследователски капацитет	50%	Академична репутация	30%
		Цитирания по факултети	20%
Заетост и доходност	20%	Репутация сред работодатели	15%
		Доходност	5%
Обучителен опит	10%	Съотношение на студенти спрямо факултети	10%
Глобална ангажираност	15%	Съотношение при чуждестранни преподаватели	5%
		Международна изследователска мрежа	5%
		Разнообразие сред чуждестранни студенти	0%
		Съотношение с чуждестранни студенти	5%
Устойчивост	5%	Устойчивост	5%

В същото време показателите за ефективност на THE се изменят през годините, като броят им от 13 през 2019 г.¹² нараства на 18 през 2025 г.¹³. Те също са групирани в пет области: Преподаване – 29.5% (учебна среда); Изследователска среда – 29% (обем, приходи и репутация); Качество на научните изследвания – 30 % (въздействие на цитирането, изследователска сила, високи постижения в научните изследвания и влияние на научните изследвания); Международни перспективи – 7.5% (персонал, студенти и научни изследвания); и Промисленост – 4 % (приходи и патенти).

Както се вижда, двете класации се фокусират върху различни аспекти от представянето на висшите учебни заведения, базират се на сходни показатели, но с различна тежест в общата оценка, което често води до различни резултати за една и съща оценявана институция (както показват и данните за анализираниите университети по-долу).

Могат да е обособят следните ключови разлики, например класацията QS набляга силно на академичната и работодателската репутация, докато за THE те са по-скоро част от цялостното влияние на изследванията и общата

¹¹ https://www.topuniversities.com/world-university-rankings/methodology#art_intro

¹² <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/world-university-rankings-2019-methodology#>

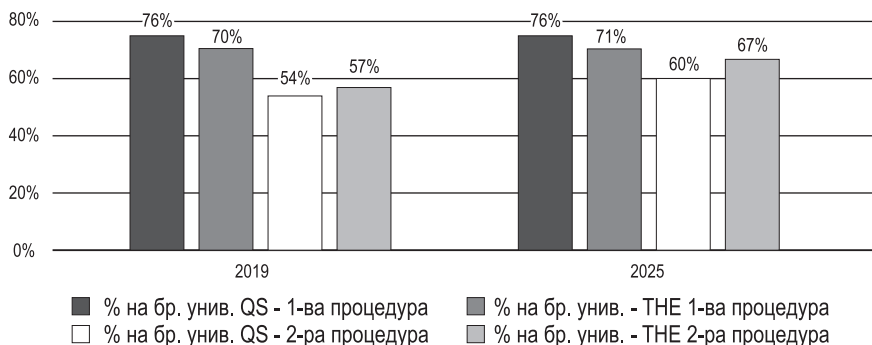
¹³ <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/methodology>

оценка. THE поставя значителен акцент върху обема на изследванията, доходите и влиянието, докато QS разглежда повече цитатите на преподавателите. THE предоставя по-широк фокус върху качеството на преподаване и международното ангажиране, с отделни показатели за всяко от тях. Специфично за класацията THE е измерването на сътрудничеството между университетите и индустрията.

Резултати

В резултат от обработването на официално публикуваните списъци с университети, партниращи си в проектите за създаване на европейски университети, в рамките на първата и втората пилотна процедура за подбор, съответно през 2019 г.¹⁴ и 2020 г.¹⁵, и проследяване на динамиката в позиционирането на висшите учебни заведения в двете световни университетски класации QS и THE в начален етап през 2019 г. и към настоящия момент 2025 г. са изведени няколко основни тенденции и направени основни изводи.

Фиг. 1. Процентно присъствие в световните класации (QS и THE) на европейски ВУЗ-ове, участващи като партньори в алианси на европейски университети

Източник: Г. Илчева

Таблица 2. Процент на брой университети спрямо пълния списък от избраните алианси на европейски университети, разпределени по години, класации и процедура за кандидатстване

% на бр. унив. - партньори в алианси	% на бр. унив. QS - 1-ва процедура	% на бр. унив. - THE 1-ва процедура	% на бр. унив. QS - 2-ра процедура	% на бр. унив. - THE 2-ра процедура
2019	76%	70%	54%	57%
2025	76%	71%	60%	67%

Източник: Г. Илчева

¹⁴ <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/857832/ANNEX.pdf>

¹⁵ <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/866002/Annex%20Selected%20European%20Universities%20-%202nd%20Call.pdf>

На първо място разглеждаме как се съотнася присъствието на университетите в рамките на една и съща класация в началото и края на разглеждания период, т.е. преди да бъдат част от алианс на европейски университети и към момента, няколко години след функциониране на тези алианси (5 или 6 години в зависимост от това дали са част от първата или втората група). В класацията за 2019 г. QS на най-добрите 1071 университета в света попадат 87 от общо 114-те избрани с първия пилотен старт на инициативата, което формира значително високия процент присъствие – 76%. Още по-забележително е, че този процент изцяло се запазва за 2025 г., въпреки че по-детайлният анализ на данните показва, че тези 87 университета само формално съвпадат като общ брой за двете години, а всъщност не се припокриват по същество, т.е. не става дума за едни и същи университети.

Както се вижда в таблица 3 и таблица 4, има един процент от 4,5% броя университети от общия брой, които са присъствали в началото на периода, но на следващ етап са изпаднали от класацията, и такива, които не са били класирани, но към момента попадат сред най-добрите, макар и на по-задни позиции. Например, Университетът Ставангер – Норвегия, не попада в нито една от двете класации през 2019 г., но през 2025 г. вече е сред първите 600-800, а Bocconi University – Италия, губи през 2025 г. макар и слабата си позиция от 2019 г. Същата тенденция се наблюдава и при другата разглеждана класация – ръст само с 1 процент – от 70% на 71% през 2019 г. и 2025 г. за броя представени университети от първата пилотна фаза.

Следва сравнение на броя университети, представени и непредставени в световните класации спрямо двете отделни процедури. При втората процедура като цяло се наблюдава спад в процентното присъствие на броя университети с 16% за QS и 4% за THE, и вече едва половината от общия брой университети, партниращи си в алиансите, попадат в световните класации, което считаме, че се дължи на факта, че най-добрите и успешни учебни заведения на Европа вече са подали своите проектни предложения в първата фаза и са в процес на изпълнението им. От друга страна, европейските институции чрез инициативата и насоките на финансиращата програма „Еразъм+“ имат за цел да стимулират включването не само на елитните университети, а и на широк кръг институции за предоставяне на висше образование – в това число новосъздадени, такива с регионално значение (отдава се значение на географския баланс)¹⁶, специфичен обхват на академичната дейност.

Спецификата на университетите от втората фаза – а именно по-слабо или непредставени в международните класации, стои логично като обяснение и за по-голямата разлика в процента присъствие между годините и значителното повишаване на броя университети, присъстващи и в двете класации спрямо отправната точка 2019 г. Препратката към фигура 1 и таблица 2 онагледяват скок от 6 % присъствие в QS и цели 10% в THE. Като от общия

¹⁶ https://erasmus-plus.ec.europa.eu/sites/default/files/erasmus_programme_guide_2020_v2_bg.pdf

брой от 165 университета 90 са част от класацията на QS за 2019 г., а 100 – за 2025, а броят им за THE е съответно 95 и 112.

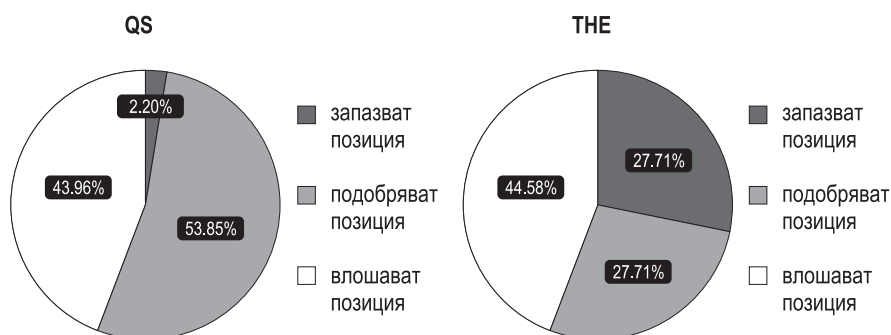
При сравнение на двете отделни класации може да се наблюдават разлики, но те са в рамките на няколко процента (например през 2019 г. за първата група присъствието е 76% в QS и 71% в THE, а втората група за същата година същите проценти са съответно 54% и 57%). Това са незначителни разлики, които все пак онагледяват общ тренд на присъствието по години.

На следващо място, по-подробно е разгледана динамиката вътре в самите класации и как през годините се изменя позицията на университетите. Презумпцията е, че участието в международните междууниверситетски стратегически сътрудничества, и по-конкретно в алиансите на европейски университети, следва да води до трансформация и подобряване на международния имидж и привлекателност на дадено висше учебно заведение, при това в чувствителни измерения. Тази хипотеза е изказана в повечето документи (като споменатия по-горе доклад) и се поддържа от самите участници университети от публично достъпната информация на уебсайтовете им.

В същото време обработването на данните визуализира една малко по-различна констатация, а именно, че участието на дадено висше учебно заведение като партньор в инициативата „Европейски университети“ не води безотносително и безусловно към благоприятно влияние върху международното присъствие в световните класации. Не благоприятства безусловно международното положение в световните класации.

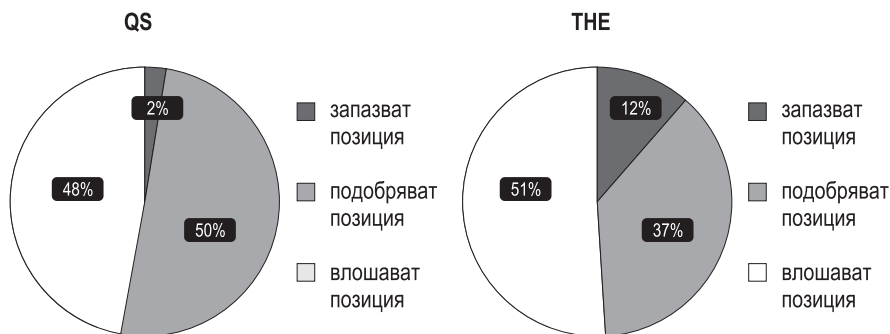
Както може да се види във фигури 2 и 3, макар да е леко по-висок, то все пак се запазва относително равен дял на разпределение при броя на университетите със запазени или подобрени позиции (сборът от положителното влияние е 56% в QS и 55% в THE) спрямо броя на тези, които са влошили международното си положение при изследване на първата пилотна група алианси.

Фиг. 2 Динамика в позициите на университетите от 1-ва процедура - 114 европейски университета

Източник: Г. Илчева

Фиг. 3 Динамика в позициите на университетите от 2-ра процедура - 165 европейски университета

Източник: Г. Илчева

Това съотношение е още по-близко след обработване на данните от втората група алианси – за QS това са 52% с положително влияние срещу 48% университети със спад в позицията си, нещо повече – в класацията на THE дори преобладават примерите за понижаване на позицията при 59 от 115-те университета.

Въпреки че настоящата работа няма за цел да изследва възможните причини за това, считам, че е важна и интересна находка обстоятелството, че твърденията в доклада на Европейската комисия засега не намират конкретни цифрови изражения, които да послужат за емпирично доказателство за пробив в международните университетски класации, с първопричина участието на висшите учебни заведения в стратегически международни партньорства от типа на алиансите на европейските университети.

Таблица 3. Университети, които не фигурират в началото на периода 2019 г., но се появяват към настоящия момент 2025 г.

	Университети от първата група	Университети от втората група
QS	4,4%	9.09%
THE	3,6%	12,1%

Източник: Г. Илчева

Таблица 4. Университети, които са част от класацията в началния период 2019 г., но не присъстват към настоящия момент 2025 г.

	Университети от първата група	Университети от втората група
QS	4,4%	3,03%
THE	3,6%	1.8%

Източник: Г. Илчева

Следващи стъпки и изследователски задачи:

За да бъде постигната пълнота на едно такова изследване на аспектите в динамиката в рейтингите на университетите – партньори в алианси на европейски университети, е необходимо да бъдат изпълнени допълнителни изследователски задачи. Такива например са анализ на събраните данни спрямо всеки отделен параметър, част от методологията (как се изменят освен позициите, така и как се повлиява всеки отделен показател в рамките на комплексната крайна оценка), обработване на данни за последващи години, както и на данни от други рейтингови системи.

Това би могло да послужи като отправна точка за изготвянето на стратегии на университетите, в частност Софийския университет, за подобряване на международния имидж и конкурентоспособност. Такава информация би била полезна и на европейско равнище за това какъв в действителност е трансформационният потенциал и индикаторите за него вследствие на изпълнението на проектите по „Еразъм+“, Дейност „Алианси на познанието“.

Заклучение

Интензивните търсения на европейските институции за висше образование през осъзнатата необходимост от трансформация с цел подобряване на международния имидж и привлекателност и повишаване на конкурентоспособността и засиленият интерес към световните университетски класации правят актуална и важна темата за това как се съотнася участието на университетите в рамките на стратегически международни междуниверситетски партньорства от типа на инициативата „Европейски университети“.

Засага данните подкрепят само частично твърденията на заинтересованите лица (университетски представители и представители на европейската администрация), че участието им в инициативата „е повишило международната им видимост и привлекателност, е подобрило представянето им в глобалната класация, е увеличило наличието на ресурси и е засилило институционалния капацитет“, тъй като се наблюдава относително равен дял положителна или отрицателна промяна по посочените по-горе показатели, без да се потвърждава категорична пряка зависимост между двете явления – участие в партньорства и пробив в международната класация на университетите.

Благодарности

Настоящата статия и данните, изнесени в нея, са постигнати като резултат от дейностите по проект „Качеството във висшето образование като социален конструкт: формиране и трансформиране чрез акредитация, рейтинги и обществени очаквания“, финансиран от Фонд научни изследвания, Номер на договор: КП-06-Н85 / 14 от 05.12.2024 г.

Библиография

- Altbach, P.G. (2011). Ranking season is here. *International Higher Education*, No.62, 2-5.
- European Commission: Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, PPMI, Grumbinaïtl, I., Colus, F. and Buitrago Carvajal, H., *Report on the outcomes and transformational potential of the European Universities initiative*, Publications Office of the European Union, 2025, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/32313>
- Hazelkorn, E. (2019). University Rankings: there is room for error and „malpractice“. *Elephant in the Lab*. DOI: 10.5281/zenodo.2592196
- Progress towards the common European objectives in education and training (2010/2011) <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8194d4bd-b4a3-4c7f-80f0-dbbc4c6659d7>
- Quacquarelli Symonds (2018, June). QS World University Ranking. QS World University Rankings 2019. Retrieved from QS WEB site: <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2019>
- Quacquarelli Symonds (2019, June 19). QS World University Ranking. Methodology. Retrieved from QS Web site: <https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings/methodology>
- Quacquarelli Symonds (2024, June 04). QS World University Ranking. QS World University Rankings 2025 <https://www.topuniversities.com/world-university-rankings/2025>
- Shin, J. C., Toutkoushian, R. K., & Teichler, U. (Eds.). (2011). *University rankings: Theoretical basis, methodology and impacts on global higher education* (Vol. 3). Springer Science & Business Media.
- Times Higher Education. (2019, September 2). THE World University Rankings 2020: methodology. Retrieved from Times Higher Education Web site: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/world-university-rankings-2020-methodology>
- Times Higher Education. (2018) THE World University Rankings <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/world-university-rankings-2019-methodology>
- Times Higher Education. (2014) The World University Rankings <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/world-university-rankings-2025-methodology>
- Бояджиева, П. (2012) Висше образование и рейтингова система на висшите училища в България: състояние, проблеми и перспективи, *Bulgarian Journal of Science and Education Policy* (BJSEP), Volume 6, Number 1, 2012
- Европейска комисия (2017), Съобщението на Европейската комисия за „Укрепване на европейската идентичност чрез образование и култура“ са изразени идеите, предназначени да послужат като принос за срещата на лидерите на ЕС на 17 ноември 2017 г. в Гьотеборг, (COM(2017) 673 final), Страсбург, 14.11.2017 г.
- Резолюция на Европейския парламент от 11 септември 2025 г. относно нова визия за алиансите на европейски университети (2025/2036 (INI))

A Typology of Collective Bonds in the Formation of Collective Identity

Nikol Karlukova

Identity as a term can be used on the individual, and group level, or as defined by Parekh (2008) on a social and human level. Acknowledging that an individual may hold multiple identities is at the core of the social science's understanding of this interdisciplinary term. This paper will exclusively focus on the group level of identity, namely what is consensually understood by social and political identity. These are forms of collective identities, intertwined together, shaping identification with societies and polities.

This paper therefore proposes a typology of “collective bonds” that may facilitate deeper understanding and empirical investigation. Its main objective is to utilize the concept of “bonds” and propose a typology of collective bonds: social, cultural, political, market and security bonds derived from traditional academic literature on collective identity, thus, enabling future systematic comparison between bonds and supporting the further development of measurement models.

The issue of collective identity is increasingly important in the modern world where international spheres of influence have been changing, and there is a growing sense of “Otherness” easily noticed through the rise of neo-nationalism, or as described by Bergmann, “nativist populism” (Bergmann, 2020), with the threat of a great war lingering over the Eurasian continent due to the increasing international tension following the war in Ukraine and Gaza (Hassan and Mustafa, 2024). Geo-political tensions, however, are not the only ones bringing the issue of collective identity to the front row of social science. The effects of globalization, digitalization, and the omnipresence of information technology in a post-truth society, especially with the widespread usage of Large Language Models (often referred to simply as Artificial Intelligence), has brought about societal change (Werthner, 2025) that logically spurred questions of the importance of geographical proximity in the construction of collective identity.

The European Union is of particular interest in this paper due to its unique position, trying to invoke the feeling of a shared identity within its polity, during an increasingly uneasy international environment, and widening divisions within the union, and within countries themselves (Schimmelfennig, 2024). The mainstreaming of the far-right and the rising support for anti-liberal notions (as an example: countries with far-right political parties that won the last

parliamentary elections Italy, Finland, Slovakia, Hungary, Croatia and the Czech Republic) co-exist with the EU's efforts of deepening European integration and unity (expanding the Eurozone for example, enforcing the Green Deal through the Climate Law). Furthermore, the effects of Trump's second government and his criticism of the EU, has turned academic and public discourse towards the Union's response and its perceived unanimity, as well as the ongoing dilemma over the political legitimacy of the Union. When questioning the latter, one must not look any further than the issue of a collective European identity, but to understand it and its importance, European Studies scholars must rigorously continue their suggestions for empirically sufficient ways of depicting collective identities, measuring their building blocks and perceived strength, as well as predicting the consequences from possible changes.

To set the boundaries of this paper, the following part will clarify its theoretical starting point. Thomas Risse, a prominent scholar in the field of European Studies, has long discussed that the European identity is a form of collective social identity with a civic component that is also influenced by institutions (2010). His approach follows the constructivist perspective on identity, and this notion is the starting point of the theoretical basis of this paper. Risse's contributions to the field are numerous, however this paper will only focus on what is applicable to its topic in a concise discussion. He views collective identities as socially constructed and context-dependent, emphasizing their fluidity and multiplicity, exemplified in his discussion of the European identity formation (2010). Most importantly, he argues that identities can be categorized according to the degree to which they are contested. For example, his metaphor of the "marble cake" captures the idea that European identity (which is applicable to other transnational identities) exists not in place of national identity but is intertwined with it. In this view, collective identities co-exist and overlap, and their relative strength can vary across contexts. However, while constructivism allows us to transcend static notions of identity, it lacks a widely accepted framework for systematically analyzing and measuring collective identities.

As stated by Brubaker and Cooper (2000) a decade before Risse's book *"A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres"* got published, the term "identity" has long been overused in social and political sciences and has come to occasionally mean too much, too little or at times nothing at all, since the beginning of the term's exploration in the 1950s. Traditional theoretical approaches to collective identity, and most specifically national identity, have taken the field far in depicting the complex phenomenon of group identity. However, even hugely impactful works come with disadvantages, especially when put to the test of explaining contemporary socio-political context, amplifying the need for a more holistic understanding, combining different approaches to form a concise typology.

For example, influential literature such as Benedict Anderson's "imagined communities" highlights the role of cultural narratives, technology and media. On the other hand, Anthony Smith's ethno-symbolism focused on historical

continuity, ethnicity and symbolism. Additionally, Ernest Gellner's modernism explains the socio-economic factors contributing to the development of shared identity. While these studies have enormously influenced the field and have advanced our understanding, however, each of them carries its own limitations. To summarize some of the widely known drawbacks of these approaches, Anderson's work tends to overlook the socio-economic factors that contribute to the formation of identity, which is why his view provides limited attention to some important structural conditions. Gellner's minimization of the role of ethnic ties and his narrow focus on technology of modernity misses a key element, as kinship and ethnic traditions and rituals are continually proven sources of collective identification. Finally, Smith's approach tends to neglect the impact of modernity and globalization, making it inefficient to explain modernity. Taken together, these strengths and limitations showcase that a single framework is not comprehensive on its own, but in combination they provide a more complete picture of the multiple dimensions shaping collective identity.

Although their focus might differ, it is important to showcase the common traits their approaches possess. Firstly, they all recognize the importance of collective identity in shaping individual sense of belonging; they all acknowledge the legacy of historical and cultural factors, and most importantly there persists a consensus on the constructed nature of collective identities. Their contributions, in combination with more contemporary analysis, provide a starting point for understanding the interplay between national and transnational identities, or what Risse (2010) paints as the concept of a 'marble cake'.

Contemporary socio-political changes such as digitalization and the emergence of 'digital' societies, globalization, directs academic attention to the changing, or somewhat diminishing importance of proximity. Thus emphasizing the need to reimagine how socio-economic factors affect cultural and ethnic factors and vice versa. Some studies even suggest the emergence of a hybrid identity (Baldauf, Develotte, and Ollagnier-Beldame, (2017); Faiz (2019)), that encompasses the division of time and space through technological advancements and creates many more multiple group affiliations the effect of which is yet to be understood sufficiently. That is why Brubaker and Cooper's critical review of constructivism and traditional approaches remains applicable. This paper applies Brubaker and Cooper's critique and examines further possibilities to provide different perspectives on existing literature in order to create new models of analysis. Specifically this paper applies Risse's approach on collective identity and derives different factors and categories within collective identity literature, and finally proposes a combinatory approach.

To escape the vicious cycle of the ever-continuous search for a clear definition of collective identity, this paper proposes a working definition of the phenomenon that allows for further exploration. Thus, collective (socio-political) identity is here understood as a contextual state of a shared sense of belonging to a group, which can be based on different social, cultural, political, economic and security categories, as well as constituent factors, as nationality,

ethnicity, religion, geographical proximity, and modern factors such as globalization and digitalization. Moreover, collective identities are social constructs, fluid and multiple, meaning that national identities and transnational identities co-exists and affect each other, but do not cancel each other out.

There persists a clear distinction between social and “political” collective identity, as argued by Michael Bruter (2005). The political identity is a distinct collective identity that incorporates the social aspect, but is fortified with a civic and a cultural component. It is strongly linked to the legitimacy of a political community and thus linked to the civic and legal aspects of political reality. However, this paper takes a critical stand and does not follow Bruter’s notion that the political identity should be examined as a distinct collective identity, but would instead look at the “political” and the “social” as complementing dimensions of collective identity. Both concepts provide a more substantial understanding of the intertwined nature of multiple identities co-existing and co-constructing each other. That stance is supported by the argument that collective identity is not only about self-identification with a group, and a mutual recognition by other group members of their shared identity, a condition that can be applied to political and social identities alike (David and Bar-Tal 2009). This entwined socio-political identity is the result of a process of collective bonding through which individuals develop a sense of groupness and connections that then construct the collective identity. Hence, this paper defines collective bonding as the process facilitating the emergence of collective identities.

As previously outlined, this paper is based upon traditional literature from which it derives different dimensions, and proposes an amalgamated approach illustrating how they apply to the concept of bonds. Before delving into the separate bonds, it is necessary to discuss how the notion of bonds has already been utilized in literature. The concept of the collective bond has come across the works of Jonathan White, who defines a political bond in the context of collective identity and European integration. His understanding of bonds, influenced by Habermas, draws the conclusion “that a bond of shared values and principles would need to be conceived in more particularist terms.” (White, 2011, p. 17). This suggests that focusing on more specific details, rather than a generalist approach to the phenomenon is needed.

Turning towards traditional theoretical approaches leads to Benedict Anderson, Ernest Gellner, and Anthony Smith as three of the most influential scholars in the study of nationalism and collective identity, each offering distinct theoretical approaches that have significantly shaped the field. Their insights can also be usefully reinterpreted through the lens of the proposed five types of collective bonds. By connecting these classic theories from the viewpoint of modern theoretical approaches (Risse; White) with the categories of social, cultural, political, market, and security bonds, we can both highlight the contributions of traditional scholarship and identify gaps that contemporary approaches must address.

Table 1. exemplifies the categorical division of the bonds, their theoretical basis and concise working definitions, but most importantly derives constituent factors.

Table 1. Typology of Collective Bonds derived from Key Literature

Bond Type	Concise Definition	Key Literature	Constituent Factors
Social Bond	Solidarity and trust among members sustained through mutual recognition, obligations, and everyday interaction.	Gellner (1983); Anderson (1983); Keohane & Nye (2001)	- Recognition of group membership - Norms of reciprocity - Geographical proximity
Cultural Bond	Sense of common heritage through shared myths, symbols, language, and narratives that provide meaning and continuity.	Smith (1991); Anderson (1983); Faiz (2019)	- Historical myths and memories - Shared language and cultural practices - Symbols and rituals
Political / Civil Bond	Attachment to a political community based on legitimacy of institutions, constitutional principles, and participation.	Habermas (1998); Bruter (2005); White (2011)	- Constitutional principles - Trust in institutions - Civic participation
Economic / Market Bond	Identification and dependence formed through economic exchange, shared rules, and perceptions of a common economic future.	Keohane & Nye (2001); Gellner (1983); Anderson (1983)	- Economic interdependence - Shared market rules - Mutual cooperation
Security Bond	Commitment to mutual protection based on shared threat perceptions, trust, and institutionalized cooperation.	Adler & Barnett (1998); Anderson (1983); Smith (1991)	- Shared threat perceptions - Mutual trust - Security cooperation

To illustrate their contextual character, the following tables provide examples from the European Union and Bulgaria. The tables provide examples of socio-political phenomena and their possible strengthening or weakening effect on the specific bond.

These examples are only illustrative and in no way definitive, further research must look into criteria for measurement of the strength of the perceived bond, and develop additional characterization to allow for the more distinctive differentiation between bond types.

Table 2. Contextual Factors Influencing European Collective Bonds

Bond Type	Examples Strengthening the Bond	Examples Weakening the Bond
Social Bond	Erasmus+ mobility programs	Rising nationalism, anti-EU rhetoric
Cultural Bond	Europe Day celebrations	Emphasis on national culture over EU symbols
Political / Civic Bond	Participation in European Parliament elections	Legitimacy issues and deepening divisions
Economic / Market Bond	EU Single Market benefits	Economic crises, unfair competition
Security Bond	White paper for European defence - Readiness 2030	Divergent national security priorities

Table 2. illustrates the applicability of collective bonds in understanding contemporary socio-political projects evoking collective transnational identities within a polity. Not only can bonds be applied as a theoretical concept, they can also be positioned on a continuous scale, measuring strength and weakness. The examples provided are seen as constituent factors within a particular collective bond. They are then divided into two measurement categories based on hypotheses for illustrative purposes. Moreover, the construction of such a scale could allow comparison between bonds and provide predictive academic and practical value.

Table 3. Contextual Factors Influencing Bulgarian National Identity

Bond Type	Examples Strengthening the Bond	Examples Weakening the Bond
Social Bond	Local festivals, volunteer initiatives	Urban-rural divides, emigration
Cultural Bond	National holidays, Bulgarian language	Conflict over dismantling Soviet monuments
Political / Civic Bond	Participation in elections, trust in institutions	Corruption scandals, low turnout
Economic / Market Bond	National economic programs; eurozone admission perceived benefits	Regional disparities, unemployment; eurozone admission perceived harms
Security Bond	National defense exercises; NATO participation	Low trust in security institutions; low trust in NATO

Similar to *Table 2.*, *Table 3.* dives into the explanatory power of collective bonds in a national context. By dividing examples of constituent factors into “strengthening” and “weakening” via informed assumptions, such a dichotomy will allow the construction of further analysis. These examples might be looked at as hypotheses to be tested through theoretical or empirical analysis, again providing a deeper understanding of the contextual character of collective bonds and consequently collective identities.

It is worth noting, that bonds have been utilized and categorized in literature before. For example, one of White's (2011) most useful contributions is the classification of bonds (social, cultural, commercial/market and security bonds) as maximalist or minimalist conceptions. His idea of a maximalist conception requires a substantial degree of consensus and homogeneity within the citizen body, thus emphasising that cultural bonds are a model example, since they provide a sense of unity. This paper proposes that the social bond is also categorized as maximalist, since it is based on shared reality, and although there are certain individual differences, people who share a nation state, geographical proximity and discourse environment, and are most of all bound by cultural bonds could be perceived as a homogenous civic body in the maximalist manner. Minimalist conception allows for greater diversity and takes into account individual factors, in White's words it is focused mostly on material interest which positions the commercial and the security bond in this category. In contrast, the political bond proposed in his work is centred around "shared predicament": *"centred on the three elements of the political common, collective positioning and political projects, seems to provide this, but it is just the bare sketch of an ideal, a starting-point for further exploration."* (White, 2011, p. 31)

It is by definition neither maximalist, since it allows space for conflict between the civic body, nor minimalist since some affiliations are not strictly out of material interest. However, this paper proposes that the political bond is categorized as a minimalist conception, since it is very contextual and inclined to divisions within the civic body. This categorization between bonds allows for further research on their constituent factors, but is not extensive enough to allow the investigation of strengthening and weakening effects of the bonds in particular time. Thus a further operationalization of the bonds as building blocks of collective identity should be established in academic literature.

Other utilizations of the collective bonds can be found in Konakczieva's (2017) exploration of European identity. She uses White's concepts, and presents her definition of "Europe of bonds" arguing that "it is a bond that presupposes legally the coming into force of other citizenship bonds: an economic or competition bond, a social bond, a civil and political bond and a cultural bond" (2017, p. 5). Her analysis presents the legal basis of the bonds derived from European legal articles (primary and secondary EU law), and concludes that these bonds contribute to the development of a common European identity and deeper social cohesion within the polity. Her focus remains mainly legal and concerned with the fostering of social cohesion, with less focus on the general explanatory potential of the bonds in a theoretical framework. Nevertheless, her study proposes a possible utilization of the concept of bonds that opens the door for further experimentation. Following Stoicheva's (2016) suggestion, the construction of a framework for the analysis of European identity and its typology, necessitates to refer not only to the factors that create bonds and lead to the development of collective identity, but also to the importance of these bonds on the construction of the collective identity. To conclude, bonds are seen not only as building blocks of the collective identity but as a fluid process that constantly redefines the collective identity.

This paper has proposed a constructivist typology of collective bonds, including five distinct types of bonds, namely social, cultural, political/civic, economic/market, and security bonds, as the building blocks through which collective socio-political identities are constructed and continuously maintained. By stepping upon classical theories of national identity through the lens of constructivism, it provides a conceptual foundation for examining how collective identification processes across different contexts persist. The paper's main limitation lies in its theoretical nature, as the typology remains limited, untested and yet to be operationalized. Another key limitation is that the paper only mentions contemporary phenomena as argumentation for the enduring importance of the topic, but due to its limited aim and resources does not engage with recent problems and their effect on collective bonds. Such concepts for example are the idea of neo-tribalism, digital echo chambers, and the influence of social media, which increasingly shape collective belonging in a hybrid manner. These examples are believed to enrich the typology if applied, either through a separate bond, or through the constituent factors.

Thus, future research should focus on expanding the definitions of collective bonds, modernising the typology through engaging with modern socio-political dynamics and more contemporary research. An extensive comparison between the bonds and their constituent factors will allow for a better understanding of their intertwined character and their effect on one another, and the collective identity as a whole. Further operationalizing of the bond strength or weakness, through the developing perceived strength indicators specific to each bond will allow for deepened empirical analysis of national, transnational and other types of collective identities at a specific moment in time. In summary, the paper offers an initial variant of a collective bonds' typology, that can be further developed and later utilized as a conceptual starting point for a more systematic approach to collective bonds and their explanatory capabilities, enabling comparative and contextual analysis of identity formation and the varying strengths of bonding within the perceived boundaries of a collective identity.

Bibliography

- Adler, E., & Barnett, M. (1998). *Security Communities*. Cambridge University Press.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Baldauf, H., Develotte, C., & Ollagnier-Beldame, M. (2017). Identity construction in social media: The effects of social media on the dynamics of identity: Discourse, interaction and digital traces. *ALSIC*, 20(1). <https://doi.org/10.4000/alsic.3004>
- Bergmann, E. (2020). *Neo-Nationalism: The Rise of Nativist Populism*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-41773-4>
- Brubaker, R., & Cooper, F. (2000). *Beyond „Identity“*. *Theory and Society*, 29(1), 1-47.
- Bruter, M. (2005). *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*. Palgrave Macmillan UK.

- David, O., & Bar-Tal, D. (2009). *A Sociopsychological Conception of Collective Identity: The Case of National Identity as an Example*. *Psychological Studies*, 54(1), 31-41.
- Faiz, F. A. (2019). Understanding cultural identity in a globalized world. *Journal of Social Signs Review*. Retrieved from <https://socialsignsreview.com/index.php/12/index>.
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Habermas, J. (1998). *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. MIT Press.
- Hassan, N. A., & Mustafa, S. (2024). The impact of contemporary international wars on international security: A case study of Russia's war on Ukraine and Israel's war on Gaza. *International Journal of Religion*, 5(11), 390-403.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (2001). *Power and Interdependence*. Longman.
- Konakchieva, S. (2017). Binding Europe from Below. Models of European identity from Free Movement of Persons' perspective. *Rhetoric and Communications E-journal*, Issue 31.
- Parekh, B. (2008). *A New Politics of Identity: Political Principles for an Independent World*. UK: Palgrave Macmillan Press.
- Risse, T. (2010). *A Community of Europeans? Transnational Identities and Public Spheres*. Cornell University Press.
- Schimmelfennig, F. (2024). Crisis and polity formation in the European Union. *Journal of European Public Policy*, 31(3), 3396-3420.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*. University of Nevada Press.
- Stoicheva, M. (2016). *European Identity: Theoretical Dilemmas and Analytical Approaches*. Sofia University Edition.
- Werthner, H. (2025). *Digital Humanism: On Digitalization and Artificial Intelligence*. Springer Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-86905-1>
- White, J. (2011). Political Community and the Bonds of Collectivity. In *Political Allegiance After European Integration*. Palgrave Studies in European Union Politics. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230307193_1

Student protests and Serbia's European Aspirations

Anita Aleksov

Introduction

Serbia's official commitment to European Union (EU) integration began in earnest in 2014 with the formal opening of accession negotiations. Since then, the country has passed legislation aligned with the EU *acquis*, opened numerous negotiation chapters, and presented itself as a stable partner in areas such as migration and energy (Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005). Despite this formal progress, Serbia has experienced democratic backsliding under President Aleksandar Vučić, marked by media control, judicial interference, and restricted political pluralism (Levitsky and Way, 2010). These developments raise a fundamental question if the state can advance institutionally toward the EU while simultaneously regressing democratically.

This paradox forms the basis of the present study, which seeks to examine the contradictions between formal EU alignment and substantive democratic reform in Serbia. The central research question guiding the analysis is: To what extent has the European Union's conditionality approach contributed to democratic transformation in Serbia, and how have civic movements – particularly the 2024-2025 student protests – redefined the process of Europeanisation from below? The paper therefore aims to evaluate the effectiveness of EU conditionality as a mechanism of democratisation, analyse the civic dimension of Europeanisation through the lens of student mobilisation, and explore how bottom-up initiatives can restore the normative foundations of the European project in Serbia. To achieve these aims, the study adopts a qualitative analytical approach combining document analysis, theoretical interpretation, and comparative contextualisation. It draws on primary EU policy documents, statements from the Delegation of the European Union to Serbia, and secondary academic literature on Europeanisation, conditionality, and democratic backsliding. This method allows for a critical reading of both the institutional and societal dimensions of Serbia's European trajectory.

This apparent paradox calls for situating Serbia within the broader framework of Europeanisation, understood here as the process through which EU norms, values, and institutional practices are internalised and adapted within domestic political systems (Börzel and Risse, 2018). While Europeanisation often overlaps with democratisation, the two concepts are distinct. The former focuses on alignment with EU norms and policy frameworks, while the latter concerns the deepening of democratic accountability, participation, and

rule of law. In Serbia's case, Europeanisation has occurred largely at a procedural level through legislative and institutional mimicry, without a parallel deepening of democratic culture or civic empowerment.

The concept of bottom-up Europeanisation offers an alternative analytical lens. Unlike the conventional top-down model, where reforms are driven by elite compliance with EU conditionality, bottom-up Europeanisation emphasises the role of civil society, citizens, and grassroots movements in shaping democratic norms and pressing for institutional change (Huennekens, 2024). In this sense, the 2024-2025 student protests represent not merely a domestic reaction to authoritarianism but an embodiment of European values emerging from below. This perspective redefines Europeanisation as a civic and participatory process rather than a purely bureaucratic one.

Conditionality and the Limits of Reform

The European Union's conditionality model, which links accession incentives to compliance with political and institutional criteria, has long been regarded as the core mechanism of Europeanisation (Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005). Although this approach produced visible progress during the early stages of the 2004 and 2007 enlargements, its structural weaknesses were evident even then. As Dimitrova (2010) noted in her discussion of "empty shells," formal rule adoption in Central and Eastern Europe often masked persistent deficiencies in implementation and democratic practice. Thus, the apparent success of conditionality in earlier enlargements was only partial and contingent. The Serbian case does not represent a deviation from an otherwise flawless model but instead exposes the model's inherent limitations, particularly when the EU's credibility and membership incentives weaken (Kmezić, 2019; Keil and Kmezić 2020).

Although Serbia has passed numerous reforms related to anti-corruption, judicial independence, and media regulation, these reforms often lack proper enforcement. The judiciary remains susceptible to political pressure, with key appointments reflecting the interests of the ruling Serbian Progressive Party rather than impartial standards. Similarly, media pluralism is threatened by the consolidation of ownership in pro-government hands and the marginalisation of critical voices. While institutions such as the Anti-Corruption Agency and the Regulatory Authority for Electronic Media exist, their actions are inconsistent and often symbolic. Kmezić (2019) describes these as "empty shell institutions," designed to project an image of democratic governance while failing to operate effectively in practice.

Compounding this domestic problem is the EU's own shifting priorities. Since the Eurozone and migration crises, many EU member states have grown increasingly sceptical of further enlargement. As Krastev and Holmes (2020) argue, this "enlargement fatigue" has reduced the credibility of the membership reward, undermining the EU's influence. In Serbia, this dynamic allows the government to maintain the appearance of European alignment without facing significant consequences for democratic erosion. For example, while the

European Commission has repeatedly identified deficiencies in media freedom, judicial independence, and the rule of law, Serbia continues to receive EU funds and open negotiation chapters. This inconsistency reduces the EU's normative authority and weakens conditionality as a tool for transformation.

Moreover, EU–Serbia relations have become increasingly transactional. The EU has praised Serbia for its role in managing migration flows and regional stability, despite clear signs of domestic authoritarian consolidation. Bechev (2022) and Keil and Kmezić (2020) argue that the EU has tolerated so-called stabilistocracies, where illiberal regimes offer external stability in exchange for internal control. The Serbian government's cooperation on border control, energy policy, and Kosovo dialogue has often taken precedence over its poor human rights record and institutional decay. Citizens observe this and draw the conclusion that democratic values are negotiable, further damaging the EU's credibility as a promoter of democracy. The failure of conditionality in Serbia is not only a technical issue but also a political one. Without stronger enforcement mechanisms and a renewed commitment to democratic benchmarks, the EU risks legitimising regimes that adopt reforms only superficially. To regain its transformative potential, conditionality must be applied consistently and tied directly to measurable democratic outcomes, not merely legislative progress or regional cooperation. Otherwise, Serbia's EU path will remain characterised by formal alignment without substantive change, and public trust in European institutions will continue to erode.

EU Financial Assistance and Serbia's Reform Trajectory

The European Union remains Serbia's largest donor and most significant external partner, providing continuous financial and technical support across governance, civil society, agriculture, and infrastructure. According to the Delegation of the European Union to Serbia (2025), more than 600 EU-funded projects are currently being implemented in cooperation with Serbian institutions, businesses, and civil society organisations. Under the EU Growth Plan for the Western Balkans, Serbia received €51.7 million in concessional pre-financing and an additional €59 million through the Western Balkans Investment Framework (WBIF) to boost economic growth, energy transition, and digital development (Delegation of the European Union to Serbia, 2025). Furthermore, the Human Rights, Democracy and Civil Society Programme 2024 - 2025 allocated €7.55 million to strengthen rule of law, civic participation, and democratic governance (Delegation of the European Union to Serbia, 2025). In agriculture, the EU approved €288 million in assistance under the IPARD III programme, aimed at enhancing rural competitiveness and sustainable production (Delegation of the European Union to Serbia, 2025). These allocations confirm that the EU remains Serbia's largest provider of non-refundable financial aid, while also demonstrating the persistent gap between material support and substantive democratic reform. As Kmezić (2019) and Dimitrova (2010) observe, financial incentives and project-based alignment alone are insufficient without credible enforcement of conditionality. In Serbia's case, EU assistance often sustains formal compliance rather than genuine transformation.

The Influence of Russia, China, and Other Powers on Serbia's EU Path

Serbia's foreign policy is shaped not only by its EU aspirations but also by its strategic relationships with non-EU actors, most notably Russia, China, Turkey, and the Gulf states. These partnerships offer political, economic, and symbolic support, enabling Serbia to diversify its external alignments and reduce its dependency on Brussels. While Serbia officially maintains EU integration as its primary foreign policy goal, its close engagement with these powers complicates conditionality and offers the ruling elite greater room for manoeuvre. Scholars describe this behaviour as strategic hedging, where a country balances between global powers to maximise its autonomy and avoid over-reliance on any single partner (Stepaniuk, 2024).

Russia maintains strong ties with Serbia through historical, cultural, and religious narratives as well as energy dependency. Public opinion in Serbia tends to favour Russia, particularly due to its consistent opposition to Kosovo's independence and its diplomatic support in international institutions such as the United Nations (Bechev, 2022; Stepaniuk, 2024). Economically, Russia is a dominant supplier of natural gas, with Gazprom controlling a significant share of Serbia's energy infrastructure (Bechev, 2022). Politically, Russian state media outlets like Sputnik maintain a strong presence, often reinforcing narratives that present the EU as hypocritical, divided, or morally decadent (Stepaniuk, 2024). This alignment allows the Serbian government to portray itself as a defender of national sovereignty, resisting external interference while cooperating with Russia on favourable terms.

China, meanwhile, has become Serbia's most active infrastructure partner. Since joining the Belt and Road Initiative, Serbia has received billions in Chinese investments, particularly in highways, railways, mining, and energy (Vangeli, 2019). These projects are often carried out by Chinese firms under non-transparent contracts that sidestep public procurement standards (Vangeli, 2019; Bechev, 2022). Vangeli (2019) notes that China's presence in the Western Balkans is not just economic, but also symbolic: it offers an alternative model of development that does not require democratic reform or alignment with Western norms. China has also exported surveillance technology to Serbia, strengthening the government's capacity for monitoring and control (Bechev, 2022). This enhances the state's ability to manage dissent while projecting an image of modernisation and progress.

Turkey and the Gulf states contribute a different but equally significant layer of influence. Turkey's soft power strategy in the Balkans includes funding religious institutions, education, and media, particularly in regions with Muslim populations (Bechev, 2022). The Gulf states have focused more on financial investments in real estate, banking, and luxury developments (Bechev, 2022). These flows of capital help bolster Serbia's economy while offering few demands in terms of governance, transparency, or rule of law. For the ruling elite, these partnerships serve as additional sources of revenue and prestige, not bound by the conditionalities attached to EU funds (Keil and Kmezić, 2020).

These external relationships, while not explicitly hostile to EU integration, undermine the EU's leverage by offering alternatives to European funding, norms, and influence (Stepaniuk, 2024; Krastev and Holmes, 2020). When Serbia can turn to Russia for energy, to China for infrastructure, and to the Gulf for capital, the costs of non-compliance with EU standards are significantly reduced. This reduces the incentive for genuine reform and encourages a selective approach to Europeanisation, where compliance is driven by domestic political convenience rather than democratic commitment (Dimitrova, 2010; Kmezić, 2019).

Domestically, these alliances also reinforce nationalist narratives. President Vučić often presents Serbia as a sovereign actor that can maintain good relations with both East and West. This appeals to segments of the population that are sceptical of the EU or resentful of perceived Western double standards (Krastev and Holmes, 2020). It also strengthens the ruling party's image as pragmatic and globally connected, enhancing its legitimacy at home (Bechev, 2022). For the EU, the challenge lies in maintaining its normative influence in a region where geopolitical competition is increasing. If the Union continues to prioritise stability over values and delays enlargement indefinitely, it may lose not only its credibility but also its strategic foothold in the Western Balkans (Keil and Kmezić, 2020). Serbia's engagement with alternative global powers reflects a rational strategy of diversification, but it also exposes the limits of the EU's current approach. Without a clearer commitment to democratic reform and more consistent enforcement of conditionality, the European path will remain just one option among many, no longer the default and no longer decisive (Schimmelfennig and Sedelmeier, 2005).

Student Protests and Civic Resistance

In early 2024, a tragedy in Novi Sad involving institutional negligence and alleged corruption ignited widespread public outrage. What began as a local protest quickly evolved into a national movement led by students. The protests gained momentum on university campuses and soon involved professors, civil society organisations, parents, and professional associations (Pollozhani and Bieber, 2025).

Demonstrators called for dignity, accountability, and democratic reform. They criticised both the ruling government's authoritarian tendencies and the EU's passive stance on Serbia's democratic decline. The protests were decentralised, non-partisan, and largely peaceful. They used social media for organisation and communication, employed satire and cultural symbolism, and held vigils and teach-ins in public spaces. The slogan "Serbia is not for sale" became a unifying message, capturing frustration with both domestic corruption and the perception that EU cooperation was being used to legitimise undemocratic practices. Protesters waved both Serbian and EU flags, not to praise existing political leadership, but to claim ownership of European values that they felt had been abandoned by those in power. The breadth and sustainability of the protests highlighted the depth of public dissatisfaction. They also revealed the

resilience of Serbia's civic culture and the importance of youth-led activism in holding political elites accountable.

Bottom-Up Europeanisation: Protest as a Democratic Force

Conventional models of Europeanisation often focus on top-down mechanisms, where EU institutions set the agenda and national governments implement reforms. In the case of Serbia, this model has failed to deliver meaningful change. Instead, a new form of bottom-up Europeanisation is emerging, driven by civic actors who embrace democratic values more fully than political elites (Huennekens, 2024).

This dynamic redefines Europeanisation as not just a set of institutional reforms, but as a lived political and social practice. Protesters are not rejecting the EU as an idea; they are demanding that it lives up to its own ideals. Their mobilisation reflects a commitment to transparency, justice, and public participation – core principles of the EU's normative identity (Manners, 2002; Börzel and Risse, 2018). Bottom-up Europeanisation offers a powerful critique of elite-driven processes. It suggests that true alignment with European values must involve society as a whole, not just formal institutions. In Serbia, this has taken the form of student-led mobilisation, intergenerational solidarity, and widespread civic engagement. These movements challenge both domestic repression and international complacency. Pollozhani and Bieber (2025) argue that similar protest dynamics are visible across the Western Balkans. In each case, bottom-up mobilisation fills the gap left by ineffective conditionality and offers a more authentic path to democratic reform. Serbia's 2024 - 2025 protests exemplify this regional trend and suggest that the future of Europeanisation may lie as much in the streets as in the negotiating rooms.

Conclusion

Serbia's path toward the EU reveals the tensions and contradictions at the heart of the enlargement process. While formal alignment continues through legislation and negotiations, the substance of democratic reform has stagnated. External actors provide alternative partnerships that dilute EU influence, while internal elites use the rhetoric of integration to consolidate power.

In this context, the 2024 - 2025 student protests represent a critical turning point. They showed that European values are still alive in Serbia, not in elite rhetoric, but in the voices of citizens demanding justice and accountability. These protests redefined Europeanisation as a civic project, rooted in civic action and democratic ideals. For the EU, if Europeanisation is to remain credible, it must go beyond technical compliance and support civic forces committed to real reform. This means strengthening civil society, defending media freedom, and applying conditionality consistently. It also means listening to the citizens of Serbia, whose vision of Europe is grounded not in strategy, but in democratic aspiration. The future of Serbia's European path will depend on whether these civic forces

can sustain their momentum, and whether the EU is willing to support them. In reclaiming democracy from below, Serbian citizens may offer not only a model for their own country, but a reminder to the rest of Europe of what the Union was meant to stand for

Bibliography

- Allison, R. (2023). *Youth attitudes and political engagement in Serbia: Europe, democracy, and distrust*. *Journal of Contemporary European Studies*, 31(4), pp. 512–530.
- Bechev, D. (2022). *Rival Power: Russia's Influence in Southeast Europe*. New Haven: Yale University Press.
- Börzel, T.A. and Risse, T. (2018). From the euro to the Schengen crises: European integration theories, politicization, and identity politics. *Journal of European Public Policy*, 25(1), pp. 83–108.
- Delegation of the European Union to Serbia (2025) *EU funding and assistance to Serbia*. Available at: <https://europa.rs/> (Accessed: 1 October 2025).
- Dimitrova, A. (2010). The new member states of the EU in the aftermath of enlargement: Do new European rules remain empty shells? *Journal of European Public Policy*, 17(1), pp. 137–148.
- Huennekens, J. (2024). Youth movements and global resistance: Serbia in comparative perspective. *Europe-Asia Studies*, 76(2), pp. 245–264.
- Jacobsson, K. (2015). *Urban grassroots movements in Central and Eastern Europe*. Farnham: Ashgate.
- Keil, S. and Kmezić, M. (2020). *The Europeanisation of the Western Balkans: A Failure of EU Conditionality?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kmezić, M. (2019). *EU Rule of Law Promotion: Judiciary Reform in the Western Balkans*. Abingdon: Routledge.
- Krastev, I. and Holmes, S. (2020). *The Light that Failed: A Reckoning*. London: Penguin.
- Levitsky, S. and Way, L. (2010). *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Manners, I. (2002). Normative power Europe: A contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), pp. 235–258.
- Pollozhani, L. and Bieber, F. (2025). Protests for change: Mass protests against competitive authoritarian regimes in the Western Balkans. *Third World Quarterly*, 46(2), pp. 193–210.
- Schimmelfennig, F. and Sedelmeier, U. (2005). *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Ithaca: Cornell University Press.
- Stepaniuk, J. (2024). Dimensions of Europeanisation: Impact of Serbo-Russian relations on the course of the EU integration of Serbia. *Političke perspektive*, 14(1), pp. 67–85.
- Vachudova, M.A. (2005). *Europe Undivided: Democracy, Leverage and Integration after Communism*. Oxford: Oxford University Press.
- Vangeli, A. (2019). Global China and symbolic power: The case of 16+1 cooperation. *Journal of Contemporary China*, 28(118), pp. 731–747

Пари и идентичност. Еврот и възможността за европейска идентичност

Веселин Желев

Парите и единният пазар са ключови елементи в изграждането на националната идентичност, наред с територията, институциите, историята, езика и културата.

Според марксистката перспектива икономическата централизация води до политическа консолидация и формиране на нации.

Антъни Смит и Карл Дойч подчертават валутата като символ на националност и инструмент за комуникация, контрол и сплотеност. Дойч акцентира върху парите като средство за социална комуникация и израз на власт, които подпомагат изграждането на националност чрез споделени икономически практики. Той свързва валутния национализъм с нуждата от вътрешно управление на паричното предлагане, особено в контекста на икономическа нестабилност.

Функциите на валутата като елемент на националната идентичност са систематично формулирани от канадския социолог Ерик Хелайнър. В статията си *„Национални валути и национални идентичности“* (*National Currencies and National Identities*) (1998) Хелайнър посочва, че националните валути играят ключова роля в изграждането на националната идентичност чрез пет основни механизма: **като носители на националистическа символика, като комуникационно средство, чрез споделения икономически опит, като въплъщение на суверенитета и като усилватели на квазирелигиозната вяра в нацията.**

Валутата е един от най-достъпните и разпознаваеми **символи на държавността**. Тя циркулира постоянно, преминава през ръцете на всички социални слоеве и иконографията ѝ носи визуални и езикови кодове, които утвърждават националната памет, културната приемственост и политическата легитимност на дадена общност.

Преходът от монархия към република в революционния период в САЩ и Франция е показателен пример за трансформацията на валутната символика. В САЩ след обявяването на независимостта монархическите изображения са заменени с емблеми на свободата, независимостта – като свободата, претворена в женски образ, и орела. По време на Френската революция, монетите и банкнотите започват да изобразяват алегии на републиката, разума и свободата, като се отхвърлят кралските символи и се въвеждат нови визуални кодове, отразяващи новата политическа реалност.

Валутата изпълнява и **комуникационна функция** – като общо благо тя създава пространство за икономическо общуване и доверие. Като канал за комуникация парите допринасят за изграждането на националната идентичност в ролята си на всекидневен икономически „език“, който всички участници в национални пазар „говорят“. Комуникацията невинаги е вербална и информацията може да има различни носители и форми. *„Хората живеят в общност благодарение на общите неща, които имат помежду си“*, пише Джон Дюи (Dewey, 1946). Като универсално средство за размяна и общо благо парите свързват индивидите в общност, те са точно „едно от общите неща, които хората имат помежду си“.

„Има истина в схващането на Маршал Маклуън, че нещото, което рибата не усеща, е водата, точно обкръжението, което формира нейната среда и поддържа нейното съществуване. По същия начин комуникацията, чрез езика и други символни форми, съставлява средата на човешкото съществуване“, пише американският медиен теоретик Джеймс Кери (Carey, 19). Той се противопоставя на „трансмисионното“ или „транспортно“ разбиране на комуникацията като предаване на съобщения на разстояние с цел осъществяване на контрол и я разбира като „създаване, модифициране и трансформация“ на *символна реалност* като набор от „практики, конвенции и форми“. (Пак там).

Какво са парите, ако не част от нашата символна реалност? С малко повече въображение бихме могли да си представим парите като финансовата „вода“, в която пазарните субекти плуват.

Според Карл Дойч нацията възниква, когато хората в една общност свикнат да общуват ефективно по широк обхват от предмети и чрез различни канали за комуникация. Дойч споменава парите като такъв канал (Deutsch, 49-50).

Възникването на националните валути съвпада исторически и със създаването на стандартизираните национални езици въз основа на местни наречия и изместването на латинския и старогръцкия от сферите на властта и на публичната комуникация. Националните валути идват заедно и с „печатния капитализъм“, както го определя Бенедикт Андерсън във „Въобразените общности“ - т.е. с първите форми на модерна журналистика и книгопечатане, които едновременно формират и възплъщават националната общност.

Съвременният израелски философ Ювал Ноа Харари посочва парите заедно със „законите, боговете, нациите, големите предприятия“ сред „интерсубективните реалности“, чрез които съществуват обществата. Харари разделя реалностите на обективни, които съществуват извън и независимо от човека; субективни, които са плод на неговите усещания, възприятия, представи и мислене, и интерсубективни, които възникват само в общуването между хората и в различните техни общности, които той нарича „информационни мрежи“. Парите според Харари образуват точно такава общност и са предмет на колективно съгласие. За Харари интерсубективните реал-

ности са „трето ниво на реалността, различно от обективната и субективната“. (Harari, 2024).

За да изпълняват комуникационната си роля, парите трябва да бъдат *стандартизирани*. Стандартизацията означава, че паричните единици в обращение са общопознати и общопризнати. Тя е ключова за доверието във валутата, което всъщност е доверие в държавата. Затова откакто има държави, те стандартизират парите и ги управляват или най-малко се стремят да правят това. *Стандартизирането* на парите има икономически, правно-политически и административни основания. То улеснява стопанския оборот и е средство за упражняване на суверенитет и за гладко функциониране на администрацията и на фиска. В най-широк културен план стандартът е обща рамка на съотнасяне, т.е. той е страна на съществуването на общността и белег на културна идентичност.

Създаването на националните валути е част от административната централизация в националните държави, която включва приемане на закони за легалните платежни средства.

Колективният икономически опит, свързан с валутата, също играе важна роля. Общата валута създава усещане за икономическа солидарност и взаимна зависимост. Тя улеснява търговията, мобилността и финансовата интеграция, като изгражда основа за колективна идентичност.

Парите в обращение, валутният курс, лихвените проценти засягат всички членове на една нация, макар и не по еднакъв начин. Откакто съществуват национални валути, държавите активно ги управляват, регулирайки паричната маса, лихвения процент и валутния курс.

Карл Полани, австро-унгарски икономически антрополог и социолог от първата половина на XX век, подчертава връзката между паричната политика и националната идентичност. В основния си труд „Голямата трансформация“ той показва, че валутите и централните банки са ключови при формирането на националните идентичности и култивирането на чувството за общност сред гражданите.

„Ако митническите тарифи и социалните закони създаваха изкуствен климат, паричната политика създаде нещо, което се равняваше на истински изкуствени метеорологични условия, които се променяха всеки ден и засягаха всеки член на общността в неговия непосредствен интерес... Политически, идентичността на нацията е установена от правителството; икономически тя беше предоставена на централната банка“, пише Полани (к.м.-В.Ж.). (Polanyi, 205)

Най-дълбокото измерение на валутата като елемент на националната идентичност е свързано със **суверенитета**. От дълбока древност правото да се определя мерната система и средството за разплащане е било суверенно право на владетеля. Монетосеченето е било акт на власт, чрез който се утвърждава политическата автономия. С настъпването на буржоазните революции това право преминава в ръцете на народа – парите се превръ-

щат в едно от възплъщенията на народния суверенитет. Но опитът показва, че това не е вярно във всички случаи. Народът приема валутата като израз на своята власт само когато тя се управлява съобразно с неговите желания, когато паричната политика отразява обществените интереси и служи на икономическата стабилност и социалната справедливост. В противен случай, валутата може да се превърне в символ на отчуждение и недоверие.

Създаването на еврото е ярък пример за трансфер на суверенитет, при който управлението на паричната маса, валутният курс и лихвите преминават към Европейската централна банка, докато фискалната политика остава частично в ръцете на националните правителства, но подлежи на координация чрез механизми като Пакта за стабилност и растеж, Фискалния компакт и Европейския семестър.

Хелайнър допълва своята концептуализация на връзката между валута и национална идентичност с анализ на нейното **сантиментално и психологическо измерение**, което намира израз в романтичната школа на мисълта. Тя се фокусира върху дълбоко емоционалната и мистична връзка между парите и нацията. Става дума за вяра в нацията като вечна общност с общ произход и споделена съдба, а валутата е неин културен символ и материализация на доверието между членовете на общността.

Сред представителите на тази школа Хелайнър откроява Адам Мюлер – пруски консервативен мислител от началото на XIX век, който критикува либералната икономическа теория и съчетава национализъм с религиозен и културен мистицизъм. Мюлер възприема валутата като средство, чрез което държавата изпълнява своя морален дълг да събужда национална гордост и чувство за единение в икономическата сфера. Подобно на Йохан Готлиб Фихте, той защитава идеята за неконвертируема национална валута не с цел укрепване на суверенитета, а като средство за засилване на психологическата привързаност на гражданите към държавата. Мюлер противопоставя „патриотичните“ книжни национални пари (Nationgeld) на „космополитните“ златни монети, като първите според него изразяват „вътрешното духовно единство“ на нацията.

Историята на **американския долар** е пример за това как нацията създава валута и как валутата укрепва нацията. Съпоставката между долара и еврото е релевантна, защото и в ранния следреволюционен период на САЩ, и в Европа от края на XX век двете валути са наднационални, т.е. става дума за валутни съюзи. Съответстващите им политически съюзи обаче са различни.

В колониалния и в революционния период от историята на САЩ и дори след приемането на американската конституция през 1787 г., та чак след средата на XIX век е рано да се говори за американска нация. Съюзът по-скоро напомня за днешния Европейски съюз. Американската нация се ражда близо девет десетилетия след Декларацията за независимост – в Гражданската война (Johnson, 423). До Гражданската война единството и

стабилността на Съюза се поддържат с политически сделки¹, които осигуряват равно представителство на свободните и робовладелските щати във федералните органи. Конституцията не е регулирала веднага всичко. Тя не споменава „особената институция“, т.е. робството. Остава спорни въпроси за отношенията между щатските и федералните власти. Съюзът прилича не на нация, а на постоянна дипломатическа конференция, която поддържа мирното съвместно съществуване на участващите в нея. Компромисите неколкратно предотвратяват крах на Съюза и избухването на граждански конфликт. Малко след средата на XIX век обаче той става неизбежен. И макар страните в него да са ясно очертани като привърженици и противници на робството, детонаторът на войната става въпросът за „народния суверенитет“, т.е. за това кой решава дали един щат да бъде свободен или робовладелски – неговите граждани или Съюзът. Въпросът за суверенитета е ключов както за нацията, така и за идентичността на нейните членове. Затова решаването му в полза на Съюза слага началото на американската нация.

Но далече преди това строителството на нация е идеал на отците-основатели. Успехът им се дължи не само на изграждането на държавни институции, но и на създаването на усещане за национално единство. Те са осъзнавали, че конституцията сама по себе си не е достатъчна – необходими били културни и икономически механизми, които да изградят национална идентичност. Особена роля за нея играят парите – валутата не само улеснява търговията, но и утвърждава властта, която я издава. (Вж. Garson, 21-46)

В края на XVIII век парите в Америка, поради огромното разнообразие от валути, включително местни колониални емисии, британски лири и чуждестранни златни и сребърни монети (като испанския долар), търговията била усложнена от необходимостта от постоянни обменни изчисления. Всяка колония имала своя парична система, което водело до хаос в междуколониалната и международната търговия.

¹ Компромисите за Мисури (1818-1821 г.), за Юта и Тексас (1850 г.) и за Канзас-Небраска (1854 г.). През целия XIX век западната и южната граница на САЩ се местят и обхващат новопридобити територии. При превръщането на всяка от тях в щат спорът за народния суверенитет е избухвал с нова сила и са търсени компромиси, така че равновесието между двата вида щати в Конгреса във Вашингтон да бъде поддържано. В началото на Гражданската война щатите са 34 - 15 в Юга и 19 в Севера. Югът се страхува, че ако свободните щати получат мнозинство в Конгреса, могат да променят конституцията така, че да забранят робството. Първият компромис позволява на Мисури да влезе в съюза като робовладелски щат, а на Мейн - като свободен щат, поддържайки равновесието между робовладелските и свободните щати. Той също така забранява робството на север от паралела 36°30', с изключение на Мисури. Компромисът от 1850 г. включва поредица от закони, които също целят да балансират интересите на робовладелските и свободните щати. Ключови разпоредби включват приемането на Калифорния като свободен щат, приемането на по-строг Закон за бегълците роби и разрешаването на народния суверенитет в териториите на Ню Мексико и Юта, позволявайки на заселниците да решават въпроса за робството. Законът „Канзас-Небраска“ (1854 г.) отмени компромиса от Мисури, като позволи на териториите Канзас и Небраска сами да решат дали да разрешат робството чрез народния суверенитет. Това води до въоръжени конфликти, известни в американската история като „Кървящият Канзас“.

След избухването на Американската революция, Континенталният конгрес учредява своя валута – континенталния долар, който бързо се обезценява. Въпреки инфлацията, американците го използват, защото той има еднаква стойност в цялата страна за разлика от щатските емисии. Така валутата, макар и икономически нестабилна, се превръща в политически и културен инструмент, укрепващ новата национална идентичност и утвърждаващ централизираното управление.

Заради раздробеността и хаоса търговците в колониите са принудени да използват сложни таблици за превръщане между валутите на различните щати и математически формули за изчисления, които често са твърде сложни за обикновените хора.

Това кара финансовите ръководители на новата държава – Робърт Морис и неговият заместник Гавърниър Морис – да предложат уеднаквяване на паричните единици в цялата страна. Те лансират идея за „пари за смятане“ (разчетни единици) и „пари за обращение“, като предлагат една монетарна единица да бъде 1/1440 от испанския долар – делимо число, съвместимо с повечето щатски системи.

Планът обаче е оспорен от Томас Джеферсън, който предлага радикално нова система, отхвърляща старите валутни практики. Той вярва, че единна и модерна парична система е от ключово значение за изграждането на републиканска култура. За Джеферсън парите не са просто икономически инструмент, а част от по-широк космически ред, базиран на точни измервания. Вдъхновен от Нютоновата физика и идеалите на Просвещението, той смята, че измерването е не само въпрос на точност, но и на естетика. Затова настоява всяка американска мерна единица, включително монетите, да произлиза от универсални природни принципи, отделени от европейските стандарти.

Джеферсън вярвал, че след Американската революция е време не само за политически промени, но и за нов начин на мислене, включително и в измервателните системи. Той виждал паричната реформа като първа стъпка към по-широка промяна в начина, по който се измерват тегло, обем и време. През пролетта на 1784 г. изпраща своите идеи до Континенталния конгрес от Париж.

Основните му предложения били две: Америка трябва да има своя независима валута, отделена от британската лира (базирана на дванадесетичната система), и тази валута трябва да бъде математически проста.

През май 1785 г. Конгресът приема неговите предложения. Решено е доларът да бъде официалната парична единица на САЩ, базирана на десетична система.

Федералната конституция, приета през 1787 г., забранява на отделните щати да емитират свои пари, предоставяйки изключителното право за сечене на монети на федералното правителство.

Другият главен идеолог и практически създател на единната американска валута, Александър Хамилтън, тогава министър на финансите, я нарича

„жизнен принцип на политическото тяло“. Тя чупи търговските бариери и улеснява създаването на единен пазар за произведените у дома стоки. Предлагайки федерални финансови инструменти заедно с федералната валута, Хамилтън показва и разбиране и за друго – че правото да емитираш пари и деноминирани в тях ценни книжа очертава границите на политическата власт, т.е. държавните граници.

През януари 1791 г. Хамилтън представя на Конгреса „Доклад за създаване на монетен двор“, който предлага изчерпателен и добре аргументиран план за реформа на хаотичната парична система на САЩ. Основната му цел е въвеждането на единна национална валута – долара, базиран на злато и сребро, която да замени разнообразните щатски валути и чужди монети, все още в обращение. Така се цели укрепване на новата национална идентичност и стабилизиране на икономиката.

Докладът не среща сериозна съпротива, тъй като почива върху по-ранни идеи на Джеферсън. Дискусиите в Конгреса не са по същността на валутната реформа, а по символиката на дизайна на новите монети. Федералистите искат изображение на президента Вашингтон като символ на централната власт, докато републиканците настояват за алегория на свободата, подчертаваща съюза между щатите. Самият Вашингтон смята идеята да бъде използван портретът му за прекалено „монархическа“.

През април 1792 г. законът е подписан и е създаден Монетният двор на САЩ. Джеферсън, вече държавен секретар, вижда в това първа стъпка към по-широка реформа – десетична система за теглилки и мерки. Тя обаче остава само мечта. Хамилтън, по-прагматичен, се стреми към бързо въвеждане на валутната система като част от по-широката си икономическа програма, включваща национална банка и пазар на държавен дълг.

За Джеферсън единната валута има и символично значение – тя скъсва с миналото и местните феодални традиции, като утвърждава нова национална идентичност и рационално икономическо мислене.

Доларът е валута, създадена подобно на еврото – от горе надолу, от елита за масите. Но масите продължават да живеят още дълго с миналото, показвайки колко важно е то за идентичността.

Въпреки че Законът за монетите от 1792 г. задължава федералните институции да използват новата десетична валута, на щатите и частните лица не се налага същото. Така в практиката се запазва паралелно използване на долари и британската валутна система. Старите навици продължават още около едно поколение – до края на 20-те години на XIX век. Това означава, че една от основните цели на новата валута – улесняване на ценовите сравнения – не се постига веднага.

Много търговци продължават да използват лири за сметки и ценообразуване. Причините за това са разнообразни: навик, недостиг на федерални монети, широко разпространение на чуждестранни сребърни монети, популярността на алманасите с таблици за конвертиране и продължаващото използване на британската система за смятане. В ежедневните сделки, които

изисквали незабавно плащане, се използвали долари – под формата на монети, банкноти или кредитни записи. Въпреки това, счетоводството често се водело в местни лири, което правело познаването на обменните курсове задължително. Употребата на лири продължила до около 1820 г., поради недостига на американски монети и трудността населението да свикне с новата система.

Валутните съюзи, освен икономическа имат и несъмнена политическа и културна страна, които предполагат и идентичностен аспект. Те създават споделени икономически пространства и институционални рамки, които очертават наднационални общности, разширяват границите на споделения икономически опит и преобразуват в една или друга степен част от националния суверенитет. Те отговарят и на сподолени интереси, минало, език, култура и отношения с останалия свят.

Това се отнася и за съществувалите в миналото Латински и Скандинавски валутен съюз, валутните съюзи между Швейцария и Лихтенщайн, между Белгия и Люксембург и между държавите от Западна Африка, на които няма да се спирам тук.

Безспорно, най-ярък пример в това отношение е Икономическия и валутен съюз (ИПС) в рамките на Европейския съюз, заченат с доклада „Вернер“ (1970 г.) и намерил реализация в доклада „Делор“ (1989 г.), Договора от Маастрихт и последвалото въвеждане на еврото като единна валута на първоначално 11 държави.

Историята на еврото започва повече от три десетилетия преди въвеждането му – с доклада „Вернер“, официално представен на 8 октомври 1970 г., който е ключов документ в историята на европейската интеграция. Докладът носи името на автора си – Пиер Вернер², министър-

² Пиер Вернер (1913-2002) е люксембургски политик, юрист и икономист, считан за един от архитектите на европейския икономически и паричен съюз. Роден на 29 декември 1913 г. в Сен-Андре-ле-Лил, Франция, в семейство на люксембургски родители, той завършва право и политически науки в Париж, а през 1938 г. защитава докторска степен по право в Люксембург. След Втората световна война Вернер започва работа в Министерството на финансите, където през 1945 г. е назначен за комисар по банковия контрол. Участва в международни финансови форуми, включително в рамките на институциите от Бретън Уудс. През 1953 г. е назначен за министър на финансите и отбраната, а от 1959 до 1974 г. и отново от 1979 до 1984 г. е министър-председател на Люксембург. В рамките на своите правителства заема и други ключови портфейли - външни работи, правосъдие, култура и финанси. През 1970 г. по искане на Съвета на Европейската икономическа общност Вернер оглавява експертна група, която изготвя доклада „План Вернер“ - първия цялостен проект за създаване на икономически и паричен съюз в Европа. Докладът предвижда поетапна конвергенция на икономическите политики, фиксиране на валутните курсове и въвеждане на единна валута в рамките на десет години. Макар планът да не е реализиран в първоначалния си вид, неговите принципи са заложили в Договора от Маастрихт (1992) и намират израз в създаването на еврото. Вернер е активен застъпник на европейската интеграция, като поддържа близки отношения с фигури като Жан Моне и Робер Шуман. След оттеглянето си от политиката през 1984 г. продължава да участва в културни и медийни инициативи, включително като председател на борда на Société Européenne des Satellites. Умира на 24 юни 2002 г. в Люксембург.

председател на Люксембург от 1959 г. до 1974 г. и от 1979 г. до 1984 г. Той е поръчан след Хагската среща на върха през декември 1969 г., на която европейските лидери се договарят да изследват възможностите за по-дълбока икономическа координация.

Докладът предлага триетапен план за постигане на ИПС в рамките на десетилетие (1971-1980).

Включва идеи като необратимо фиксиране на валутните курсове между държавите членки, пълна либерализация на движението на капитали, потенциално приемане на обща европейска валута, създаване на Европейски фонд за валутно сътрудничество. Осъществен през 1973 г., той става предшественик на Европейската централна банка.

Вернер предлага и институционална визия за ИПС. Тя включва център за водене на икономическа политика под контрола на Европейски парламент, избран с всеобщо гласуване; обща система от централни банки за координация на паричната политика; стриктно макроикономическо управление, включващо съгласуване на бюджетната и паричната политика.

Въпреки че планът не е напълно реализиран поради глобална парична нестабилност (например разпадането на системата от Бретън Уудс³ и

³ Системата Бретън Уудс представлява международен валутен режим, създаден след Втората световна война с цел изграждане на стабилна рамка за икономическо възстановяване и предотвратяване на повторение на междувоенните финансови кризи. Тя е утвърдена през юли 1944 г. по време на Международната парична и финансова конференция на ООН в Бретън Уудс, Ню Хемпшир, САЩ, с участието на 730 делегати от 44 държави.

Съгласно договореностите, Съединените американски щати поемат централна роля чрез фиксирането на щатския долар към златото (\$35 за тройунция), докато останалите валути поддържат фиксирани курсове спрямо долара с допустими отклонения.

Създадени са Международният валутен фонд и Международната банка за възстановяване и развитие (част от днешната Световна банка) с мисията да подкрепят глобалната финансова стабилност и следвоенното развитие.

През 60-те години на миналия век системата започва да се разпада вследствие на нарастващи дефицити в търговския баланс на САЩ, инфлационен натиск, натрупване на доларови активи в чужбина и изчерпване на златните резерви. На 15 август 1971 г. президентът Ричард Никсън обявява прекратяване на конвертируемостта на долара в злато („Nixon Shock“), с което слага край на златно-доларовия стандарт. Последващият преход към плаващи валутни курсове през 1973 г. бележи окончателния разпад на системата.

Международният валутен фонд и Световната банка продължават да действат като институции за финансово сътрудничество, но светът преминава към режим на фиатни валути и засилена роля на пазарните механизми. Сред последиците от разпада се откроява повишената нестабилност в обменните курсове, засиленият капиталов поток и необходимостта от нови рамки за координация на международната икономическа политика.

петролната криза от 1973 г.)⁴, той оказва траен ефект върху бъдещите усилия за създаване на ИПС. Докладът „Делор“⁵ от 1989 г. и Договорът от Маастрихт (1992) силно се опират на концепциите на Вернер.

Създаването на Европейската централна банка и еврото през 1999 г. произтичат пряко от визията, формулирана в доклада „Вернер“.

⁴ Световната петролна криза от 1973 г. представлява повратен момент в следвоенната икономическа история, белязан от рязко покачване на цените на суровия петрол, глобална рецесия и началото на ерата на „стагфлацията“. Кризата избухва през октомври 1973 г., когато страните от Организацията на арабските страни износителки на петрол налагат ембарго върху доставките на петрол за САЩ, Нидерландия и други западни държави в отговор на подкрепата им за Израел по време на Войната на Йом Кипур. В рамките на няколко месеца цената на барел петрол се увеличава почти четирикратно - от около \$3 до над \$11, което води до недостиг на горива, дълги опашки пред бензиностанциите и въвеждане на мерки за икономии в редица държави. Причините за кризата са както геополитически, така и структурни. От една страна, арабските страни използват „петролното оръжие“ като средство за политически натиск върху Запада. От друга страна, нарастващото търсене на енергия в индустриализираните държави, съчетано с ограничени възможности за увеличаване на добива, създава предпоставки за пазарен дисбаланс. Допълнителен фактор е прекратяването на конвертируемостта на долара в злато през 1971 г., което отслабва доверието в международната валутна система и допринася за инфлационен натиск. Последствията от кризата са многопластови. Икономически тя води до рецесия в САЩ, Западна Европа и Япония, рязко покачване на инфлацията и спад в производството. Политически, тя засилва влиянието на страните износителки на петрол и води до преосмисляне на енергийната политика в западния свят. В отговор, държави като Франция и Япония започват да инвестират в ядрена енергия, а САЩ създават стратегически петролни резерви. Кризата също така ускорява прехода към плаващи валутни курсове и поставя началото на нова ера в глобалната икономическа координация.

⁵ Жак Делор (1925-2023) е френски политик, икономист и държавник, считан за един от ключовите архитекти на съвременната европейска интеграция. Роден в Париж, той започва кариерата си в Банката на Франция, а по-късно заема редица висши длъжности във френската администрация, включително министър на икономиката и финансите (1981-1984) в правителството на Франсоа Митеран.

През 1985 г. Делор е избран за председател на Европейската комисия - пост, който заема до 1995 г., превръщайки се в най-дълго служилия председател в историята на институцията. Неговото председателство е белязано от значителни постижения: завършване на Единния европейски акт, изграждане на вътрешния пазар, разширяване на социалната политика и подготовка за Икономическия и паричен съюз (ИПС). Именно в този контекст през 1988 г. Европейският съвет в Ханوفر възлага на Делор да оглави специален комитет от централни банкери и експерти, който да изготви план за създаване на ИПС. Резултатът е т.нар. Доклад на Делор (12 април 1989 г.), който предлага триетапен процес за постигане на паричен съюз: засилена координация на икономическите политики, създаване на Европейски паричен институт и въвеждане на единна валута. Докладът има фундаментално значение за последвалите преговори, довели до подписването на Маастрихтския договор през 1992 г., който формализира ИПС и поставя основите на еврото. Делор подчертава, че паричният съюз трябва да бъде придружен от политическа легитимност и социална солидарност, като настоява за по-силна роля на Европейския парламент и за изграждане на „Европа на гражданите“. Въпреки че не се кандидатира за президент на Франция, Делор остава влиятелна фигура в европейския дебат и основава мозъчния тръст „Notre Europe“ (днес Institut Jacques Delors).

Ето сравнителна таблица, която обобщава основните разлики между доклада „Вернер“ (1970) и доклада „Делор“ (1989), илюстрирайки еволюцията на идеите за икономически и валутен съюз в Европа:

Доклад	Фокус	Етапи на интеграция	Институции	Икономическа координация	Валутна интеграция
Вернер (1970)	Политическо виждане за икономически и валутен съюз	3 етапа за 10 години (до 1980)	Неясно очертани; без предложение за наднационална институция	Силна координация, но без централно управление	Общ валутен режим, без конкретна валута
Делор (1989)	Конкретен план за постигане на ИПС	3 етапа с ясни срокове; започват през 1990 г.	Предвижда Европейска централна банка	Наднационална координация на фискалната политика	Въвеждане на една валута - еврото

От таблицата се виждат ключовите разлики между двата доклада. Докладът на Вернер е по-идеен и политически, докато този на Делор (Вж. Delors, J. (1989) е по-практичен и институционално ангажиран. Вернер не предлага конкретна валута, Делор предвижда въвеждането на еврото. Делор изрично предлага създаването на Европейска централна банка, което отсъства при Вернер. Т.е. в доклада „Делор“ ЕС се приближава повече до характеристиките на наднационална „държава“ (с атрибутите валута и централна банка), докато в доклада „Вернер“ той запазва чертите на организация.

Политическата среда и събитията в нея повлияват и на двата доклада – както върху съдържанието им, така и върху тона и реалистичността им.

В следвоенната еуфория и икономически растеж Европа търси начини да избегне бъдещи конфликти чрез по-дълбока интеграция. Има видима политическа воля за обединение – лидерите са мотивирани от идеята за мир и стабилност, което води до амбициозен, но идеалистичен план. Той обаче не стига до създаването на наднационални институции, защото страхът от загуба на суверенитет води до предпазливост в предложенията за институционална рамка. Събития като кризата с долара и нестабилността на валутите подтикват към търсене на обща валутна политика, но без конкретна валута.

Докладът „Делор“ се появява в контекст на прагматизъм и институционално изграждане. Краят на Студената война създава нова геополитическа реалност и възможности за задълбочаване на интеграцията. Успехът на

единния пазар⁶ дава увереност, че по-дълбока икономическа интеграция е възможна. Нараснала е политическата подкрепа за валутна интеграция. Водещи национални и европейски лидери като Жак Делор, Хелмут Кол и Франсоа Митеран подкрепят идеята за обща валута и наднационални институции. ЕС се готви за разширяване, което предполага по-стабилна икономическа рамка, включително Европейска централна банка и еврото.

Докладите „Вернер“ (1970) и „Делор“ (1989) не са просто технически документи, очертаващи пътя към Икономически и паричен съюз, а философски манифести, които формулират визията за Европа като политическа общност, надхвърляща националните граници. Те работят не само за институционална интеграция, но и за формиране на европейска идентичност, основана на споделени ценности, солидарност и обща съдба (Maes, 2024).

Докладът „Вернер“ поставя основите на тази идентичност чрез идеята за наднационален център за икономическа политика, който да бъде „политически отговорен пред Европейския парламент“ (CVCE, n.d.). В него се подчертава, че „трансферът на отговорности към Общността представлява процес с фундаментално политическо значение, който предполага прогресивно развитие на политическо сътрудничество“ (CVCE, n.d.). Това е първият експлицитен опит да се свърже икономическата интеграция с политическо изграждане на Европа – с други думи, да се мисли Европа като ембрион на федерална държава (Scheller, 2013).

⁶ Изграждането на единния европейски пазар представлява продължителен процес на институционална, нормативна и икономическа интеграция, започнал активно в средата на 80-те години на миналия век и достигнал основна фаза на завършеност към началото на 1993 г. През 1985 г. председателят на Европейската комисия Жак Делор представя т.нар. Бяла книга, в която са идентифицирани над 270 правни и административни пречки пред свободното движение на стоки, услуги, хора и капитали. Тази инициатива полага основите за приемането на Единния европейски акт (1986), който официализира целта за създаване на вътрешен пазар и определя крайния срок - 31 декември 1992 г. като целева дата за неговото завършване. На 1 януари 1993 г. единният пазар влиза в сила, институционализирайки т.нар. „четири свободи“ - свободно движение на стоки, услуги, капитали и хора. Тези свободи включват за хората - право на гражданите на ЕС да живеят, работят, учат и се пенсионират в която и да е държава членка без дискриминация, свободно движение на работници и признаване на професионални квалификации; за стоките - премахване на митата, количествените ограничения и други бариери пред търговията между държавите членки; осигурява се хармонизация на стандарти и технически правила; за услугите - предприятията и самостоятелно заетите лица могат да предлагат услуги в други държави от ЕС без допълнителни ограничения; включва секторите на финансите, транспорта, телекомуникациите и професионалните услуги; за капиталите - свободен трансфер на средства, инвестиции и финансови операции между държавите членки и трети страни; забранява ограничения върху придобиването на собственост и трансграничните плащания. От този момент нататък Европейският съюз премахва митата и количествените ограничения между държавите членки, хармонизира значителна част от секторното законодателство и въвежда механизми за взаимно признаване на стандарти и професионални квалификации. Въпреки напредъка, пазарът остава непълно интегриран в някои области, особено услугите, енергетиката и цифровите технологии, където съществуват все още структурни бариери. Към 2023 г., по повод отбелязването на 30 години от функционирането на единния пазар, Европейската комисия заяви, че той продължава да бъде централен елемент в стратегиите за конкурентоспособност и устойчив растеж в рамките на Съюза.

Докладът „Делор“ доразвива тази визия, но с по-прагматичен подход. Той предлага триетапен план за ИПС, като подчертава, че „монетарният съюз не може да функционира самостоятелно“ и че е необходима „обща икономическа политика“ (Committee for the Study of Economic and Monetary Union, 1989, 21-22). Въпреки това, той не настоява за политически съюз, а допуска, че „определена степен на политическа интеграция е необходима за легитимност и ефективност“ (Пак там, 35). Това отразява философския компромис между федерализма и междуправителствения подход – между визията за Европа като „демос“ и като „съюз на държави“ (Syrrakos, 2010).

И двата доклада работят за изграждането на европейска идентичност чрез институции: Европейска централна банка, Европейски парламент, механизми за координация на икономическите политики. Те създават общо пространство на доверие, в което гражданите започват да мислят себе си като част от по-голямо цяло. В този смисъл, валутата – първо фиксирани курсове, после еврото – се превръща в символ на принадлежност, подобно на знаме или химн (Thygesen, 1989).

Сред основните постижения на този процес се открояват създаването на обща валута, централизацията на паричната политика чрез Европейската централна банка, разширяването на правомощията на Европейския парламент и утвърждаването на принципа на солидарност чрез структурни фондове. В същото време, липсата на фискален съюз по време на тези доклади, недостатъчната (и днес) демократична легитимност на наднационалните органи, разминаването между икономическа интеграция и политическа воля, както и кризите на доверие (напр. дълговата криза, Брекзит), поставят под въпрос устойчивостта на европейската идентичност (Maes, 2024; Syrrakos, 2010).

Правната архитектура на ИПС е изградена чрез Договора от Маастрихт (1992), който формализира ИПС като цел на ЕС и въвежда критериите за конвергенция: бюджетен дефицит под 3% от БВП, държавен дълг под 60% от БВП, стабилна инфлация и участие в механизма на валутни курсове (Thygesen, 1989). Договорът предвижда създаването на Европейския паричен институт като преходна институция към Европейската централна банка, а протоколите към него утвърждават независимостта на бъдещата централна банка и нейната мисия за ценова стабилност.

През 1998 г. ЕЦБ е учредена и поема паричната политика на еврозоната, функционирайки в рамките на Европейската система на централните банки (ESCB). Това е първата наднационална централна банка, която символизира трансфер на суверенитет и доверие в общата валутна политика (Maes, 2024).

На 1 януари 1999 г. еврото е въведено като електронна валута в 11 държави: Австрия, Белгия, Германия, Ирландия, Испания, Италия, Люксембург, Нидерландия, Португалия, Финландия и Франция. Гърция се присъединява през 2001 г., а през 2002 г. еврото влиза в обращение като физическо платено средство. Това събитие премахва трансакционните разходи, засилва вътрешната търговия и ценовата прозрачност, и най-вече се превръща в осезаем символ на европейска идентичност (Syrrakos, 2010).

Разширяването на еврозоната продължава поетапно: Словения (2007), Кипър и Малта (2008), Словакия (2009), Естония (2011), Латвия (2014), Литва (2015), Хърватия (2023), а България се очаква да се присъедини през 2026 г. (European Central Bank, 2024).

Общественото възприемане на еврото варира значително в различните държави членки, като се влияе от историческия контекст, икономическите очаквания и политическата култура.

В страни като Германия и Нидерландия, които имат дълга традиция на стабилна валутна политика и силни централни банки, еврото първоначално се приема с известен скептицизъм. Германската марка е била символ на следвоенния икономически успех, а замяната ѝ с еврото предизвиква опасения за инфлация и загуба на контрол върху паричната политика. Въпреки това, с времето еврото се утвърждава като стабилна валута, а подкрепата за него остава висока – 84% от германците изразяват подкрепа за еврото (при средно 74% за ЕС като цяло) според данни на Европейската комисия от пролетта на 2025 г. (European Commission, 2025).

В Нидерландия приемането на еврото също е съпроводено с дебати, но общественото мнение е по-позитивно, особено сред бизнес общността, която оценява ползите от единния пазар и валута. Нидерландците възприемат еврото като инструмент за засилване на европейската интеграция и икономическа ефективност.

В контраст, страни като Испания, Португалия и Гърция, които наскоро преди присъединяването си са се освободили от авторитарни режими, възприемат еврото като символ на демократична принадлежност към Западна Европа. В тези държави еврото се приема с ентузиазъм, като част от процеса на модернизация и интеграция в европейските институции. То се свързва с надежда за икономическа стабилност, достъп до инвестиции и защита от вътрешни кризи.

Този ентузиазъм обаче е сериозно подложен на изпитание по време на дълговата криза в еврозоната (2010-2012). В Гърция, където кризата е най-дълбока и където тя продължи до 2015 г., еврото се превърна в обект на обществено недоволство. Мерките за икономии, наложени от международните кредитори, доведоха до масови протести и спад в подкрепата за европейските институции. Въпреки това мнозинството гърци не пожелаха и не желаят страната им да напусне еврозоната, а по-скоро реформи в нейното управление (European Parliament, 2019). Изследванията показват, че корените на това нежелание са в страха от неизвестното.

В Испания и Португалия кризата също доведе до спад в доверието към еврото, особено сред младите и безработните. Въпреки това валутата остава предпочитана пред националните алтернативи, които се свързват с нестабилност и инфлация от миналото. В тези страни еврото запазва ролята си на символ на принадлежност към „ядрото“ на Европа, макар и с по-критично отношение към неговото управление.

В страните от Централна и Източна Европа, които приемат еврото след 2007 г., възприемането му е повлияно от прехода от планова към пазарна икономика и стремежа към интеграция в западните структури. В Словения, Словакия, Литва и Латвия еврото се възприема като инструмент за икономическа стабилност и политическа принадлежност към „ядрото“ на ЕС (Schadler et al., 2005). В тези страни валутата се приема с относително висока подкрепа, особено сред политическите елити и бизнес средите, които я свързват с достъп до капитал, по-ниски лихви и защита от валутни кризи.

Въпреки това в някои страни като Естония и Словакия се наблюдава известен скептицизъм сред населението, особено по отношение на цените и покупателната способност след въвеждането на еврото. В Литва и Латвия също се изразяват опасения за загуба на национална идентичност, но те са балансирани от прагматични очаквания за икономически ползи (IMF, 2005).

Общо взето, възприемането на еврото в Централна и Източна Европа прилича на това в Южна Европа по своята символика – валутата се свързва с демократизация, модернизация и принадлежност към Запада. За разлика от Западна Европа, където еврото се възприема по-рационално и технократично, в новите членки то носи по-силна емоционална и политическа стойност.

Кризата също така катализира институционално изграждане в рамките на ЕС. Създаването на механизми като Европейския стабилизационен механизъм, банковия съюз и засиленото фискално наблюдение представляват опити за укрепване на еврозоната и за преодоляване на структурните ѝ слабости. Тези институционални иновации не само стабилизират валутния съюз, но и допринасят за формирането на по-сложна и многопластова европейска идентичност – такава, която се основава не само на символи, но и на реални управленски структури и механизми за споделяне на риска.

Европейската идентичност, изградена чрез еврото, има няколко ключови характеристики. Тя е **контекстуална** – нейното съдържание и интензитет зависят от националната история, икономическата ситуация и политическите дискурси. Тя е **условна** – поддържа се при наличие на очаквани ползи, но може да бъде поставена под въпрос при кризи. И най-важното – тя се реализира **в условията на конфликт**, като именно напреженията между център и периферия, между солидарност и дисциплина, между национални интереси и наднационални цели оформят нейния облик.

Кризата показва, че европейската идентичност не е резултат от хомогенност, а от способността на различни общества да се разпознават в общи институции, дори когато интересите им се разминават. Еврото като инструмент на тази идентичност функционира не само като символ на принадлежност, но и като арена, на която се водят дебати за справедливост, легитимност и солидарност.

Библиография

- Anderson, Benedict. (1983). *Imagined Communities*. Verso. London, New York.
- Carey, James W. (2009). *Communication as Culture*. NY: Routledge, p. 11-29. 7. <https://www.academia.edu/7446970/James_W._Carey_-_Communication_as_Culture_Essays >
- Committee for the Study of Economic and Monetary Union. (1989). *Report on economic and monetary union in the European Community*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Retrieved from CVCE.eu <https://www.cvce.eu/en/obj/report_on_economic_and_monetary_union_in_the_european_community_12_april_1989-en-725f74fb-841b-4452-a428-39e7a703f35f.html>
- CVCE. (n.d.). *A rereading of the Werner Report of 8 October 1970 in the light of the Pierre Werner family archives*. Retrieved from CVCE.eu <<https://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/56d70f17-5054-49fc-bb9b-5d90735167d0/ba6ac883-7a80-470c-9baa-8f95b8372811>>
- Delors, J. (1989). *Report on Economic and Monetary Union in the European Community*. Brussels: Commission of the European Communities.
- Deutsch, Karl. (1966). *Nationalism and Social Communication*. The MIT Press. Internet Archive <<https://archive.org/details/NationalismAndSocialCommunication/page/n1/mode/2up> >
- Dewey, John. (1946). *The Public and Its Problems. An Essay in Political Inquiry*. Chicago, Gateway Books. Internet Archive <<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.190550> >
- European Commission. (2025, May 28). *Standard Eurobarometer 103 - Spring 2025: Record-high trust in the EU and strong support for the euro*. Representation of the European Commission in Bulgaria. Retrieved from <https://bulgaria.representation.ec.europa.eu/novini-i-sbitiya/novini-0/evrobarometr-rekordno-visoko-doverie-v-es-i-silna-podkrepa-za-evroto-2025-05-28_bg >
- European Parliament. (2019). *A decade on from the crisis: Main responses and remaining challenges* (PE 642.253). European Parliamentary Research Service. <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/642253/EPRS_BRI\(2019\)642253_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/642253/EPRS_BRI(2019)642253_EN.pdf) >
- Garson, Robert. (2001). Counting Money: The US Dollar and American Nationhood, 1781-1820. *Journal of American Studies*, 35, pp 21-46 doi:10.1017/S002187580100651X < Counting Money: The US Dollar and American Nationhood, 1781-1820 | 10.1017/S002187580100651X-Sci_hub> Last accessed 28/08/2025
- Helleiner, Eric. National Currencies and National Identities. *AMERICAN BEHAVIORAL SCIENTIST*, Vol. 41, No. 10, August 1998 1409-1436
- Helleiner, E. (2003). *The Making of National Money: Territorial Currencies in Historical Perspective*. Cornell University Press. <<http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctv2n7h0r>>
- International Monetary Fund. (2005). *Republic of Latvia: Selected issues* (IMF Country Report No. 05/277). < <https://www.elibrary.imf.org/downloadpdf/journals/002/2005/277/002.2005.issue-277-en.pdf>
- Johnson, Paul [1999 (1928)]. *A History of the American People*. Harper Perennial. New York
- Maes, I. (2024). *A tale of two treatises: The Werner and Delors Reports and the birth of the euro*. Bruegel Essay. Retrieved from Bruegel <<https://www.bruegel.org/sites/default/files/private/2024-02/Essay%2001%202024.pdf>>
- Polanyi, Karl. (1944). *The Great Transformation*. Farrar & Rinehart, Inc. New York. Toronto. Internet Archive <Great Transformation : Polanyi Karl : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive >

- Schadler, S., Drummond, P., Kuijs, L., Murgasova, Z., & van Elkan, R. (2005). *Euro adoption in Central and Eastern Europe: Opportunities and challenges*. International Monetary Fund. < <https://www.imf.org/external/pubs/nft/2005/EURO/ENG/euroadop.pdf> >
- Scheller, H. (2013). *The Werner Plan and the Delors Report*. Academia.edu. . Retrieved from Academia.edu <https://www.academia.edu/96276574/THE_WERNER_PLAN_AND_THE_DELORS_REPORT>
- Syrrakos, Dimitris. (2010). A reassessment of the Werner Plan and the Delors Report: Why did they experience a different fate? *Comparative Economic Studies*, 52(4), 575-588. <https://doi.org/10.1057/ces.2010.12> <<https://link.springer.com/article/10.1057/ces.2010.12>>
- Thygesen, Niels. (1989). The Delors Report and European Economic and Monetary Union. *International Affairs*, 65(4), 637-653. <https://doi.org/10.2307/2622577> <<https://academic.oup.com/ia/article-abstract/65/4/637/2514445?redirectedFrom=fulltext&login=false>>

Единство в знанието в епохата на изкуствения интелект

Елица Фотева

Въведение

Обект на изследване е научното знание в Европейския съюз, а предмет – влиянието на дигиталната трансформация и изкуствения интелект върху неговото развитие. Целта е да се покаже как Съюзът съчетава отворена наука, регулации и научна дипломатия, за да съхрани „единството в знанието“. Тезата защитава разбирането, че това единство може да бъде постигнато само чрез интегриран подход, който обединява научни, образователни и дипломатически политики. За изследването е използван сравнителен анализ на стратегически документи на ЕС и академични изследвания.

Европейският съюз вече навлиза в ключов етап от формирането на своята нова Многогодишна финансова рамка (2028 - 2034) и съответно Рамкова програма за научни изследвания и иновации. Първите проекти на документи са публикувани и обсъжданията поставят на преден план въпроси за ролята на дигиталната трансформация и изкуствения интелект в изграждането на устойчива научна екосистема. В този процес единството в знанието се очертава като стратегическо предизвикателство: как Европейският съюз може едновременно да гарантира научната отвореност, дигиталната свързаност и етичната употреба на новите технологии, без да компрометира своята автономия и конкурентоспособност?

Знанието в цифровата епоха

Началото на 90-те години на двадесети век, с края на Студената война, светът започва да се реструктурира. Глобализацията започва да се ускорява, което довежда до нарастване на международната търговия и множество компании започват да прехвърлят производствата си в развиващите се страни. В този контекст германският социолог Нико Щер пише една от най-важните си монографии, а именно „Общества на знанието“. С нея професор Щер отразява прехода, който реално се случва – докато индустриалният модел е в застой, знанието и технологиите започват да стават новия двигател на растежа. Щер подчертава, че този преход не води автоматично до повече равенство и стабилност – напротив, знанието се превръща в нов източник на социални различия и несигурност.¹ В същото време именно чрез знанието се разширяват възможностите за индивидуална свобода и социално действие,

¹ Stehr, N. (1994). *Knowledge societies*. SAGE Publications.

което превръща управлението на напрежението между освобождаване и разделяне в централно предизвикателство на модерните общества.

Сходна е теорията за „collective intelligence“, която води началото си от началото на XX век. В момента на втората индустриална революция Емил Дюкрем публикува „Елементарни форми на религиозния живот“, където той влага смисъла на надличностната форма на знание, която възниква в обществата. Съвременната теория се утвърждава едва през 1994 г. с публикуването на едноименната книга на френския философ Пиер Леви. Според него знанието е форма на универсално разпределена интелигентност, постоянно усъвършенствана и координирана в реално време, която мобилизира ефективно уменията на общността.² Леви подчертава, че именно дигиталните мрежи създават условия за такава колективна интелигентност, превръщайки знанието в глобален и споделен ресурс.

В епохата на изкуствения интелект въпросът за „единство в знанието“ придобива особена острота – технологиите могат едновременно да сближават и да разделят обществата. Именно управлението на това напрежение между интеграция и неравенство се превръща в ключовата задача на съвременните общества, ако искат знанието да служи за колективен напредък, а не за нови форми на разделение.

Докато Щер акцентира върху знанието като нов социален и икономически ресурс, социологът Мануел Кастелс поставя акцент върху начина, по който технологиите и мрежите трансформират самата структура на обществото. В трилогията „The Information Age“ той въвежда концепцията за „мрежово общество“, в което потоците от информация, капитал и власт се движат извън традиционните териториални и институционални рамки.³ Ако при Щер напрежението е между знанието като освобождение и знанието като нова форма на разделение, при Кастелс централно става напрежението между локалното и глобалното, между „пространството на местата“⁴ и „пространството на потоците“⁵. Именно в този аналитичен преход може да се открият основите на съвременната цифрова трансформация: тя е не просто технологична промяна, а дълбоко социално и културно преструктуриране, което съчетава възможности за свързаност и иновации с рискове от нови форми на неравенство и изключване.

Общото между гореизложените теории е акцентът върху динамичната роля на знанието като фактор на интеграция, но и като потенциален източник

² Gómez-Diogo, G. (2020). *Collective Intelligence*. In D. M. Kramer (Ed.), *The SAGE International Encyclopedia of Mass Media and Society* (pp. 338-340). SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781483375519.n134>

³ Castells, M. (1996-1998). *The information age: Economy, society and culture (Vols. 1-3)*. Blackwell.

⁴ С израза „пространството на местата“ проф. Кастелс реферира към традиционното социално пространство, в което интеракциите между хората са свързани в географски и културен контекст – градове, региони, държави и т.н. То е свързано с физическа територия и локални общности.

⁵ С този израз Кастелс въвежда новата логика на организация на обществото чрез глобални мрежи от информация, капитал и технологии, при която социалните отношения вече не зависят от териториалната близост.

на нови социални разделения. В този смисъл единството не бива да се разбира като еднородност, а като възможност за създаване на общо пространство, в което различни форми на знание – научни, технологични, културни – могат да се свързват и допълват.

Динамика на управлението и политически дискурси

Тези глобални теоретични рамки намират конкретен отзвук и в европейската действителност. В началото на ХХІ век Европейският съюз ясно осъзнава, че преходът към общества на знанието изисква собствена стратегическа визия. Именно през 2000 г. е приета Лисабонската стратегия, чиято цел е до 2010 г. Европа да се трансформира в „най-конкурентоспособната и динамична икономика, основана на знанието“. Основен акцент е поставен върху напредъка в научните изследвания, образованието и иновациите, макар че тези три измерения, известни като „триъгълника на знанието“, остават недостатъчно развити. Затова следващата голяма визия – стратегията „Европа 2020“ – поставя акцент върху по-интегрирана политика за изследвания и иновации, тясно свързана с образованието и обучението, превръщайки знанието в централен инструмент за растеж и социална кохезия.⁶ Тази стратегическа визия получава институционално измерение чрез създаването на Европейското научноизследователско пространство (ЕНП), чиято цел е да превърне научните изследвания и иновациите в общеевропейски ресурс чрез премахване на бариерите пред мобилността на знанието и изследователите.⁷

В по-нов етап на развитието си ЕС надгражда тези усилия с приоритет върху дигиталната трансформация. През 2021 г. Европейската комисия формулира „Пътя към цифровото десетилетие“, в който очертава визията за дигиталните цели на Европа до 2030 г. Тази рамка поставя акцент върху четири ключови измерения: развитие на дигитални умения, трансформация на бизнеса и индустрията, сигурна и устойчива дигитална инфраструктура, както и дигитализация на публичните услуги. В този смисъл „Цифровото десетилетие“ не просто надгражда предишните стратегии, а интегрира научните изследвания и иновациите в по-широк проект за дигитален и зелен преход, чрез който Европа цели да гарантира стратегическа автономност, конкурентоспособност и социална устойчивост в глобален мащаб.

През последното десетилетие тези стратегически визии се доразвиват в концепцията за отворена наука, която Европейската комисия определя като нов стандарт за научна дейност в Европа.⁸ Отворената наука предполага свободен достъп до научни публикации и данни, изграждане на споделени инфраструктури и нови модели за сътрудничество между учени, институции

⁶ Fernando Hervás Soriano & Fulvio Mulatero, Knowledge Policy in the EU: From the Lisbon Strategy to Europe 2020, *Journal of the Knowledge Economy* 1 (2010): 289-302.

⁷ European Commission, (2000) *Communication on „Towards a European research area*

⁸ Directorate-General for Research and Innovation (European Commission), *Open innovation, open science, open to the world: A vision for Europe* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015), doi:10.2777/061652, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3213b335-1cbc-11e6-ba9a-01aa75ed71a1>

и гражданско общество. Както показват Fecher и Friesike (2014), отворената наука не е еднозначно понятие, а може да бъде интерпретирана през пет различни „школи на мисълта“. Демократичната школа настоява за знанието като обществено благо, достъпно за всички, което подчертава социалната справедливост и равнопоставеност. Прагматичната школа акцентира върху ефективността на научния процес чрез по-бързо и прозрачно споделяне на резултати. Инфраструктурната школа разглежда необходимостта от цифрови инструменти и платформи, които да улесняват споделянето и повторната употреба на данни. Публичната школа се фокусира върху връзката между науката и обществото, стремейки се към по-широко участие на гражданите. Накрая, измерителната школа въвежда нови подходи за оценка на научната дейност, които излизат извън традиционните метрики като импакт фактор.⁹

Този многопластов характер на отворената наука показва защо концепцията често поражда различни интерпретации и дори напрежения – например между отвореност и защита на интелектуална собственост или между научна автономия и политически изисквания за прозрачност. Въпреки това отворената наука остава ключов инструмент за постигане на единство в знанието в контекста на дигиталната трансформация, тъй като съчетава технологични иновации, социална отговорност и нови форми на научно управление.

Европейският съюз усилено инвестира в изграждането на дигитални научни инфраструктури – като European Open Science Cloud, мрежата GEANT и суперкомпютърни платформи – с цел да осигури оперативна съвместимост, надеждна дигитална свързаност и сигурност на данните. В рамките на Европейската стратегия за данни (2020) се акцентира върху изграждането на единен вътрешен пазар на данни, който стимулира свободно и безопасно движение на данни между сектори и държави, при стриктно спазване на европейските стандарти за поверителност, конкуренция и сигурност. Стратегията подчертава значението на инфраструктурите за съхранение и обработка на данни, изчислителните възможности, както и нуждата от управление на качествени данни за повторна употреба и достъп (reuse of data). Освен това се изтъкват ползите от данните за икономическата продуктивност, здравеопазването, устойчивостта и ефикасното държавно управление. Стратегията споменава и риска от фрагментация между държавите членки като основна пречка за реализирането на общоевропейското пространство за данни.¹⁰ Както е подчертано и в Програмата „Цифрова Европа“ (2021-2027), „цифровият преход на Европа е от ключово значение за укрепване на конкурентоспособността, иновациите и стратегическата автономия на ЕС.“¹¹

⁹ Fecher, B., & Friesike, S. (2014). Open Science: One Term, Five Schools of Thought. In S. Bartling & S. Friesike (Eds.), *Opening Science: The Evolving Guide on How the Internet is Changing Research, Collaboration and Scholarly Publishing* (pp. 17-47). Springer.

¹⁰ European Commission (2020). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A European strategy for data (COM (2020) 66 final)

¹¹ European Commission. (2021). Digital Europe Programme (2021-2027): Building the digital future of Europe. Publications Office of the European Union.

Изкуственият интелект е ключов технологичен двигател в тази рамка, позволявайки обработка на безпрецедентни обеми данни в приложимо знание и иновации чрез алгоритми и машинно обучение. Както посочва Клаус Шваб, настоящата – четвърта индустриална революция – е качествено различна от предходните, защото комбинира скорост (*velocity*), широта (*scope*) и системно въздействие (*systems impact*), и не просто автоматизира, а трансформира из основи производствени, управленски и социални системи. Именно синтезът на технологии – от изкуствен интелект и интернет на нещата до нанотехнологии и биотехнологии – размива границите между физическото, дигиталното и биологичното, създавайки условия за ново поколение на споделена интегрирана инфраструктура за знание.¹² Регулаторният подход на ЕС намира израз и в Акта за изкуствения интелект, който определя Европа като първия регион в света със системна правна рамка за ИИ, целяща „да гарантира безопасността и основните права на хората и бизнеса, като същевременно насърчава иновациите“.¹³

Новите предизвикателства изискват и нов тип научна дипломация. Класическият модел на научната дипломация я разделя на три нива – наука в дипломатията (подкрепа на външната политика чрез научни данни), дипломация за науката (улесняване на международното сътрудничество) и наука за дипломатията (използване на научни връзки за изграждане на доверие).¹⁴ Тази рамка се допълва от изследванията на Пиер-Бруно Руфини, който показва значението на научните съветници на ЕС в дипломатическите мисии. Тяхната роля включва промоция на рамковите програми за научни изследвания и координация със страните членки, като чрез това се създава синергия между национални и европейски приоритети. Въпреки предизвикателствата – сложността на процедурите и ограничените ресурси – те допринасят за международното влияние на ЕС и изграждането на доверие в чувствителни дипломатически контексти.

В условията на конкуренция с глобални актьори като САЩ и Китай, ЕС се стреми да съчетае отвореността с необходимостта от стратегическа автономия. Подобна перспектива се развива и от Жан-Кристоф Модюи¹⁵, който подчертава „меката сила“ на науката като средство за смекчаване на глобални кризи и политически напрежения. Историческият пример с конференциите в Пугуош показва как учените могат да действат като посредници в международни конфликти и да изграждат доверие между противостоящи страни. Подобна логика стои и зад инициативата „Наука в изгнание“¹⁶, съз-

¹² Schwab, K. (2016, 14 януари). The Fourth Industrial Revolution: what it means and how to respond. World Economic Forum.

¹³ European Commission. (2024). Artificial Intelligence Act (COM/2021/206 final, adopted in 2024). Publications Office of the European Union.

¹⁴ Royal Society and AAAS. *New frontiers in science diplomacy. Navigating the changing balance of power*. January 2010.

¹⁵ Mauduit, J.-C. (2023, May 26). Mitigating Crisis: the Power of Science Diplomacy. International Science Council.

¹⁶ International Science Council. (2021). Science in Exile initiative. International Science Council.

дадена от Международния научен съвет и партньорски организации, която цели да подкрепи учени, засегнати от конфликти и принудителна миграция. Тези примери подчертават, че научната дипломация може да служи като инструмент за солидарност и устойчивост в глобален мащаб. Именно тук се поставя въпросът: как да се съхрани единството в знанието, когато научното сътрудничество е едновременно глобален и геополитически процес?

Заключителни бележки

Анализът показва, че в епохата на изкуствения интелект знанието се превръща в ключов ресурс не само за икономическо развитие, но и за стратегическа автономия и глобално влияние. Европейският съюз, изправен пред предизвикателството да съхрани „единството в знанието“, изгражда своя подход върху три взаимно подсилващи се стълба: отворената наука, дигиталните инфраструктури и научната дипломация. Взаимодействието между тези три стълба очертава рамката, в която знанието функционира едновременно като общоевропейско благо и като инструмент за укрепване на позициите на Съюза в условията на глобална конкуренция.

В същото време остава видимо напрежението между интеграция и разделение. Цифровата трансформация и ИИ могат да ускорят обмена на знания, но и да задълбочат различията между региони, дисциплини и социални групи. Политическите инициативи – като Европейската стратегия за данни или Акта за изкуствения интелект – се стремят да гарантират етична, справедлива и сигурна употреба на технологиите, но също така поставят въпроси за баланса между регулация и иновация.

Научната дипломация излиза на преден план като ключов инструмент за управление на това напрежение. Тя не се изчерпва с класическия модел от 2010 г., а все по-често приема мрежова и кризисно-ориентирана форма, включваща университети, изследователски мрежи, граждански организации и глобални инициативи. Именно чрез тези нови форми ЕС демонстрира способност да превръща знанието в инструмент за солидарност, доверие и устойчивост.

В перспектива следващата Многогодишна финансова рамка (2028 - 2034) и новата рамкова програма за научни изследвания и иновации ще бъдат решаващ тест за способността на ЕС да постигне този интегриран подход. Ако Съюзът успее да обедини политиките за наука, образование, дигитализация и международно сътрудничество в обща визия, той може да превърне „единството в знанието“ от стратегическо предизвикателство в реална сила за своето бъдеще.

В заключение, единството в знанието в епохата на изкуствения интелект не е статично състояние, а процес на непрекъснато договаряне и балансиране. Това е процес, в който ЕС има потенциал да играе водеща роля, превръщайки знанието в основа за конкурентоспособност, устойчивост и глобално лидерство в XXI век.

Библиография:

- Stehr, N. (1994). *Knowledge societies*. SAGE Publications.
- Gómez-Diago, G. (2020). *Collective Intelligence*. In D. M. Kramer (Ed.), *The SAGE International Encyclopedia of Mass Media and Society* (pp. 338-340). SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781483375519.n134>
- Castells, M. (1996-1998). *The information age: Economy, society and culture (Vols. 1-3)*. Blackwell.
- Fernando Hervás Soriano & Fulvio Mulatero, Knowledge Policy in the EU: From the Lisbon Strategy to Europe 2020, *Journal of the Knowledge Economy* 1 (2010): 289-302.
- European Commission, (2000) *Communication on „Towards a European research area“*
- Directorate-General for Research and Innovation (European Commission), *Open innovation, open science, open to the world: A vision for Europe* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015), doi:10.2777/061652, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3213b335-1cbc-11e6-ba9a-01aa75ed71a1>
- Fecher, B., & Friesike, S. (2014). *Open Science: One Term, Five Schools of Thought*. In S. Bartling & S. Friesike (Eds.), *Opening Science: The Evolving Guide on How the Internet is Changing Research, Collaboration and Scholarly Publishing* (pp. 17-47). Springer
- European Commission (2020). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A European strategy for data (COM (2020) 66 final)
- European Commission. (2021). *Digital Europe Programme (2021-2027): Building the digital future of Europe*. Publications Office of the European Union.
- Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution: what it means and how to respond*. World Economic Forum.
- European Commission. (2024). *Artificial Intelligence Act* (COM/2021/206 final, adopted in 2024). Publications Office of the European Union.
- Royal Society and AAAS. *New frontiers in science diplomacy. Navigating the changing balance of power*. January 2010.
- Mauduit, J.-C. (2023, May 26). *Mitigating Crisis: the Power of Science Diplomacy*. International Science Council.
- International Science Council. (2021). *Science in Exile initiative*. International Science Council.

Представителството на жените на лидерски позиции и тяхната роля във формирането на съвременни европейски общества

Татяна Митревска

Постепенното включване на жените в политиката, управлението на предприятия, институции и други лидерски позиции представлява един от най-важните белези на трансформация на обществата през последните два века. Целта на този научен доклад е да направи един обобщен анализ на историческите предпоставки, ключовите аргументи за значението на женското лидерство и политическите инструменти, които могат да ускорят справедливата и ефективна интеграция на жените в лидерските роли. Основната теза е, че тази инклузивност не е само въпрос на представителност, а променя естеството на публичните политики, приоритетите за общественото благо и начините, по които се организират пазарът на труда и социалните услуги.

В статията се анализират нивата на представителство на жените в лидерски и управленски позиции в Европа и влиянието им върху политическите и социално-икономическите трансформации в съвременните европейски общества. Използвани са официални статистически източници (Евростат) и международни доклади (OECD).

Исторически контекст на борбата за глас, появата на феминизма и неговата роля в обществената трансформация

Корените на съвременните движения за права на жените са към края на XVIII и началото на XIX век. В Европа и извън нея се появяват първите писмени и публични искания за равни права: декларации за човешки права и ранни просветителски мислители полагат основите на идеята за равенство.¹ Повдигат се въпроси за гражданските и политическите права на жените, включително достъпа до образование и участие в общественото управление.²

¹ De Gouges, O. (1791) - *Declaration of the Rights of Woman and the Female Citizen - Women in Revolutionary Paris 1789-1795*, edited by Darline Gay Levy, Harriet Bronson Applewhite and Mary Durham Johnson (Champaign, Illinois: University of Illinois Press, 1979), pp. 89-96.

² Wollstonecraft, M. (1792) - *A Vindication of the Rights of Woman*. J. Johnson, 1792, available at: <https://oll.libertyfund.org/titles/wollstonecraft-a-vindication-of-the-rights-of-woman>

„Първата вълна” на борбата за изборителни права започва в края на XIX – началото на XX век с разрастването на организирани движения за женското изборително право в Европа и в света. Суфражетките и други активистки групи в различни държави започват лобиране, протести и политическа мобилизация, за да осигурят глас и политическо влияние на жените.³ След Първата и Втората световна война започват дългосрочни социални промени, които ускоряват самия процес и много европейски държави постепенно дават изборителни права на жените през XX век, което от своя страна отваря пътя към по-широко политическо участие.

След Втората световна война фокусът на движението се разширява: след правото на глас централни теми стават и равният достъп до образование, защита от дискриминация на работното място, равнопоставеност в семейството, както и правото на репродуктивен избор.⁴ Тази „втора вълна” на феминизма довежда до промени в законодателството и до широк обществен дебат, които трансформират обществените институции и пазара на труда.⁵

От 1980-те нататък феминизмът се диверсифицира, развивайки т.нар. „трета вълна” и теориите за взаимна взаимосвързаност на пол, раса, клас и др. (intersectionality). Обект на дискусии стават икономическите аспекти като участие на жените в управление и корпоративни бордове, както и глобални инициативи за равнопоставеност, подкрепени от международни институции.⁶

Феминизмът обхваща набор от теоретични позиции и политически стратегии, които заедно променят законодателството, институциите и обществените нагласи. Ключови роли на феминизма за последващата обществена трансформация са:

³ Британският философ и икономист Джон Стюарт Мил е един от най-ранните и силни поддръжници на движението за женски права. В 1869 г. той издава „Покоряването на жената”, една от първите книги, писани на тази тема от мъж, в която разглежда три основни аспекта от женския живот: обществената и полова структура, образованието и бракът. Книгата му е от съществена значимост за развитието на движението за женските права.

Mill, J. (1869) - *The Subjection of Women*. Longmans, Green, Reader and Dyer, London, available at: <https://archive.org/details/subjectionofwome00millrich/page/n5/mode/2up> (last visited October 20, 2025)

⁴ Френската писателка, феминистка и философ Симон дьо Бовоар публикува през 1949 г. трактата „Вторият пол”, който се смята за основополагащ текст на съвременния феминизъм и представлява детайлен анализ на потисничеството на жената.

De Beauvoir, S. (1956) - *The second Sex*, Jonathan Cape, London, downloaded from: <https://newuniversityinexileconsortium.org/wp-content/uploads/2021/07/Simone-de-Beauvoir-The-Second-Sex-Jonathan-Cape-1956.pdf>, (last visited October 20, 2025)

⁵ Бети Фрийдан пише през 1963 г. книгата „Тайната на женствеността”, която се фокусира върху вътрешните вълнения на американската жена. Книгата окуражава жените да погледнат отвъд брака и майчинството и да предизвикат традиционните патриархални очаквания.

Friedan, B. (1963) - *The Feminine Mystique*, W.W. Norton & Company, INC. New York, available at: <https://nationalhumanitiescenter.org/ows/seminars/tcentury/FeminineMystique.pdf>, (last visited October 20, 2025)

⁶ Американският учен Кимбърли Креншоу от университета Калифорния, САЩ, 1989 г. въвежда термина „междусекторност” (intersectionality) за взаимна взаимосвързаност на пол, раса, клас и др.

- **Нормативна роля:** Феминизмът поставя идеята за равенството като обществен стандарт и легитимира политическите искания за законодателни промени.
- **Политическа роля:** Активното организиране и мобилизиране водят до въвеждането на политики като закони против дискриминация, изборителни квоти, семейни политики.
- **Културна роля:** Промяната в обществените нагласи относно пола, работата и грижите допринася за намаляване на стереотипите и улесняване на достъпа на жените до лидерски роли.
- **Икономическа роля:** Поставя акцент върху икономическата значимост на грижовната икономика, достъпа до детски градини и равнопоставеността в трудовото възнаграждение.

Жените в лидерството: Европа в сравнителна перспектива

Присъствието на жените на лидерски позиции в държавите може да бъде измервано по няколко различни начина:

- **Политическо лидерство:** процентът на жените в националните парламенти, правителства, позиции на министри, както и на местно ниво (кметове, съветници).
- **Корпоративно лидерство:** процентът на жените в бордовете на директори и сред висшия мениджмънт.
- **Административно и обществено управление:** жени на висши административни позиции в публичната администрация и гражданските услуги.
- **Други индикатори:** разликата в заплащането между половете (gender pay gap), участие в STEM професии, достъп до мрежи и менторство.

По данни на Евростат, делът на жените в националните парламенти в ЕС е нараснал от 27.8% през 2014 г. до 33.4% през 2024 г., което е увеличение от 5.6% за десетилетие, демонстриращо относителен прогрес и в същото време доста големи вътрешни различия между държавите членки. Високи стойности се наблюдават в скандинавските държави (Швеция, Финландия, Дания), докато някои държави остават значително под средното ниво като (Кипър, Унгария).⁷

Що се отнася до правителствата и местната власт, делът на жените, заемщи министерски постове в ЕС, се е покачил от 34% на 35% през 2024 г., докато в регионални и местни органи – от 30% на 31%.⁸

⁷ „33.4 of parliamentarians across EU are women.“ Press release, Eurostat (7 March 2025) available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/edn-20250307-1>, (last visited October 20, 2025)

⁸ „Gender Equality Index 2024: Sustaining Momentum on a Fragile Path, European Union in 2024 edition.“ - European institute for Gender Equality (10 December 2024). Available at: <https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-equality-index-2024-sustaining-momentum-fragile-path>, (last visited October 20, 2025)

При бордовете на компании жените ръководители представляват около 33-34% от директорите в най-големите дружества в ЕС (2023 - 2024), като страните със задължителни квоти стигат до 39.6%, при 33.8% – с доброволни мерки и приблизително 17% там, където няма специфични политики.⁹

Когато става дума за висши ръководни позиции, се забелязва по-бавна промяна на върха – жените остават едноцифрен дял при ръководните постове в големите компании – примерно 6-11% в различни класации от 2024 - 2025. Този контраст ясно показва, че увеличеното присъствие на жените е концентрирано в позиции на по-ниски нива на ръководство.

Директивата на Европейския съюз за баланси на бордовете изисква до 30 юни 2026 г. 40% жени да са сред неизпълнителните директори, или 33% сред всички директори, а държавите трябваше да я имплементират до 28 декември 2024 г.¹⁰ В този контекст изпъкват нордическите държави, които имат дългогодишни практики да съчетават политики (квоти /цели, родителски отпуски, достъпни грижи) с ниска толерантност към стереотипи, което от своя страна корелира с най-висока женска заетост и представителство. Индексът на EIGE за 2024 г. използва данни, за да осигури подробно разбиране в шест измерения на нашето ежедневие: работа, пари, знания, време, власт и здраве и поставя ЕС на 71/100. Едновременно показва съществени различия между страните членки, като от всичките държави Швеция се представя най-добре – 82, докато Румъния – най-зле с 57.5.¹¹

Жените често са силно представени в администрацията и гражданския сектор, особено в секторите със значим социален принос като образование, здраве, социални услуги и нерядко заемат ръководни роли. Остават все пак недостигащо представени във високоплатените индустрии, което поражда структура на „паралелни елити“, т.е. лидерство на жените, концентрирано в публични услуги, срещу дефицит в частни, финансови и технологични области.

Ако се анализира връзката между разнообразието в управлението и продуктивността, OECD анализите показват значима връзка между по-голямо полово разнообразие в старшия мениджмънт и по-добра фирмена

⁹ „Board Barriers - the surprising obstacles facing women at the top and how to overcome them“. Research Report (March 2025). Available at: <https://europeanwomenonboards.eu/wp-content/uploads/2025/02/ewob-research-report-2025.pdf> (last visited October 20, 2025)

¹⁰ „New EU rules to improve Gender Balance in corporate boards enter into application“, Press release. (Jan 3, 2025). Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_22?utm_ (last visited October 20, 2025)

¹¹ „Gender Equality Index 2024: Baby steps on the fragile path to a „union of equality“ mean not all countries are feeling the benefits equally“, Press release, European Institute for Gender Equality (10 Dec 2024). Available at: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/gender-equality-index-2024_press-release_final_en.pdf, (last visited October 20, 2025)

продуктивност, особено когато политиките за подкрепа като универсална грижа за деца или паритетни отпуски позволяват съчетаване на кариера и грижа.¹²

Ето какво показват резултатите от анализа на данните, с които разполага Европейската комисия:

- Средното различие в заплащането по пол (gender pay gap) в ЕС е около 12-13% (работни часове, сравнение на средни часове/печалби между мъже и жени)¹³.
- Жените са недостатъчно представени сред мениджърите в много държави – средно около 34-35% от мениджърските позиции в ЕС са заети от жени¹⁴.
- В публичния сектор на най-високите държавни/административни нива средният дял на жените е около 42-45% в ЕС, но с големи вариации между отделните държави¹⁵.

Жените на лидерски позиции в балканските държави – членки на ЕС, спрямо средните европейски тенденции

За да имаме по-ясна представа за това къде са Балканите като регион в тази статистика, би било полезно да се направи едно сравнение на балканските държави, които са част от ЕС, спрямо средноевропейските тенденции.

Ако се вземат предвид няколко ключови показателя като заплащане, лидерски позиции в публичния сектор и в бордовете на компаниите, получаваме следната картина:

- Инклузивност на жени във висшата публична администрация: България – 59.5% от най-високите две нива, Хърватия – 57.6%, Словения – 57.1% и Румъния – 53.9%, спрямо средно за Европейския съюз – 42%.
- Разлика в заплащането между половете: България – ~13% (над средното), Хърватия – ~10.0% (под средното, но над Словения и Румъния), Словения – ~3.8% (много ниска), Румъния – ~3.6% (една от най-ниските стойности в ЕС), ЕС средно – ~12.7%.

¹² Kögel, C. et al. (2023), „Gender diversity in senior management and firm productivity: Evidence from nine OECD countries“, *OECD Productivity Working Papers*, No. 34, OECD Publishing, Paris, available at: <https://doi.org/10.1787/58ad664a-en>, (last visited October 20, 2025)

¹³ „Gender pay gap statistics“, Press release. Eurostat (March 2025). Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Gender_pay_gap_statistics

¹⁴ „3.7 million women held managerial positions in 2023“, Press release. Eurostat (5 March 2025). Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/edn-20250305-1> (last visited October 20, 2025)

¹⁵ „Women in the top two civil service grades, EU countries“, Global government forum data available at: <https://womenleadersindex.com/data> (last visited October 20, 2025)

- Жени в бордовете на компании, данни за 2023 г: Словения – 33%, Хърватия – 29%, Румъния – 21%, България – 18.3% и ЕС средно – 33.7%¹⁶.

Данните показват, че: публичният сектор в четирите държави е по-инклузивен от средното за ЕС, като жените са добре представени в топ нива на администрацията; разликата в заплащането е критично ниска в Румъния и Словения, умерена – в Хърватия, и сравнително висока в България; а представителството на жени в корпоративните бордове все още остава основно предизвикателство, особено за България и Румъния.

Препоръки на Европейската комисия за отделните държави:

- България – въвеждане на задължителна прозрачност на заплащането и одити; квоти или целеви проценти за жени в бордовете, както и програми за подготовка и наставничество в частния сектор.
- Румъния – законодателни цели за женско участие в корпоративните бордове; национални програми за развитие на лидерски умения сред жените и културни кампании срещу стереотипите.
- Словения – фокус върху подготовка за изпълнителни роли; подкрепа за женско предприемачество и усъвършенствани политики за баланс работа – семейство.
- Хърватия – въвеждане на задължително публикуване на данни за заплащането, създаване на мрежи от жени лидери в бизнеса, както и насърчаване на участие на жени в STEM и високотехнологични сектори.

Словения демонстрира най-балансиран профил сред четирите държави, с добри резултати и в трите измерения. България, въпреки силата си в публичния сектор, изостава значително в частния бизнес и при равенството в заплащането. Румъния е модел за минимална разлика в заплащането (pay gap), но слабо се представя с интеграцията в корпоративните бордове. Хърватия се движи близо до средното за ЕС, като основно предизвикателство за хърватското общество остава разликата в заплащането. Всяка от страните може да ускори напредъка си чрез комбинация от законодателни, институционални и културни мерки.

Заклучение

Наличието на жени, заемащи управляващи постове в институциите, често допринася повече внимание да се отделя към социалните услуги, здравеопазването, образованието и политиките за съчетаване на работа и семейство. Проучванията показват, че жените са по-склонни да внасят въпроси, които имат силно обществено въздействие. Разнообразието в управлението е корелирано с по-голяма иновативност и в определени условия с по-добра фирмена

¹⁶ Данните са базирани на източници от Европейската комисия, Евростат и Women Leaders Index (период 2022 - 2024 г.) Сравнителният анализ включва както количествени индикатори, така и качествени наблюдения върху културни и институционални фактори.

производителност. Всичко това зависи от институционалния контекст, корпоративната култура и наличието на политики за подкрепа (детски градини, гъвкаво работно време). Когато тези условия са налице, женското лидерство допринася за стабилно икономическо развитие. Жените на водещи позиции действат като символични референти и модели за подражание, те променят очакванията за пола и кариерата у младите поколения, което от своя страна има дългосрочни ефекти върху образователните избори и трудовата мобилност.

За да се постигне елиминиране на стереотипите и разликите в заплащането, които остават най-големи бариери пред равноправната инклузия на жените на лидерски позиции, трябва да има правни рамки с отчетност (квоти/таргети, прозрачни конкурси, санкции), които доказано ускоряват дела на жените в бордовете¹⁷; прозрачно възнаграждение и одити на заплащането¹⁸; споделени родителски отпуски, гъвкава заетост, грижи за деца; всичко, което е фундамент за задържане в средния и високия мениджмънт, както и да има целево развитие за изпълнителни роли във финансовия сектор¹⁹.

По-голямата инклузивност е свързана с по-устойчив и конкурентен растеж. Обобщените данни за ЕС показват, че когато има ясни правила и културна подкрепа, делът на жените в лидерството нараства по-бързо и без негативен ефект върху качеството на управлението. Проблемът остава в коценстрираното присъствие в неизпълнителните роли и устойчивата разлика в заплащането.

Европа със сигурност напредва, но темпът е неравномерен. Регулациите и меките инструменти (soft law) ще работят най-добре в комбинация със социална инфраструктура за грижа и с корпоративни стимули.

Представителството на жените в лидерските позиции е стратегически ресурс за модерните европейски общества, защото подобрява легитимността и насочва политики към обществени ценности като образование, здраве и грижи. Историческият път от просвещенския хуманизъм до съвременните вълни на феминизма показва, че напредъкът е възможен, когато идеите, институциите и практиките се движат в синхрон.

¹⁷ „New EU rules to improve Gender Balance in corporate boards enter into application“, Press release. European Commission (Jan 3, 2025). Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_22 (last visited October 20, 2025)

¹⁸ „Gender pay gap statistics“, Press release. Eurostat (March 2025). Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Gender_pay_gap_statistics

¹⁹ „Gender Equality Index 2024: Sustaining Momentum on a Fragile Path European Union in 2024 edition“. European institute for Gender Equality (10 December 2024), available at: <https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-equality-index-2024-sustaining-momentum-fragile-path>, (last visited October 20, 2025)

Библиография

- Wollstonecraft, M. (1792) - *A Vindication of the Rights of Woman*. J. Johnson, 1792, available at: <https://oll.libertyfund.org/titles/wollstonecraft-a-vindication-of-the-rights-of-woman>, (last visited October 20, 2025)
- De Gouges, O. (1791) - *Declaration of the Rights of Woman and the Female Citizen*, edited by Darline Gay Levy, Harriet Bronson Applewhite and Mary Durham Johnson from „*Women in Revolutionary Paris 1789-1795*“, (Champaign, Illinois: University of Illinois Press, 1979), pp.89-96, available at: <https://pages.uoregon.edu/dluebke/301ModernEurope/GougesRightsofWomen.pdf> (last visited October 20, 2025)
- Mill, J. (1869) - *The Subjection of Women*. Longmans, Green, Reader and Dyer, London, available at: <https://archive.org/details/subjectionofwome00millrich/page/n5/mode/2up> (last visited October 20, 2025)
- De Beauvoir, S. (1956) - *The second Sex*, Jonathan Cape, London, downloaded from: <https://newuniversityinexileconsortium.org/wp-content/uploads/2021/07/Simone-de-Beauvoir-The-Second-Sex-Jonathan-Cape-1956.pdf>, (last visited October 20, 2025)
- Friedan, B. (1963) - *The Feminine Mystique*, W.W. Norton & Company, INC. New York, available at: <https://nationalhumanitiescenter.org/ows/seminars/tcentury/FeminineMystique.pdf>, (last visited October 20, 2025)
- Kögel, C. et al. (2023), „Gender diversity in senior management and firm productivity: Evidence from nine OECD countries“, *OECD Productivity Working Papers*, No. 34, OECD Publishing, Paris, available at: <https://doi.org/10.1787/58ad664a-en>, (last visited October 20, 2025)
- „33.4 of parliamentarians across EU are women.“ Press release, Eurostat (7 March 2025) available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/edn-20250307-1>, (last visited October 20, 2025)
- „Gender Equality Index 2024: Sustaining Momentum on a Fragile Path. European Union in 2024 edition.“ European institute for Gender Equality (10 December 2024). Available at: <https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-equality-index-2024-sustaining-momentum-fragile-path>, (last visited October 20, 2025)
- „Board Barriers, The surprising obstacles facing women at the top and how to overcome them“. Research Report (March 2025). Available at: <https://europeanwomenonboards.eu/wp-content/uploads/2025/02/ewob-research-report-2025.pdf>, (last visited October 20, 2025)
- „New EU rules to improve Gender Balance in corporate boards enter into application“, Press release. (Jan 3, 2025). Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_22?utm,(last visited October 20, 2025)
- „Gender Equality Index 2024: Baby steps on the fragile path to a „union of equality“ mean not all countries are feeling the benefits equally“. Press release. European Institute for Gender Equality (10 Dec 2024). Available at: https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/gender-equality-index-2024_press-release_final_en.pdf, (last visited October 20, 2025)
- „Gender pay gap statistics“. Press release. Eurostat (March 2025). Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Gender_pay_gap_statistics
- „3.7 million women held managerial positions in 2023“. Press release. Eurostat (5 March 2025). Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/edn-20250305-1> (last visited October 20, 2025)

- „Women in the top two civil service grades, EU countries“. Global government forum data available at: <https://womenleadersindex.com/data> (last visited October 20, 2025)
- „New EU rules to improve Gender Balance in corporate boards enter into application.“ Press release. European Commission (Jan 3, 2025).
- Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_22 (last visited October 20, 2025)

Сборник от доклади

**Европа на кръстопът:
от насърчаване на сходствата
до управление на различията**

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
и Фондация за свободата „Фридрих Науман“

София, 2025 г.

ISBN 978-619-7611-16-8

MINERVA

РЕКЛАМНО-ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА

91786197461175